

BOSSCHE BIJDRAGEN

**BOUWSTOFFEN VOOR DE GESCHIEDENIS
VAN HET BISDOM 'S-HERTOGENBOSCH**

**ONDER REDACTIE VAN FERD. FRANSSSEN
A. FRENKEN EN DR TH. GOOSSENS**

DEEL XIII
1935—1936

BOSSCHE BIJDAGEN

**BOUWSTOFFEN VOOR DE GESCHIEDENIS
VAN HET BISDOM 'S-HERTOGENBOSCH**

**ONDER REDACTIE VAN FERD. FRANSEN
A. FRENKEN EN DR TH. GOOSSENS**

DEEL XIII

1935—1936

INHOUD:

Kroniek van het Bisdom 's-Hertogenbosch . . .	blz. 1
Anthoonius van Gils, Primus van Leuven, door P. J. M. v. Gils	blz. 11
De Ballingschap van Anthoonius van Gils, door M. v. d. Ven	blz. 28
Ant. van Gils renuncieert op zijn erfenis, door L. de Wijs	blz. 38
Verslag over het Vicariaat 's-Hertogenbosch bij Paus Clemens XIV ingediend door Vicaris Andreas Aerts, door J. Cornelissen	blz. 40
Het nieuwe reglement voor de Kerkfabrieken 1841, door J. Kleijntjens S. J.	blz. 44
Particuliere brieven van Bisschop Ophovius, door Th. Goossens	blz. 55
Erkenning der Congregatie van de Zusters van Liefde te Tilburg en de goedkeuring harer Sta- tuten door de Hooge Regeering des Lands, door G. Bloemen	blz. 68 en 241
Zorgen van Bisschop Ophovius na den val van Den Bosch in 1629, door P. Placidus, O. M. Cap. . .	blz. 131
Het Augustinessenklooster in De Hage te Helmond, door A. M. Frenken, pr.	blz. 198
Otto v. Boetselaer, coadjutor van den Abt van Berne, door J. Kleijntjens S. J.	blz. 238
Medewerking van Mgr. Zwijsen aan de erkenning der Zusters van Liefde te Tilburg door de Re- geering, door M. v. d. Ven	blz. 292
Goedkeuring der Regels en Statuten van de Con- gregatie der Zusters van Liefde te Tilburg, door J. Kleijntjens S. J.	blz. 297
Register van Plaatsnamen	blz. 307
Register van Personennamen	blz. 310
Register van Zaken	blz. 315

BOSSCHE BIJDRAGEN

**BOUWSTOFFEN VOOR DE GESCHIEDENIS
VAN HET BISDOM 'S-HERTOGENBOSCH**

**ONDER REDACTIE VAN FERD. FRANSSEN
A. FRENKEN EN DR TH. GOOSSENS**

**DEEL XIII
AFLEVERING 1**

MAART 1935

INHOUD:

Kroniek van het Bisdom 's-Hertogenbosch	blz. 1
Anthonius van Gils, Primus van Leuven, mede- gedeeld door Dr. P. J. M. van Gils	blz. 11
De Ballingschap van Anthonius van Gils, door M. van de Ven	blz. 28
Ant. van Gils renuncieert op zijn erfenis, medege- deeld door Lamb. De Wijs	blz. 38
Verslag over het Vicariaat 's-Hertogenbosch bij Paus Clemens XIV ingediend door den Vicaris Andreas Aerts, medegeedeeld door Dr. J. D. M. Cornelissen	blz. 40
Het nieuwe reglement voor de Kerkfabrieken 1841, door J. Kleyntjens, S. J.	blz. 44
Particuliere brieven van Bisschop Ophovius, mede- gedeeld door Dr. Th. Goossens	blz. 55
Erkenning der Congregatie van de Zusters van Liefde te Tilburg en de goedkeuring harer Sta- tuten door de Hooge Regeering des Lands, door Carel Bloemen (<i>wordt in de volgende aflev. voortgezet</i>)	blz. 68

VOORWAARDEN:

De „Bossche Bijdragen” verschijnen minstens éénmaal en hoogstens driemaal in het jaar op niet vast bepaalde tijden. Drie afleveringen vormen één deel.

De prijs van één deel bedraagt fr. p. post f 5.—.

Telkens bij het verschijnen van een tweede aflevering van een deel zal over het bedrag van het geheele deel worden beschikt.

De intekening staat open bij de Administratie te Tilburg, Bosscheweg 339, en bij den Boekhandel.

Brieven, boeken of bijdragen voor dit tijdschrift te adres-
seeren aan den Redactie-Secretaris, Dr Th. GOOSSENS,
Tilburg, Bosscheweg 339, Postgirorekening n. 50174.

Kroniek van 't Bisdóm 's-Hertogenbosch.

1932. 1)

I.

DEKENATEN	Parochiegeestelijken	Andere dienstd. geestel. door den Bisschop aangesteld.	Rustende priesters	Zielen	Communicanten te rekenen		Doopsels	Illegitimi	HH. Communiën		Non paschantes	Gesloten Huwelijken	Vormelingen	Bekeerlingen	Sterfgevallen	
					van Eerste tot Plechtige H. Communie	boven de Plechtige H. Communie			in de parochiekerken	in de kloosterkerken en kapellen					parvuli ante usum rationis	adulti
's Bosch	25	14	2	36.238	4.542	25.515	1.010	23	734.250	690.600	1.375	209	Kwetsisch. 888 —64		70	296
Asten	19	1	2	21.577	2.976	14.045	780	23	692.800	93.245	2	125			69	187
Bladel	24	3	3	19.728	3.007	12.440	701	—	871.114	149.136	3	104		59	159	
Boxmeer	20	1	—	15.117	2.148	9.899	519	1	560.079	106.856	12	79		29	142	
Boxtel	32	21	7	35.633	4.944	22.762	1.149	4	1.012.065	552.709	209	212		92	294	
Cuijk	22	1	—	18.290	2.104	11.883	561	—	436.667	17.698	24	107		48	151	
Druen	24	2	1	20.668	2.775	13.919	553	2	533.550	51.053	11	101		51	184	
Eindhoven	48	7	—	72.389	8.736	47.479	2.521	42	1.508.400	350.185	3.392	515	3.928	153	430	
St Geertruidenberg	19	1	—	22.809	3.708	14.389	693	11	569.240	199.860	105	135		53	197	
Geldrop	19	4	1	19.196	3.302	11.965	613	2	581.140	74.966	16	90	2.227	41	120	
Helmond	36	8	1	46.095	7.578	27.891	1.438	13	1.183.047	286.365	265	261		130	324	
Heusden	18	1	4	13.259	1.657	8.285	354	3	332.523	30.080	28	99		19	161	
Nijmegen	76	24	8	81.610	11.421	57.284	2.308	52	2.574.187	1.032.570	2.656	610		163	608	
St Oedenrode	21	30	1	22.596	3.063	15.027	793	9	493.820	473.750	26	151		83	210	
Oirschot	16	5	—	17.174	2.405	11.213	559	—	510.970	268.000	7	103		43	160	
Oss	33	3	3	33.215	5.481	20.868	1.127	8	672.270	161.650	56	209		113	244	
Ravenstein	19	3	1	10.985	1.609	7.923	359	3	433.190	111.820	3	69	1.146	39	104	
Tilburg	56	19	2	84.336	8.560	54.633	2.169	16	2.284.200	834.821	1.158	498	3.457	91	523	
Valkenswaard	19	1	1	17.786	2.795	11.269	658	3	626.500	30.200	20	130	1.791	48	108	
Veghel	35	5	3	35.510	5.544	21.565	1.187	3	956.955	597.150	22	204		123	294	
Waalwijk	21	—	—	21.898	2.789	14.173	595	3	634.336	94.095	50	109		66	154	
Zalt-Bommel	11	1	1	7.944	1.043	5.508	228	2	232.410	31.000	34	48	801	17	64	
Totaal 1932	613	155	41	674.053	92.187	439.935	20.875	200	18.433.713	6.237.809	9.474	4.168	14.338	165	1.600	5.114
Totaal 1931	605	138	46	660.870	84.578	433.821	20.506	254	17.071.095	6.684.771	8.762	4.575	2)	3)	1.955	5.110

1) Deze cijfers zijn gebaseerd op de verslagen der visitaties door de Hoogerw. Heeren Dekens gehouden in 1933, zij betreffen dus het jaar 1932. 2) Dit betreft het jaar 1933. 3) in 1933.

31 December 1933 telde het Bisdóm 's-Bosch 321 Parochies en 11 Rectoraten met eigen grondgebied.

II.

Wijdingen en inzegeningen.

Door Z. H. Exc. Mgr. A. F. Diepen, Bisschop van 's-Hertogenbosch, werden in het jaar 1933 plechtig geconsacreerd de navolgende kerken en kapellen:

1. 29 Mei: Parochiekerk te Soerendonk.
2. 15 Juni: Parochiekerk v. h. Allerheiligste Sacrament te Tilburg.
3. 3 Juli: Parochiekerk te Vorstenbosch.
4. 10 Juli: Parochiekerk „Mariahout” te Lieshout.
5. 12 Juli: Kapel v. h. Klooster „Albertinum” te Nijmegen.
6. 7 Augustus: Parochiekerk „De Weebosch” te Bergeijk.
7. 11 September: Parochiekerk „Vlokhoven en Eckart” te Eindhoven.
8. 18 September: Parochiekerk te Heeze.
9. 9 October: Parochiekerk „H. Gerardus Majella” te Tilburg.
10. 25 October: Parochiekerk te Engelen.
11. 27 November: Parochiekerk „Christus Koning” te Nijmegen.

Plechtig ingezegend:

1. 3 Mei: Kapel en Klooster der Carmelitessen „H. Land” te Nijmegen.
2. 25 Mei: Consecratie eener klok te Schaijk.
3. 9 Juli: Consecratie van twee klokken „Mariahout” te Lieshout.
4. 7 September: Consecratie van twee altaren der Rect. Hulpkerk te Alverna-Wijchen.

In 1933 werden opgericht met ingang van:

1. 13 November: Parochie v. h. Allerheiligste Sacrament te 's Bosch.
2. 8 December: Parochie v. d. H. Antonius van Padua te Groesbeek.

In 1933 ontvingen verlof tot vestiging:

1. 22 Maart: Succursaalhuis der Fraters van Tilburg, in de parochie „t Goirke" te Tilburg.
2. 17 Juni: Succursaalhuis der „Dochters van Maria en Jozef" te 's-Hertogenbosch „Vogelwijk".
3. 12 Augustus: Trappistinnen van Chimay, te Berkel.
4. 10 December: Succursaalhuis der „Dochters van O. L. Vrouw v. h. H. Hart" te Tilburg, parochie „H. Margarita Maria".

III.

10 Juni 1933 diende Z. H. Exc. Mgr. A. F. Diepen in de Kathedrale Basiliek van St. Jan te 's-Hertogenbosch het Priesterschap toe aan de navolgende Eerw. Heeren Diakens van het Seminarie te Haaren.

Namen	Geboorteplaats	Geboortedatum
Wilhelmus Jacobus Cornelis van Amelsvoort	's Bosch	2 Juni 1908
Wilhelmus Marinus Bekkers	St. Oedenrode	20 April 1908
Henricus Joannes Maria van den Biggelaar	Rossum	13 Aug. 1908
Frederik Jan Maria Bless	Nijmegen	20 Aug. 1904
Antonius Joannes Boeijen	Berchem	5 Febr. 1907
Henricus Josephus van Gestel	Tongelre-Eindhoven	1 Maart 1906
Henricus Gerardus Maria Koopmans	Breda	27 Jan. 1906
Matheus Dominicus Lam	Ewijk	18 Sept. 1909
Jacobus Cornelis Maas	Goirle	5 April 1908
Johannes Franciscus Maas	Bladel	28 Nov. 1907
Pierre Antoine Caspar Theodore Maessen	Tilburg	17 Aug. 1908
Petrus Antonius Franciscus Meulemans	Ravenstein	2 Juli 1907
Petrus Hendrikus Maria Moeskops	Veldhoven	19 Maart 1907
Ferdinandus Antonius Maria van Roosmalen	Esch	1 Mei 1908
Odulphus Antonius Matheus Alphonsus Wilhelmus Schellekens	Tilburg	30 April 1909
Cornelis Josephus Simons	Haaren	25 Maart 1908
Cornelius Antonius van Uden	Berchem	28 Oct. 1907
Marinus Cornelius van de Ven	Dinther	16 Mei 1907
Joannes Franciscus Wilhelmus Weijters	Tilburg	5 Oct. 1909

IV.

Sterfgevallen in 1933.

Namen	Laatste bediening	Overleden
P. v. Lieshout	Pastoor Someren (Dorp)	9 Jan., Someren
A. C. Bertens	" Beers	10 Maart, Beers
E. A. A. M. Muré	" Loon-op-Zand	22 April, Loon-op-Zand
Dr. H. A. C. J. Bertens	" Tilburg (Broekhoven)	9 Mei, Tilburg
L. Wouters C. SS. R.	Provinciaal P.P. Redempt.	15 " Nijmegen (Canisius-ziekenh.)
P. v. d. Pas	Em.-Pastoor Ommel	24 " Nijmegen
N. v. Erp	Em.-Past. Nijmegen „St. Anna”	31 " " (St. Anna-Gesticht)
W. A. C. Simonis	Em.-Pastoor Aalst	9 Juni, Boekel
C. M. A. v. Elderen	Em.-Rector Best	19 " 's Bosch
W. v. Thiel O. Praem.	Em.-Pastoor Haarsteeg	27 " Heeswijk (Abdij)
A. v. Beijnen	Pastoor Hilvarenbeek	10 Juli, Baardwijk
A. P. Eras	" Tilburg (St. Anna)	29 " Tilburg (H. Elisabeth-ziekenh.)
L. v. Boxmeer	" Millingen	16 Aug., Millingen
J. Groot O. Carm.	Em.-Kapelaan Boxmeer	18 " Boxmeer
G. v. d. Hoven	Pastoor Knegsel	12 Oct., Knegsel
H. A. v. Lieshout	Em.-Pastoor Budel	25 " Budel
A. v. d. Ven	Pastoor Volkel	16 Nov., Volkel
H. C. Baekers	Em.-Pastoor Dussen	18 " St Oedenrode (St Odagesticht)
J. A. v. d. Boer	Em.-Pastoor Casteren	26 Nov. Casteren
E. Krugers O. P.	Ass. „H. Hart v. Jezus” Nijmegen	24 Dec. Nijmegen
H. I. Franke O. E. S. A.	" " " " "	27 " " "
W. F. v. Scheyndel O. F. M.	Kapelaan Bergharen	30 " 's-Hage

Benoemingen, Verplaatsingen enz. in 1933.

Namen	Vorige bediening	Nieuwe bediening	Met ingang van
A. J. H. van Dam C. SS. R.		Ass. Rect. Hulpkerk H. Jozef 's Bosch	2 Jan. id.
F. Groot M. S. F.		Ass. Waalwijk-Besoijen	id.
G. Zegers M. S. F.		Ass. Kaatsheuvel	id.
J. J. M. v. Doornik M. S. F.		Ass. Kaatsheuvel	id.
M. H. Bogmans M. S. F.		Ass. Berkdijk	id.
G. Vos	Kap. H. Hart Helmond	Pastoor Best	13 id.
C. J. Doensen O. E. S. A.	" H. Thomas à Villanova Nijmegen	Eervol ontslag	23 id.
L. J. Brouwers O. E. S. A.		Kap. H. Thom. à Villan. Nijmegen	id.

Namen	Vorige bediening	Nieuwe bediening	Met ingang van
W. J. J. Haren O. E. S. A.	Ass. H. Catharina Eindhoven	Eervol ontslag	23 Jan.
C. J. Doensen O. E. S. A.		Ass. H. Catharina Eindhoven	id.
A. J. C. v. d. Heuvel	Kap. Geldrop	Pastoor Someren (Dorp)	27 id.
W. P. A. M. v. Miert	" Oirschot	Kap. Geldrop	id.
J. M. A. Vogels	" Someren (Dorp)	Kapelaan Oirschot	id.
J. F. M. Sanders	Eerekan.-Past.-Deken te Tilburg	Kanunnik v. h. Kapittel der Kath. Basiliek v. St. Jan te 's Bosch.	30 id.
P. Breukel	Past. Oslo (Noorwegen)	Kapelaan Boekel	2 Febr.
B. Verhey O. P.	" Neerbosch	Eervol ontslag	24 id.
F. L. C. J. Wolsky O. P.	" O. L. Vr. v. d. Allerh. Rozenkrans Rotterdam	Pastoor Neerbosch	24 id.
C. A. J. M. v. d. Heijden	Past. Deursen	Pastoor Beers	24 Mrt.
M. J. Timmermans	Rect. Huize Vincentius Udenhout	Pastoor Deursen	id.
L. N. J. van Teeffelen	Kap. Liessel	Rector Huize Vincentius Udenhout	id.
P. van Dooren O. S. Cr.	Ass. Beers	Kapelaan Liessel	id.
J. Hoevenaar	" Neerkant	Eervol ontslag	31 id.
A. J. H. van Dam C. SS. R.	" Rect. Hulpk. H. Joseph 's Bosch	" "	id.
J. W. A. v. Oorschot	Rect. St. Elisabeth-ziekenhuis Tilburg	" "	21 Apr.
M. J. P. v. Besouw	Kap. Tilburg (Gasthuisstr.)	Rector St. Elisabeth-ziekenhuis Tilburg	id.
Drs. F. I. A. M. v. Miert		Kap. Tilburg (Gasthuisstr.)	id.
F. J. Hochstenbach		Kap. Allerh. Sacrament Tilburg	id.
H. C. Schoenmakers	Rect. (Moederhuis der Zusters) Tilburg	Past. Loon-op-Zand	5 Mei
F. J. Noijons	Conrect. Tilburg	Rector Tilburg	id.
G. P. Gudde	Kap. 't Heike Tilburg	Conrector Tilburg	id.
P. C. A. v. Oorschot	" H. Hart v. Jezus Tilburg	Past. Tilburg (Broekhoven)	26 id.
J. R. Keulers O. Carm.	Ass. Waspik-Boven	Eervol ontslag	7 Juni
P. J. Korte O. Carm.		Ass. Waspik-Boven	id.
H. M. A. v. Helvoort		Rector St. Joan.-Baptist. 's Bosch	22 id.
J. v. Eindhoven	Kap. H. Hart Helmond	Eervol ontslag	27 id.
M. H. F. Stoks C. SS. R.	Rector Rect. Hulpk. Nebo Nijmegen	" "	30 id.
F. M. Smits C. SS. R.	Ass. Rect. Hulpk. Nebo Nijmegen	" "	id.
F. A. v. Nimwegen C. SS. R.		Rector Rect. Hulpk. te Nijmegen (Nebo)	id.
A. L. J. M. Saut C. SS. R.	Rector Rect. Hulpk. H. Joseph 's Bosch	(Provinciaal d. Redempt.) Assistent Rect. Hulpk. Nijmegen (Nebo)	id.

Namen	Vorige bediening	Nieuwe bediening	Met ingang van
M. M. v. Grinsven. C. SS. R.	Rector Wittem	Rector Rect. Hulpk. H. Joseph 's Bosch.	30 Juni
L. J. Loos C. SS. R.	„ Roermond	Kap. Rect. Hulpk. H. Joseph 's Bosch	id.
H. v. d. Kamp	Prof. Sem. Haaren	Pastoor Hilvarenbeek	21 Juli
Drs. J. A. A. M. Verhoeven	Rector v. h. St. Odulphus-Lyceum Tilburg	„ St. Anna Tilburg	11 Aug.
C. Thijss S. S. S.	„ Brakkenstein Nijmegen	Eervol ontslag	14 id.
A. E. Schelstraete S. S. S.	Kap. „ „	Rect. Brakkenstein Nijmegen	id.
P. Kokx S. S. S.		Kap. „ „	id.
H. E. Eijkemans S. J.		Ass. H. Jozef Nijmegen	15 id.
A. J. J. F. v. d. Eerenbeemt	Prof. Seminarie St. Michiels-Gestel	Prof. Seminarie Haaren	18 id.
Drs J. J. A. M. v. Miert		Professor Seminarie St. Michiels-Gestel	id.
J. A. A. M. Schey	Kap. Millingen	Kap. ('t Heike) Tilburg	id.
M. D. Lam	Priester v. h. Seminarie	„ Millingen	id.
St. J. Morel	Kap. Zevenb.-Hoek	„ H. Hart v. Jezus Tilburg	id.
O. A. M. A. W. Schellekens	Priester v. h. Seminarie	„ Zevenbergischen Hoek	id.
H. M. H. Op de Coul	Kap. H. Joannes Oisterwijk	„ H. Hart van Jezus Helmond	id.
J. H. J. Martin	„ Best	„ H. Joannes Oisterwijk	id.
J. M. Diels	„ Made	„ Best	id.
F. C. J. Verbunt	„ Loon-op-Zand	„ Made	id.
J. C. Maas	Priester v. h. Seminarie	„ Loon-op-Zand	id.
L. A. Th. Rooyackers	Kap. St. Oedenrode	„ H. Hart v. Jezus Helmond	id.
B. T. M. de Beer	„ Schijndel (Boschweg)	„ St. Oedenrode	id.
H. G. M. Koopmans	Priester v. h. Seminarie	„ Schijndel (Boschweg)	id.
C. Honout M. S. F.	Kap. H. Antonius Waalwijk	Eervol ontslag	id.
A. B. L. v. d. Bult	„ H. Petrus Eindhoven-Woensel	Kap. H. Ant. Waalwijk	id.
A. A. M. Swagemakers	„ Kerkdriel	„ H. Petrus Eindhoven-Woensel	id.
W. J. C. v. Amelsvoort	Priester v. h. Seminarie	„ Kerkdriel	id.
Drs. G. J. v. Aalst	Rector Mariëntal Groesbeek	Prof. Sem. St. Mich.-Gestel	id.
A. A. J. M. Völker	Kap. H. Antonius 's Bosch	Rect. Mariëntal Groesbeek	id.
C. A. M. J. Swagemakers	„ Gemert	Kap. 's Bosch H. Antonius	id.
J. C. A. v. d. Vleuten	„ Waalre	„ Gemert	id.
Th. A. J. Brok	„ Moergestel	„ Waalre	id.
M. I. Thomassen	„ Heeze	„ Moergeste!	id.
W. J. H. Roelofs	„ St. Michiels-Gestel	„ Heeze	id.
H. A. G. Bos	„ Dreumel	„ St. Michiels-Gestel	id.
A. J. Boeyen	Priester v. h. Seminarie	„ Dreumel	id.

Namen	Vorige bediening	Nieuwe bediening	Met ingang van
J. A. Lugtenberg O. Carm.	Kap. Boxmeer	Ass. Boxmeer	29 Sept.
J. E. Ruijter O. Carm.		Kap. Boxmeer	id.
J. P. F. Smijers		Rect. Providentia Sterksel	30 id.
Mgr. M. van Oss	Past. H. Petrus Vught	Eervol ontslag	id.
J. C. M. Wouters	Rector 's Bosch	" "	id.
J. H. Weerts S. M.		Kap. Oirschot	id.
F. J. Sniijders O. M. C.	Ass. Rect. Hulpkerk		
	Helmond	Eervol ontslag	17 Oct.
F. Th. C. Gommers O. M. C.		Ass. Rector. Hulpkerk	id.
		Helmond	
J. A. v. d. Boer	Past. Casteren	Eervol ontslag	20 id.
A. Driessen	Kap. Oirschot	Past. Casteren	id.
L. A. Sanders	" H. Joannes Waal- wijk	" H. Petrus Vught	id.
J. R. van Rooy	" Goirle	Kap. H. Joannes Waalwijk	id.
F. J. W. Houbraken	" Rosmalen	Past. Knegsel	27 id.
Th. A. der Kinderen	" H. Petrus Vught	Rect. Huize Gerra te Haa- ren en Dioc. Aalmoezenier v. h. mannelijk Jeugdwerk	id.
L. A. W. Vos M. S. F.		Kap. H. Lambertus Someren	id.
A. Elferink M. S. F.		Kap. Goirle	id.
F. M. J. van Bakel	Kap. H. Augustinus Nij- megen	" Christus Koning Nijmegen	3 Nov.
G. J. Wilens O. Carm.	" Boxmeer	" H. Augustinus Nijmegen	id.
C. W. A. M. Schoenmakers	" H. Georgius Eind- hoven-Stratum	" Rosmalen	10 id.
H. G. J. Sanders	" H. Paulus Eind- hoven	" H. Georgius Eindhoven-Stratum	id.
W. J. A. van Haaren	" Uden	" H. Paulus Eindhoven	id.
L. W. J. M. Pessers	" Erp	" Uden	id.
F. A. M. v. Roosmalen	" Lith	" Erp	id.
B. J. M. Schoenmakers	" H. Hart Helmond	Past. Allerh. Sacrament 's Bosch	13 id.
J. Th. L. Thien O. Carm.		Kap. Boxmeer	17 id.
M. J. Giezen O. Praem.	Past. Heeswijk	Eervol ontslag	1 Dec.
G. C. J. Scheepers O. Praem.	" Bokhoven	Past. Heeswijk	id.
G. Chr. Versteeg O. Praem.	Kap. Vlijmen	" Bokhoven	id.
J. L. van Vroonhoven	" Tilburg (Broek- hoven)	" Volkel	id.
L. M. Vlekke	" Zevenbergen	Kap. Broekhoven Tilburg	id.
H. A. G. Hens	" Waspik	" Zevenbergen	id.
J. P. C. v. Houtert	Priester v. h. Seminarie	" Waspik	id.
J. F. Werner O. Praem.		" Vlijmen	8 id.
H. L. M. Hoek	Kap. H. H. Cosmas en Damianus Groesbeek	Past. H. Ant. v. Padua Groesbeek	11 id.
Mgr. C. A. A. van Son	Deken-Past. H. Augus- tinus Nijmegen	Eervol ontslag	30 id.

Namen	Vorige bediening	Nieuwe bediening	Met . ingang van
L. A. W. Vos M. S. F.	Kap. Geldrop	Eervol ontslag	18 Aug.
J. A. M. Mercx	" Aalst	Kap. Geldrop	id.
P. A. C. Th. Maessen	Priester v. h. Seminarie	" Aalst	id.
H. J. M. v. d. Biggelaar	" " "	Ass. HH. Cosmas en Da- mianus Groesbeek	id.
W. M. Bekkers	" " "	Kap. H. Ant. en H. Barbara 's Bosch	id.
P. v. Dooren O. S. Cr.	Kap. Liessel	Eervol ontslag	id.
H. J. v. Gestel	Priester v. h. Seminarie	Kap. Liessel	id.
F. J. M. Bless	" " "	Ass. Weurt	id.
F. A. Onings O. F. M.	Kap. Winssen	Eervol ontslag	id.
P. A. F. Meulemans	Priester v. h. Seminarie	Kap. Winssen	id.
C. A. Lodiers O. Cist.	Kap. Nieuwkuik	Eervol ontslag	id.
C. J. Simons	Priester v. h. Seminarie	Kap. Nieuwkuik	id.
H. W. Graat S. P. J.	Kap. Ewijk	Eervol ontslag	id.
C. A. v. Uden	Priester v. h. Seminarie	Kap. Ewijk	id.
J. Thien O. Carm.	Kap. Lith	Eervol ontslag	id.
F. A. M. v. Roosmalen	Priester v. h. Seminarie	Kap. Lith	id.
J. Otsen O. E. S. A.	Ass. H. Ger. Maj. Eind- hoven	Eervol ontslag	25 id.
N. J. v. Bohemen O. E. S. A.		Ass. H. Ger. Maj. Eindhoven	id.
A. F. W. Verwiel	Kap. Tilburg (Bredasche weg)	Pastoor Millingen	31 id.
L. H. J. Custers	" H. Hart van Jezus Oss	Kap. Bredasche weg Tilburg	id.
M. C. v. d. Ven	Priester v. h. Seminarie	Kap. H. Hart v. Jezus Oss	id.
G. L. J. M. v. Hout	Kap. Tilburg (Heuvel)	Conrector v. Moederhuis der Fraters te Tilburg	id.
H. J. M. v. Kemenade	Rector Assisië Udenhout	Kap. Tilburg (Heuvel)	id.
F. J. B. Hansen	" Wijbosch Schijndel	Rector Assisië Udenhout	id.
G. C. A. J. Terhorst	Kap. H. Lambertus Eindhoven-Gestel	" Wijbosch Schijndel	id.
L. E. J. v. Herpt	" Nijmegen (Groesb. weg).	Kap. H. Lambertus Eindhoven-Gestel	id.
J. P. C. Verhoeven	" H. Antonius 's Bosch	" Nijmegen (Groesb.- weg)	id.
J. F. Maas	Priester v. h. Seminarie	" H. Ant. 's Bosch	id.
J. W. A. Ariaens O. F. M.	Kap. H. Franciscus Nij- megen	Eervol ontslag	5 Sept.
C. J. M. Buschman O. F. M.		Kap. H. Franc. Nijmegen	id.
H. J. Hummelink O. P.	Ass. O. L. Vr. Geboorte Nijmegen	Eervol ontslag	11 id.
J. Knippenburg O. P.		Ass. O. L. Vr. Geboorte Nijmegen	id.
K. C. L. M. de Beer	Kap. Heeze	Eervol ontslag	22 id.
P. A. v. d. Heijden	" Helvoirt	Kap. Heeze	id.
W. J. M. Bergmans	" Boven-Leeuwen	" Helvoirt	id.
P. H. M. Moeskops	Priester v. h. Seminarie	" Boven-Leeuwen	id.
W. M. Wuisman O. Carm.	Ass. Boxmeer	Eervol ontslag	29 id.

Namen	Vorige bediening	Nieuwe bediening	Met ingang van
H. Goossens	Kap. H. Augustinus Nijmegen	Eervol ontslag	30 Dec.
G. Wilens O. Carm.	„ H. Augustinus Nijmegen	Past. H. Aug. Nijmegen	id.
W. H. A. Starmans O. C.		Kap. „ „ „	id.
Th. H. P. ter Ellen O. C.		„ „ „ „	id.
A. M. M. v. Beek S. J.	Ass. H. Ignatius Nijmegen	Eervol ontslag	31 id.

V.

Pauselijke Onderscheidingen in 1933.

Namen	Woonplaats	Onderscheiding
Henry de Leeuw	's-Hertogenbosch	Ridder in de Orde van den H. Gregorius den Groote
J. v. d. Ven	Zeeland	Ridder in de Orde van den H. Gregorius den Groote

Varia in 1933.

Op 12 Sept. werd door Z. H. Exc. Mgr. A. F. Diepen het monument ter eere van Z. H. Exc. Mgr. J. Zwijsen te Tilburg onthuld, waarbij o. a. drie Ministers tegenwoordig waren, nl. Dr. H. Colijn, Minister-President, Mr. Dr. L. Deckers, Minister van Defensie, en Mr. T. J. Verschuur, Minister van Economische Zaken.

De St. Pieterspenning bracht in het Bisdom op in 1933: f 46.550.19.

Volgens het Jaarboek 1933 van het R. K. Centraal Bureau voor Onderwijs telde het Bisdom :

21 klein-Seminaria met 2539 leerlingen ;

27 groot-Seminaria met 1054 leerlingen.

Mgr. Diepen heeft op 12 November Z. H. Exc. Mgr. H. Leven S.V.D., Apostolisch Vicaris van de Kleine Soenda Eilanden, in de parochiekerk te Uden tot Bisschop geconsecreerd, en assisteerde 11 Februari 1933 bij de Bisschopsconsecratie van Z. H. Exc. Mgr. H. Paulissen, Vicaris Apostolicus van Kumasi, in de St. Servaaskerk te Maastricht.

Op 15 Januari werd het Centraal Diocesaan Jeugd-bureau en op 18 Augustus het Bisschoppelijk Museum naast de Bisschoppelijke woning ingewijd.

Huize Gerra te Haaren, de voormalige Bisschopswoning van Mgr. Zwijsen, werd bestemd voor cursushuis voor jeugdleiders, vacatiehuis en internaat voor jeugdige werklozen en door Mgr. Diepen ingewijd op 27 Juni en daags daarna geopend.

Op 1 Juli verscheen de nieuwe „Eerste Katechismus” voor de leerlingen van het eerste en tweede schooljaar, met den volledigen nieuwen tekst der gebeden, die verplichtend is gesteld met ingang van 1 Januari 1934.

In de Bossche veemarkthallen werd op Zondag 23 Juli een K. J. V.-congres gehouden, waaraan door 8500 K. J. V.-ers uit de Bisdommen Utrecht, Breda, Roermond en 's-Hertogenbosch werd deelgenomen.

ANTHONIUS VAN GILS.

In aansluiting aan het nummer (deel XII, aflevering 3), hetwelk geheel aan de nagedachtenis van Anthonius van Gils gewijd was, volgen hier nog eenige losse stukken, die op hem betrekking hebben.

Primus van Leuven

medegedeeld door

Dr. P. J. M. VAN GILS.

„Primus van Leuven” zijn was in de dagen der oude Universiteit 'n hooge eer. Geen wonder, dat hij in dichtmaat en proza werd geprezen en verheerlijkt.

Dit geschiedde ook bij „'t primaat” van Anthonius van Gils, ten jare 1779.

Turnhout, waar hij zijn humaniora had volbracht, Leuven, waar hij had gezegevierd, Tilburg, waar hij 't levenslicht aanschouwde, zongen om strijd. Hoewel de Tilburgensia geenszins aanspraak kunnen maken op den naam van poëzie, toch meenen wij goed te doen — zij het maar als *curiosa* — deze carmina te geven.

't Turnhoutsche lofdicht — philosopho *emerito*: op 21 jarigen leeftijd! — is vol klassieke herinneringen, met name aan Vergilius en Horatius. Met trots wordt vermeld dat niet enkel van Gils in 1779, maar ook Simons in 1771 'n alumnus van Turnhout was.

De philosophi *Aprenses* — de *Aper* of het *Vercken* was een der 4 paedagogiën — beroemden zich er op, dat zij zes van de negen laatste *primi* hadden geleverd.

Tilburg vooral was uitbundig in zijn lof:

„Tilborgh waar ge ook op moogt roemen
 „Dit zij tot uw meerdren Lof
 „Dat Vrouw Pallas zulke bloemen
 „Heeft geplukt in uwen Hof”.

Pater Allard heeft in zijn „Antonius van Gils en de kerkelijke gebeurtenissen in zijn tijd” (pag. 9—17) op 't voetspoor van M. F. V. Goethals (*Lectures relatives à l'histoire des arts.... en Belgique et dans les pays limitrophes* II 295—299) 'n uitvoerig verhaal der plechtigheden gegeven, zonder echter de dichtproducten te vermelden. Zij mogen dan hier volgen.

I.

Ornatissimo, Doctissimoque Domino Antonio van Gils Tilburgensi Philosopho Emerito, in publico quatuor paedagog. concursu Primo in Artibus sollemniter renuntiato Lovanii XVII Augusti MDCCLXXIX, Celeberrimo Paedagogio Porcensi Jam nunc Triplicem Coronam Lucrato.

CARMEN.

Dum fortunatum jam tertia palma lycaeam
 Apri non solitis illustrat honoribus, atque
 Debellores ternis cum messibus aequat:
 Usque rebellatrix cessas, mea Musa; nec ullos
 Fingere vis numeros? Si justae caussa querelae,
 Planxeris adversam finito carmine sortem:
 At nunc tergeminum debes celebrare triumphum,
 Carminaque insigni, velut antehac, pangere PRIMO.
 Quid video? Nubes tranans (mirabile dictu)
 Apparet Genius. Spirat levis aura favoni.
 Jam paribus nitens alis, propiore volatu,
 Occupat has sedes, quarum memorabile fecit
 Nomen Aper quondam. Phoebae dextera frondis
 Germina fausta tenet, triplicemque sinistra coronam.
 Prae foribus primum coepit deponere plantas,
 Aurea bina deinde super connectere dona:
 Quae simul hac, illac, vario sinuamine rami
 Texuit impliciti, folisque comantibus arbos;

Mox suprema petens arcto fastigia morsu,
 Postremam se offert sustentatura coronam:
 Sistere tum Genius. Spectatrix undique turba
 Obstupet: auditur vox haec geminata frequenter:
 „Tertia num binis addenda corona sequetur?“
 Sic quoque, si licet URANIEN contendere MARTI,
 Infidis *Europa* fuit rumoribus acta,
 Se *Gallo* in duros an *Iberia* jungeret *Anglos*,
 Spem libertatis populo factura cupitam.

Interea proceres, quotquot subsellia cultae
 Alta tenent sophiae, perfecto examine, gratum
 Indixere modum dubio finemque labori:
 Dehinc inter sese, reseratis optima chartis
 Cui merito turmae concedat adorea, quaerunt.
 Namque sub infestis videas incedere signis
 Quattuor hic validas ad praelia docta phalanges,
 Nec campo indecores placide discedere suetas.
 Tantas quis clades, quis vulnera caeca recludat,
 Aut speret sophicum numeris aequare duellum?
 Nulli certa salus, nulla est concordia; fratres
 Inque vicem vincunt, debellanturque vicissim.
 Agmina concurrunt nullo discrimine. *Castrum*
Liliadas fortes non uno vulnere laedit;
Lilia Falconem superant; animosior inde
 Falco celer prosternit inexpugnabile *Castrum*.
 Nec tua te virtus, tot priscis cognita palmis,
 Conservavit, *Aper*: medio in certamine bini
 Procumbunt pugiles: quamvis a fratre, secundo
 Congressu, impactus; tamen imperterritus haeret
 Tertius, & vegetis illaesus ab hostibus exit.
 Ergo tergeminum celebremus rite triumphum.

Post varias strages desudatosque labores,
 Ecce athletarum pubes lectissima, facti
 Advolat insueti sparso rumore vocata.
 Ipse inter primos, *Batavae* nova gaudia gentis,
GILSEA satus egreditur, lauroque nitente
 Donatus, socios viator supereminet omnes.
 Scilicet egregias animi *Turnholtia* ¹⁾ dotes
Gymnas, & ingenium sollers perceperat ante:
 Cumque rudimentis linguarum, conscia jam tunc

¹⁾ Ubi humaniora peregit orn. D., in singulis scholis primum praemium adeptus.

Venturi, stimulos hederis victricibus amplos
 Addiderat, juvenemque ad grandia finxerat aptum,
 Seu scripto sua sensa velit, seu voce tueri.
 Quin etiam tellus hunc ad sublimia natum
 Patria protulerat, mentem virtutibus acrem
 Praesulis ¹⁾ accendens magni, spondensque patronum.

Insequitur, longo non dissitus intervallo,
 GUBENUS ²⁾, regio quo *Luxemburgica* alumno
 Altius insurgens elata fronte superbit.

Quos simul opperiens agnoverat, ore manumque
 Accessisse jubet Genius, dein talia fatur:

„Sat studiis metuique datum, Victoria parta est,

„GILSEIDE. Domui quae me praefecit *Aprensi*

„URANIE, mandata tibi deferre per auras

„Perficienda dedit. Nostrae modo palma palaestrae

„Tertia debetur: vestris ea gloria curis

„Jam servata diu. Numero superadde duorum

„Hoc ternum victor laurisque perennibus aurum.

(Moxque pavens novitate rei bona munera prendit

GILSEA genitus)“ Quid? *Aprum* cinxisse corona

„Tergemina trepidas? Sua sunt hic praemia laudi,

„Promeritumque sibi decus experientia captat,

„Tu vero, Divae GUBENE secunda voluptas,

„Cede lubenti animo; superant contraria fata.

„Non tamen inde feres minimum generosus honorem.

„Ipse sacras *Apr*o laurus firmaveris; & non

„Tam grave devinci, quam concertasse superbum.

„*Aprensisque* tibi dat magna levamina PRIMUS“.

Haec sit: & memori designat carmine factum:

GILSIUS *has* APRO, Francusque, Secusque coronas.

Ereptusque oculis hominum se reddidit astris.

Nec mora, nec requies: vastus clamoribus aether

Festivis quatitur; necnon & laeta sophorum

Turba coronati fert celsa ad sidera pulchrum

Nomen *Apr*i, celebresque Deae canit usque favores.

Magnifico percussa stupent pars maxima dono:

Germina mirantur patulae spirantia laurus,

Tortileque excusas frondes mirantur in aurum;

Expleri mentem nequeunt oculosque tuendo.

¹⁾ Nobilissimi D. Adr. Guil. Baronis de Renesse-de Baar ad D. Gertrudis Lovan. Abbatis, &c. &c.

²⁾ Henricus Joseph Gueben Bastoniensis in ducatu Luxemburgensi, ab ornatissimo Domino secundus.

Hicque tuos aliquis volvens, academia, fastos,
 Atque novem sophicas numerans ex ordine pugnas,
 SIMONIDEN ¹⁾ reperit potiora tulisse brabia;
 Cumque AUDENRODIO ²⁾, praesigni stirpe creatum
 Adjungit BARTENSTENIUM ³⁾; tandemque recensens,
 Qui pugiles ⁴⁾ hodie sint tanti occasio plausus,
Apri ter duplex gaudet spectasse tropaeum.
 Nos quoque bis terno plaudamus rite triumpho.

Sed mea jam pridem metris imponere finem
 Pieris admonuit: „Multo conamine versus
 „Cudis difficiles, heu, rerum oblite tuarum!
 „URANIE insolitum rursus bene suspice munus.
 „Quid superextantes, fulgente coronide, rami
 „Portendunt? Plenis revoluta mensibus anno,
 „A te metra petent, quartam stringentque coronam.
 „Neve putes, quaesitarum securius alma
 „Laurorum satiatus *Aper* requiescat in umbra.
 „Non jacet effetus: primo certamine nosces,
 „Quid possit; sophici per mille pericula belli,
 „Per caedes, per damna, novos defendet honores.
 „Sic linguae, sic vocis inops, sed tardius, *Apro*
 „Invideas partos summa cum laude triumphos”.
 Haec ego fata morans, artem calamosque repono.
 Vos tamen interea triplici acclamate coronae.

Applaudit Paedagogium *Apri*.

II.

CANTILENA APRI.

I.

Age, Musa, nunc canorum
 Solve guttur cantibus,
 Aper caput fert decorum
 Trinis lauri frondibus.

¹⁾ Antonium Simons primum anno 1771.

²⁾ Petro Francisco van Audenrode primo anno 1772.

³⁾ Christophorum Joannem Cislenum Baronem de Bartenstein primum anno 1775.

⁴⁾ Franciscus Natalis de France primus anno 1777.

Franciscus Joseph Maria Hubertus Baro de Secus primus anno 1778.

Ornatissimus Dominus primus anno 1779.

Palmas tulit triumphales
 Unus contra singulos;
Gilsiusque consodales
 Vicit, fudit aemulos.

II.

Saepè quidem coronarum
 Nexu gravis viguit
Aper, unde nomen rarum
 Inter omnes meruit.
 Saepè *vivat*, iteravit
Apro vox laetantium;
 Saepè vocem geminavit
 Polus acclamantium.

III.

Annis novem seni primi
 Suis illum decorant
 Lauri sertis, quae sublimi
 Marte fortes tulerant;
Simons, Audenrode pari
 Laude, *Francus, Gilsius*,
 Duo quoque stirpe clari,
Secus, Bartensteinius.

IV.

Francum, Secum sucessores
 Ordinè continuo
 Binos habet: hos honores
 GILSIUS ingenuo
 Auget zelo, dum, illorum
 Assequens solertiam
 Duplicatis sociorum
 Palmis addit tertiam.

V.

I nunc, *Fama*, i nunc, late
 Apri prome gloriam.
 Io! *Musae*, celebrate
 Triplicem victoriam.

Tuque, dulcis *Flora*, plenis
 Cythereas manibus
 Carpe rosas, & amoenis
 Intermisce lauribus.

VI.

Tibi modò conclamamus,
 GILSI, nostra gaudia,
 Teque prima celebramus
 Referentem praemia.
 Euge, nobis collaetère,
 Tibi nomen inclytum
 Sociata meruère
 Pietas, mens, studium.

VII.

Felix Aper, laurearum
 Cui fulget orbibus
 Triplis caput coronarum,
 Felix magis omnibus.
 Perge tuis saginare
 Doctam prolem glandibus:
 Cave tamen, opprimare
 Cumulatis Lauribus.

VIII.

Nosque, turba socialis,
 Apri laeta praemiis,
 Pungat honos immortalis,
 Sacris pungat stimulis.
 Primos aemulemur coetüs;
 Habet nobis aureas,
 Adhuc Aper non effoetus,
 Unde metat Laureas.

Ita concinunt Philosophi Aprenses.

Lovanii, E Typographia J. P. G. Michel.

III.

Ornatissimo doctissimo Domino, Domino Antonio van Gils
 Tilburgensi, Gymnasii Turnholtani per sex annos alumno,

celeberrimi paedagogii Apri philosopho emerito, in solemnibus quatuor paedagogiorum concursu primo renuntiato die XVII Augusti MDCCLXXIX. Carmen epinicium.

Indefessa tulit tandem sibi debita virtus
 Praemia; mercedem assequitur labor arduus aequam:
 Magna canam. Domini terrarum cedite Reges,
 Sanguine foedati plebaeo cedite: vestrâ
 Materiâ vates surgam felicior, aut qui
 Iliacas Grajo fixistis limine lauros,
 Aut qui victuras misistis in arva phalanges
 Ausonia. Exsurgit nostris virtute palaestris
 Dignior, et dextris animus vicinior astris.
 Ingenio, sophicaque pugil decoratus ab arte
Turnholtana novis iterum solemnibus fastis
 Accumulat victor *Van Gils*: modo spargite palmis,
 Spargite humum foliis, juvenes! insignia tectis
 Nectite: honorandus meruit sibi talia victor.
 Nunc mihi, queis animi praefulsit dotibus, acris
 Ingenii juvenis vigit quo fulmine, Musa
 Primo blanda! refer. Patriis quae coeperat arvis
Tilburgae (nomen celebravit fama) recentis
 Prima rudimenta ingenii, magnisque paranda
 Praesidiis, gnavo *Turnholtii* perficit usu,
 Gymnadique insinuat parvus, non parvus alumnus
 Grammatices, reliquisque animo certante virili
 Incumbens, celebrem tulit omni classe triumphum.
 Tumque ubi sublimi penetraret acumine quidquid
 Contortum, aut duplicis nodi dabat arte Magister,
 Nequid inexpertum solertia summa relinquat;
 Ex illo sperare animi majora sagacis
 Pignora praefecti, et lingua mussare stupenti:
 Quis puer ille, putas, erit? ô quam turgida pleno
 Pectore sermonum se fundit copia! quanta
 Vis animo, seu sensa tulit variata latinis,
 Seu fluerent vincto, seu haerent nexa soluto
 Verba stylo! nova sese offert *Simontis* imago;
 Sic nexum, sic ille modos, sic sensa ferebat.
 O Praecelse Puer! tu nunc eris alter ab illo:
 Neve acie tantum ingenii *Simontis* honores,
 Sed virtute refers. . . . Quid enim non speret Alumno
 Gymnas ab hoc, morum cui tanta modestia, tanta
 In Divos pietas, studio solertia, grati

In praeceptores animi reverentia tanta?
 Quae quibus anteferam? Quod si conjecta futuri
 (Non amor intentos deludit) opinio constat;
 Aut hic, aut nullus decorabit Gymnada lauro:
 Aut hic, aut nullus sophisticâ feret arce coronam.
 Et jam bis ternos lustraverat orbibus orbem
 Aethereis Phoebus, tria bis suprema ferentem
 Praemia, vincentem et studio et virtute sodales
 Viderat; at cum esset Librae revocatus in axem;
 Gnavus honorata juvenis de Gymnade doctas
 Belgarum, studio accensus, concessit Athenas,
 Linqvens multa spei magnae argumenta, Magistros
 Multa animo secum volventes, multa parantes
 Dicere; submitunt juvenem, atque hac voce sequuntur:
 I Carum, I pignus: gravioribus inserere mentem
 Materiis, laudi vestrae majora parantur:
 I felix: et si qua poli te gratia ducit,
 Inter honora tuum tu *Turnholtum* oppida tolles.
 Ascendit, primoque adstans quem viderat *Aprum*
 Laetantem, ingreditur, palmae festiva secundae
 Tertia ut ornaret tanta cum laude corona.
 Illic jam sophicae doctorum traditus arti
 Decurrit solitâ Grudiam virtute palaestram,
 Ardens, atque potens rerum cognoscere causas:
 Scire lubet, quodcumque latet, quaeque aemulus ardor
 Mille vigoris habens causas impellit ad ardua.
 Hic amor, hoc studium; sophisticorum scripta virorum
 Nocturnâ versare manu, versare diurnâ:
 At qualis, quantusque illa se tollit in arte:
 Quam legit eximio nox fractus acumine summa
 Argumenta virum tenerae irritamina mentis:
 Ac veluti mellita ferens per pascua dona
 Lenis apes per rura legit, perque avia flores
 Dulcifluos, gaudetque levi perstringere rostro:
 Ros trahit aethereus; blandi jam lustrat Hymetti
 Ore thymum; viridique legit trans flumina valle
 Florentem cytisum, et salices exhaurit amaras:
 Sic acri ingenio flores succosque sophiae
 Perquirat, certis figens quaecumque medullis.
 Ast iterum cum jam turgescit in arbore pomum,
 Et Cerealis agro flavescit arista secundo;
 Maturus etiam fructus, matura laboris
 Praemia consequitur. Doctâ certante juvenia

Doctior effulget, turmamque *Antonius* omnem
 Sternit, *Atlanteo* scandens super omnia clivo.
 Ecce triumphali redimitus tempora lauro
 Emicat, et patrias illustris victor in oras
 Solemni (meruit quoniam solemnica) cultu
 Ducitur: Excitos festo hoc movet undique cives
 Laetitia: applaudit genitrix *Taxandria* nato,
 Sylvaeque, et liquidis applaudunt flumina palmis.
 Tum patriâ, et studio socios juvat ire, decorum
 Mirari caput, occursuque assurgere, tanto
 Praemia digna viro, laudem, intemerata vovere
 Fata, et promeritam coelis attollere famam:
 Idem omnes simul ardor agit, stimulosque ministrat,
 Ergo ades, ô patriae decus! haud spes vana tuorum,
 Ut te post multos, victor, longosque labores,
 Multum solliciti digno celebramus honore!
 Candidus advenias nobis, lege vota faventum,
 Et laudum titulos, et certae pignora mentis,
 Queis omnis late regio sonat, Inclyte, vestro
 Prona triumpho, omnis sonat undique: *Vivat Primus.*

Chronicon

responDentes aCCinUnt: VIVat Van gILs prIMUs.
 Vidit F. Jacobi S. T. L. etc. Applaudit Gymnas Turnholtana.
 Lovanii, Typis Joannis Francisci Van Overbeke, sub signo
 Lampadis Aureae.

IV.

AAN DEN PRIMUS.

Met een klaare wolk omgeeven,
 Langs hoe meerder naar beneen,
 Zag ik wyze Pallas zweeven,
 Zy wou als van oude tyden,
 In haar zeer geliefde Stad,
 Eenen held de kroon beryden,
 Als hy roem bevochten had.

Zoo veel Hoofden als men telden,
 By den aanvang van den stryd,

Zoo veel onvermoejde Helden,
 Bragten met een kloek beleid,
 D'een aan d'and're letter-laagen:
 Maar VAN GILS met scherp geweer,
 Deed het groot getal vertzaagen,
 En behield het Veld met Eer.

Hy kon 't Lely-Rot doen duynken,
 En verwelken blad voor blad;
 Ook der Valken-wieken fnuyken,
 Dat geen een de vlugt meer had;
 Maar het Castrum, die fortresse,
 Schoon bemurd aan allen kant,
 Schoot hy zulk een breede bresse,
 Dat ze weerloos viel in 't zand.

Scheen U dit wel vreemd, o! Mannen,
 Die nu met Uw schrandr'en Zoon
 Door Uw krachten in te spannen,
 Steld op 't Zwyn de derde Kroon?
 't Zwyns-Rot mag nu zeege vieren,
 't Sloeg drie Rotten in de war,
 Hoe zal die de Naamen cieren,
 Van VERLAT en van GERRAR!

Alle waaren Pallas Vrinden,
 Elk was haar ook toegedaan,
 Maar wie Pallas 't meest beminden,
 Bleek aan het voordeel'g slaan;
 Om dien Liev'ling dan te loonen,
 Stond Caliopé gereed,
 Hem op Pallas wenk te kroonen,
 't Geen zy met veel eerbied deed.

Roem der Natie! Held der Helden!
 Waarde PRIMUS! 't Uwer Eer
 Nu nog iets te willen melden,
 Was vermeetel, 'k zeg niets meer:
 'K zou de Vreugde-toon bederven,
 Met ontstelde veedel-snaar.
 Leev'! ja leev' ook na Uw sterven,
 Grootte Meyeryënaar!

Tilborgh waar ge ook op moogt roemen,
 Dit zy tot Uw meerd'ren Lof,
 Dat Vrouw Pallas zulke Bloemen,
 Heeft geplukt in Uwen Hof,
 Als ANTONIUS en VERKEN,
 En ALBERT, (Eerwaarde Vaar),
 's Primus Broer, in Pallas Perken,
 Een gevreesde Worstelaar.

Braave en wel gezeegende Oud'ren,
 'K legg' hier voor Uw' voeten neer,
 Een gewigt voor Atlas schoud'ren,
 Zwaar om draagen: zoo veel Eer,
 Als van Uw' geleerde Sonnen,
 Op U wederstraald met vreugd,
 Maar ge zult ze draagen kunnen,
 Yder kend Uw' kracht en deugd.

Ed'le Deugd zo vroeg geschooten;
 Uyt den glatste en gaafste Stam,
 In een sestal Braave Looten,
 Dat ze in elk tot wasdom kwam:
 Zoo, dat ze alle Vrugten draagen,
 't Jongste selv' van goeden smaak.
 Kon by de eerste dragt behaagen,
 Wat all' zeegen! wat vermaak!

Ooms en Moeyen, Nichten, Neeven,
 'K wensch' u alle veel geluk:
 O! den Heemel wil U geeven,
 Dat ge een goude kroon en kruk,
 Aan den PRIMUS op moogt draagen,
 Na des Cirkels halve rond',
 En dat ge ook met all' Uw' Maagen,
 Die geheel vol leeven kond.

R...

*Opedraagen door Uwe welmeenende Bloedverwanten, alle
 te saamen.*

V.

Aan den Welgeleerden Heer ANTONIUS VAN GILS
geboortig van Tilburg, als Primus der Philosophie plegtelyk ver-
klaart, te Leuven den XVII van Oogstmaand MDCCLXXIX.
Winnende de derde Lauwer-Kroon voor het vermaard Ver-
ken, met plegtigheid ingehaalt te TILBURG. den XXVI
der zelve maand.

TE LEUVEN,
By J. P. G. Michel.

EERDIGT

DE MAAGD van DRIE-BURG lang vernoegt en uitgelaten,
Daar zy de welvaard van haar wakkere onderzaten
Ziet groeien dag op dag, daar zy aan alle zy
Der wyken rust bespeurt en trouwe Burgery,
Schynt op een nieu verheugt: haar handgeklap, hare oogen,
Haar vriendelyk gelaat toont, dat ze is opgetogen
Door blydschap: 't fraaiste kleed en steen verciert heur leen
Een treffelijke stoet van Maagden volgt haar treen
Met vreugde-spel, terwijl er duizend zielen
Door vreugd verrukt met snaar en zang in 't ronde krielen,
Daar de oude Stok, de Jeugd, de Man, de Vrouw, de Maagd
En wie geleertheit slegts genegentheid toedraagt,
Onder elkanderen, al schaterende, zwieren,
En galmende: LEEF LANG VAN GILS, op 't deftigst vieren
En zingen onvermoeit des dappren Winnaars feest.
Dit algemeen vermaak ontsteekt en noopt myn geest
En zang-lust, om zyn daen en Lauwerkroon te zingen,
Een Kroon, waar s'Jaars vergeefs met honderden na dingen.

* * *

In 't heerlijk TILBURG kreeg de Held het levens-licht,
Hier wierd zyn jeugd gevoed, gekweekt, bestiert, gestigt
Door schrandere Ouders tugt: zyne onvolkome jaren
Zelf schenen reeds iet ligts te willen openbaren
Van zyn vernuft, maar nog besloten in zyn' paal
Voor 't grootste deel: daar na verscheen een klaarder straal;
Hier van geeft letter- en zyn fraaië schryf-kunst blyken,
Die hy, daar yder zyns gespelen moesten wyken,
In zyn geboorte plaats bemagtigde volmaakt.
Gy TURNHOUT kende, daar hy nailyks was genaakt,
Zyn schrandereid, hy deê zyn makkers alle zwigten

In de Latynsche Taal, in schoon gevonde Digten
 En wyze Rede met een' ongemeten lof:
 (Dat Rede- en Digt-kunst hem verhef tot 't sterrenhof)
 Want zesmaal had hy zijn gezellen overwonnen,
 En keerde t' elkemaal als winnaar met den prys.

Nu dient gezongen op een meer verheven wys.
 Er stond hem dan nog naar een hoger Kroon te steken,
 In LOVEN 't tweede ATHEEN de Jeugd van alle streken
 Ten toon gehangen, men waardeert haar niet gering.
 Wyl hem de wetenschap vry sterk ter harte ging,
 Geeft hy zig derrewaart, door genen griekschén logen
 Van het verdigte vlies of Jazons reis bedrogen.

Hier aan het werken, en voor eerst Gods Eigenheden
 Bespiegelen, om die natuurlyk te ontleden
 Zoo veel het mooglyk is en volgens ons gedagt,
 Een schoone wetenschap by yder waard geägt.
 Hier leert hy Reken-kunst met zyn' Algeber weten,
 Ook Meet-kunst, om het lang en breed en diep te meten,
 De Bou-kunst, Water-kragt, natuur van Vuur en Ligt,
 Waarom de Regen-boog verschynt aan ons gezigt,
 Den Sterren-Loop en hoe de Zon en Aarde keren
 Waarom de Zon en Maan zomtyds hun ligt ontberen,
 De wondre uitwerkingen der Lugt, den eigen aard
 Der Bergstof, Zeilsteen en hoe die zyn kragten baart,
 De beste redenen van 't uittermaten wonder
 Der Elektriciteit, en de eigenschap van Donder
 En Weêrligt en met een ook de oorzaak van zulk weêr
 Met duizend zaken van de Weisheid-kunde meer,
 Ja vat de wys (wil maar een vaste staanplaats stigten)
 Als Archimedes, om het Heelal op te ligten.
 'T doordringende vernuft en scherpe leerzaamheid
 Doet hem dit al volmaakt verstaan, en is bereid
 Eer dat de Maan het agste derdemaal haar' horen
 Na 't Oosten heeft gekromt, uit de Aarde op nieu geboren,
 Om voor Geleerdheids Kroon te kampen openbaar.
 De Kampers komen (de gestelde tyd was daar)
 By een uit *Leli*, *Valk* en *Castrum* en het *Verken*:
 Daar ondertusschen wy ons hoop met vleiën sterken,
 En warelyk een deel kroont onzen Held terstond:
 Een ander deel voor hem bevreest, niet ongegrond,
 Te meer om dat er een nog elders had verkregen
 Den Soofschén Lauwerkrans, spreekt onzen Kamper tegen:
 Maar tog de dappre wint hun alle, houd het veld

En word dus de eerste der Filosofie gestelt,
 Gekroont, en 't *Verken* kan den derden Eerkrans vieren.
 Nu eert hem *Leuven* met zyn groene Lauwerieren,
 Daar *Turnhout* onderwees eêr 't schrandere gemoed;
 Maar **TILBURG** heeft den Held gebaart, gekweekt, gevoed.

Ter goeder ure dan ry onder **TILBURGS** daken
 O dapperen **VAN GILS**! terwyl de Gilden staken
 Den arbeid, de ambagtman zyn handwerk legt te neêr,
 De Landman de akkers laat, beijvert om uwe eer
 En onverdienbren roem uws wetenschaps te erkennen.
 Ai schou eens rond en zie Uw naam door zoo veel pennen
 Reeds blinken, ai zie rond, het pragtige cieraad
 Toont hoe geleerdheid aan uw Landvolks harte gaat:
 Ai zie 't onnoembaar tal van welgenegen Menschen,
 Ai hoor hun handgebaar, hun hartelyke wenschen,
 Waar door zy yveren te rekken uwen tyd:
 Leef lang **VAN GILS**, leef lang, herhalen zy verblyd
 Leef lang ons Eer, en Roem van alle Vaderlanders:
 Daar andre bezig zyn met 't Zwaaiën hunner standers,
 Een ander speelt of zingt, of andre vreugd bedryft,
 En willen dat Uw Lof met uwen Naam verblyft.

Roemwaardige Ouders, wat een eer hebt gy verkregen
 Door uwen Zoon! geluk met zulk een' ryken zegen,
 Den luister en den glans van uw geheel geslagt
 Het geen met regt van hem een steunpylaar verwagt,
 Wyl zyn Geleertheid en zyn Eer nog zullen groeiën.
 Uw hoog beroemde Naam moet eeuwen blyven bloeiën.

Doorlugte **GRAAF**! zoo moet, welagtbre **MAGISTRAAT**!
 Uw oordeel blinken, die Geleertheid eeren laat:
 Geen wonder, dat de staat van **TILBURGS** ingezeten
 Dus welvaart, daar aan 't roer ervaren Stuurmans zweten:
 Er volgt ook vrugt uit 't Feest, het lokt de teerdre Jeugd
 Om in de Wetenschap zig te oefenen en Deugd:
 Ja zekerlyk het kan een sterken indruk geven.

Vaar, **TILBURG**! vaar vry voort, gy word door hem verheven,
 Vaar voort in 't eerbewys, gy eert uw' eigen roem,
 Volherd met juigen: strooi en loof en kruid en bloem,
 En pronkt met uwen Held, en Eer uw wedervaren
 By na naar eene reeks van vyfmaal vyftig Jaren;
 Gy moogt vry stoffen op zyn onverwelkbre **KROON**:
 Ik schei, haar hoge glans verdooft myn' lagen toon.

Soofsche Vaderlanders genegentheid.

TOEZANG.

I.

Laat een ander kranssen streng'len,
 Wetenschap verdient dien prys.
 'T lust ons snaar met zang te meng'len.
 Zingt op een verheve wys:
 Laat VAN GILSEN Naam belyën
 Om zyn dapperheid verheugd,
 Laat dien Held met zang inwyën,
 Eer bewyzen voor zyn Deugd.

II.

'T was na vyfmaal vyftig Jaren,
 Toen de Kroon aan TILBURG viel,
 Dat de *Faam* met blyde maren
 Onzen aandagt op hem hiel,
 Daar zy zig aldus liet horen:
 TILBURG krygt de Soofsche Kroon.
 Hoe klonk ons met Vreugd in de oren
 Zulk een aangename toon!

III.

Ziet hem nu zelf binnen komen
 Die den lauwer heeft geplukt,
 Zou ons hert niet overstromen
 Daar ons deze roem gelukt?
 Ja blyft vry zyn intree vieren
 Met een onvermoeiden moed,
 Blyft aan 't vlegten, blyft aan 't cieren
 Voor die ons dees eer aandoet.

IV.

Zyn gezellen zyn verwonnen
 In de soofsche wetenschap;
 Zoo dat wy regt pronken kunnen
 Met zyn Wysheids hogen trap.
 Sa strooit loof en kruid en bloemen
 Op het heerlyk Winnaars Feest,
 Wien wy eeuwen mogen roemen:
 Roept LANG LEEF VAN GILS, om 't meest.

V.

Ga nu, *Faam* onze eer verbreiden,
 Eer van heel het Vaderland,
 Ga nu GILSENS glans verspreiden,
 Roem VAN GILS aan allen kant,
 Roem, en laat een yder merken
 Hoe dat zyn Geleerdheid blonk
 Die gelauwert, aan het *Verken*
 Ook den derden Lauwer schonk.

Semper honos, nomenque tuum, laudesque manebunt.

JAAR-VAARS.

UWe eer, en naaM, en Lof
 zaL t' aLLen tYD VerblYVEN.

II.

De Ballingschap van
Anthonius van Gils

door

M. VAN DE VEN.

Behalve vele brieven van en aan President van Gils zijn in het archief van het Bisdom 's-Hertogenbosch (portefeuille Seminarie) ook nog verschillende documenta bewaard over het verblijf van Anthonius van Gils te Leuven en over diens ballingschap in de jaren 1812—1814 in gezelschap van Professor Moser en later Kapelaan Moors.

Zoo berust daarin o. a. de origineele dagvaardiging van Professor Moser, zooals ook President van Gils er een gelijk-luidende ontvangen heeft ¹⁾.

Bois-le-Duc le 12 juin 1812.

Le Préfet du Département des Bouches du
Rhin, Baron de l'Empire, Chevalier de la Lé-
gion d'honneur

à

Monsieur Moser adjoint du directeur du Sé-
minaire de St Michiels Gestel.

Monsieur,

Vous voudrez bien vous rendre dans mon cabinet lundi
quinze de ce mois à huit heures du matin, pour recevoir les
ordres, que le gouvernement m'a chargé de vous donner.

J'ai l'honneur de vous saluer
(Sign.) Fremin de Beaumont.

¹⁾ Allard: Anth. v. Gils, blz. 204, *Bosscbe Bijdragen*, Deel I, blz. 362.

Op 22 Juni 1812 kwamen Van Gils en Moser te Mechelen aan (Allard, blz. 206). Hun celebret voor hun verblijf in het bisdom Mechelen is gedateerd van 23 Juni 1812:

Conceditur per praesentes venerabilibus D.D. van Gils et Moser facultas celebrandi sacrosanctum missae sacrificium in Nostra Dioecesi.

Datum Mechliniae 23 Junii 1812.
(Sign.) J. Forgeur, Vic. Gen.

Anstonds na aankomst te Dijon, waar Van Gils en Moser en ook kapelaan Moors op 28 Januari 1812, (Allard, blz. 209) aankwamen, hebben zij hun celebret aan den Bisschop van Dijon vertoond, die er onder heeft geschreven:

iisdem et ar^o fr^{co} Moors concedimus eam facultatem quae supra, in ecclesiis hujusce civitatis. Datum Divione, die 28^a Januarii anno 1813.

(Sign.) † p. Reymond Epus.

Allard vermeldt blz. 206, dat zij 12 November 1812 in het Mechelsche stadhuis onder militaire bewaking werden gesteld. Dat gaf hun aanleiding, om het privilegium oratorii privati aan te vragen. De suppliek en de daarop verleende faculteit luiden als volgt:

Amplissimis Dominis Vicariis Gen^{bus}
Dioecesis Mechlin.

Amplissimi Domini.

Constitutis in custodia publica facultas nobis forsitan non concedetur in Ecclesia publica Missarum officia celebrandi.

Rogamus cum debita veneratione, ut vestra nobis auctoritate liceat, missarum officia celebrare in oratorio privato ipsius custodiæ, quod decens et perhonestum se instructurum spondet custodiæ custos.

Quam gratiam

(sign.) Anth. van Gils.
Gasp. Moser.
A. F. Moors.

Mechliniæ 13 Nov. 1812.

Concessa gratia petita, item facultas pro omnibus qui in custodia sunt et ad eam advenient ut mutuas confessiones excipere possint et valeant.

Datum Mechliniæ 13 9bris 1812.

(Sign.) J. Forgeur, Vic. Gen.

J. G. Huleu, Vic. Gen.

De bannelingen hebben hunne vrienden in het vaderland goed op de hoogte gehouden van hun toestand. Moser schreef ook verschillende brieven aan Van Erp, Deken en Pastoor te Oirschot. In zijn brief van 22 October 1812 vermeldt hij o. a., dat

„den Commissaris van Policie, kennende mijnen slegten staat, dede door den Doctor Declaratie daar over geven, als ook over de hernie van mijne twee gezellen, en ging zelf na Antwerpen onzen staat kenbaar maken aan den Commissaire generaal, welke vereischte dat twee doctors ons zouden onderzoeken, en op hunne responsabiliteit daar verklaring van zouden geven, welke moest gelegalizeert worden, en na Parijs gezonden. Zij verklaerden dan dat ik, ter oorzaak mijner fluxie op de borst, sedert 3 a 4 weken, niet in staat was om vervoerd te worden; en verklaerden ook de hernie mijner gezellen, intusschen tijd mogten wij hier blijven totdat er antwoord van Parijs quam.”

Verder spreekt hij zijn verlangen uit, dat zou worden toegestaan, dat zij met „den vierden man” d. hr. van Alphen zouden mogen „vervoegt worden”, waarvoor iemand te Parijs borg bleef. Hij vraagt hem

„somwijlen al eens na het fabriek ¹⁾ te gaan, om de jongheid wat op te winden en moed te geven, drukt hun wel in, dat zij niet het minste mogen afwijken van de grondregels, die er aldaar geleid zijn: voornamelijk niets te doen dan op order der wettige overheid, wij zijn altijd al even wel gemoed ja zelf vrolijk, onzen Toon die snaakt nog al dikwijls: Mantantje Janssens is al negen dagen hier, en komt alle dagen hier, en komt alle dagen tweemaal bij ons werken, om ons reisvaardig te maken.”

¹⁾ Seminarie.

Van Gils schreef onder bovenstaanden brief, dat hij te Lier een? heeft „afgegeeven en 4 flesjens van de olije ge- „vloeyd uit 't lichaam der Godvrugtege Maria Marg. ab „Angelis. Dit zal U door den Past. van 't gasthuis van Lier „eens besteld worden. — Adieu met erkenning uit H. Hart „van Jezus. Moors groet ook. Tout à vous. Anth. van Gils.”

In zijn brief van 12 November 1812 aan v. Erp maakt Moser zich erg bezorgd, dat zij niet alléén zullen mogen reizen doch slechts onder geleide, waarvan de commandant der gendarmerie de onkosten op 800 à 1000 francs schatte, want zij moesten de terugreis van hunne geleiders ook betalen. Toen nog sprak men van eenen vierden, die er bij moest komen. Dan zou aan de intenties dus nog spoediger voldaan kunnen worden.

Bij tante Nette te Tilborg kon men het geld van de intenties bezorgen, daar zou de bureau van finantien zijn. Men moest hun schrijven aan „Mijnheer J. P. Vranken „Willems Caerdemaker, Steenstraat te Mechelen anders niet, „van binnen kan U Erw. onsen naemen schryven ofwel in „'t latijn.” Wanneer men leest, dat Moser met zijn slechte gezondheid en met zijn financiëele zorgen „het zal eenen „grooten last zijn voor onze finantiën voornamelijk voor de „mijne en moeilijk om lang uit te houden”, dan krijgt men nog meer bewondering voor hun heldenmoed en hun offers voor de kerk en de religie.

Uit den brief van Moser uit Bergen Henegouw aan van Erp in festo S. Hilarii (1813) blijkt, dat de eisch van zestig Louis d'or voor hunne leidsmannen, „welke zij niet wilden nog konden betaalen”, aanleiding werd voor de Heeren Vicarissen Forgeur en Huleu op verzoek van andere vrienden voor hen ten beste te spreken met het gevolg, dat zij

alleen onder hunne borg op ons woord van eer na Dijon konden vertrekken. . . . Wij hebben eene karre voor ons goed en ook voor onze persoonen; maar den weg was zoo goed, dat d. h. v. G(ils) en ik van Brussel tot hier toe altijd te voet gegaan zijn. Sedert, dat ik in de open locht ben, be-

vind ik mij veel beter, verhope dat het aan zal houden...., wij blijven nog altijd al even vrolijk en wel gemoed.

Mgr. Wilmer, die de lijkrede op v. Gils heeft gehouden, heeft een sleutel, om de brieven der bannelingen te kunnen verstaan, nagelaten in de hierna volgende nota I en heeft daarenboven eene interessante bloemlezing gemaakt uit de brieven, die van Gils heeft geschreven aan zijne zuster Antoinette te Tilburg, waaruit een paar proeven volgen onder II, in afwachting, dat de brieven zelf nog eens gevonden mogen worden, want voor het oogenblik schijnen die — laten we hopen, tijdelijk — verdwenen te zijn.

I. Nota om de brieven te verstaan, lette men dat

fabriek	}	bet. Seminarie.
huisgezin		
Baas		v. Alphen, Vic. Ap., toen in Ballingschap.
Van Someren,		Deken 's-Bosch Hoogaerts van Someren
geboortig.
Van Beveren		Mej. — is de Dr. v. D. <i>Velden</i> uit <i>Beveren</i> .
onbesch.		is Van Gils, die door de kwade wel eens
<i>onbeschaamd</i> genoemd is; gis ik: of wel
omdat hij altijd sprak, dat men stout en
<i>onbeschaamd</i> moest bidden.
A. Netten		is ook van Gils, omdat zijne zuster <i>Netje</i> ,
eene devotaire, zeer bekend was. Van Gils
was dáár te huis, als hij in Tilburg was.
Nichtje		is Moser de Prof ^t , die met Van Gils in
ballingschap was.
Compagnie		is Pastoor <i>Moors</i> , die ook later met hem
het Ballingschap deelde, omdat hij ge-
weigerd had den <i>Te Deum</i> te zingen bij
het 2 ^{de} huwelijk van Nap.!
Koksbaas		ik denk Pastoor Molenmakers, die ferm
gebleven ook naar <i>Geel</i> in ballingschap
was gezonden.

(w. g.) † G. P. Wilmer, Bisschop v. Haarlem.

Met deze gegevens is het niet moeilijk den volgenden brief te begrijpen, die anders onverststaanbaar zou zijn.

Mijnheer
Mijnheer J. van Erp
Pastoor en Land-deeken
tot Oirschot.

† L. J. C.!

Mijn Heer, Uwen brief van 14 Fbr. is aan Oome onbesch. behandigd. De man en nigdje heeft er veel genoeg en troost uitgehaald: Maar hij vreesde, dat de brief wat opentlijk van de huiszaken sprak en daardoor kon gevaar maaken; hetgeen nogtans niet geschied is. De familie is hier (God lof) zeer welvaarende en wel gemoed. Zij beveelt zig in UWE. aanhoudende gebeden. Het zal dus niet noodig zijn, bezoeken te geeven, die ook nu in 't huisgezin niet al te wel zouden te pas komen. Nigtje en Comp^{ie} bedankt voor de goede gedag- tens, en, mits men nu voorzien is, ook de Intt. inschelijks voor die van 5 gl. Misschien kunnen de omstandigheden komen, dat men die zou verzoeken, des noodig zijnde: maar tot nu toe heeft dit geen plaats.

De tijdingen van Someren waren eenigdeels bekend: die menschen zijn te beklagen, die hun zelve en andere zoo ongelukkig maaken. — Verders is er niet over, als geduld neemen en standvastigheid, met bedaardheid, gelijk koksbaas gedaan heeft. — De rust van Eersel troost oome onbesch. zeer gevoelig: de Man bid dagelijks voor de rust, standvastig- heid en christelijke vrede van het geheel huisgezin, ook ons Nigtje. — Die belofte van niets in het fabriek te ver- anderen zijn zoo dikwijls gegeven en herhaald! maar maakt daar al staat op!

De eerste, die men verwacht, is, gelijk te Cuyk en Nim- weegen nu heeft plaats gehad. Alle oogen zijn op Uw. E. fabriek (?) gevestigd, hoe de Meesterknechts en werklieden zig daar en zullen gedragen. ...? ... weet, dat den Baas geene verandering wilt, of niet wilt, dat men daer de hand aan leene.

Nigtje en Comp^{ie} zijn zeer gevoelig dankbaar voor de vriendelijke gedagtenis van juff^{re} Beeveren, groet die Dame zeer hartelijk, als gij haar schrijft, en wensch haar alle wel- zijn, gelijk wij, God lof, genieten. Gelief ons ook in de god-

vrugtige gedagtenis der braave Buuren te bevelen, gelijk wij dagelijks op U denken.

Ik blijve met oprechte oude vriendschap en eerbied

Eerw. Heer

Uw onderd. Dienaresse

Waest (?) 17 7br. 1812.

A. Netten.

II. *Ex Epistolis D. Presidis v. Gils Dyone datis ad sororem suam Antonettam.*

1. Mijne meeste bekommring is voor de religie in ons land en gij alle wel tevreden zijt in de beschikking der Goddelijke Voorzienigheid — indien God beschikt mij hier of waar het zij mijn leven te eindigen ik ben er zoo wel toe bereid als om weder naar huis te keeren. 3 zaken zijn tevredestellend 1° sine cura aar (?) gravium rerum, 2° confidentia ut Deo conformis voluntas, 3° passio J. C. rosarium cum mysteriis tristibus plus solatur nobis quam omnis mundi voluptas.
Vereenigd in het hart van J. C. altijd.
2. Dijon, zooals den Bosch, maar eens zooveel bevolkt en morsig vrouwvolk. Insultat sacerdotibus, wat land daar de religie uitgaat!
3. De eenige zorg, die ik tot kwelling, mededrage, dat gij bid dat ons land in het waar geloof en godsdienst volhardt.
4. Niets mij van meer belang voor mijn land & familie als dat God & Godsdienst en het eeuwige aangaat, al het overige wordt mij meer en meer onverschillig, lijden is ons deel in alle manieren, en was het anders, het zou er slecht uitzien.
5. Geloof mij, zoo lang alles voor den wind gaat in 't tijdelijke, denkt men veel te weinig op 't geestelijke en vervolgens geniet men er ook niet veel van, ik moet getuigen, dat ik nooit geruster en troostiger deel van mijn leven heb versleten als sedert het ballingschap: mij dunkt ook als het er nog erger moest gaan, dat ik er zeer wel in getroost zou zijn. Mijn eenige onrust van tgeen buiten mij is en mijn verlangen is maar, dat God aan ons land verleene de volherding in 't geloof en de eenheid der kerke, daaraan kan ik personeel niet veel doen als door mijne al te kranke gebeden en dat doen ik dagelijks, ik heb ook in het huis van St. Chantal

geweest, er woont nu onder andere een Jonge adellijke Juffrou in die hier ongemeen veel goed doet in alle manieren.

6. Geduld, couragie, volharding.
Als de machabeen een zusterke hadden gehad, dat zoud gij zijn.
Ik heb er al een penitencie gegeven, omdat zij zoo een bouha maakten, ik heb aan de Brouwerin gezeid, zoo uw man een rijs voor affaire deed, men zou zijn pakje maken zonder veel gebrui, en men zou zeggen: die man doet dat voor zijne winst, zijne vrouw en kinderen; en nu het voor God is, zou men zeggen, dat er bergen te veroveren waren, gij ziet hoe hoog men den Heer alles aanreket, ik hoop maar dat hij in onsen debet zoo niet rekenen zal, blijf dan zeer gerust en wel bidden bijzonder voor ons land en namelijk voor de Jongheid: maar bid met een genereus hart dat zoo niet neutelachtig en reket.
7. Aan zijn Heerbroer Pater: Het vaart mij ontslagen te zijn van de zorg en achterdocht van een huishouden van 70 of 80 jongheid en waarvoor ik nu geen oogenblik meer behoeft mijn slapen te laten en maar kan voldoen met voor te bidden.
Te Brussel heb ik onze L. V. van 's-Bosch gaan groeten; aan den autaar mis gelezen.
8. Nooit schooneren tijd om Goeden God te eeren & te loven & dan is immers alles wel, het is nu een jaar dat wij van huis zijn & ik moet zeggen, dat ik dit jaar zoo vergenoegd heb overgebracht als een van mijn leven.
9. Er zijn maar twee dingen, die mij zeer aangaan in de wereld; voor mijn persoon mijne conscientie, en voor het algemeen het behoud der Religie, bijzonder in mijn land. Voor die twee voorwerpen zal ik alles opofferen: de rest daar kan ik ligtelijk over.

Op 3 Februari zijn de reizigers op hun terugtocht naar het vaderland te Bazel; op 10 Februari te Frankfort am Main.

Daarna volgt in het hs. bijna letterlijk hetgeen ook Allard in zijn werk over „*Antonius van Gils, enz.*” vermeldt op blz. 223 over de terugreis.

Moser heeft de onkosten van de terugreis, die zeer kost-

baar was ¹⁾, genoteerd en later afgerekend met kapelaan Moors.
Zijn bewaarde boekhouding van de reiskosten is als volgt:

Rijtuig tot Basel a 30 fr. daags (7 dagen)	fr.	210.—
„ tot Frankfort 15 Louis a 24 fr.	„	360.—
Supplement en drinkgeld	„	22.—
„ tot Coblantz 5 ¹ / ₂ Louis	„	132.—
Weggeld en drinkgeld	„	23.14
„ tot Luik 6 ¹ / ₂ Louis	„	156.—
Drinkgeld	„	12.—
Somma van de rijtuigen	fr.	915.14
Verteir van Dyon tot Kirchoven boven Basel.	fr.	154.16
„ tot Coblantz in duyds geld fl. 78—22 Kreutz =	„	168.17
„ tot Bonn en Liberach	„	26.—
„ tot Luik	„	32.12
Voor verlies op geld en vergeten	„	3.—
Somma van het verteir	fr.	385.05
rijtuig	„	915.14
Totaal	fr.	1300.19

1300—19		3
10		433—13
10		2
1		
		867—6

Uitgegeven voor d'h v. Gils en voor mij

Rijtuig van Luik tot Hasselt	fr.	25—00
„ tot Eindhoven	„	30—00
Drinkgeld	„	4—00
Hasselt slapen	„	6—00
Van Luik tot Eindhoven ander verteir	„	3—00
Tilburg bij Cools voor peerd en cheese	„	2—15
Overzetten te Halder	„	1—02
Karre en peerd bij Schellekens	„	0—12
Port van mand van Mechelen na Tilburg	„	1—8
Port van het groot pak van Tilb. na Turnhout	„	1—0
Aan d'h. Moors voor zijne verschotten	„	12—14
Somma	fr.	87—03
Van Dyon tot Luik	„	867—06
	fr.	954—09

¹⁾ Allard, blz. 223.

R. D. Moors debet pro expensis itineris.

Divione Leodium	fr. 433.13
Solvit	„ 350.—
Restat	„ 83.13
Debebat ulterius pro $\frac{1}{3}$ vini consumpti Divione	„ 33.—
Pro transvectione rerum Antverpiâ Divionem et in chenove	„ 6.—
Omissa in præcedenti computu	„ 3.—
Pro transvectione rerum Tilburgo Turnhottum	„ 0.14
Pro transvectione cistæ Mechliniâ Tilburgum	„ 1.04
	fr. 127.07
In via exposuerat 20 fr. ex qbs debet	fr. 6.07
	fr. 133.14
Reddidi ipsi 12	„ 12.14
Solvit 16 Martii 1814	fr. 121.—
Facit in pecunia hollandia fl. 62.14 $\frac{1}{2}$.	

16 Julii 1814 pro transvectione rerum nostrarum Divione Buscoducum per Lutetiam et Antverpianam fl. 36—15 ass. holland $\frac{1}{3}$ = 12 fl. 5 ass.

Solvi R. Dno v. Gils fl. 12—5 ass hac 19 julii 1814.

Na eenige dagen in 't Seminarie vertoefd te hebben, waar zij 22 Februari 1814 aankwamen, (Allard, blz. 224), haastten zich Van Gils en Moser om hunne opwachting bij den Souvereinen Vorst te gaan maken. (Allard, blz. 231).

Daarop doelt blijkbaar onderstaande opgave van de reiskosten:

Reize na den Haag fl. 100 — 12 hollands in Maart 1814.

De 100 guld.—12 St. Holl. betaalt door d'h. Vissers heden 22 Maart 1814.

Op datzelfde stuk staat ook nog verantwoord:

Reis na Brussel om de h. olie te halen. April 1814.

Aan d' h. Consngen voor olie en balsem, en drinkgeld voor de Camerlingen	40 fr. fl. 19—12 holl.
intentie aan d' h. Consngen 1 Louis	11—8
	31—0
Verteir en Rijtuigen	93—5
	f. 124—5

Solvit R. D. v. Gils ex pecuniis Vicariatus apud se depositis, mense maii 1814.

III.

Ant. van Gils renuncieert
op zijn erfenis

medegedeeld door

LAMB. DE WIJS.

Op huijden den vier en twintigsten November 1700 zeven en negentig compareerde voor mij *Isaac Bles*, Notaris openbaar, geadmiteerd binnen Tilborg resideerende, ter presentie van de getuijgens nagenoemd, *Anthonie van Gils*, Roomsche Priester, oud (zo hij zijde) negen en dertig jaaren, te kennen gevende, dat hij door de kosten, welke zijn ouders ten zijnen opzichte van zijne jeugd af hebben moeten besteedden, ruimt zo veel van gemelde zijne ouders tot bevordering van studie en weetenschappen genoten heeft, als bij tijd en wijl van zelve zijne ouders, zo weegens zijn moederlijken en vaderlijken legitime portien, als weegens derzelve beide nalaatenschap zoude kunnen off vermogen te pretendeeren, dat hij, comparant, dit overdagt hebbende en willende niet alleen zijn nog in leeven zijnde vader, maar ook zijne zusters en broeders, daar van de nodige blijk geeven en hun diesweegens gerust stellen, zo verklaarde hij comparant, bij deeze uit hoofden voors. zo wegens de aan hem competeerende legitime portie, in zijne overleede moeders nalaatenschap, als weegens de legitime portie welke bij tijd en wijlen de nalaatenschap van zijnen thans nog in leeven zijnde vader zoude kunnen competeeren, ten volle voldaan te zijn en mitsdien daarvan bij deze te renuntieeren, sonder eenige de minste reserve daarop te behouden in regte nog daar buijten.

Wijders verklaarde hij comparant alsmede om reedene voorgesegd bij dese te renuntieeren en af te zien van alzulke erffportien als comparant bij overlijden van zijnen vader *Jan van Gils* in deszelfs nalatenschap zoude bevonden worden te competeeren als latende hij al zulke erffportien nu voor als dan ten behoeven van de verdere eventueele erffgenamen.

Aldus gedaan ende gepasseert binnen Tilborg ter presentie en ten overstaan van de burgers *Johs. Fransc. Jozef Baesten* en *Michael Verschueren*, beyde woonende alhier als getuigens hier toe verzogt.

Actum op dato als boven.

(w. g.) *Antonij van Gils.*

„ *J. F. Baesten.*

„ *Michael Verschueren.*

„ *I. B. Bles.*

's-Hertogenbosch, Rijksarchief, R. 1020.

Verslag over het Vicariaat 's-Hertogenbosch bij Paus Clemens XIV ingediend door den Vicaris Andreas Aerts

medegedeeld door

Dr. J. D. M. CORNELISSEN.

Status religionis catholicae in dioecesi Buscoducensi pro illa parte, qua subest Foederatorum Belgii Ordinum dominio. ¹⁾

Reperiuntur in praefata dioecesi parochiae et stationes simul 121, in quibus resident sacerdotes curati numero simul 171.

Ingens in eadem est numerus catholicorum, ultra centum et viginti millia (prout calculo inito comperi) ascendens. Quod ne mirum videatur, animadvertendum est, quod in majoratu (ut dicitur) Buscoducensi, in quo solo habentur parochiae et stationes simul 105, fere non inveniuntur religionem praetense reformatam profitentes sive alii protestantes praeter illos, qui politica obtinent officia. Jansenistae seu Quenellistae ²⁾ hic vix noti sunt, neque unquam pedem hic figere potuerunt, licet id olim tentaverunt strenue. Reliqui incolae sunt omnes Sedi Apostolicae et religioni catholicae addictissimi, ab omnibus qui dictis Sanctae Sedi et religioni adversantur quam maxime abhorrentes, ita ut rarissime contingat quempiam hic a religione nostra deficere ad alienam, a qua econtra plures ad nostram revertuntur.

Pro pleniori quidem et accuratiori sacrorum administratione (satagimus interim ne desit necessaria) majorem numerum ministrorum posceret tanta vis catholicorum; in quibusdam praesertim parochiis, in quibus numerus fidelium justo major est pro numero ministrorum, sicuti exempli causa in mea parochia excedunt illi numerum trium millium et tamen duos

¹⁾ Het eenige verslag van een vicaris over den toestand van het vicariaat 's-Hertogenbosch in den loop der 18de eeuw, hetwelk in het Propaganda-archief aanwezig is.

²⁾ Naar den bekenden Paschasius Quesnel (1634—1719), ijverig verdediger van Codde.

tantum habeo sacerdotes subsidiarios idque adhuc ex speciali gratia Alti-Potentum, quibus considerare placuit, quod, cum mihi ut vicario incumbat cura totius dioeceseos, me ut alias oporteret, curandae parochiae meae particulari impendere nequeam. Aliter nonnisi unicum haberem; ferendum tamen hoc patienter, quandoquidem per edicta Alti-Potentum numerus sacerdotum determinatus et fixus sit atque insuper per eadem edicta cautum, ne ullus extra parochiam, pro qua per Concilium Statuum Foederati Belgii admissus est, functiones sacerdotales exercere ausit, praeterquam dum sacerdos alterius parochiae infirmatur, neque tamen (quod sane mirandum est) postquam obiit. ¹⁾ Quod ultimum, maxime vacante vicariatu, summum animarum periculum adferre natum est, attento quod per saepius memorata edicta nemini, nisi per vicarium misso, munia sacerdotalia obire liceat. Caeteroquin religio catholica conniventia et benevolentia Alti-Potentum satis tranquille hic exercetur.

Duae praeterea adhuc sunt parochiae sub dioecesi Buscoducensi non subjectae Foederatis Ordinibus, videlicet Bockhoven et Gemert, quae nihilominus, quia dictorum Ordinum territorio circumdatae sunt, prima totaliter et altera partialiter, semper administratae fuerunt per vicarium Buscoducensem.

Qua super re, dum patentes tamquam vicarius Buscoducensis accepi, consului dominum Suffredini ²⁾ tunc temporis generalem nuntii Molinari Bruxellis defuncti auditorem, qui respondebat vicariatam mihi administrandum esse in ea latitudine, in qua per praedecessores meos administratus fuerat. Quod et feci hactenus, confidens id porro Sanctitati Tuae etiam probatum iri.

In regimine vero provinciae mihi commissae adhibeo operam novem christianitatis (ut vocantur) decanorum, sed fere tantum ad examinanda et referenda illa, quae in ipsorum respective districtibus occurrunt.

Confectus in Schijndel 3 Novembris 1769, per me subscriptum
A. Aerts, Vicarium dioecesis
Buscoducensis.

*(Scrittura riferite in S. C.), vol. 827 (niet gepagineerd)
(eigenh. oorspr.)*

¹⁾ Zie: Plakkaat van 21 Sept. 1730 en Resolutie van 12 Maart 1731 in Groot Placaetboek, dl. VI, ff. 367, 369.

²⁾ Na den dood van Gio. Battista Molinari († 31 Maart 1763) nam Bartolomeo Soffredini van April tot October 1763 de nuntiatuur te Brussel waar.

Deze relatie werd besproken in de vergadering van 2 April 1770. (Acta anni 1770, f. 67vo vlgg.) Na het summarium der relatie volgt deze „Nota” (f. 69):

Ne' brevi di deputazione de' passati vicari di Bolduc vi è la seguente espressione: „Te ecclesiae Sylvaeducensis illiusque dioecesis quoad loca tamen, quae Foederatorum Belgii Ordinum dominio subsunt dumtaxat, administratorem constituimus.” Ne ritrovasi ne' nostri registri alcuna notizia circa l'accennate due parrocchie, delle quali, se sono nel dominio Austriaco, spetterebbe il governo al vescovo di Anversa, come quello che gode dalla S. Sede le facultà per quella parte della diocesi di Bolduc, che ritrovasi nei stati della casa d'Austria.

Besluit: Scribatur D. nuntio Bruxellensi pro informatione super duabus parochiis.

Vergelijk ter toelichting van de „Nota” de Acta anni 1759, f. 272vo, Congr. 7 Juli:

Con la morte dell' Em.mo S. Card. d'Alsazia è venuta a cessare la giurisdizione delegata, che in vigore d'un breve pontificio dell' anno 1731 egli godeva personalmente e ad beneplacitum Sedis Apostolicae sopra alquante parrocchie della diocesi di Bois-le-duc esistenti nel (f. 273) dominio della casa d'Austria. Dovendo per tanto deputarsi da questa S. Cong.ne un nuovo delegato, che invigili sopra il governo di quelle anime, si è creduto prima necessario di scrivere, come si è fatto, a Mons. nunzio in Bruxelles per sentire da lui, se sia per derivarne maggior bene alle mentovate parrocchie con soggettarle alla cura del nuovo arcivescovo di Malines o di qualch' altro vescovo viciniore. A questa domanda ha Egli risposto, che il distretto delle accennate parrocchie confina ugualmente con la diocesi di Malines e con quella di Anversa e che l'uno e l'altro ordinario può governarle (f. 273vo) con vantaggio spirituale, poichè il vescovo d'Anversa avendo una diocesi più ristretta può invigilarvi con più attenzione e l'arcivescovo di Malines esigendo maggior rispetto in qualità di primate ed avendo gl' uffiziali già pratici può governarle con una facilità forse maggiore.

Resta dunque che l'EE. VV. si degnino risolvere quello che sembrerà loro più spedito in questo affare.

Rescriptum: Consulendum SS.mo ut cura parochiarum, de quibus agitur, committatur episcopo Antverpiensi. Hanc autem EE. DD. Cardinalium (f. 274) sententiam, cum ego infra-scriptus SS.mo Domino Nostro exposuerim, Sanctitas Sua benigne confirmavit mandavitque expediri breve ¹⁾ in forma solita ad Suum et Sedis Apostolicae beneplacitum.

N. Antonellus dictae Congregationis secretarius.

¹⁾ Dit gebeurde 24 Juli 1759. (Zie f. 450vo).

Het nieuwe reglement voor de Kerkfabrieken, 1841

door

J. KLEYNTJENS, S. J.

Het Departement voor de zaken van den R. K. Eeredienst heeft soms goed werk verricht, maar daar staat tegenover, dat het zich maar al te dikwijls gemengd heeft in zaken, die alleen tot het recht der Kerk behoorden.

In 1841 stond de Pelichy aan het hoofd en ook deze, ofschoon overigens goedgezind, heeft zich door het drijven zijner ambtenaren en van eenige minder goedgezinde katholieken laten overhalen, zich te mengen in de administratie der kerkelijke goederen.

De regeering trachtte in 1837 en opnieuw in 1841 het Napoleontisch decreet van 1809 op de kerkfabrieken, dat in Brabant bestond, ook voor het Noorden door te voeren. Het volgende document ¹⁾, dat alle punten van verschil na gaat en het goed recht der Kerk op methodische wijze handhaaft, is vermoedelijk van de hand van Mgr. Den Dubbelden.

Voorop wordt gezegd, dat de Kerk zelf sterk vasthoudt aan een goede administratie. Dit blijkt uit verschillende concilies, wier canones strenge bepalingen maken. Het Departement zelf, dat nu een nieuw reglement in het leven wil roepen, moet dit toegeven.

Er bestaat in elk diocees een reglement, waarom nu zelf er een maken, of de goedkeuring der reglementen eischen.

¹⁾ Nunt. Archief Busta 21.

Zoo wordt het reglement ecclesiastico-civile, of liever de administratie zou afhangen van de regeering. Daarom prijst men zoo het decreet over de kerkfabrieken door Napoleon in 1809 uitgevaardigd en wil men dit in het geheele rijk invoeren, of als type gebruiken. Goubau heeft hetzelfde beproefd voor den Bosch in 1822, maar vicaris van Alphen dwong hem, daarvan af te zien.

Van het decreet van 1809 zijn wij afkeerig wegens:

- a. den oorsprong; het is ingesteld, om de kerkelijke hiërarchie dwars te zitten en steunt op de organieke artikelen,
- b. den inhoud; die de eigenlijke macht der Kerk uitsluit,
- c. de gevolgen; als de Kerk gebrek aan geld heeft, moet aan den gemeenteraad geld gevraagd worden, dat dikwijls niet genoegzaam zal verstrekt worden, waardoor de noodige herstellingen niet kunnen plaats hebben; de geloovigen zullen geen legaten meer geven in de meening, dat, als er geld te kort is, de gemeente toch bijspringt.

Er zullen geschillen ontstaan, een naijver tusschen den Pastoor en den Kerkeraad.

Het Departement heeft trouwens zelf verklaard, dat het Decreet van 1809 „prouit jacet” niet ingevoerd kan worden.

Natuurlijk zat ook van der Horst hier weer achter, van daar dat de schrijver dit gedeelte besluit met te verklaren, dat de tegenwerpingen van v. d. H. „zouteloos” zijn.

Er volgen nu vier opmerkingen met hun antwoorden:

1. De vicaris-generaal van Luik, Barrett, prijst het decreet.

Antw. a) Zelfs van der Horst heeft verklaard, dat het decreet onuitvoerbaar is.

b) Barrett heeft het decreet geprezen om de omstandigheden als minus malum, liever deze administratie dan geene.

c) Zelfs het geestelijk bestuur in het diocees was verwaarloosd.

d) B. klaagt „de despotica administratione”, uitvloeisel van het reglement.

2. De Belgische Bisschoppen hebben na 1830 het reglement behouden.

Antw. a) Het kon moeilijk anders zonder veel strubbelingen, daarenboven iets anders is afschaffen als invoeren.

b) De Bisschoppen hebben thans spijt genoeg, dat het niet afgeschaft is.

c) Getuige van deze spijt is de houding te Visé, waar drie vrijmetselaars in den kerkeraad zitten.

3. Het decreet is door Napoleon ingevoerd 15 Mei 1810 en door koning Willem I 1 Aug. 1823 voor 's-Bosch ¹⁾ en parochies, die een toren met kerk bezitten.

a) 't Decreet van Napoleon was onwettig, daar het steunt op de organieke artikelen.

b) Het is nooit in de parochies afgekondigd, noch is er een commissaris gezonden, om het in te voeren; in den Bosch is er een voorloopige raad gevormd niet door het decreet, maar door een besluit van den Prefect. Van Alphen heeft met succes tegen het decreet van Willem I geprotesteerd, zoodat het werd ingetrokken.

Het nieuwe voorstel der Regeering.

Het Departement ziet in, dat het decreet, zooals het luidt, niet ingevoerd kan worden, het stelt voor het aan te passen aan de veranderde omstandigheden, of dat de Ordinarii een nieuw maken, dat de Regeering moet goedkeuren.

Hiertegen wordt opgemerkt:

1. Elk diocees heeft reeds zijn eigen reglement.

2. Waar de Ordinarius vrij is, wordt goed geadmistreerd. Het ware te wenschen, dat zij tot *Visitatores Apostolici* werden benoemd, om ook de religieuzen te bereiken.

3. Het Departement verklaart zelf (2 Aug. 1834): als de Ordinarii toezicht houden op de administratie, dan is aan het verlangen van den Koning voldaan, hij wil zich niet inmengen in de geldelijke administratie der kerken.

4. Het project druischt in tegen de *jura Ecclesiae* en de *libertas cultus*, die door de grondwet is gewaarborgd. Ten

¹⁾ Vlg. *Handboekje voor de Zaken der R. K. Eeredienst*, I, 205.

allen tijd is de wet geweest „ecclesias proprietatem stricte dictam esse catholicorum.”

5. Het decreet verlamt de kerkeraden.

a) Dit hebben wij reeds gezien, waar het decreet van 1809 werd behandeld.

b) De geloovigen en de clerus staan erg vijandig tegenover alle inmenging, zij weten maar al te goed, dat goederen, die onder het toezicht der regeering staan, gewoonlijk aan de fiscus vervallen.

c) Als de staat der goederen bekend wordt, zal dit een aanleiding zijn tot veel getwist en de Kerk benadeelen.

d) De Ordinarius zou in deze omstandigheden ook niet op de hoogte kunnen zijn, daar men allicht iets zou onttrekken aan de inspectie, terwijl zij nu alles weten.

Men brengt daar tegen in:

1. De Regeering, door de goedkeuring van het reglement en de administratie, bewijst een gunst aan de Kerk, zij kan haar dan beter verdedigen.

Antw.: 1. de katholieken wenschen geen gunst, maar recht.

2. Krachtens de grondwet, die alle godsdiensten beschermt, moet de Regeering de wettig door den Ordinarius goedgekeurde administratie erkennen.

3. Zij heeft dit tot nu toe gedaan, b. v. bij den afkoop der tienden, bij subsidies etc.

2. Vele kerken vragen subsidie van de Regeering, daarenboven betaalde de Regeering groote sommen voor afkoop der tienden, dus heeft zij het recht, toezicht te houden op het besteden dier gelden.

Antw.: De subsidies zijn gratis gegeven en dankbaar aanvaard. Er wordt rekenschap gegeven aan de Regeering, ofschoon zij niet het recht heeft, dit te vorderen.

Wat de afkoop der tienden betreft. Op dit geld hadden de kerken recht, daarenboven was die afkoop voordeelijker voor de Regeering dan voor de kerken, de commissarissen hebben uit naam des Konings verklaard „summas illas omnino dispositioni Ecclesiarum esse.”

Als het reglement voorwaarden had gesteld, had men alle subsidie geweigerd.

3. Er zijn voorbeelden van slechte administratie en vervreemding der gelden.

Antw.: Het Concilie van Trente geeft omtrent deze punten zeer strenge voorschriften.

1. Zijn er soms bij de civiele administratie geen misbruiken? De oversten hebben den plicht hierover te waken.

2. Zeker er is wel geld van fundaties verdwenen, maar dat was dikwijls het gevolg van de onvoldoende vrijheid der Kerk, die gedwongen was, om alle geplaag der overheid te vermijden, haar goederen op naam van particuliere personen te stellen.

Het is dus onbillijk dit aan de kerkelijke administratie te wijten, terwijl het de schuld der Regeering was. Laat aan de Kerk de vrijheid, die Christus haar toewijst, die de grondwet haar verleent, dan stelt zij deze boven alle privileges en subsidies. Laat toch niet gezegd worden, dat onder koning Willem II door het drijven van eenige katholieken, die niet het ware voorstonden, de vrijheid meer geknot werd, dan onder Willem I en Goubau met de zijnen.

Considerationes circa REGLEMENTUM pro recta administratione Bonorum Ecclesiarum.

1. In omni administratione certa regula, exacto computu, accurata inspectione etc. opus esse, certissimum est. Reglementum ergo perquam necessarium esse et nos dicimus.

Idem requirunt Concilia et canones vide v.g. Trid. sess. 22 Cap. IX de Reform. unde conformiter ad ea in Synodis Dioecesanis, aliisque ordinariorum statutis, in singula Dioecesi norma praescripta reperitur, juxta quam Bona Ecclesiastica administrantur.

Ecclesiae divinitus jus competit res suas etiam temporales debite regendi.

Regulas quoque ab Ecclesia pro tali administratione praescriptas, omnino esse salutare et aptas liquet ex ipsa earumdem natura; — ex ipsa experientia tot saeculorum in iis locis ubi observata fuerunt, in medio etiam turbarum et revolutio-

num; — testimoniis ipsorummet hominum qui novum Reglementum omni modo nunc provocare videntur.

2. Inde patet Departementum non ita sollicitum esse posse de *Reglemento* (cum in unaquaque Dioecesi reipsa existat) sed tale reglementum ab eo requiri quod vel a *Departemento* confectum, aut approbatum sit, atque adeo *Ecclesiastico-civile* foret, vel potius tale *vi cuius* tota administratio a gubernio proprie depondeat. *Hinc*:

Encomia illa Decreti Imperatoris 1809 de Fabricis; *hinc* nisus isti ut quoad fieri possit per universum regnum introducatur, aut prototypi instar ad ejus normam cuncta ordinentur. Tentaverat hoc jam omni conamine *Goubau* pro Civitate *Buscoducensi*, pro parochia de *Lommel* anno 1822 et seqq.; sed constantia fortissimi Vicarii Apostolici *A. van Alphen* p. m. a proposito desistere coactus.

Hinc executio ejusdem decreti nuper ursa in universa Flandria Neerlandica;

Hinc recusatio cooperandi R^{mo}. *D. v. Hooijdonk* ut decretum istud pro *Flandria Neerlandica* revocaretur vel negligeret.

3. Contra hoc Decretum 1809 notemus:

a. *Originem*, a potestate saeculari impositum in odium S. Hierarchiae; fundatur articulis organicis (: „vu l'Article 76 de la loi du IX germinal an X:”) a S. Sede reprobatis.

b. *Substantiam*, qua fere potestas proprie dicta Ecclesiae excluditur, etiam in regnis catholicis, a fortiori in Protestantibus.

c. *Sequelas*, cum, deficiente aerario Ecclesiae, subsidia petenda sint a municipalitate, vix necessaria pro cultu tribuuntur, reparationes crebro negliguntur, pia legata omittuntur; dicunt enim fideles: „si indigeat fabrica recursum habet ad municipalitatem.”

Dein ipsi computus non raro pro *sola forma* instituuntur nec Ordinarius aliquid novit de privatis donationibus.

Rixae, tandem simultates, inter Pastorem et fabricae consilium; item hoc inter et matricularios (*Bureau des Marguilliers*) frequentissimae.

Unde mirum non est ab ipso Departemento nonnusquam auditum fuisse Decretum istud 1809 prout jacet, in regno introduci non posse: in quo tamen contradictionem insignem committit, dum quod *impracticabile* asserit in hoc regno, in universam Flandriam Neerlandicam extendit, vel saltem de novo urget.

4. Ex dictis deducitur quam insulae sint objectiones aliquando a D^o. v. d. H. factae.

Objectio prima.

Decreti hujus observantiam ut pro tua dioecesi salutarem laudavit olim Vicarius Generalis Leodiensis Barret.

R. 1° Fatente D^{no} v. d. H., hic prout jacet executione mandari *non potest*, unde, licet *in se* foret optimum, hic excludi oportet.

2° Notemus in quibus circumstantiis laudaverit praefatus Vicarius, nempe cum omnia susdeque versa et occupata essent a Gallicana revolutione; melius utique seu potius *minus malum* fuit, ut similis administratio existeret quam *nulla*, quatenus bona Ecclesiae reliqua contra invasores defendi possent, — praesertim

3° Cum ipsius spirituale regimen in ista dioecesi aliquatenus neglectum fuisset.

4° Documenta possidemus ab ipso R^{mo} D^{no} Barret in quibus conqueritur de despotica administratione quae vi istius reglementi instituitur; et fatetur se jura pastoralia in *Culingen et Luyksgestel* adversus consilium fabricae et Magistratus non sufficienter posse tueri.

Objectio Secunda.

Antistites Belgii post revolutionem 1830, illud Decretum retinuerunt et etiamnunc sequuntur.

R. 1° Notandum est decretum istud tum temporis ubique in Belgio usu viguisse, et difficillime ab Episcopatu abrogari potuisse, nisi turbas ingentes excitando — aliud enim est in toto regno illud abolere, aliud idipsum pro toto regno inducere.

2° Attamen si famae fides habenda sit, etiam nunc dolent Episcopi se illud decretum non deinceps repudiasse.

3° Numquid quaerelae Episcopi Leodiensis de arbitraria vexatione fabricarum. — v. g. oppido Visé in cujus consilio Fabricae tres sedent *libri-muratorii*, id satis contestantur.

Objectio tertia.

Decretum istud reipsa ad hasce Provincias extensum fuit per ipsum NAPOLEONEM 15^a Maji 1810, — et iterum a Rege GULIELMO I die 1^a Aug. 1823 pro civitate BUS-CODUCENSI et omnibus parochiis, in quibus Ecclesiae turritae seu antiquae parochialis penes catholicos sunt, in hac Provincia (Noord-Brabantia:)

R. 1° Quoad edictum Napoleonis notemus illud juxta

principia ipsius *civilis* juris prorsus illegale esse et nullum. Decretum enim anni 1809 fundatur in *organicis*, ceu corollariis ipsiusmet *Concordati*: quod concordatum concernit solam Galliam, qua late tunc (1801) patebat: unde sicut nec concordatum de sola auctoritate Imperatoris extendi poterat ad hasce Provincias, ita nec ea quae tanquam annexa et concordato innixa habebantur.

2° Nec scitur ullo modo promulgatum fuisse per Parochias; aut missum fuisse commissarium ut decretum executioni mandaret. — Buscoduci provisionale consilium fabricae creatum fuit, non vi Decreti 1809 sed edicto *Prefecti* ut Ecclesia S. Joannis, quae a *van Camp* occupabatur aliquam administrationem haberet: imo vero nec tunc consilium fabricae completum fuit sed statim dissolutum fuit.

Quod autem edictum *Gulielmi I* attinet:

1° Spectatum ut sequela *concordati*, per se nullum est, utpote fundamento carens.

2° Consideratum ut *absolutum decretum* Regium contra illud protestatus est R^{mus} van Alphen, iisdem de causis, queis nos impugnamus alterum systema Gubernii utinam pari successu! Gubernium enim urgendo decreto pro civitate *Buscoducensi* et *Lommel* supersedit.

5. Novum projectum Gubernii.

Cum scilicet ipsum Departementum agnoscat decretum istud *prout jacet* introduci per hasce Provincias non posse, proponit ut *Decretum istud circumstantiis adaptatum vel aliud ab ordinariis conficiendum* atque a Gubernio approbandum in usum ducatur.

Contra quod projectum notemus sequentia.

1° Singula dioecesis suum jam habet reglementum ecclesiasticum.

2° Et Administratio ubique ordinata procedit, ubi ordinarii ex plenitudine potestatis agere possunt. Quae cum hactenus pro Hollandia restricta fuerit, consultum foret ut ordinarii, tamquam SS. Sedis Visitatores Apostolici, generalem regulam etiam Religiosis applicare possent.

3° Ipsum Departementum circularibus suis dd. 2 Augusti 1834 n° $\frac{6}{1605}$ scribit: — „modo ordinarii curent ut in administratione et responsabilitate institutorum aedituorum, ordo et fixa regula observetur; ipsique ordinarii per se sive per deputatos invigilent ut cuncta debite administrentur persuasum mihi habeo fore ut intentioni Regis plene satisfiat, cum Ser^{mus}

Rex nullatenus se immiscere studeat interiori seu oeconomicae administrationi ecclesiarum, quamdiu limites ordinarii regiminis non excedat, siquidem hujusmodi superintendentia nata sit augere sollicitudinem Gubernii et gravamina afferre quae ut vitentur magis Gubernii quam Ecclesiae fabricae interest."

Cum vero administratio, ut supra visum est, ordinate instituat: quid ergo nunc de novo condendo reglemento somniant?

4° Impingit *projectum* in *jura Ecclesiae* atque adeo in *libertatem cultus*, ipsa constitutione sancitam. Animus non est hic argumenta colligere quibus jus ecclesiae ut temporalia bona possideat et administret stabiliatur: cuncta quae de *perfecta societate*, de *duplici potestate* qua mundus regitur etc. afferuntur, huc faciunt; unum notemus, quod nempe Ecclesia hoc suo jure gavisa et usa sit omni aevo ipsis temporibus persecutionum etc. — de quo *Fleury nouveaux opusc.*: p. 117 „*pour voir la vraie puissance de l'église, il faut voir celle qu'elle exerçait sous les Empereurs payens, car il ne lui manquait rien, et elle n'a jamais été plus parfaite.*”

Nec umquam ullum gubernium, nequidem cum protestantica secta hic dominaretur, hoc jus sibi ante *Napoleonem* hic arrogavit.

Quod si consulatur historia harum regionum, patescet ecclesias seu templa *proprietaem stricte dictam* esse catholicorum, nam ablata cum essent templa antiqua a Reformatis, Catholici aere suo ecclesias novas aedificarunt, ubi vero antiqua templa ipsis reddita fuerunt, partem aliarum sectarum redemerunt, sicque titulo oneroso rursus in possessionem sibi ea indicarunt: fatente Gubernio templa ista ad respective possidentes pertinere, adeo ut ad eos spectet intertentio istorum aedificiorum et omnes proventus. Extr. ex verbali Landdrosti Depti Brabantiae 11 Decemb. 1809 Litt. A.

5° Tenderet hujusmodi *projectum* in praejudicium fabricae Ecclesiarum.

1° Id jam vidimus supra ubi de decreto 1809

2° Immixtionem istam in rebus ecclesiae abhorrent fideles, uti et universus clerus: unde pia devotio in Ecclesiis flaccesseret continuo, nec fiduciam in legatis haberent, experientia edocti occasione revolutionum etc. bona, Gubernii inspectioni obnoxia, ordinarie fisco fuisse addicta.

3° Ipsa quoque publicitas Status ut aiunt *passivi* et *activi* fabricae disputationibus etc. ansam praebet, ac semper bono Ecclesiarum nocet.

4° Nec ordinarius ipse completam notitiam aerarii Ecclesiarum acquireret: cuncta enim, quae celari possent in com-
putibus desiderarentur; ubi nunc Ordinario apertissima sunt.

Objectio prima.

Gubernium approbando reglementum et administrationi invigilando favere vult Ecclesiae; sanctionem nempe praebet cum alias si administratio agnita non sit, eam Gubernium tueri non possit adversus oppressorem etc.

R. 1° Experientia satis edocuit qualis iste favor futurus sit nec volunt Catholici favorem, qui jura sua elidat; nec favor dici potest qui tot tantaque incommoda afferre natus sit quae supra vidimus.

2° Vi *Constitutionis* cultus omnes protegentis aequaliter Gubernium non potest non agnoscere administrationem ab Ordinario legitimo constitutam atque ratam habitam.

3° Et reipsa semper agnovit usque in hodie diem: puta in redemptione obligationum Decimatorum, in subsidiis dandis et assecurandis etc. — Ecclesiae mamburnis petentibus, signantibus, rationem reddentibus etc.

Objectio secunda.

Pleraque Ecclesiae ob extructionem vel reparationem subsidia a Gubernio obtinuerunt; — item amplae summae a Gubernio traditae sunt in redemptionem obligationum ex decimis resultantium: Ergo Gubernium jus habet ut videat an circa collatas pecunias legitima instituat administratio.

R. Quantum ad subsidia ea gratis praestita fuere a Gubernio, ob quae et Catholici grati sunt erga Regem. Praeterea exacta ratio redditur in his Gubernio, non tantum de adhibitis subsidiis sed et de reliquis impensis quarum notitiam ne quidem jure exposcere valet.

Quod autem ad redemptionem supradictam spectat; Ecclesias ad eam jus habuisse, Gubernium *facto* suo probavit: imo vero redemptiones istae Gubernio magis quam Ecclesiis faverunt, — insuper in ipsa redemptione per commissarios Regis facta, ab iis *nomine ipsius Regis* expressissime declaratum fuit *summas illas omnino dispositioni Ecclesiarum extradi*, quatenus eae adhiberentur, juxta legem et disciplinam Ecclesiarum Administrationis.

Tandem generatim dici potest subsidiis et summis memoratis nullam conditionem *Reglementi* aut habitualis inspectionis ex parte Gubernii fuisse appositam; quo casu certo certius

cuncta subsidia repudiassent catholici potius quam sibi vincula cudissent libertati et juribus Ecclesiae e diametro repugnantia.

Objectio tertia.

Exempla occurrunt indebitae administrationis et alienatarum pecuniarum etc.

R. 1° Quantopere debitam administrationem bonorum Ecclesia cordi habeat ostensum supra est ex Concilio Trid. — nec minus curam gerit *de rebus Ecclesiae non alienandis* vide v. g. Lib. 3 Decr. Tit. 13.

Non tamen inficias abusus in hac vel illa parochia locum habuisse: sed an et in civilibus Administrationibus abusus observantur subinde? Dein *Superioribus Ecclesiae* incumbit obligatio eos corrigendi.

2° Amissas aliquando pecunias fundationes etc. ast idne saepius accidit ob defectum sufficientis libertatis Ecclesiae, quae coacta fuit, ne vexis exponatur, capitales summas, terras coemptas nominibus inscribere particularium personarum? Exemplo sit novum seminarii aedificium in *Haaren*, quod prius veluti Vicariatus Buscoducensis proprietates designatum, postea ob tricas et indebitas immixtiones Gubernii, de consilio augustissimi Principis Orangii, nomini nobilissimi Dⁿⁱ *Van Rijkevorsel* inscriptum fuit.

Quare videant ne sit periniquum et non ferendum Ecclesiasticae administrationi ea imputare, quorum causa ex ipsa pretensa suprematio Gubernii repetenda est: — sed maneat Ecclesiae nativa sua libertas quam *Christus* eidem assertam esse voluit; quam *Constitutio* proclamat, quam *catholici* omnibus privilegiis et subsidiis anteponunt! neque unquam dicatur sub *Gulielmo II* Catholicis favente, libertatem Religionis ob molimina quorundam Catholicorum in hoc negotio non recte opinantium, magis quam sub *Gulielmo I* et *Goubau cum suis*, fuisse restrictam!!

Particuliere brieven van Bisschop Ophovius,

medegedeeld door

Dr. TH. GOOSSENS.

Op een plaats, waar men ze niet zoo gemakkelijk zou vermoeden, nl. in het stedelijk archief te Antwerpen, berusten eenige particuliere brieven van bisschop Ophovius, die eigenlijk voor de kennis van de geschiedenis van het Bossche Bisdóm van geen belang zijn, doch die ons den persoon van bisschop Ophovius beter leeren kennen, en op grond hiervan een plaats in de Bossche Bijdragen verdienen.

Vermoedelijk zijn het wel de eenige particuliere brieven van Ophovius, die bewaard zijn, een reden te meer om tot publicatie daarvan over te gaan.

Een nichtje van bisschop Ophovius, Henrica van Ophoven, was in eerste huwelijk getrouwd met Jan van de Gevel junior, die uit een Bossche koopmans-familie stamde, doch zich metterwoon te Antwerpen gevestigd had, waar uitgebreide zaken gedaan werden, o. a. ook met den nog in den Bosch wonenden vader Jan van de Gevel senior.

Een broer van den bisschop, Nicolaas van Ophoven, was ook koopman te Antwerpen, en na diens overlijden bleken de zaken zoo teruggelopen, dat het tot een faillissement kwam met den aankleve van dien. De bisschop interesseerde zich zeer voor de belangen der weduwe en der nog minderjarige kinderen, over welke als voogd mede was aangesteld Jan van de Gevel junior, die met zijn vader ook belangrijke aanspraken in den nagelaten boedel blijkt gehad te hebben.

Deze was tevens door de crediteuren aangesteld als administrateur van den boedel.

Op 14 Juni 1625 schrijft Ophovius, toentertijd nog Predikheer in het klooster te Antwerpen, (hij is 2 Juli 1626 tot bisschop van 's-Hertogenbosch benoemd, als opvolger van bisschop Nicolaas Zoesus) aan van de Gevel senior, dat zijn zoon erg te kort schiet in zijn verplichtingen, terwijl hij zijn medewerking vraagt, opdat de zoon den desolaten boedel zoo goed mogelijk zal blijven beheeren (zie I blz. 57 vlg.).

De brief van v. de Gevel senior, waarin deze het voor zijn zoon opneemt en een andere voorstelling van zaken geeft, wordt hierbij opgenomen (zie II blz. 59 vlg.), omdat daardoor het schrijven van pater Ophovius nader wordt verklaard.

Beide brieven dateeren uit 1625. De volgende zijn tien jaar jonger. Dan blijkt de vrouw van de Gevel junior weduwe te zijn, en met behulp van een neef de affaire van haar man voort te zetten. Deze hulp is echter een van den wal in de sloot en de bisschop adviseert daarom ook zijn nicht zich zoo spoedig mogelijk van den losbol los te maken en haar goed in veiligheid te brengen, omdat hij haar anders geheel zal ruïneeren. Zelfs strengere middelen slaat hij voor: hij beveelt haar de politie in den arm te nemen en zich te ontdoen van „datt hijpocrijtken ende fenijnich sottien” (zie III en IV blz. 63 en 64, 65).

Een brief van den bisschop aan neef Roeloffs zelf is verre van malsch en geeft een „leste vermaeninghe”, opdat hij zich bekeere en „beter resolutie doe[t] nemen” (zie V blz. 65—67).

Ten slotte volgt nog een korte brief aan een nichtje, waarvan de inhoud niet samenhangt met dien van den voorgaande, doch waaruit toch de groote aanhankelijkheid van den bisschop jegens zijn familieleden kan blijken (zie VI blz. 67).

Al deze brieven komen voor in de archieven van de kooplui v. d. Gevel-Ophoven, die in het fonds: „Insolvente Boedelkamer” van het stedelijk archief te Antwerpen zijn opgenomen, en zeer in het kort beschreven zijn in Antwerpsch Archievenblad, jrg. 1928, blz. 221—228.

I.

1625, Juni 14.

Laus Deo.

Seer discreten, eersaemen, goeden vriend S. Jan van den Gheevel ende U. l. beminde huysvrouw Luyske naer hertelycke groetenisse ende benedictie des Heere over U. l. ende de lieve kynderen, weet hoe dat ick niet en hebbe conne gelaeten, wat te schrijven aengaenden den staet vant sterffhuys van Nicolaes saeligher myn broeder, want ik altois goede ende oprechte meijninghe gehad hebbe om tselve sterffhuys behulpsaem te zijn ende ten goeden eijnde te brengen tot eere van de erffgenaemen ende contentement van de creditueeren, dwelck principaelijk is geretardeert door mijn ongeluck (oft geluck) ende langhe absentie, waer oock in gevolcht is het belech van Breda, alwaer most enighe attestatie gelicht worden oft declaratie om tot Brussel te voleijnden het proces van den wert, daer den staet vant sterffhuys principaelijk aen hangt. Nu ist dat dit voorhanden zijnden ende groote apparentie om het process te voleijnden U. l. sone Jan van den Gheevel, die mede momber is gestelt, siende, datter veel te verschieten valt int onderhouden van de moeder ende kinderen, verdriet krijcht in de administratie ende gheen kosten en wil betaelen voor de kinderen ende de moeders kosten aengaenden swaericheyt maeckt om die te betaelen pro rata van 200 gh. sjaers, soo Stijcken ons sustere haer reekeninghe maeckt totter tijt, datse nu besteet is van nieuws voor 250 gh., alsoo dat allen desen lasten worden gedronghen op mij, dwelck ick met goede reedenen hebbe soecken te redresseeren, ende tot dien eijnden bij mij geroepen U. l. sone Jan van den Gheevel ende hem claelijk uitgeleet mijnen staet anders is dan hij vermoet ende dat ick verhope seer korte sal connen het sterffhuijs ende de kinderen helpen ende avanseeren, dwelck ick oock verhope inderdaet haest geschieden sal, maer niet van mij vereijst en moet worden allen saecken claelijk int particulier te verclaeren, want scaede doen soude in mijn pretentie. Veel meer proposten hebbe ick met U. l. sone gehad ende als eenen goeden vrient, ja vaeder der kinderen gesproken ende gedaen, maer bevinde sonder profijt oft voorderinghe van mijn goede insien, ja contrarie, luttel respect draeghende voortghegaan is in sijn voorneemen, ende wel soo veel bij enighe laet ontvallen, dat hij daer uut wil scheijde ende het sterffhuijs abandoneeren,

ende aengesien dat ick voorsien hier uut volgen sal groote swaericheijt voor hem ende allen creditueers, sonderlinghe voor U.l. die wel de principaelste is, zoo ist dat ick hiervan door dese mijne adverteeren ende clærlijck schrijve, de creditueeren geresolveert te zijn U.l. sone als erffgenaem aen te spreken, aengesien hij door de creditueeren niet ingestelt en is als administratueer, ende in soo veel jaeren gheen reekeninghe gedaen en heeft aen haerliedder ende betaelt heeft daert hem beliefft ende noot de creditueers en heeft doen de brieven van beneficie van inventaeris wettelijck insinueeren ende andere acten van erffgenaem gedaen, soo sij segghen, soo dat hij abandoneerende wettelijck het sterffhuijs een-ieder wacker sal maecken, die nu allen door mijn tegenwoordicheijt ende goede devoir in stiltten zijn ende verwachten den uitganck vant process, dwelck ick terstont hebbende de nootelycke attestatie van Breda tot Brussel sal vervorderen ende doen wijsen. Dit schrijve ick clærlyck om mij naermaels als den slach op den hals is te verexcuseeren, want soo haest U.l. sone het sterffhuijs abandoneert, sal terstont de handt teene-mael afftrecken ende doen comen den outsten sone Coenraert, die ick om allen saecken in rust ende eeren te houden, hebbe uutgeslooten uut allen affajren, vant sterffhuijs ende U.l. sone int huijs, crediten ende negotien gestelt, want hem aldan naerder aengaet als iemanden ende sal van alles reekeninghen, redenen ende satisfactie moeten hebben als den outsten sone sijn jaeren hebbende ende hem in alles nu wel ende eerlijck draegende; dwelck allen groote inconvenienten ende schande sal medebrenghen, niet voor mij, want in eenen staet ben, daert mij niet en kan letten, ende voorts int sterffhuijs ende den overleedene gheene obligatie en hebbe anders dan compassie ende goede geneeghelycheijt om de aerme weese uut gheestelijc liefde te assisteeren, want aengaende tijtelijck geniet noot eenen stuijver van iemant genooten, maer te contrarie groote oncosten gehadt tot beswaringhe vant clooster ende vrienden. Alsoo dat U.l. allen desen reedenen wel insienden sult raeden U.l. sone wat te letten opt deijnde ende raet te volgen, die hij van mij schijnt niet te willen ontfanghen, waer in ick mij vertrooste alleenlijck lettende op het profijt van kinderen ende creditueeren ende oock eere van beijde geslachten, die ick gherne soo veel in mij is soude bewaeren, daertoe presenteerende allen mijn diensten ende devoir, want voor nu gheen middelen van ghelt kan presenteren, die ick min achten. Alst tghene ick nu doen ende

in geleeghentheit meer doen sal als mij toebetrouwt wordt, verhopende Godt de Heere alles sal voorsien.

Hiermede, lieve, eersaeme, goede vriend ende vriendinne S. van de Ghevel neffens U.I. hujsvrouwette lieve kinderen van hertten seer gegroet ende in de protectie des Alderhoogsten bevoolen, altoos bereijt om U.I. te dienen.

Fr. Michael Ophovius,
Predicheer.

Uut Antwerpen
desen 14 Junij 1625.

Antwerpen. Stadsarchief, n: 606, 1. (eigenhandig).

II.

1625, Juni 26.

Antwoort op den voirs. Brief.

Pater Michael Ophovius. Laus Deo,
ady 26 Junis 1625 in Shartogenbosse.

Erweerden Heere ende veul gunstigen vrint Saluet.

Het schryven van Uwe Eerw^t. dato 14 cour. is my op synen tyt geworden. Dan met antworde gedelajieert om van mynen sone een wenich informatie te hebben. Ende alsoo ick van hun schijvens ontvangen, soo sal desen U.E. dienen tot antworde. Voerierst dunckt mij (onder corectie), dat U.E. ongelyck hebt te seggen onsen sone weijgerich is om te doen rekeninghe van synne administratie wegen het sterffhuys van U.E. broeder za., want dito onsen sone my ter contrarie schrijft, dat hy cedert den 1^{en} dach van de relaxsatie van gevanckenisse aen U.E. altoos heeft aengehouden ende oitmoedelick gebeden ten eynde hy syn rekeninghe soude mogen doen, sal aen U.E.^t, de gemeene crediteuren, ofte neve Coenraet by aldien daertoe wort geauthoriseert, ofte immers aen degeene diet U.E.^t ende crediteuren gelieven soude, daerby voegende, dat het niet en waer geweest het beleth van de gevanckenisse van U.E.^t en soude in dito administratie sonder doen van rekeninghe soo lange niet hebben gebleven. Dan mits d'absentie van U.E.^t als oppermomboir ende heeft hum aen niemant connen addresseren. Ook soo heeft U.E.^t hum met schrijvens uijt de gevanckenisse altoos in patientie tot U.E.^t compste vermaent.

Voorders schijnt, dat U.E.^t ons met syn schrijvens in plaets van troosten, wilt bedroeven, seggende, dat de crediteuren onsen zone voor de schult van uwen broeder za. als erffgenaem willen aensprecken. Soo sulckx geschiede, soo waer U.E.^t in consentie verschuldicht hum daerin te defenderen ende voortehelpen, want door Uwe Eerw.^t expres versoeck ende begeren heeft hy tegens onsen wil ende raeth zich daerin gevoecht, redenen, dat U.E.^t hum met woorden ende geloof ten versekerden, dat het hujs in goeden staet was, ende genoch soude overschieten, soodat U.E.^t alleenlyck oorsaecke bent van synne administratie. Derhalven en hadde U.E. noijt vertrouwt te schrijven als hy daer uijtscheyt, wat hum dan overcomt U.E. niet voorder mede te willen moijen, d'welck tegens de liefde ende consentie sijnde de wysheyte ende oprecht gemoet van U.E.^t contrarieert. Dan, Godt loff, naer syn schrijvens en vindt geen swaricheyt, dat de crediteuren hum in recht ofte daerbuijten iet connen doen, alsoo hy naer syn jonckheyte met geen wenich voorsichticheyt noijt voet in d'affairen van t' hujs en heeft willen stellen, noch boecken ofte enige coopmanschappen heeft willen raecken, voor Uwe Eerw.^t met sijnen medemomoir S. Hoppenbrouwer hebbende alles per Notarius doen inventariseren, ende hum met inventaris overgelevert ende zoo voorts met de procuratie van Uwe Eerw.^t en dito Hoppenbrouwer. De administratie begost versien zijnde met brieven van benefitie van inventaris voor den tyt van een jaer, die alsoeden door advies van U.E.^t ende den heere pensionaris Roelants sijn gestelt in handen van eenen deurwerder om deselve te publiceren ende placken ter plaetsen naer gewoonte, d'welck oock alsoo is geschiet. Dan alsoo den tijde van d'experatie van dito brieven U.E.^t gevangen sijnde ende S. Hoppenbrouwer abzent in Italien (daer hy noch is) onsen sone sonder resolutie synzelven alleen vindende, was gedwongen dito brieven van benefitie te doen prolongeren tot den 25^{en} Augusti ierstcomende inclus, naerdemael het Hoff ende crediteuren dit alsoo heeft belieft. Soo en hebben Uwe Eerw.^t, synen neve Coenraet noch de crediteuren geene pretensie tegens hum als erffgenaem, dan alleenlyck hum te eijssen rekeningh ende bewijs van den inventaris ende administratie, waer zoe geen dwanck van doen wesen zal, alsoo hy my schrijft te verlangen naer d'ure, datselve soude mogen geschieden, soodat men hum daermede niet en behoort op te houden, te meer, opdat hum alsdan sal ontdekken t'geene U.E.^t moveert, dat hy betaelt heeft

naer liefste. Dat sulckx waer, soo soude hy mij ende synne grootmoeder hebben behoiren te helpen, dan ter contrarien vinden om meest geïntresseert als hy de rekeninghe openbaren sal.

Dito rekeninghe gedaen synde, en is syn meninge niet, als ick mercke (dat U.E. presumeert) het huys alsdan te willen abandonneren. Ter contrarien segt hy willich te wesen, de nova hum in alle diensten t' imploijeren sonder baet ofte prouffijt dan tot benefitie van t' huijs ende crediteuren, met conditie dat hy weert voorsien van eenen weerlycken momboir synen assistent ende eenen cloecken boeckhouder om de boucken te redresseren. Soo connen Uwe E^t. ende crediteuren oock gerust wesen, dat sy noch oock de wedue oock kinderen niet en worden gefroudeert. Oock zoo behoort my ende ander eerlycken lieden ten minsten een rekeningh gegeven te worden, waerdoor den staet ende gelegentheynt vant sterffhuys sich oock vinden sal. Want het groote schande is, uwen Broeder ontrent drye jaren doot geweest sijnde, de lieden noch geen rekeningh en hebben, welck verwynt onsen sone dagelickx hooren moet, daertoe gemaent ende aengesproken wort, hum seer verdriet, als sulckx ongewoon sijnde, oock te meer, dat hy in synen regard ende onse moeder za.: selver principaelste geïntressert is, hebbende in dit huijs meer te aijnschen als imant die hum aenspreckt, d'welck hum wat hart valt, te meer omdat desen broullie van t' sterffhuijs hum als jonck negociant syn crediet niet en versterkt, hoewel U.E. moveert hum in credit ende negotie van het huijs hebt gestelt.

Wat deucht U.E. hum gedaen hebt, daevor is hy danckbaerheyt schuldich, dan de crediten, die hum noch testijt door dit sterffhuijs comen (desolaet sijnde) laet ick de discretie van Uwe Eerw^t jugeren, mede wunsende, dat die aen uwen neve Coenraet waren overgegeven: dit in passant.

Altoos de saecken en mogen dus alleen op onsen sone niet blijven staen ende tensy dat U.E^t. ofte de crediteuren van harent'wege hum vorsien met eenen assistent ende boeckhouder als boven, soo en is mijnen wil noch begeren niet, dat hy hum de saecken voorder aendraecht, noch hum daer langer in te houden, om voorder colomnie ende onrusten t' ontgaen, want soo men de saecken dus alleen op hum laet, zoo eest geschapen daer nimmermeer eijnde van comt, want synne particulier affairen gelyck sy Uwe E^t. connen bekent syn, hum geen en tyt en geven, de saecken te connen

doen, ofte moste syn eijgen laten, dat niet en can noch en behoirt te geschieden. Soo ver dunckt my dit syn versoeck gans redelick, daer ick bidde U.E^t. hum belieft toe te helpen.

Geschieet synde sullen onsen zone wel soo vermanen, dat ick niet en twyffel ofte sal den raet van U.E^t. in alles aennemen, dan hum buijten redenen boven allen syn moijten met veul verschietens te belasten, en can door hum niet wel geschieden, want in desen bedroeffden ende benouden tijt jongelieden, die gerne met eeren soude geraecken, het hum oock seer besich valt. Soo bidde U.E^t. een vaderlycke, soo geestelycke als weerlijcke lieffde te thoonen, alsoo U.E^t. geen gelegentheyte van goede vrenden ende manqueren om de kinderen t' avanseren, die oock niet weijgerich en sullen syn op d' woort ende fortune van Uwe Eerw^t. gelt te verschieten, waermede den anderen wat cont solageren, want het een jonckman, die de kinderen oock beginnen aen te wassen, al te lastich valt. Hy adviseert mij, tot noch toe sijnen goeden wille naer staet gethoont heeft ende noch te willen continueren om neffens U.E^t. inne den alle christelycke affectie te doen, malcanderen alsoo rescontrerende ende verstaende. Soo can alles in liefden ende eeren tot tijt van d' eijnde van de procedure worden gesleten, welcke procedure Uwe Eerw^t. ten hoochsten blijft gerecommandeert, om door synen goeden raet, assistentie ende recommendatie tot een goet ende cort eijnde mach worden gebracht. Van self sullen onsen sone recommanderen de gehoorsaemheyte van U.E^t. ende alle hulp ende bijstand int redresseren van de boecken als andersints sal aenwenden.

Derhalven zal my seer aengenaem syn te verstaen alles met accoort ende lieffde mach worden begost, blyvende in verlangen verwachtende antwoord van U.E^t. ende sullen ondertussen den Almogende bidden voor U.E^t. gesontheit ende geestelycke prosperiteijt ende weest van my ende myn huysvrouw seer minnelyck gegroet.

Antwerpen. Stadsarchief, n. 606, 2. (copie).

III.

1635, Juni 19.

† Jhesus, Maria, Joseph.

Seer lieve nichte Henrixke van de Ghevel. Ontfanghen

hebbende U.l. brieff van den 15 deser, ben bedroefft geweest te verstaen, datt onsen cosijn Roeloffs sonder enighen hope van beeternisse voorthgaet in zijn quaet leeven ende U.l. gheen satisfactie en gheeft in den staet te maeken van U.l. negotie. Voorwaer ick bemercke, datt het leet op een quaede moeder ende datt hij uutbruien sal de zijne ende U.l. ruine, dwelck int beghinsel U.l. geadverteert hebbe ende U.l. geraeden doen ter tijt u terstont van hem te maecken, oock met verlies van een deel van u goet, want nu staet int perijkel van alles te verliesen, want sal eens zijn saeken geprepareert hebbende hem door maeken ende met u goet zijn profijt doen in ander landen, waertoe tendeert zijn uutstellen van tijt tot tijt. Ende mijnen raet weese soude hem eens onverwacht met de cop te doen vatten ende vast te stellen, door ordre vant hoff, waertoe gebruijke moet eenen cloecken advocaet ende raetsheer, gheen ghelt spaerende, want hoe ghij langher vertoefft hoe argher, ende moet allen correspondente adviseeren, datt u compagnie te niet is, om te verhoeden anderen meerder inconvenienten. Dan omdat U.l. van mij begheert noch eenen brieff aen detto cosijn, soo sejnde ick hier eenen dobbelen van mij geteekent, den eenen sult ghij hem doen gheven door pr. M. Capello prior, ende den anderen sult bewaeren, want sal in recht te pass comen, soo hij quaelijck will, dwelck seer vreesen, want als een uutsinnich mensch door den quaede geogeverneert wort, Godt zijt geclaegt. Daerom en moet niet slaepen.

U.l. dochter Elisabeth heeft hier bij mij geweest 2 à 3 weken, ende is weder naer den Bosch desen dach getrocken. Godt wil haer gratie gheven, want is een lieff, verstandich kindt. Van U.l. broeder, heer Nicolaes en hebbe noch gheen schrijven. Dan is wel tot Zittaert gearriveert. Godt loff, die U.l. ende U.l. familie wil gebenedijden ende wijsheijt gheven om eens uut de moeielijcke compagnie te geraeken.

U.l. geaffectioneerde oome

fr. Michael, bisschop van Shertogenbosch.

Uut Geldrop desen 19 Junij 1635.

Mijne ende der moijkens ende ooms groetenissen tot U.l. suster sult hier vinden.

Henrice Ophoven.

In margine:

Ick en antwoorde op den brieff van R. P. Rocho gardijne

minnerbroeder niet, want U.l. sal mijnen brieff aen hem wel communicereen. Groet ende bedanckt hem seer van mijnent tweeghen.

Terstont ontfanghen ick eenen brieff van U.l. broeder heer Nicolaes, die tot Zitaert bij de predicheeren in de cost is, gheen ander bequaem hujs connende crijghen.

In dorso:

Aen de eerbaere, discrete ende devote juffrow Henrixke van Ophoven, weduwe wijle Jan van de Gheevel, coopman in Antwerpen.

Antwerpen. Stadsarchief, n. 733, 41. (eigenhandig).

IV.

1631, October 16.

† Jhesus, Maria, Joseph.

Beminde nichte. Ick hebbe U.l. schrijven van den 12 deser wel ontfanghen ende verstaen, bereet altoos beleeffde vrienden te assisteeren met raet ende daet naer mijn vermoghen. Verstaende, dat U.l. boecken haest effen sullen staen en slaep niet noch en sluyert voor ghij van U.l. swaegher gescheijden en zijt; gheeft hem goede woorde ende hope van met U.l. te blijven in compagnie, ende want onmooghelijck is subijtelijck van hem te scheijde. Soeckt u penninghe aen te legghen aen goede panden, ende hem uut de handen te trecken. Daer is S. Peeter Bouveije, een mijne goede vrient, een oprecht ende wijs man, die is geresolveert aen mij te vercoopen een scoon, welgeleeghen hujs, maer overmits mijn middelen door de leeghers ende onseekeren tijt seer onseeker vallen, en kan niet ontraeden hem daervan eens te spreken door pater provinciael Bouquet, die mij daervan geschreven heeft, wiens raet U.l. mach volghen. Dan maect u loss van datt hijpocrijtken ende fenijnich sottien.

Ick hebt U.l. over veel jaeren geraeden, volcht eenen raet off sult u bedrooghen vinden. Wilde pater M. provinciael U.l. recommandeeren aen S. Adam Versuijs, ick laet mij voorstaan eenen goede raetsman sout vinden, als oock S. Jan van de Laer, die in Godt heel oprecht zijn. Want voordere niet en weet te raeden, dan maect U.l. uut zijn compagnie.

Wil dij om U.l. suster hem watt van u capitael onderlaeten, in der naem des Heeren, soo en heeft hij hem niet te beclaeghen, maer treckt van de winste pro rata, maer en staet niet als principael in de compagnie. Treckt uwen vingher uut zijnen mont ende adviseert allen u correspondentente terstont.

Den H. Gheest moet u ende u kinderkens in wijsheijt stueeren ende met allen benedictie voorcomen. Mijn susters ende broeders groeten U.l. ende u suster seer ende ick blijve

U.l. goetgunstighen oem
fr. Michael, B. v. Shertogenbosch.

Geldrop, desen 16 October 1635.
Nicht van de Ghevel.

In dorso: Aen de eerbaere weduwe joffrow Henrica van Ophoven, coopvrou

in Antwerpen.

In haer eijghen handt.

Antwerpen, Stadsarchief, n. 733, 43. (eigenhandig).

V.

1635, September 19.

Godt zy Eere ende Glorie.

B. Cosyn Geerardt Roeloffs. Naer een toewenschen van saelicheyte. Ick hebbe U.E. scryven vande 15 deser met de protestatie daerinne gesloten ontfanghen ende verstaen in wat staet Heer Nicolaes onsen neve van Antwerpen vertreckende het sterfhuys gelaeten heeft aengaende de curatele, die hy soude aennemen, dwelck my oock alhier passerende vertrocken heeft, ende geensins geresolveert dese moyielycke, ende soo hy seydt, door raet van rechtgeleerden ende trefelycke coopliden perijculeuse commissie te accepteren, om te verhouden syn groote onruste, die hem in synen staet niet en gelyckt, want uut syne residentie sich niet en mach absenteren insonder het eerste jaer, ende dese saecken niet bericht en connen worden sonder tegenwoordich te syn in allen occasien van de vercoopinghen ende betaelinghen der crediteuren. Voorts soude willen volle indemniteyt hebben met sufficiente cautie, die hy door U.E. niet en kan hebben,

want onseker is in wat staet U.E. affairen staen ende wat middelen U.E. heeft, aengesien nu soo veel jaeren weygerich syt u rekeninghe te doen ende liquideren met U.E. swaegerinne de weduwe van den Gevel, dwelck een teecken is dat U.E. staet niet claer en is ende niet en procedeert als een vroom coopman ende persoon met eeren, sonderlinghe van my ende andere treffelycke personen soo dicmaels versocht synde; waerby ick voeghe, dat U.E. door mynen lesten brieff soo hartelyck vermaendt synde, ende mede gestrafft van u ongoddelyck leven ende van my op den weg in Vlaenderen met allen eere ende liefde als mynen eygen broeder getreecteert, wederom keert als een vercken tot den trogh ende hept nu diversche reysen wederom nachten ende daeghen in vuyle coten ende bordeelen met allen vuylicheyte ende scandalen overgebracht, soodat ghy niet geregeert en worde door redene, concientie oft vreesse Godts, maer door eenen onsuiveren geveijnsden duijvel, die u soeckt te brenghen in een eeuwighe ruine naer ziel ende lichaem. Ende wie isser in Antwerpen, die soude willen op alsulcke persoon staen om hulpe te verwachten, veel te min indemniteit in soo gewichtighe saecke, insondere overleggende, dat ghij in de dronckenscap ende dollicheyte gestelt synde U vermeedt, dat ghy het sterffhuysch van mynen broeder noch sult in ruine brenghen, ende dat ghy de Pape niet en acht, maer hept haer vingeren in uwen mondt ende sult haer wel leeren. Ende al syn dese woorden in dronckenscap gesproken ende luttel te achten, nochtans geven achterdencken, dat uwe siele vol fenyns ende quaede proposten is, soo veel te meer, dat U.E. geenens staet en maect met de weduwe, soo dicmaels versocht synde ende voor Godt ende de weerelt verobligeert. Daerom wil U.E. van my oft door mij de saecke vant sterffhuys gedirigeert hebben ende door heer Nicolaes oft anderen vervoordert, soo sult ghy voor allen uwen staet maecken ende de affrekeninghe met u swagerinne weduwe van den Gevel, waervan geadviseert synde, sal in alles bereedt syn. Soo het oock int cort niet en geschiet, sal te wercke stellen tghene in mynen lesten gescreven hebbe, ende bethoonen metter daet datter geen boosheyte oft archheyte soo groot en is oft sy en kan door autoriteyte, recht ende redene verwonnen worden, waertoe bereedt ben allen myn middelen ende autoriteyte te imploeren.

Laet dit wesen myn leste vermaeninghe, want protestere, soo U.E. dese mynen wille niet en volbrenght, U.E. niet te

willen kenne noch onder myn ooghen te laeten comen. Het is langhe genoch met eenen Bischoep, die U vaderlycke affectie altoos bethoont heeft, gegeckt ende gespot.

Godt wille U.E. door synen H. Geest bekeeren ende beter resolutie doen nemen.

Uut Geldrop, desen 19 September 1635.

Was ondertheckent: U.E. bedroefde Oom,

F. Michael, Epus. Buscod.

Antwerpen, Stadsarchief, n. 733, 24. (copie).

VI.

1637, April 5.

† Jhesus, Maria, Joseph.

Seer lieve Nichte. Naer hertelycke groetenisse soo seynde ick U.L. eenen brieffe aen men Heere Doctor Lazarus onsen cosijn, waer uut verstaen sult myne meijninghe in de saecke van U.L. massueer Maria onse nichte. U.L. mach van den brief een copije neemen ende dan toeslijten. Het is een compassie te sien, hoe U.L. massueer schroompt om naer Antwerpen te coomen, waer jae groot gelijk heeft. Zij is mij hier willecom ende sal bij mij blijven tot goede Vrijdach, aldaen geresolveert naer Meesijck weder te trecken ende U.L. ende der vrienden resolutie te verwachten, want oock verlangt om bij Enghelken haer suster te weesen desen Paeschen.

Ick sal U.L. antwoord op dese verwachten ende hebbe ontfanghen den brief van Heere Nicolaes ende sal in alles mijn affectie toonen tot hem ende mijn beminde nichten, die ick uuter herten sal helpen ende blijve

U.L. b. oome

fr. Michaël, B. v. Shertogenbosch.

Uut Lier, desen 5 April 1637.

In dorso: Aan de Eerbaere, beminde joffrow Henrica van Ophoven.

Antwerpen.

Antwerpen, Stadsarchief, n. 733, 23. (eigenhandig).

Erkenning der Congregatie van de Zusters van Liefde te Tilburg en de goedkeuring harer Statuten door de Hooge Regeering des Lands.

door

CAREL BLOEMEN.

In de kroniek van de geschiedenis der Congregatie van de Zusters van Liefde te Tilburg, aangelegd op last van haren stichter Mgr. Joannes Zwijsen, wordt de oprichting vermeld van een succursaalhuis der Congregatie te Arnhem, welke vermelding gevolgd wordt door de volgende aantekeningen:

„het verblijf der Zusters te Arnhem heeft aanleiding gegeven tot eene gebeurtenis, welke in den beginne deed vermoeden, dat ze tot een groot onheil voor de Congregatie zou verstrekken, doch welke eindelijk, dank zij de Goddelijke bescherming, geheel ten voordeele der Congregatie is geëindigd, hebbende ten gevolge de Erkenning der Congregatie en de goedkeuring harer Statuten door de Hooge Regering des lands”.

„Er was bij Testament door den Heer Bunke ¹⁾ aan de Zusters van Liefde te Arnhem behoorende tot de Congregatie te Tilburg een legaat gemaakt; om dat legaat te kunnen aanvaarden, werd de magtiging des Konings volgens de bestaande wetten ²⁾ gevorderd. De Aartspriester, pastoor ³⁾ te

¹⁾ De juiste naam was, zooals verderop zal blijken: J. B. I. Bunker.

²⁾ Bedoeld wordt naar alle waarschijnlijkheid Art. 947 v. h. Burg. Wetboek, luidende: „Makingen bij uiterste wilsbeschikking ten behoeve van openbare instellingen, godsdienstige gestichten, kerken en armeninrigtingen, hebben geen gevolg, dan voor zoover de Koning aan de bewindvoerders dier gestichten de magt zal hebben verleend om die aan te nemen.”

³⁾ D. i. Johannes Willemsen, pastoor der Sint Walburgiskerk te Arnhem, doch eerst sedert 14 Maart 1848 aartspriester van Gelderland.

Arnhem, wende zich bij rekwest aan den Koning en verzocht dat legaat voor de Zusters te mogen aannemen, zonder eerst het bestuur der Congregatie te raadplegen en vergetende of niet wetende, dat die magtiging niet kon verleend worden, omdat de Congregatie en hare succursaalhuizen nog niet door de hooge Regering erkend waren. Dat rekwest werd, zooals het altijd geschiedt, aan de Gedeputeerde Staten van Gelderland ten fine van berigt en consideratie gezonden, welke antwoordden, dat zij geen Zusters van Liefde behoorende tot de Congregatie van Tilburg te Arnhem kenden: dat is, dat ze niet wettig bekend stonden. Dit gaf aanleiding dat op last van den Minister van Justitie te 's Hage aan den Officier der Regtbank te 's Bosch last werd gegeven, om in het geheim onderzoek naar de Congregatie te Tilburg te doen, waarvan het gevolg was, dat de Zusters beschouwd werden als vermomde vrouwen en hare huizen als kloosters en dat gevorderd werd, dat de Congregatie zich moest onderwerpen aan het besluit van Keizer Napoleon dd. 18 Februarij 1809, waarbij bepaald is, dat de Geloften maar voor 5 jaren kunnen geschieden, dat zij staat onder het toezigt der policie, dat de rekening van ontvangst van ieder huis jaarlijks aan den Minister van Eeredienst moet worden ingezonden enz. enz. of wel dat de Congregatie moet worden ontbonden.

„Toen de Bisschop van Gerra hiervan kennis kreeg, verwoegde Z. D. Hw. zich bij Z. M. Koning Willem II om den storm, die de Congregatie bedreigde, af te weren en wel met dat gunstig gevolg, dat de Bisschop de verzekering erlangde, dat men voor geen nadeelige gevolgen behoefde te vreezen en eene erkenning zou worden verleend, zooals de Congregatie die zou verlangen.”¹⁾

Het zijn angstige dagen geweest voor de nog jonge Congregatie, toen zij bedreigd werd door de bepalingen van het Napoleontische besluit, dat nog steeds van kracht scheen te zijn in ons land en waardoor de Zusters, indien zij zich als

¹⁾ Gepubliceerd door Dr. Th. Goossens in *Bossche Bijdragen*, Dl. VIII, 1926/1927, blz. 360/361.

kloosterlingen erkend wilden zien, zich hadden moeten onderwerpen aan dwaze en onnavolgbare voorschriften of eenvoudig hun Congregatie hadden moeten ontbinden. De vrijheid om kloosters op te richten, om als religieusen in gemeenschap te leven, bestond in ons land nu eenmaal niet. Eerst Willem II — heel wat milder gestemd jegens de katholieken dan zijn koninklijke vader — zou langzaam aan wijziging brengen in dien toestand. Waarmee echter niet gezegd wil zijn, dat volledige vrijheid voor kloosterlingen onder zijn regiem herwonnen werd, noch dat de regeering ten hunnen opzichte een meer soepele houding aannam dan vroeger ¹⁾. Daar staat echter tegenover, dat in die dagen ook door de geestelijkheid meer dan eenmaal grooter vreeze voor regeeringsmaatregelen aan den dag werd gelegd, dan metterdaad noodig zou zijn geweest, men scheen soms bang te zijn zich aan koud water te branden. Hoewel daarbij toch ook weer niet vergeten mag worden, dat 't geheimzinnige karakter, dat ongewenschte regeeringsbemoeiing met dergelijke zaken meestal heeft en de over het algemeen zeer gedrukte toestand waarin de nederlandsche katholieken, vooral in de eerste helft der XIXe eeuw nog verkeerden, dergelijk te ver strekkend onderdanigheidsbesef bevorderde. Maar de gevallen waarin Mgr. Zwijsen betrokken was, kunnen in den regel daarvoor toch niet als voorbeeld gelden.

Er was voor de Zusters van Liefde intusschen wel reden om beangst te zijn voor hun bestaan, toen zij bemerkten, dat van overheidswege een onderzoek werd ingesteld naar de wettigheid van haar bestaan. Mgr. Zwijsen, haar stichter — niet ten onrechte „de man der Voorzienigheid” genoemd — had weliswaar met de hem eigen voorzichtigheid zijn Congregatie gegrondvest, maar het gevaar, dat de regeering geen genoegen zou nemen met den vorm welke hij de stichting gegeven had, was allerminst denkbeeldig.

Dat blijkt met overmaat van duidelijkheid uit de correspon-

¹⁾ Vgl. L. J. Jansen C.S.S.R. „De Kloosterlingen” in *Kath. Nederland* 1813—1913, Dl. I, 86 v.v.

tie, welke gevoerd werd tusschen de verschillende betrokken departementen van algemeen bestuur, over de door den kroniekschrijver der Congregatie in het hierboven afgedrukte citaat vermelde gebeurtenissen.

De stukken berusten in de archieven van de Departementen van Binnenlandsche Zaken, van Justitie en van R. K. Eeredienst, welke zijn ondergebracht in het Algemeen Rijksarchief te 's-Gravenhage. Zij boden de stof waaruit dit opstel is samengesteld.

* *

Op den 19^{en} Juli 1845 compareerde voor Johannes Kolf-schoten, openbaar notaris te Arnhem, in tegenwoordigheid van de weleerwaarde heeren Johannes Westerman ¹⁾ en Johannes Bernardus te Vaarwerk ²⁾ „beide R. K. kapellaan binnen Arnhem woonachtig” als getuigen, „de heer Johannes Bernardus Ignatius, zich meestal schrijvende Ignatius Bunker, handelende in manufacturen, wonende te Arnhem in de Ketelstraat. Wel eenigzins ongesteld van ligchaam, doch zijn verstand, memorie en uitspraak volkomen magtig en gebruikende, allezints bevoegd om te kunnen testeeren. De welke ten overstaan van den notaris en in tegenwoordigheid der twee getuigen zijnen uitersten wil heeft verleden, die de notaris in duidelijke bewoordingen heeft geschreven, zooals die zakelijk aan hem door den heer Erflater is opgegeven en alhier woordelijk volgt.”

„Ik legateer aan het R. K. Bestedelingshuis voor arme weezen alhier eene perpetuele rente van f. 175.— in het jaar en aan het liefdegesticht onder de directie van Zusters van Liefde in het voormalig pastoriehuis alhier op te rigten eene gelijke perpetuele rente van f. 175.— in het jaar, ingaande op den dag van mijn overlijden — *elk* dier beide gestichten zullen verplicht zijn, ten eeuwigen dage jaarlijks en voor het eerst een jaar na mijn overlijden uit die renten aan den tijdelijken R. K. pastoor van Arnhem te betalen

¹⁾ Van 8 Oct. 1839—19 Dec. 1848, kapelaan te Arnhem (H. Walburgis).

²⁾ Van 10 Juni 1842—20 Mrt. 1850, kapelaan te Arnhem (H. Walburgis).

f. 25.— Voor deze som van f. 50.— zal de tijdelijke pastoor verplicht zijn, jaarlijks omtrent mijn sterfdag te doen twee zingende jaargetijden voor de rust mijner ziel, met tien kaarsen op het altaar, en om mijn naam altijddurend op het zielboek te doen plaatsen en na overlijden mijner nagenoemde echtgenoot een voor de rust mijner ziel en een ander dergelijk jaargetijde voor de rust der ziel mijner echtgenoot, omtrent ons beider sterfdag te doen, zoo ook om alsdan haar naam altijddurend op het zielboek te plaatsen." ¹⁾

Toen dit testament werd gemaakt, waren de Zusters van Liefde nog niet in Arnhem gevestigd. Zij zouden eerst den 13^{en} Augustus 1845 aldaar aankomen en op verzoek van den „toenmaligen Aarts priester van Gelderland en pastoor te Arnhem" ²⁾ hun intrek nemen „in de oude pastorij bij de kerk van de H. Walburgis."

Niet lang daarna, op den 17^{en} Febr. 1846, stierf de heer Bunker en zouden de Zusters derhalve in het bezit komen van het legaat. De weduwe, Maria Catharina Elisabeth Regina Bahlmann, verklaarde bij notarieele acte van 15 Juny 1846 mede uit naam van haar nog minderjarige kinderen: „in alle opzigten goed te keuren en genoeg en te nemen met de testamentaire dispositie van wijlen haren echtgenoot op 17 July 1845 voor den notaris Kolfshoten en getuigen te Arnhem verleden, behoorlijk geregistreerd, en wel speciaal ten opzichte van het daarbij vermaakte legaat ad f. 175.— in het jaar, aan het gesticht te Arnhem onder de leiding van de leden behorende tot de associatie van Verbund en Compagnie gevestigd te Tilburg in den jare 1836 — in de wandeling — en ook door den erflater genoemd het gesticht van Zusters van Liefde, thans werkelijk in het voormalig pastorijhuis alhier gevestigd, wenschende en begeerende, dat gezegd legaat onder de bepalingen, bij dat testament omschreven, ten deze effect sorteere." ³⁾

¹⁾ Alg. Rijksarch. *R. K. Eeredienst*, n°. 590.

²⁾ Zooals hij in de kroniek der Congregatie genoemd werd. Pastoor Willemsen was toen echter nog geen aarts priester.

³⁾ *R. K. Eeredienst*, n°. 590.

Had de erflater in zijn testament zonder meer gesproken over de „Zusters van Liefde”, in de acte van zijn weduwe wordt de congregatie genoemd „de associatie van Verbund en Compagnie gevestigd te Tilburg in den jare 1836”, welker leden „in de wandeling” Zusters van Liefde werden genoemd.

Inderdaad bestond er volgens de wet geen Congregatie van Zusters van Liefde. Zij zou immers niet erkend zijn geworden door de regeering of zich hebben moeten onderwerpen aan de onaanvaardbare bepalingen van het besluit van Napoleon. Toch zag Mgr. Zwijsen met zijn scherpen en vooruitzienden blik zijn stichting, die hij in 1832 onder zeer bescheiden omstandigheden had gevestigd, reeds breder uitgroeien dan hij zich aanvankelijk had voorgesteld. Daarom zal hij er toe besloten hebben haar een wettigen vorm te geven, zoodat haar bestaan niet kon worden aangetast en zij ook naar buiten kon optreden zonder vrees voor belemmering of beperking van haar natuurlijke handelingen.

Monseigneur koos daarvoor den vorm van een onderlinge vennootschap ¹⁾, waartoe „Mejufvrouw Maria Leysen ²⁾, houderesse van zinneloose kostjufvrouwen, als zoodanig behoorlijk gepatenteerd” met Maria Catharina Zohlanck, Johanna Catharina Miechielsen, Johanna Gerarda Josepha Dams, Cornelia Versteynen en Maria Eleonora Antonia Verbunt ³⁾, allen „zonder beroep”, verschenen voor notaris Beckers te Tilburg op den 30^{en} November 1836 en te kennen hebben gegeven „dat zij voornemens zijn, om met elkander eene associatie aan te gaan tot het oprigten van een huis of gesticht, ter verpleging van zinnenloose, zieke, gebrekkige

¹⁾ „UEw. weet, dat de Vereeniging door eene notarieele acte eene legale existentie heeft”, schreef Mgr. Zwijsen aan Pater Joannes Koedijk S. J. te 's-Gravenhage. (F. v. Hoeck: Uit de eerste jaren der Zusters-Congregatie van Mgr. Zwijsen. *Bossche Bijdragen*, Dl. IX, 1928/29, blz. 205).

²⁾ Eerste algemeene Overste der Congregatie 1832—1852.

³⁾ Deze „contractanten” worden niet genoemd in het Geschiedboek der Congregatie van de Zusters van Liefde door A. F. Kronenburg en Chr. Boomaars, 's Bosch 1924. Wel komen daarin voor op blz. 17 o. a.; Maria Felicitas Zohland en Maria Joseph Versteynen; en op blz. 20 o. a. Sophia Maria Henrica Dams (zuster Eugenia) en Eleonora Verbunt (zuster Constantia).

en oude mannen en vrouwen, als mede ter opvoeding en onderwijzing van kinderen, zoo binnen deze stad als elders, alles onder opvolging en naleving van de deswege bestaande of nader uit te voeren wettelijke verordeningen."

In een vijftiental artikelen beschreven zij voorts de inrichting en werkwijze der associatie. Artikel 2 luidde: „De associatie zal worden opgericht binnen deze stad en cauteren onder de firma van M. Verbunt en Compagnie." ¹⁾

Hiermede was aan de Congregatie een volkomen wettige grondslag verleend en mocht dan in de wandeling ook al gesproken worden van een „gesticht van de Zusters van Liefde", officieel was dat te Arnhem o. a. dan toch niet anders dan een nederzetting, een filiaal van de firma Verbunt en Co te Tilburg.

In dit licht bezien is de opmerking van den kroniekschrijver, dat de pastoor van Arnhem zich bij rekwest tot den koning wendde en verzocht het legaat van den Heer Bunker te mogen aanvaarden voor de Zusters, zonder eerst het bestuur der Congregatie te raadplegen, dan ook op te vatten als een critiek op het beleid van dien pastoor in deze zaak. Zijn eerwaarde had zich ongetwijfeld onvoldoende rekenschap gegeven van de moeilijke en onzekere omstandigheden, waarin de kloosterlingen in ons vaderland zich nog bevonden. Zou hij dat wel hebben gedaan en zich in verband met het legaat van den heer Bunker om inlichtingen gewend hebben tot Mgr. Zwijsen of tot het bestuur der Congregatie, dan zou hij stellig den raad ontvangen hebben zich niet tot den koning te richten om machtiging te vragen tot het aanvaarden van dat legaat. Zoo er al geen weg gevonden had kunnen worden om in het bezit te geraken van de aangeboden jaarlijksche som, dan ware waarschijnlijk nog te overwegen geweest of een weigering of opschorting niet raadzamer geacht had moeten worden. Pastoor Willemse heeft in elk geval niet kunnen bevroeden, dat uit zijn voortvarende daad ernstige gevolgen

¹⁾ De geheele acte als bijlage I.

voor de Congregatie zouden voortvloeien. Dat slechts onkundigheid met de wettelijke positie der „Zusters van Liefde” het verzoekschrift deed schrijven zooals het geschiedde, blijkt ondubbelzinnig uit de bewoordingen waarin het gesteld werd:

„De ondergeteekenden Regenten van het gesticht te Arnhem, onder de leiding van de leden, behoorende tot de associatie van Verbunt en Compagnie, in den jare achttien honderd zes en dertig te Tilburg gevestigd, in de wandeling en ook door den na vermelden erflater genoemd bij zijn testament Zusters van Liefde, thans werkelijk in de voormalige oude Pastorie der R. K. gemeente te Arnhem opgericht, nemen met verschuldigden eerbied de vrijheid ter kennis van Uwe Majesteit te brengen: Dat wijlen den Heer Johannes Bernardus Ignatius Buncker, in leven koopman in manufacturen te Arnhem, uitwijzens het bijgaand Extract uit deszelfs testamentaire dispositie op den 19 July 1845 in openbaren vorm voor den notaris J. Kolfschoten en getuigen te Arnhem verleden, den 17 February j.l. met den dood bekrachtigd, aan bovenvermeld Gesticht heeft gelegateerd eene perpetueele rente van Een Honderd Vijf en Zeventig gulden in het jaar en wel onder zoodanige bezwaren, als in bijgevoegd extract zijn omschreven.

Dat supplianten gezegd legaat voor gezegd Gesticht hoogst voordeelig achten, als hebbende het pand waarop die renten gevestigd zullen worden veel meer dan de genoegzame waarde en zijnde vrij van hypotheken.

Dat blijkens de hierbij gaande verklaring de erfgenamen de dispositie van den Heer Buncker niet alleen goedkeuren, maar wenschen en begeeren, dezelve vooral ook met betrekking tot voorschreven legaat, ten vollen effect sorteeren zal.

En dat de niet onaanzienlijke regten van successie op dat legaat, aan den lande verschuldigd, reeds zijn voldaan. Om welke redenen Supplianten de vrijheid nemen Uwe Majesteit eerbiediglijk te verzoeken.

Dat het Uwe Majesteit goedgeunstiglijk moge behagen, hen de vereischte magtiging te verleenen, om voorschreven legaat

op de bij het testament gestelde voorwaarden te aanvaarden." ¹⁾ Het rekwes was onderteekend door J. Willemsen, R. K. Pastoor, M. Diepen en J. F. F. van Pelt en gedateerd: Arnhem 17 Juny 1846.

Een week later, den 24^{en} Juni, zond de koning dit verzoekschrift bij apostille aan de ministers van R. K. Eeredienst en Binnenlandsche Zaken „ter beschikking, of om consideratiën en advies." Zijne Majesteit zag dus blijkbaar in het verzoek niets anders dan wat het in feite behelsde en vond er zeker geen aanleiding in, om naar de wettigheid van het bestaan der „Zusters van Liefde" een onderzoek te gelasten.

Het departement van Eeredienst zond het rekwes op de gebruikelijke wijze door naar den Staatsraad-gouverneur van de provincie Gelderland en verzocht dezen, na het advies te hebben ingewonnen van den Aarts priester van Gelderland, de gewenschte inlichtingen te verschaffen, die een juiste beoordeeling van het gedane verzoek zouden kunnen bevorderen.

L. N. graaf van Randwijck ²⁾, in die dagen gouverneur van de provincie Gelderland, wendde zich tot Aarts priester M. Terwindt ³⁾ met verzoek hem niet slechts te dienen van advies op het adres van Regenten van het gesticht te Arnhem, doch tevens hem mede te deelen of de adressanten „als corporatie eene erkenning van de zijde der Regeering hebben verkregen, en hoe en door wie de zoogenaamde Regenten benoemd en aangesteld zijn."

Aarts priester Terwindt, tevens pastoor van de gemeente Zeddam, antwoordde dd. 24 Augustus 1846:

„dat van de jaarlijksche bij legaat bepaalde som ad f. 175.— slechts vijf en twintig gulden zijn uit te keeren, en bijgevolg voor het gesticht 's jaars een voordeel van f. 150.— wordt verkregen; weshalve het buiten kijf in het belang van het

¹⁾ R. K. Eeredienst, n°. 590.

²⁾ Vgl. *Gen. Herald. Bladen* II, 's-Gravenhage 1907, blz. 134 v.v.; *Nw. Ned. Biogr. Wbk.* III, 999.

³⁾ Mathias Terwindt, Aarts priester van Gelderland van 23 Maart 1834 tot 14 Febr. 1848, den dag van zijn overlijden. Sedert 1827 was hij pastoor te Zeddam.

gesticht is om het bedoelde legaat aan te nemen; en tevens voldoende redenen oplevert, om de gevraagde autorisatie te verleenen; — te meer dewijl de belanghebbenden met die beschikking volkomen hun genoegen nemen.

„Wat nu het tweede punt of verzoek betreft”, zoo vervolgt Aarts priester Terwindt, „heb ik verder de eer UExcelentie te dienen: het hier bedoelde, te Arnhem bestaande huis of gesticht, is een tak of afdeeling van te Tilburg gevestigde associatie onder de firma van M. Verbund en Comp^{te} bij openbare acte van den 30 November 1836 verleden voor den notaris Beckers te Tilburg, — de leden der associatie worden Zusters van Liefde genoemd, omdat zij overeenkomstig het doel der associatie met het verrigten van werken van liefdadigheid zich onledig houden. Het huis te Arnhem als onderdeel van eene wettig bestaande associatie, had de erkenning der Regeering niet noodig, die ook niet gevraagd is. Het woord *Regent* beteekent in de meening der adressanten niets anders, dan dat zij de leden der associatie behulpzaam zijn in zaken, die zij zelve niet gevoeglijk kunnen waarnemen; tot deze dienstprestatien zijn zij door de hoofddirectie der associatie aangesteld.” ¹⁾

Hiermede was volkomen duidelijk uiteengezet van welken aard de stichting der „Zusters van Liefde” was en hun wettig bestaan, ook zonder, volkomen terecht zelfs zonder de instemming of toestemming der regeering te hebben gevraagd voor hun stichting, aangetoond.

Aarts priester Terwindt vermoedde waarschijnlijk, dat door den gouverneur getracht zou worden te tornen aan het bestaansrecht der „associatie”, en zette blijkbaar daarom zoo duidelijk en zakelijk uiteen, op welke gronden de stichting gevestigd was. Graaf van Randwijck conformeerde zich niet aan Terwindt's toelichting. — Hij gaf weliswaar te kennen, dat hem gebleken was dat het aanvaarden van het legaat het belang der betrokken instelling zou bevorderen en dat

¹⁾ R. K. Eeredienst, n°. 593.

van de zijde der erfgenamen geen bezwaren waren gemaakt, doch hij liet deze opmerkingen in zijn namens Gedeputeerde Staten van Gelderland uitgebracht advies aan den minister van Eeredienst volgen door een restrictieve beschouwing. Het standpunt door de instelling zelve ingenomen was wel duidelijk: „Van onze zijde echter zijn wij met de Instelling zelve, van welke hier zaak is, niet genoegzaam bekend, om met vertrouwen nopens het al of niet verleenen der gevraagde magtiging, een bepaald advies te kunnen uitbrengen.

„Wij zien dezelve omschreven, als onder eene firma bij Notariele acte ingesteld, en van welke vereeniging de Arnheemsche afdeeling dan een onderdeel wezen zal, maar het blijkt ons niet, of op de instelling zelve eenige approbatoire beschikking van de Hooge Regering verleend wierd.

„Wanneer er geene diergelijke verkregen is, gelooven wij, dat die niet als eene erkende corporatie kan worden aangemerkt, en dat er ook geene magtiging tot het aanvaarden van dit legaat verleend worden moet, omdat daarin het denkbeeld eener zoodanige erkenning van zelve zou opgesloten liggen; maar dat de Hooge Regering verklaren moet geene termen te vinden, om op dit rekwes te beschikken, zoodanig als het is liggende.

„Is echter die vereeniging van Regeringswege geagreëerd, dan wenschen wij, dat het aanwezig daarvan, tevens met aanduiding der bestemming, langs den officieelen weg aan ons werd bekend gemaakt, en alsdan zien wij er geene zwarigheid in dat het verzoek in deszelfs geheele strekking worde toegestaan.”¹⁾

Door Gedeputeerden van Gelderland werd de zaak der erkenning derhalve op zeer besliste wijze geëntameerd. Hoezeer ook duidelijk mocht zijn geworden uit den brief van aartspriester Terwindt, dat de associatie volkomen wettig gevestigd was als eene firma bij notariele acte ingesteld en dus op geenerlei wijze afhankelijk van eenige goedkeuring

¹⁾ R. K. Eeredienst, n°. 593.

van de zijde der „Hooge Regeering”, evenmin als elke andere bij notarieele acte opgerichte firma, Gedeputeerde Staten hielden vast aan het ingenomen standpunt. Wat hen daartoe aandreef is slechts te vermoeden; uit hun rapport aan Eeredienst wordt 't niet duidelijk, aangezien zij zich bepalen tot het weergeven van de meening, dat eene erkenning door de Hooge Regeering noodig wordt geacht, zonder daarvoor bepaalde redenen aan te voeren.

Minister J. B. Van Son heeft er zich blijkbaar niet voldoende rekenschap van gegeven, welke de gevolgen voor de Congregatie van zijn vriend Zwijsen zouden zijn, in dien hij niet onmiddellijk en zeer beslist het standpunt innam, dat eene „firma” geen erkenning van regeeringswege noodig had en dat daaromtrent derhalve geen vraag kon rijzen. Een andere kwestie was natuurlijk of op het rekwest van regenten te Arnhem beschikt kon worden. „Zoo als het daar ligt”, kon dat niet, verklaarde Van Son, in overstemming met het advies van Gedeputeerde Staten, zij het ook op grond van een ander motief dan zij aanvoerden.

Bovendien, zoo zei Van Son in zijn schrijven aan Mr. C. Vollenhoven, die ad interim het departement van Binnenlandsche Zaken beheerde, en aan wie hij op last des konings het rekwest moest voorleggen, zouden de rekwestanten in geen geval gemachtigd kunnen worden, omdat een daad van meer dan gewoon beheer slechts door de firma zelf en niet door een harer „onderdeelen” kon gesteld worden.

Hiermee had deze zaak afgedaan kunnen zijn. Van Son ging echter in op de vraag der erkenning van de „associatie”. Blijkbaar niet bevredende welke machten hij daardoor kon ontketenen, verliet hij min of meer het strikt formeele standpunt, dat de Congregatie noodgedwongen ¹⁾ had moeten

¹⁾ Hoe verward de begrippen omtrent de vestiging en het bestaansrecht van kloosters — zelfs in 1879 nog — waren en hoe toevlucht gezocht werd bij verschillende vormen, om den rechtstoestand der kloosters te verzekeren, toont Mr Jac. W. van den Biesen, Advocaat te Breda, aan in zijn geschrift: Het goed recht van de Stichtingen, de Parochiën en de Kloosters, om als rechtspersonen, met volle recht hier te lande te bestaan, gehandhaafd en

innemen, en waartegen door hem geen bezwaren waren gemaakt. Hij bracht zelfs het gevreesde en gehate decreet van Napoleon ter sprake, zij het geheel in negatieven zin.

En waar hij de mogelijkheid veronderstelde, dat bij het departement van Binnenlandsche Zaken andere inzichten omtrent de kwestie der erkenning zouden kunnen bestaan, opende hij de baan voor beschouwingen, die niet ten gunste der „associatie” zouden zijn.

Hiermee wil uiteraard niet gezegd zijn, dat de moeilijkheden, welke voor de Congregatie nog komen zouden, door een meer beslist schrijven van Van Son vermeden zouden zijn, wjl toch ook Binnenlandsche Zaken in deze kwestie gemoeid moest worden en het standpunt van dat departement te dien aanzien niet bekend was. Nu eenmaal de zaak door Gedeputeerden aangeroerd was, moest de regeering haar houding tegenover de „associatie” in elk geval bepalen.

Van Son wees in zijn brief aan Mr. Vollenhoven met nadruk op de door Gedeputeerde Staten van Gelderland geformuleerde meening, dat de „Hooge Regering” in zake de toestemming tot het aanvaarden van het legaat door de regenten van het gesticht te Arnhem verklaren moest: „geene termen te vinden om op (het) rekest te beschikken, zoodanig als het is liggende”, en gaf vervolgens te kennen:

„Ik kan in die meening wel deelen; althans het is mij niet duidelijk op welken grond er eene magtiging tot aanvaarding zoude kunnen benoodigd zijn voor, of verleend worden aan eene instelling welke zich voordoet als eene *bijzondere maatschap* of *firma bij notariale acte ingesteld*, en niet als een zedelijk ligchaam; hetwelk in de termen van Art. 1691 van het Burgerlijk Wetboek ¹⁾ zoude verkeerem, terwijl de omstandigheid, dat het gesticht te Arnhem volgens des aarts-

tegen verkeerde begrippen en uitleggingen verdedigd. 's-Gravenhage 1879, blz. 27 v.v.

¹⁾ Dat artikel luidde: „Alle wettig bestaande zedelijke ligchamen zijn, even als particuliere personen, bevoegd tot het aangaan van burgerlijke handelingen, behoudens de openbare verordeningen, waarbij die bevoegdheid mogt zijn gewijzigd, beperkt of aan zekere formaliteiten onderworpen.”

priesters verklaring een onderdeel is van de associatie onder de firma van M. Verbundt en Cie te Tilburg gevestigd, het regtens buiten twijfel schijnt te stellen, dat de rekestranten in geen geval tot aanvaarding zouden kunnen gemagtigd worden, omdat zij niet tot de maatschap behooren maar slechts zaakwaarnemers van de firma te Tilburg zijn, en derhalve zonder speciale magtiging geene daad van meer dan gewoon beheer, gelijk het aanvaarden eener eeuwigdurende rente is, kunnen verrigten namens hunne lastgevers.

„De Zusters van liefde, waarvan hier sprake is, kunnen zoolang de acte van derzelver instelling of statuten niet door de Regering is goedgekeurd, geene congregatie in den zin van het decreet van 18 Februarij 1809 ¹⁾ uitmaken; weshalve de bepalingen van dat decreet daarop niet kunnen worden toegepast, ware dit anders dan zou, op het verzoek van rekestranten niet kunnen worden beschikt, vermits volgens art. 12 van genoemd decreet de aanvaarding van de onderwerpelijke begiftiging *door de overste van het huis te Arnhem* zoude moeten geschieden op den voet bij art. 13 voorgeschreven.

„Indien UHEG. in de beginselen welke bij het Departement van Binnenlandsche Zaken worden gevolgd, ten aanzien der admissie of erkenning van zich vormende instellingen van weldadigheid, termen tot andere beschouwing dezer zaak mogt vinden, dan zal ik mij vereerd achten, met de mededeeling daarvan, mitsgaders van het gevolg aan dit rekest te geven, terwijl voor het geval dat UHEgestr. met de beschouwing van gedeputeerde Staten en de wijze mogt instemmen, ik vermeen UHEgestr. in bedenking te mogen geven om op het gedane verzoek eene gemeenschappelijke beschikking te doen ontwerpen houdende „*dat er geene termen gevonden zijn om op dit rekest, zooals het daar ligt, van Regeringswege te beschikken*” en mij dat stuk vervolgens ter mede onderteekening te doen geworden” ²⁾.

Op dit laatste voorstel ging Binnenlandsche Zaken niet in.

¹⁾ Dit decreet is in extenso afgedrukt als bijlage II.

²⁾ Alg. Rijksarch. Justitie, n°. 3234.

De vraag der erkenning was urgent geworden. Hoe eenvoudig een beschikking, als door Gedeputeerde Staten en Minister Van Son werd voorgesteld, zou zijn geweest, daarvoor ware geen oplossing voor de gerezen vraag gevonden.

Binnenlandsche Zaken wendde zich tot den minister van Justitie, omdat deze als de meest competente in deze materie werd beschouwd, en verzocht diens nadere beschouwingen te mogen vernemen alvorens R. K. Eeredienst te antwoorden.

„Hoezeer ik”, zoo schreef Mr. Vollenhoven dd. 28 September 1846, „in het afgetrokkene geene overwigtige bedenking zou hebben tegen de door (den minister van R. K. Eeredienst), in overeenstemming met het gevoelen van gedeputeerde Staten van Gelderland aangegevene beschikking op (bedoeld) adres; zoo is echter bij mij de vraag ontstaan, of het uitreiken van zoodanige beschikking aan de adresant, wanneer zulks niet door eenigerhanden anderen maatregel gepaard gaat, niet geacht zou kunnen worden eene stilzwijgende toestemming in zich te bevatten, dat de hier bedoelde vereeniging kan in wezen blijven zonder door de Regering erkend te zijn, en of het dus niet geraden is, om, alvorens ten deze eenigerhande beschikking te nemen, bepaaldelijk te overwegen, of die vereeniging werkelijk de erkenning of toelating der Regering al dan niet behoeft, en, zoo ja, of en welke maatregelen er, bij het aanwezig zijn van het bewijs van het feitelijk bestaan derzelve in de (hierbij overgelegde) stukken, genomen zouden kunnen en behooren te worden om de zaak tot eenen regelmatig gang te brengen. Daar de oplossing dier vragen, zoo het mij toeschijnt, meer bijzonder door Uwe Excellentie zal dienen plaats te hebben, zoo neem ik de vrijheid haar te verzoeken de voorhanden zaak wel in overweging te willen nemen en mij met de mededeeling van den uitslag daarvan te vereeren.”¹⁾

Inderdaad was het zaak, dat klaarheid verschaft werd omtrent de „associatie van Verbunt en Compagnie”, vooral

¹⁾ Justitie, n°. 3234.

nu de kwestie in dit stadium van onderzoek was gekomen en het niet verantwoord kon geacht worden om aan adres-santen slechts mede te deelen, dat er geen termen tot beschikking op hun rekwesst waren, waarmede dan in elk geval, naar de door Binnenlandsche Zaken geopperde gevoelens, eene zekere erkenning zou zijn gegeven. De regeering kon kwalijk de gerezen vraag onopgelost laten en anderzijds zou, indien dat wel ware geschied, voor de associatie de moeilijkheid ontstaan zijn, hoe zij zich had te gedragen, om op legale wijze te kunnen beschikken over het legaat, en wellicht ook hoe in andere nog onvoorziene omstandigheden te handelen.

Intusschen gaf het feit, dat de minister van Justitie in het geval gemengd werd weinig hoop op een soepele afwikkeling van zaken, waar immers zijn departement zich als regel op een onwrikbaar standpunt stelde en bovendien jegens de katholieken gewoonlijk van geen overdadig goede gezindheid blijk gaf.

Het zou dan ook op de congregatie een onaangename indruk maken, dat de procureur-generaal in Noord-Brabant last kreeg een onderzoek in te stellen naar aard en inrichting der stichting ¹⁾. Toen Mgr. Zwijsen en zijn zusterkens vernamen, dat de „justitie” zich met hunne zaken inliet, was hun gemoedsrust wel zeer verstoord. Zij begrepen wel dat thans als een onafwendbaar zwaard hen boven het hoofd hing de opheffing van de congregatie óf, wat minstens even erg zou zijn geweest, de onderwerping aan het decreet van 18 Februari 1809. De geschiedschrijver der congregatie gaf ongetwijfeld zeer juist de vraag weer, die alle betrokkenen in die dagen zal hebben bezig gehouden: „Hoe zou de bedreigde instelling tusschen deze beide doodsgerevaren een veiligen doorgang vinden?” ²⁾

De omstandigheden waren metterdaad hachelijk. Het was althans niet te verwachten, dat de regeering zich in dit geval

¹⁾ Justitie, n°. 1214.

²⁾ Kronenburg en Boomaars, blz. 62.

zou neerleggen bij de opvatting, dat eene „firma” geen regeeringsbemoeiing met den grondslag van haar bestaan en met de inrichting van haar werkzaamheden behoeft te dulden.

De procureur-generaal vorderde intusschen slechts traag met zijn onderzoek en de Minister zag zich, na ruim een maand tevergeefs te hebben gewacht, genoodzaakt om aan zijn lastgeving te herinneren ¹⁾. Toch zou er nóg een maand voorbijgaan alvorens de procureur-generaal zijn rapport indiende. Eerst den 14^{en} December 1846 zond hij aan den Minister het volgende relaas van zijne bevindingen:

„Ten einde, zooveel mogelijk, aan het verlangen van Uwe Excellentie te voldoen, heb ik de eer hierbij vooreerst over te leggen een afschrift van het Notarieel contract in 1836, te *Tilburg*, tot stand gebragt en verder UHoogEd.Gestr. des aangaande het volgende te berigten.

In 1836 verbonden zich, volgens het overgelegd contract, zes ongehuwde vrouwen, welke in voormelde stad *Tilburg* in een, aan de Roomsche Catholijke Gemeente toebehoorend gebouw, te zamen woonden, tot het, voor gemeenschappelijke rekening, verplegen van krankzinnigen, zieken enz., alsmede tot het geven van onderwijs aan de jeugd.

Volgens bekomen inlichtingen, zouden reeds, tijdens het verlijden van bewuste acte, de bedoeling der contractanten (of van hunne bestuurders) geweest zijn, niet om eene gewone Vennootschap aan te gaan, maar om eene vereeniging daar te stellen, welke voor ontwikkeling vatbaar, zich meer en meer zoude kunnen uitbreiden; en in de daad zag de stad *Tilburg*, in minder dan tien jaren, een talrijke vereeniging van ongehuwde vrouwen ontstaan, welke thans twee gebouwen, in de twee Parochiën *het Heike* en *het Goirke* aldaar, bewonen, en, als Religieusen gekleed, na de verpleging van krankzinnigen te hebben laten varen, zich onledig houden met het verplegen van zieken en het geven van onderwijs.

Ook in andere gemeenten dezer Provincie zooals te *Oss*,

¹⁾ Justitie, n°. 1218.

te *Schijndel* ¹⁾ en te *Vegchel* enz. zijn huizen gesticht, voorzien van kleine kerken of capellen, waarvan de bewoonsters, gekleed zooals de *Tilburgsche* zusters, zich aan het onderwijs der jeugd toewijden.

Het is mij tot hieraan niet mogen gelukken, *met zekerheid* te vernemen of deze vrouwen eenige beloften (vœux) het zij voor eenige jaren, het zij voor altijd, afleggen; het schijnt dat men het van hunnen kant wil doen voorkomen als of zulks niet plaats had, doch vermeen ik te mogen betwijfelen.

Wat het geven van onderwijs aangaat, schijnen de vrouwen van deze vereenigingen, nog al vrij algemeen de wet van 1806 ²⁾ en de daarmede in verband staande verordeningen na te komen.

Voor zoover ik heb kunnen nagaan, is noch de *Tilburgsche* Hoofdvereeniging, noch eenige der andere alhier bestaande vereenigingen van denzelfden aard, door de Regering erkend.

Is zoodanige erkenning noodzakelijk? Deze vraag is van moeilijken en teederen aard; men schijnt alle tusschenkomst van de Regeering te willen vermijden, door zich voor te doen als eene gewone Vennootschap, of, zoo mogelijk, als een zedelijk lichaam, terwijl in de daad op deze wijze een soortgelijk klooster met de gevolgen daarvan wordt daargesteld.

Uit de keizerlijke Decreten van 18 february 1809 ³⁾ Bull. [d. Lois] n° 225 = [L.] Rond[onneau, Coll. d. Lois Françaises] VI, blz. 352 en 434 = [Mr. C. J.] Fortuin [Verz. Fransche wetten] III, blz. 40 en v.,

van 12 November 1811 ⁴⁾ Bull. n° 406 = Fortuin *ibid.* blz. 382, en

¹⁾ Mgr. Zwijsen schreef ook over een Gesticht der Zusters van Liefde te Schijndel (vgl. F. v. Hoeck, S. J. *Bossche Bijdragen IX*, blz. 196). Kronenburg en Boomaars, C.S.S.R., deelen er echter niets over mede. Ook op de officieele lijst van afdeelingen, ingezonden door het bestuur der Congregatie, na de Koninklijke erkenning (*R. K. Eeredienst*, n°. 1275) komt het niet voor.

²⁾ Vgl. o. a. Mr A. A. J. Meylink, *Officiëele gesch. der Wet van 1806 voor het Lager Schoolwezen en Onderwijs*, 's-Gravenhage 1857. 2 Dln.

³⁾ Zie bijlage II.

⁴⁾ Décret Imperial contenant Brevet d'institution publique des Soeurs hospitalières, dites Norbertines, établies à Oosterhout et Approbation de leurs statuts.

van 3 January 1812 ¹⁾ Bull. n° 414 = Fortuin *ibid.* blz. 484, van welkers afschaffing ik mij tot hieraan niet heb kunnen overtuigen, zoude ik vermeenen te kunnen afleiden, dat de bedoelde gestichten eene erkenning noodig hebben.

Betrekkelijk het verleenen van zoodanige erkenningen, zal Uwe Excellentie mij veroorlooven ten slotte nog het volgende hier bij te voegen.

a) De Vereenigen van vrouwen voor het verplegen van zieken, zoude ik gaarne gereedelijk zien erkennen, omdat zij, wanneer zij zich werkelijk daarmede bezig houden, zeer veel nut stichten.

b) De vereenigen voor het onderwijs bestemd, kan ik ook aanbevelen, in zooverre namelijk als zij zich bepalen tot het houden van bewaar- of armenscholen, maar

c) Wanneer die vereenigen zich met andere vakken van onderwijs bemoeijen, of wel kloosters aanstellen, waar niets anders geschiedt dan een contemplatief leven voeren, dan dunkt mij dat de vereischte erkenning het zij geweigerd, het zij uiterst zelden toegestaan dient te worden." ²⁾

Volstrekt ongunstig voor de congregatie mocht dit rapport niet genoemd worden. De conclusies van den procureur-generaal zullen stellig niet getrokken zijn uit ongegronde feiten en het moet een bijzonderen lof voor het werk der Zusters van Liefde genoemd worden, dat door dezen staatsambtenaar erkend werd, dat zij „zeer veel nut stichten.” Dat hij hen overigen slechts goed genoeg acht voor het geven van bewaarschoolonderwijs en onderricht aan arme kinderen typeert wel de mentaliteit, welke in die jaren zoo sterk domineerde, waar het katholieken gold. Ook de opvatting, dat kloosters, waar een contemplatief leven geleid wordt, niet, of althans uiterst zelden moeten worden toegelaten, is een teeken des tijds. Vele katholieken immers waren, en zijn tot zelfs in onze

¹⁾ Décret Imperial portant suppression des Corporations de Religieux et de Religieuses, et des Ordres monastiques qui existent dans divers Départemens réunis.

²⁾ Justitie, n°. 1218.

dagen toe, van een zelfde gevoelen, dat slechts kon overwonnen worden door een scherper en verdiept inzicht in aard en wezen en vooral in de noodzakelijkheid van „contemplatieve kloosters” voor de gemeenschap der strijdende Kerk.

Intusschen werd het rapport van den procureur-generaal aan het departement van Justitie nauwgezet bestudeerd. De minister vormde zich een meening en kwam tot de gevolgtrekking, dat de „associatie van Verbunt en Compagnie” geacht moest worden te vallen onder de bepalingen van het decreet van 18 februari 1809 en derhalve de erkenning der regeering vragen moest of indien zij dit weigerde, tot ontbinding overgaan. ¹⁾

In een uitvoerig schrijven aan den inmiddels opgetreden minister van Buitenlandsche Zaken gericht, zette Jhr. Mr. de Jonge van Campens Nieuwland, die toen met de portefeuille van Justitie belast was, zijn standpunt uiteen.

„Ik wil U. Exc. niet ontveinzen dat deze zaak bijzonderlijk mijne aandacht tot zich heeft getrokken, en, even als bij Gedeputeerde Staten van *Gelderland*, bij mij de vraag zich heeft opgedaan of deze instelling geene erkenning van hare statuten, geene goedkeuring van de zijde der Regering zouden behoeven?

Het volgende is mij bij onderzoek gebleken.

In 1836 verbonden zich bij notariëele akte, te *Tilburg* verleden, zes ongehuwde vrouwen, welke te zamen woonden in een aan de R. K. gemeente aldaar toebehoorend gebouw, en zulks met doel om krankzinnigen, zieken en bejaarden te *verplegen*, en *onderwijs te geven aan de jeugd*. Deze vereeniging heeft in de laatste tien jaren belangrijke uitbreidingen bekomen, zoodat te *Tilburg* talrijke vrouwen-vereenigingen ontstaan zijn, welke twee gebouwen aldaar bewonen, en als *religieuzen gekleed, na van de verpleging der krankzinnigen*

¹⁾ „Ieder onpartijdige zal moeten erkennen, dat men in die tijden de R. C. Kerk hier telande niet hard genegen was, zegt Mr. v. d. Biesen (A. w. pag. 34), en die Fransche verordeningen, als nog van kracht zijnde deed voorkomen, om zoodoende de kloosters te weeren.”

te hebben afgezien, zich thans uitsluitend onledig houden met het verplegen van zieken en het geven van onderwijs.

Ook in verschillende andere gemeenten in Noord-Brabant, te Oss, te Schijndel, Veghel enz. hebben zich gelijksoortige instellingen gevestigd, die zich met het onderwijs der jeugd onledig houden, terwijl het Adres uit Arnhem aantoonde dat ook aldaar de firma *Verbundt en Co* zich heeft nedergezet, en blijkens UExc. missive van den 12 Nov. ll. no. 90 Afd. I thans te Leyden ¹⁾ hetzelfde schijnt plaats te grijpen.

Het doel dier instellingen schijnt zich hoofdzakelijk te bepalen tot het verplegen van zieken en het geven van onderwijs, twee punten aan het bijzonder toezigt der Regering toevertrouwd, het eerste door ten deze nog van kracht zijnde wettelijke bepalingen van franschen oorsprong, het laatste weer bepaaldelijk door de verordeningen op het onderwijs.

Het keizerlijk decreet van 3 Januarij 1812 heeft alle geestelijke corporatien en kloosters opgeheven, met uitzondering van de aldaar opgenoemde instellingen, waaronder behooren, *les congregations . . . dont les individus sont uniquement consacrés par leur institution soit à soigner les malades, soit au service de l'instruction publique.*

Omtrent zoodanige instellingen wordt daarbij naar de bijzondere verordeningen verwezen.

Tot die verordeningen behoort in de eerste plaats het hier te lande executoir verklaarde *Décret Imperial relatif aux Congrégations des Maisons Hospitalières de femmes* van 18 Febr. 1809 (Fortuin III blz. 41) en, naar het mij althans voorkomt, valt de instelling der *Zusters van Liefde* waarvan hier de rede is, geheel in de termen van dat decreet. Het doel er van is, wat de verpleging der zieken aangaat, gelijk aan dat, omschreven bij art. 1 van voorm. decreet; de instelling heeft hare eigene woningen; de zusters hebben eene

¹⁾ Over de vestiging der Zusters te Leiden in 1846 was eveneens een kwestie met de regeering gerezen, die echter geen rechtstreeks verband hield met die der erkenning van de „associatie.”

eenvoudige, geestelijke kleederdragt; het verzorgen van kranken en bejaarden is haar doel.

Volgens art. 2 van genoemd Decreet worden zoodanige instellingen niet toegelaten dan wanneer hare Statuten door den Koning zijn goedgekeurd, moettende zij bij gebreke van dien worden ontbonden.

De Minister voor de Zaken van de R. K. Eeredienst in zijn rapport van 16 Sept. l.l. is van oordeel, dat aan de hier bedoelde instelling geene magtiging tot aanvaarding van het gemaakt legaat behoeft te worden verleend, evenmin als zij, volgens dien Minister, eene erkenning van de zijde der Regering zou behoeven.

Wat dat laatste betreft, de erkenning namelijk van regeeringswege, deze is en blijft, naar mijn oordeel, noodzakelijk onverschillig onder welken vorm eene vereeniging zich voordoet. Dat de leden der Vereeniging bij notarieele akte en onder den gezogten vorm eener burgerlijke Vennootschap zich onderling verbonden hebben, kan, ten zij de vorm het wezen der zaak geheel zou hebben veranderd en uit het oog moeten doen verliezen, niet beletten dat het keizerlijk decreet van 1809 van kracht blijve op de vereeniging daarbij zeker bedoeld, en de Regering kan zoodanige notarieele overeenkomst niet anders beschouwen, dan als eene private handeling tusschen derden, die haar ten opzichte van het publieke regt, niet kan binden. Voor de regering is de vereeniging der *Zusters van Liefde*, hetzij die onder eene firma cautère na notarieel gecontracteerd te hebben, hetzij die zonder uitdrukkelijke overeenkomst zich hebbe zamengesteld, *une congrégation d'hospitalières*, welker statuten door den Koning moeten worden goedgekeurd, volgens het bovengemelde art. 2, terwijl de giften aan zoodanige congregatie gedaan alléén na bekomene magtiging mogen worden aanvaard, gelijk art. 13 van genoemd Decreet aantoot.

De Regering heeft voortdurend het Decreet van 1809 gehandhaafd, gelijk o. a. de bekrachting der Statuten van verschillende instellingen van gelijken aard als deze, aantoot, en

waarvan vele voorbeelden gevonden worden in het Bijvoegsel tot het Staatsblad IX, 1^e stuk, blz. 2083 en volgg. ¹⁾ Een ander merkwaardig voorbeeld levert het gebeurde met de Vereeniging van Diakonessen te *Utrecht* op, die tot het vragen van eene bekrachtiging harer statuten door de Regering uitgenoodigd en gebragt werd, niettegenstaande de twijfel, die er kon bestaan, in hoeverre het Decreet van 1809 ook voor niet katholieke inrigtingen was vastgesteld. ²⁾ Ten aanzien van dit Decreet van 1809 moet ik nog de vrijheid nemen aan Uwe Exc. te herinneren het merkwaardig advies van onzen Staatsraad van den 24 Juny 1845 ³⁾ in de bewuste zaak der Diaconessen, voorzeker bij Uwer Exc. departement bekend en te vinden.

Ik zou dan ook vermeenen, dat ten opzichte der Vereeniging van de *Zusters van Liefde* dezelfde weg dient te worden ingeslagen als tot nu toe ten aanzien van gelijke instellingen, van welke gezindheid ook werd gevolgd, en dat de firma *Verbundt en Co* zal dienen te worden genoopt om overeenkomstig art. 2 van het Decreet van 18 Februarij 1809, hare Statuten aan de Regering ter goedkeuring aan te bieden, opdat aldus haar een wettig bestaan worde verzekerd. Welligt zou dan zoodanige goedkeuring aan het gesticht te *Tilburg* verleend, geacht kunnen worden ook voor de overige, van het Tilburgsche als de hoofdinrigting uitgaande, gestichten van kracht te zijn, voor zooverre zij namelijk deden blijken dat ten hunnen opzichte de oorspronkelijke, bekrachtigde Statuten niet zijn gewijzigd of veranderd.

Naar het mij voorkomt, zou het hoogst onraadzaam zijn om de gevraagde magtiging thans aan het Arnhemsche Gesticht, in den tegenwoordigen stand van zaken te verleenen daar dit eene indirecte erkenning der geheele instelling zou medebrengen, en alleszins wenschelijk zou het mij toeschijnen,

¹⁾ Die lijst van voorbeelden dateert nota bene van 1822.

²⁾ Over deze kwestie eenige mededeelingen in Bijlage III.

³⁾ Dit moet zijn: 28 Februari 1845 (De directeur van het kabinet des konings maakte minister van Son daarop later opmerkzaam. *R. K. Eeredienst*, n°. 1258). Dit „merkwaardig Advies” in Bijlage III.

indien UExc. in nadere overweging omtrent dit zoo gewichtig punt met den Min. voor den R. K. Eeredienst trad, Hem mijne bezwaren tegen het door Z.Exc. aangekleefd gevoelen kenbaar makende, terwijl volgens mijne meening een beschikking, in welken zin ook, op het adres uit Arnhem zou dienen te worden aangehouden totdat de overwegingen te dezen aanzien zullen zijn afgeloopen. Aangenaam zou het mij zijn, indien Z.Exc. mij met den verderen loop dezer zaak, welke in zoo naauw een verband staat met mijn Dept., wilde bekend maken.

Ik heb vermeend mij te kunnen bepalen tot de vraag *omtrent het al of niet wettig bestaan dezer Congregatie*, en de questie, in hoeverre de *Zusters van Liefde* zich bevoegdelijk aan het onderwijs toewijden, aan de beslissing van. Z.Exc. te moeten overlaten.

Te dien aanzien zij het genoeg aan Z.E. te melden dat volgens mijne berigten, de instelling zich bij hare oprigting ten doel stelde: *het opvoeden en onderwijzen van kinderen, zoo binnen de stad Tilburg als elders* en dat dit onderwijs bestemd was te bestaan in *handwerken, talen en wetenschappen.*"¹⁾

Hiermede was derhalve zeer beslist de overtuiging uitgesproken, dat de „associatie” de erkenning der regeering diende te vragen. Wat zoozeer gevreesd was door mgr. Zwijsen, wat hij gemeend had te kunnen voorkomen door aan zijn stichting den vorm eener firma te geven, wat het bestaan der congregatie volstrekt onmogelijk zou maken, werd thans zeer gedeceideerd geëischt, door het departement nog wel, dat in deze materie als het meest bevoegde werd beschouwd en dat een grooten invloed kon uitoefenen.

Binnenlandsche Zaken althans kwam onder den indruk van Justitie's beschouwingen, zóó diep, dat er bijna een half jaar noodig was om den inhoud er van te doen bezinken en een antwoord aan Minister van Son te redigeeren. Den

¹⁾ Justitie, n°. 3234.

31^{en} December 1846 verzond mr. de Jonge zijn missive en eerst den 11^{en} Juni 1847 schreef Binnenlandsche Zaken aan R. K. Eeredienst. Blijkbaar hadden verschillende betrokken afdelingen aan Binnenlandsche Zaken de kwestie ter dege onder oogen gezien en er hare opmerkingen over gemaakt. Het resultaat was, dat ook dit departement zich op het standpunt stelde, dat erkenning gevraagd moest worden. De Minister wenschte zich tenminste niet eensgezind te verklaren met de door minister Van Son wenschelijk geachte oplossing en verzocht nadere overweging, of, indien de uitkomst daarvan in de inzichten van Van Son geen wijziging mocht brengen, een afzonderlijk uitgebracht rapport aan den Koning.

„Ik acht het alsnu, voorshands, raadzaam op het request der zich noemde regenten van het gesticht te Arnhem geenerlei beschikking te nemen”, schrijft Binnenlandsche Zaken aan R. K. Eeredienst, „alvorens over het al dan niet wettig bestaan der associatie van welke de adressanten een uitvloeyssel zijn, beslist zij, weshalve ik de vrijheid neem Uwe Exc. te verzoeken om de voorhanden zaak, in verband tot het daaromtrent door onzen Ambtgenoot van Justitie in het midden gebragte, wel in nadere overweging te willen nemen en mij den uitslag daarvan te willen doen kennen, hetzij door de toezending van een rapport aan zijne Majesteit voor zoveel Uwe Exc. betreft tot aanzuivering van het op ons beide verstrekt commisoriaal van den 24 Juny 1846 no 20 ¹⁾, waarbij ik dan het mijne zoude kunnen voegen, hetzij op zoodanige andere wijze als Uwe Exc. in den stand der zaak, raadzaam mogt oordeelen.

„Ik acht het niet overbodig tot Hare meerdere voorligting, Uwe Exc. ten slotte mede te delen, dat de vereeniging tot het oprigten eener diakonessen-inrigting in Nederland te Utrecht, waarvan melding wordt gemaakt zowel in de bijgaande missive van den Minister van Justitie, als in die van Uwe Excellentie aan onzen genoemden ambtgenoot van den 25 No-

¹⁾ d. i. het rekest van Regenten te Arnhem.

vember 1846 no. 9/2297, nopens zekere te Leyden opgerigte Vereeniging, met overlegging van het reglement voor die inrigting, daarop de Koninklijke goedkeuring werkelijk verzocht en bij Z^r M^s besluit van den 24 Aug.^s 1846 no. 73 verkregen heeft" ¹⁾).

De kwestie der erkenning was hiermede wel zeer scherp gesteld. Het in de laatste alinea aangevoerde argument voor de noodzakelijkheid er van — want dat was 't — was wel zeer sterk. Waar immers het niet-katholieke genootschap van Diakonessen zich had onderworpen aan de bepalingen van dit kennelijk met 't oog op katholieke instellingen uitgevaardigde decreet van 1809, kon niet anders verondersteld worden of de stichting van Mgr. Zwijsen zou zich aan dit precedent hebben te spiegelen en zich eveneens moeten onderwerpen. Minister Van Son, diep doordrongen van den ernst der situatie, vroeg den Koning inzage van de retro-acta van het besluit waarbij zijne Majesteit de Vereeniging van Diakonessen had goedgekeurd en uit de over die zaak gewisselde correspondentie ²⁾, welke te zijner beschikking werd gesteld, zal Van Son begrepen hebben, dat de opvattingen van zijne ambtgenooten, en voornamelijk van die van Justitie, zeer beslist en overtuigd waren. Daarom achtte bij het raadzaam zich te richten tot Mgr. Den Dubbelden, teneinde van deze kerkvoogd te vernemen hoe in dit geval zou gehandeld worden door de betrokkenen, in casu door Mgr. Zwijsen. Den 19^{en} Juni 1847 verzond Van Son een „zeer vertrouwelijk” schrijven waarin hij een kort resumé gaf van hetgeen in deze zaak was voorafgegaan, onder overlegging van den brief van aartspriester Terwindt aan Gedeputeerde Staten van Gelderland en van dien van den Minister van Justitie aan zijn ambtgenoot van Binnenlandsche Zaken.

„Het advies van den Aartspriester (hierneven in afschrift gevoegd) is gunstig”, zoo schrijft hij, en bevat inlichting omtrent den aard van het begiftigde gesticht en de hoedanigheid

¹⁾ Alg. Rijksarch. Binnenlandsche Zaken, Juni 1847, n°. 93 Geheim.

²⁾ Vlg. Bijlage III.

van de rekwestranten; maar Gedeputeerde Staten, hoezéer op de making zelve, welke door des testateurs erfgenaam volkomen is goedgekeurd, geene bedenking aanvoerende, hebben echter opgemerkt, dat zij met de instelling zelve niet genoegzaam bekend zijn, om met vertrouwen, nopens het al of niet verleenen der gevraagde magtiging, een bepaald advies te kunnen uitbrengen. Hun Edel Groot Achtbaren gelooven intusschen, dat, *als de instelling geene approbatoire beschikking van de Hooge Regering verkregen heeft*, zij niet als eene erkende corporatie kan worden aangemerkt, en dat er ook geen magtiging tot aanvaarding van dit legaat moet verleend worden, omdat daarin het denkbeeld eene zoodanige erkenning van zelve zou opgesloten liggen.

Naar *mijn* inzien, is het niet duidelijk *op welken grond* de gevraagde magtiging tot aanvaarding zoude kunnen verleend worden aan eene instelling, welke zich voordoet als eene **bijzondere maatschap** of *firma*, *bij notariële acte ingesteld*, en niet als een *zedelijk ligchaam*, of *instelling van de zogenoemde doode hand*; terwijl de omstandigheid, dat het gesticht te *Arnhem* volgens des Aarts priesters opgave, een onderdeel is van de Associatie onder de firma van *M. Verbundt en Compagnie* te *Tilburg* gevestigd, het *regtens* buiten twijfel schijnt te stellen, dat de *rekestranten*, in geen geval, tot aanvaarding zouden kunnen gemagtigd worden, omdat zij niet tot de *maatschap* behooren, maar slechts *zaakwaarnemers* van de firma te *Tilburg* zijn, en derhalve zonder speciale magtiging van deze, geene bevoegdheid kunnen bezitten, om eene daad van meer dan gewoon beheer (gelijk is het aanvaarden eener eeuwigdurende rente *met lasten* verbonden) te verrigten namens hunne lastgevers.

Deze consideratie, gevoegd bij de omstandigheid, dat de *Zusters van Liefde*, waarvan het testament spreekt, zóo lang de acte van derzelve instelling of Statuten niet door de Regering erkend is, geene *Congregatie*, in den zin van het hier te lande executoir verklaarde decreet van den 18^{en} February 1809, kunnen uitmaken, en dus de toepassing van artikel 12

en 13 van gemeld decreet niet kan plaats hebben, heeft aanleiding gegeven tot eene briefwisseling tusschen mijn Departement en dat van Binnenlandsche Zaken. Laatst genoemd Departement heeft gemeend de stukken te moeten mededeelen aan Zijne Excellentie den heer Minister van Justitie, ten einde het vraagpunt tot beslissing te helpen brengen: of de vereeniging, waarvan hier de reden is, de erkenning of toelating der Regering al dan niet behoeft, en, zoo ja, of en welke maatregelen er, *bij het aanwezig zijn van het bewijs van het feitelijk bestaan der Vereeniging*, genomen zullen moeten worden, om de zaak tot eenen regelmatigen gang te brengen?

Mijn ambtgenoot voor de Justitie heeft daarop aan die voor de Binnenlandsche Zaken, als zijn gevoelen doen kennen, dat de associatie van *Verbunt en Comp. te Tilburg* genoopt zou behooren te worden *alsnog* hare *Statuten* aan de goedkeuring des Konings te onderwerpen, vermits dergelijke inrigtingen, volgens de in werking zijnde verordeningen, zonder die goedkeuring *niet* zouden kunnen worden toegelaten, en bij gebreke van dien, *ontbonden* zouden moeten worden.

De gronden, waarop dat gevoelen berust, heb ik gemeend bij deze vertrouwelijk aan UHEerw. te mogen mededeelen, door toezending van een afschrift der missive, waarin zij zijn vervat, welk stuk ik van UHEerw. zal terug verwachten bij de beantwoording van dit mijn schrijven, het welk bepaaldelijk ten doel heeft, om UHEerw. uit te noodigen, mij met Uwe voorlichtende consideratiën te willen vereeren nopens de vraag: van welken aard de te *Tilburg* gevestigde vereeniging van *Zusters van Liefde* is, en welke zwarigheden er van haren kant bestaan tegen het vragen van 's Konings erkenning en het door Hoogstdezelve doen goedkeuren van hare Statuten, ten einde, zoo voor zich als voor derzelven *elders* geplaatste onderdeelen, een gewettigd aanwezen te erlangen, op zoodanigen voet als, naar aanleiding van het decreet van den 18^{en} February 1809, (voor zoo verre den aard der instelling de toepassing daarvan mogt medebrengen) zoude kunnen of behooren in aanmerking te komen?

Het zal mij aangenaam zijn Uw antwoord daarop te mogen ontvangen, zoodanig ingerigt als dienstbaar kan wezen, om daarvan gebruik te maken bij de overwegingen, welke, te dezer zake, met mijne betrokken ambtgenooten zullen behoorren plaats te hebben." ¹⁾

Ver wierp Mgr. den Dubbelden de mogelijkheid van zich af, dat de associatie zou toegeven aan het verlangen van het departement van Justitie. De associatie was op volkomen wettige wijze gevestigd, zij was een firma bij notarieele acte ingesteld, zooals er talrijke waren in den lande en men mocht dan ook al willen opmerken, dat zij zich als „klooster" voordeed, in wezen en vorm was zij dat voor de wet niet. De wet kende geen kloosters, tenzij ze de inrichtingen, die zich zouden onderwerpen aan het decreet van 1809, als kloosters zou beschouwen. Doch slechts de instelling, die zich aan de bepalingen daarvan wilde conformeeren kon men tot het vragen van erkenning dwingen. Andere instellingen, zooals ook die van „Verbunt en Compagnie" vielen niet in die termen, alle beschouwingen van Justitie ten spijt. Breedvoerig en grondig zal Mgr. Den Dubbelden de kwestie met Mgr. Zwijsen hebben besproken en overwogen alvorens hij zijn antwoord aan Minister van Son deed toekomen. Rustig en waardig, maar vooral positief en zeer gedecideerd klinken zijn woorden. Volkomen zeker van zijn goed recht en zijn onaantastbaar inzicht, denkt Monseigneur er niet aan te wijken. Indien er recht is en naar recht gehandeld wordt, welnu dan moet dat ook hier geschieden zonder bijkomstige overwegingen, zonder het verheffen van ongegronde vermoedens tot onwankelbare feiten, zonder verkrachting vooral van de vrijheid, die toch ook de katholieken bezitten om zich op grond van de wettelijke bepalingen aaneen te sluiten tot het beoogen van een bepaald doel, indien dat doel niet strijdig is of — op redelijke gronden — kan geacht worden met de belangen van den Staat. Wat sprak men over kloosters, terwijl

¹⁾ R. K. Eeredienst, n°. 1275.

men geen normen had te dien aanzien, en men blijkbaar de criteria zocht in enkele uiterlijk waarneembare feiten, die toch het wezen der zaak niet uitmaken.

Een lichte toon van verontwaardiging over de aantasting van het goed bestaansrecht der nuttige en zoo verdienstelijke associatie, trilt tusschen de ernstige en fiere woorden van Mgr. den Dubbelden door. Zijn antwoord aan Minister Van Son is kenschetsend voor de krachtige wijze, waarop de kerkelijke Overheid de belangen der katholieken voorstond. Het volge hier in zijn geheel:

„Bij de *zeer vertrouwelijke* missive van Uwe Excellentie dd. 19ⁿ Juny ll. n° 4/1213 zijn de gronden ontvouwd, die bij de Regeering en meer bepaaldelijk bij het Departement van Justitie voorhands het gevoelen hebben doen ontstaan, dat eene te Tilburg gevestigde vereeniging van vrouwen, in de wandeling bekend onder den naam van Zusters van Liefde, aan eene Koninklijke erkenning en goedkeuring zouden zijn onderworpen en zulks naar aanleiding der bepalingen voorkomende in het Decreet van den 18 February 1809.

Uwe Excellentie verlangt bepaaldelijk mijne consideratiën te vernemen nopens de vraag: van welken aard de te Tilburg gevestigde vereeniging van de zoogenaamde Zusters van Liefde is, en welke zwarigheden er zouden bestaan tegen het vragen van 's Konings erkenning en het door Hoogstdenzelven doen goedkeuren der Statuten van die Vereeniging, ten einde zoo voor zich als voor dezelve *elders* geplaatste onderdeelen, een gevestigd aanwezen te erlangen, op zoodanigen voet als, naar aanleiding van het voormelde Fransche Decreet van 1809, voor zooverre de aard der Instelling de toepassing daarvan mogt medebrengen, zoude kunnen of behooren in aanmerking te komen?

Ten einde volledig aan het verlangen van Uwe Excellentie te kunnen voldoen, heb ik een opzettelijk onderzoek gedaan naar al hetgeen betreft zoowel den oorsprong als den aard en de werking der meer bedoelde vereeniging, ten einde ook daardoor te beter in staat te worden gesteld, om de al dan

niet toepasselijkheid der bepalingen van het meer genoemde Keizerlijke Decreet in de onderhavige zaak te kunnen beoordeelen.

De slotsom van het ten deze door mij ingestelde onderzoek is geweest dat, naar mijn eerbiedig gevoelen, het wettig bestaan der bedoelde vereeniging aan geen redelijken twijfel kan onderhevig zijn, en dat de toepasselijkheid van het Decreet van 1809 op de onderhavige vereeniging op geen aanmerkelijke gronden kan worden volgehouden.

De vereeniging, zooals die te Tilburg ontstaan en aldaar gevestigd is, is geene eigenlijk gezegde religieuse of kloosterlijke vereeniging, maar een zuiver seculiere en van alle kloosterlijke inrigting onderscheidene verzameling van vrouwen, die zich tot een zedelijk ligchaam hebben geformeerd, ten einde door zuiveren godsdienstzin, en ware Evangelische liefde gedreven, den evenmensch in zijne verschillende behoeften, zoo te Tilburg als elders te ondersteunen en behulpzaam te zijn, en daaruit een gezamenlijk en eerlijk gewin te erlangen, zoo tot goedmaking der kosten van eigen huishouding, als ter verdere bereiking van het edele doel der vereeniging. ¹⁾

De vereeniging staat geheel op zich zelve, en heeft niets gemeen met of staat in geen de minste betrekking tot eenige hetzij in Frankrijk, hetzij in België, hetzij elders waar dan ook gevestigde, hetzij religieuze congregatie, hetzij andere vereeniging.

De Burgerlijke regten der Vereeniging en der Leden onderling, zijn bepaald bij de door Uwe Excellentie aangehaalde notariële acte van Associatie, en hare burgerlijke handelingen geschieden werkelijk onder de daarbij aangenomen firma van Verbundt en Cie.

De vereeniging moge geene eigenlijke, en althans gewone handels-associatie zijn, en daarom misschien minder eigenaardig onder eene handels-firma werkzaam zijn; zeker is het,

¹⁾ Monseigneur Den Dubbelden plaatst zich hier, zooals duidelijk in het oog springt, op het standpunt, dat de Regeering diende in te nemen.

dat de leden der vereeniging voor gezamenlijke rekening zich afgeven met geoorloofde werken, die hun een gewin geven, waaruit zij leven, en waardoor zij het hoofddoel der vereeniging, om aan anderen wel te doen, trachten te bereiken.

Meer eigenaardig is misschien de vereeniging een zedelijk ligchaam te noemen in den zin bedoeld bij de Artikelen van den Xⁿ Titel van het 3de Boek van het Burgerlijk Wetboek ¹⁾; zooals er in den laatsten tijd zoovele in ons land van verschillenden aard en stichting ontstaan, en zonder eenige erkenning of goedkeuring werkzaam zijn.

Doch wat zij ook zij in den zin der gewone burgerlijke wet, hetzij eene wezenlijke handels-associatie, hetzij eene burgerlijke maatschap, hetzij een zedelijk ligchaam, ik heb geene enkele reden kunnen vinden, die haar aan eene erkenning en goedkeuring der Regeering zoude onderworpen doen zijn.

Immers geene religieuse maar een zuiver seculiere vereeniging uitmakende en haar doel niet alleen geoorloofd, maar allezins loffelijk en edel zijnde, en voorzeker geen strijdigheid noch met de wetten, noch met de goede zeden medebrengende, zoo is, naar mijn oordeel geen grond aanwezig om eene speciale erkenning der Regeering noodzakelijk te doen zijn; maar moet die vereeniging geacht worden erkend en gewettigd te zijn door de uitdrukkelijke en alhier geheel toepasselijke bepaling van Art. 1690 van het Burgerlijk Wetboek. ²⁾

Door Uwe Excellentie wordt gewezen op de samenwoning der Leden, en op hare religieuze kleederdragt.

Het is zoo, dat de leden der vereeniging te zamen wonen, en wel te Tilburg, in een daartoe door het R. K. Kerkbestuur aan haar afgestaan gebouw. Maar die samenwoning heeft toch zeker niets ongeoorloofds in zich, en het eigenaardige

¹⁾ „Van zedelijke lichamen”.

²⁾ „Behalve de eigenlijke maatschap, erkent de Wet ook Vereenigingen van personen als zedelijke lichamen, het zij dezelve op openbaar gezag als zoodanig zijn ingesteld of erkend, het zij zij als geoorloofd zijn toegelaten, of alleen tot een bepaald oogmerk, niet strijdig met de wetten of de goede zeden, zijn zamengesteld”.

doel der Vereeniging brengt die mede: immers de verpleging van zieke en gebrekkige mannen en vrouwen, en het geven van onderwijs aan kinderen, maakt de zamenwoning noodzakelijk.

De omstandigheid dat de Leden der vereeniging te Tilburg gevestigd zijn in een gebouw door het R. K. Kerkbestuur afgestaan, is haar ontstaan verschuldigd aan een daarbij gemaakt beding, waardoor de leden der Vereeniging zich hebben verbonden om aan de arme kinderen onder dat kerkbestuur, als tevens Armbestuur voor de R. K. Gemeente zijnde, behoorende, gratis onderwijs te verschaffen overeenkomstig en met inachtneming der bestaande wettelijke verordeningen op het onderwijs in het algemeen, en dat der behoeftigen in het bijzonder.

Wat betreft de kleederdragt der leden van de vereeniging; deze is *uniform*. Ja, maar niet *religieus*. Om toch religieus te zijn, zoude zij bij kerkelijk voorschrift of bij verordening van de bevoegde Kerkelijke Overheid moeten zijn voorgeschreven of verordend, en dit is zij niet. Zij is inderdaad niets meer dan uniform evenals die van de Bagijnen en Klopjes ¹⁾ in Holland, en als die van de zoogenaamde Kwezels ²⁾ in sommige gedeelten der Provincie Noord-Brabant.

Het doel en de werking der vereeniging in de maatschappij is geen geheim. Het doel is omschreven in de bovengemelde acte van Associatie: de werking ligt overal bloot, waar leden der vereeniging zich bevinden. Het kan Uwe Exc. niet onbekend zijn, dat die werking is weldadig. Zinneloozen worden door de vereeniging niet meer verpleegd sedert het emaneren der nieuwe die materie regelende wet ³⁾. Het verplegen van

¹⁾ Vgl. A. v. Sasse van Ysselst: *Wie viel oudtijds onder de benaming „Klopje“*. *Taxandria*, XXIX, Jrg. 1922, blz. 159.

²⁾ Vgl. L. v. Miert S. J.: *De Tilburgsche Kwezels*, in *Bossche Bijdragen*, III, 1919/20, blz. 77 vv.; J. Jansen: *Het Kwezelhuis te Horst in Limburg's Jaarboek*, XVI, 1910, blz. 106; Adolf Steffens: *Geschiedenis van Horst, Roermond*, 1888, XXIII, blz. 196.

³⁾ Wet houdende bepalingen omtrent de gestichten voor krankzinnigen en de wijze hunner opneming in en ontslag uit dezelve. 29 Mei 1841. *Stbl.* 20.

oude en gebrekkige mannen en vrouwen, het verplegen van zieken, hetzij in particuliere gasthuizen, hetzij in huizen van particulieren niet onvermogen ingezetenen, en het onderwijzen van kinderen vooral van behoeftigen; ziedaar waarmede de Leden der vereeniging zich, zoo wel te Tilburg, als elders onledig houden, en zulks met inachtneming der op die verschillende onderwerpen bestaande of nader te emaneren wettelijke verordening, zoo als, vooral ook wat die laatste voorwaarde betreft, in de meergenoemde acte van Associatie is uitgedrukt.

Uit het doel en de werking der vereeniging laat het zich gereedelijk verklaren, dat de leden van die vereeniging in de wandeling den naam van Zusters van Liefde verkregen hebben.

Het voorgaande zal Uwe Exc. reeds de gronden hebben doen kennen, waarop ik vermeen dat het keizerlijk Decreet van 1809 op de onderhavige vereeniging niet kan worden toegepast.

De congregatiën toch of huizen van Gasthuis-nonnen bij dat Decreet bedoeld, waren, zooals Uwer Exc. trouwens wel zal bekend zijn, in de daad *kloosters*, op kerkelijk gezag ingesteld, wier regelen en Statuten niet alleen in den kloosterlijken vorm waren gegoten, maar in de daad zuiver en geheel kloosterlijk waren, en onderscheiden zich daarom van de Tilburgsche vereeniging, zoowel in het wezen als in den vorm.

De Leden dier vereeniging hebben volmaakt niets gemeens met eenige der verschillende soorten van *Hospitalières* in Frankrijk, en ook in België tijdens de vereeniging, aanwezig. Zij zijn noch religieuzen, noch kloosterlingen, zoo als de *Hospitalières* dit waren, en het doel harer instelling is niet, zoo als van de laatste, om openbare Gasthuizen (*Hospices de notre Empire*) te bedienen, en om aldáár zieken, gebrekkigen of verlatene kinderen te verplegen, noch ook om aan de armen ten hunnen huize hulp en zorg te verschaffen, *de porter aux pauvres des soins, des secours, des remèdes à domicile*.

Het was juist de overweging, dat in de verschillende behoeften alhier te lande, de bediening namelijk der openbare

gasthuizen, en de verzorging der armen in hunne huizen, over het algemeen voorzien was, die de Leden der Tilburgsche vereeniging leidde tot het denkbeeld om zich te vereenigen ter bereiking van een oogmerk, hetwelk op vele plaatsen in ons Vaderland, en meer bepaaldelijk in *Noord-Brabant*, was voorbij gezien, de verzorging van oude en gebrekkige mannen en vrouwen, de behoorlijke bediening van particuliere gasthuizen, en het onderwijs der behoeftige klasse.

Ook uit het oogpunt dus van het doel en van den eigen werkring der vereeniging, is zij geheel onderscheiden van de Congregatiën, bedoeld bij het Decreet van 1809.

Ik moet het er op grond van een en ander voor houden, dat het Decreet zelf niet bij eene analogische redenering, op de Tilburgsche vereeniging van eenige toepassing is, en dat mitsdien ook uit dien hoofde geene erkenning en goedkeuring des Konings gevorderd wordt.

Ik mag het bij deze gelegenheid aan Uwe Excellentie niet verzwegen laten, dat de Tilburgsche Vereeniging overal, waar zij is werkzaam geweest, goedkeuring en lof heeft ingeogst; dat zij, met strikte inachtneming van 's Lands wetten, aan haar heilzaam en weldadig doel heeft weten te beantwoorden, en dat het ophouden van hare werking, om welke reden dan ook, in de daad als eene ramp zoude te beschouwen zijn. Onkunde alleen kan getracht hebben die vereeniging of derzelve Leden in een min gunstig daglicht te plaatsen, of derzelve aanwezig als met de wet strijdig hebben doen voorkomen; ik heb de stellige overtuiging en zekerheid dat noch het een noch het ander eenigen aannemelijken grond heeft, en het zal na dat alles wel overbodig zijn dat, zoo 's Konings erkenning en goedkeuring niet is gevraagd, dit om geene andere reden is gelaten, dan omdat men die niet noodig geoordeeld heeft, om de eenvoudige reden dat in het vragen van die erkenning, overeenkomstig het keizerlijk Decreet van den 18 February 1809, de erkenning zoude hebben gelegen van een onwettig bestaan, en van het aanwezig zijn van eene religieuze en kloosterlijke Instelling, die er inderdaad niet is.

Ik vertrouw, dat ik door de aangevoerde gronden en consideratiën genoegzaam zal hebben wederlegd het geene in de missive van Uwe Excellentie is in 't midden gebracht en daarmede tevens zal hebben opgeruimd de bezwaren, die te dezer zake zijn opgerezen.¹⁾

Minister van Son was door dit betoog geïmponeerd. De vraag was nu slechts hoe de minister van Justitie op deze beschouwingen zou reageeren, of deze zijn aanvankelijk ingenomen standpunt zou wijzigen en zou erkennen, dat aan het wettig bestaan der associatie niet kon noch mocht worden getwijfeld. Te voorzien was, dat zoo iets niet voetstoots zou geschieden. De toon van Justitie's schrijven aan Binnenlandsche Zaken was té zelfverzekerd geweest, dan dat mocht worden verondersteld, dat Justitie zijne inzichten zonder strijd zou prijs geven. Minister Van Son moet daarvan terdege overtuigd zijn geweest en hij vond het blijkbaar om die reden ook beter om niet opeens met de volle vracht van stapel te loopen, doch eerst het schrijven van Mgr. Den Dubbelden ter kennis van den minister van Justitie te brengen, opdat deze zijn nadere beschouwingen zou kunnen leveren, wat Van Son intusschen niet weerhield zich te conformeeren aan de inzichten van den Kerkvoogd. Hij schrijft dd. 21 Juli 1847 aan zijn ambtgenoot de Jonge, dat deze Kerkvoogd als zijn gevoelen heeft geuit, „dat het wettig bestaan der bedoelde vereeniging aan geenen redelijken twijfel kan onderhevig zijn, en dat de toepasselijkheid van het decreet van 1809 op de onderhavige vereeniging op geene aannemelijke gronden kan worden volgehouden.

Dat gevoelen schijnt mij toe niet verwerpelijk te zijn. Trouwens artikel 1690 van het Burgerlijk Wetboek erkent, behalve de eigenlijke maatschap, ook vereenigingen van personen als zedelijke lichamen, die alleen tot een bepaald oogmerk, niet strijdig met de wetten of goede zeden, zijn zamen gesteld. Tot het wettig bestaan van zoodanige ver-

¹⁾ R. K. Eeredienst, n°. 1275.

eenigingen vordert de wet geenerlei voorafgaande formaliteit, veel minder eene bijzondere magtiging, erkenning of goedkeuring der Regering; zoo dat het, naar mijn inzien, moeyelijk valt, om op een wettige wijze te kunnen beweren, dat zoodanige magtiging, erkenning of goedkeuring een volstrekt vereischte is. Het decreet van den 18^{en} February 1809, of dat van den 8^{en} November 1809, kan op eene *burgerlijke associatie* deszelfs toepassing niet vinden; terwijl ook dan, wanneer er sprake was van eene *geestelijke congregatie*, vele bepalingen van die decreten, als strijdig zijnde met onze tegenwoordige wetten, verordeningen en instellingen, bezwaarlijk ter naleving ingeroepen zouden kunnen worden.

Daar de vereeniging, waarvan hier de rede is, tegen het vragen van erkenning en de goedkeuring harer Statuten, geene andere bedenking heeft, dan hare overtuiging, dat deze formaliteiten niet bij de wet voorgeschreven zijn, en haar, door het burgerlijk regt, gewettigd bestaan, geene verdere erkenning of goedkeuring behoeft; — zoo zoude ik mij dan alleen sterk maken om, door tusschenkomst van den Kerkvoogd, bij het bestuur der Vereeniging te bewerken, dat de erkenning gevraagd werd en de Statuten ter goedkeuring ingezonden werden, wanneer hare overtuiging op aannemelijke gronden mogt kunnen worden wederlegd.

Het is uit dien hoofde, dat ik vrijheid gevonden heb, aan U. E. te verzoeken, om het antwoord van den Kerkvoogd in overweging te willen nemen en mij vervolgens voor het geval, dat U. E. het daarbij ontwikkeld gevoelen niet mogt deelen, de gronden te doen kennen, waarop een tegenovergesteld gevoelen, als houdbaar en alzoo in overeenstemming met de wet, zoude kunnen voorgedragen worden." 1)

Wat waarschijnlijk voorzien was geschiedde, Justitie namelijk week niet terug. Naast een stellig niet onscherpzinnig, min of meer academisch betoog, waarin de zwakke punten in het pleidooi der tegenpartij met vaardigheid werden uit-

1) *R. K. Eeredienst*, n°. 1275.

gebuit, accentueerde minister de Jonge nog eens het dwingende karakter van het reeds eenige malen aangevoerde argument, dat geleverd werd door de omstandigheid, dat zelfs de protestantsche diaconessen te Utrecht zich aan de bepalingen van het Napoleontische decreet hadden onderworpen en erkenning hadden gevraagd aan den Koning.

De minister van Justitie schreef dd. 6 Augustus 1847:

Naar aanleiding van Uwer Excellenties missive van den 21 July l.l. no 7/1451 betrekkelijk de associatie *Verbundt & Cie* heb ik nogmaals de vraagpunten dit onderwerp aangaande, overwogen, en tevens met aandacht kennis genomen van de mij door Uwe Excellentie toegezonden missive van Zijn HoogEerwaarde den Bisschop van Emaus, welke ik de eer heb bij deze aan Uwe Excellentie te doen teruggaan.

Ik wil Uwe Excellentie niet ontveinzen, dat eene herhaalde opzettelijke overweging van dit onderwerp mij van gedachten niet heeft doen veranderen. Met name ben ik daartoe door de missive van Zijn HoogEerw. den Bisschop van Emaus niet kunnen komen.

In de eerste plaats zal Uwe Excellentie met mij zeker erkennen, dat al wat Zijn HoogEerw. aanvoert omtrent de loffelijke strekking der associatie, omtrent haar nut en haar niet in strijd zijn met de goede zeden, van invloed moge en vermoedelijk zal zijn op hare erkenning door de Regering, wanneer die erkenning zal gevraagd zijn, maar dat dit een en ander niets kan of behoort af te doen tot de regtsvraag of die associatie van regeringswege al dan niet eene erkenning behoeft.

Ten aanzien dier vraag komt, naar mij is toegeschenen het betoog van den Kerkvoogd hierop neder: dat de associatie van *Verbundt & Cie* niet is eene geestelijke, maar eene louter wereldlijke, eene seculiere vereeniging; dat zij zoo al geene eigenlijk gezegde of gewone handelsassociatie, dan toch is een zedelijk ligchaam in den zin van den X Titel III Boek van het Burgerlijk Wetboek; dat mitsdien niet het Keizerlijk decreet van 1809 op haar toepasselijk kan zijn, als

sprekende dit alleen van *geestelijke* instellingen en niet van *seculiere*, maar dat zij valt in de termen van Art. 1690 Burgerlijk Wetboek.

Ik wil Uwe Excellentie niet verbergen, dat mij van den beginne af het geenzins zoo zeker is voorgekomen als het ZijnHoogEerw. thans toeschijnt, dat de associatie van *Verbundt & Cie* van een zuiver seculieren aard is, en met mij zal Uwe Excellentie moeten erkennen, dat het gekleed gaan als *religieuzen*; het *zamenwonen* evenals in een klooster enz. wel geschikt zijn om eene meening als de mijne van den beginne was, te doen ontstaan. Bij dit alles voegt zich nog de eenigzins vreemde wijze waarop die associatie zich zamenstelde. Men ging eene *Vennootschap onder eene firma* aan, eene vennootschap, die, volgens de definitie der wet, door twee of meer personen wordt aangegaan, teneinde *onder een gemeenschappelijken naam koophandel te drijven*; intusschen hebben de zoogenaamde vennoten, in plaats van, gelijk de titel harer vereeniging zou doen vermoeden, koophandel te drijven, zich van den beginne af uitsluitend toegewijd aan het verplegen van zieken naar ziel of ligchaam, en aan het geven van Onderwijs. Ook schijnen de vennoten niet bijzonder aan hare firma gehecht te zijn, want bij de inlichtingen die aan ZijnHoogEerw. verstrekt werden, schijnt men daarvan te hebben afgezien en zich met den titel van *zedelijk ligchaam* te hebben te vrede gesteld. Dit alles overwegende, heb ik mij zelve afgevraagd of de mogelijkheid ook bestond dat de vereeniging door de gedaante aan te nemen eerst van eene firma van koophandel, nu weder van een eenvoudig *zedelijk ligchaam*, hare ware bedoelingen althans hare ware strekking heeft zoeken te verbergen, welligt omdat zij vreesde dat de Regering, wanneer die bekend werd met haren werkring, met name wanneer die de bevoegdheid der associatie tot het geven van onderwijs aan de wetten op het Schoolwezen toetste, het bestaan van de zoogenaamde firma of dat *zedelijk ligchaam* zou beschouwen als strijdig met de wetten, en mitsdien hare ontbinding zou noodig keuren,

Doch ik wil dit daarlaten en voor een oogenblik aannemen dat de associatie van *Verbundt & Cie* van een geheel secularien aard is.

Naar mijne meening vervalt echter daardoor nog de toepasselijkheid van het bewuste decreet van 1809 in geen deele.

Ik deel het gevoelen niet, dat dit Decreet voor religieuzen alleen zou zijn uitgevaardigd, ik acht het voor *niet* geestelijke gestichten van dien aard evenzeer verbindend gelijk het dan ook op niet geestelijke gestichten reeds is toegepast ¹⁾. Wel is waar worden in het Decreet sommige bepalingen gevonden, welke alleen op geestelijke gestichten van toepassing zijn, zooals b.v. art. 6—8 der *Noviciats et voeux*, maar hieruit vloeit niet voort dat alleen voor geestelijke instellingen het geheele decreet zou zijn geschreven. Men houde toch het doel van dat decreet in het oog. De wetgever keurde het noodig ook de vereenigingen van liefdadigheid onder de algemeene contrôle der Regering te stellen en te houden, niet omdat die gestichten meestal van geestelijken aard waren, maar omdat de Regering het voor het behoud van rust en orde, het getrouw doen nakomen van alle wetten, het tegengaan van alle misbruiken noodzakelijk achtte, om een oppertoezicht te voeren over *Vereenigingen* van welken aard ook, wereldlijken zoo wel als geestelijken. Uit datzelfde beginsel ontstond de bepaling van art. 291 Code Penal ²⁾, daaruit sproot ook het Decreet van 1809 voort aan welke beide een beginsel ten grondslag ligt, namelijk dat geene vereenigingen, geene gestichten zich mogen vestigen zonder voorkennis en goedkeuring der Regering.

¹⁾ Het is mij niet gelukt te vinden op welke niet-geestelijke gestichten (tenzij dat der diaconessen te Utrecht) het decreet van 1809 werd toegepast.

²⁾ Section VII. *Des associations ou Réunions illicites.*

291. Nulle association de plus de vingt personnes, dont le but sera de se réunir tous les jours ou à certains jours marqués pour s'occuper d'objets religieux, littéraires, politiques ou autres, ne pourra se former qu'avec l'agrément du Gouvernement, et sous les conditions qu'il plaira à l'autorité publique d'imposer à la société.

Dans le nombre de personnes indiqué par le présent article, ne sont pas comprises celles domiciliées dans la maison où l'association se réunit.

Of dus de Associatie van *Verbundt & Cie* eene geestelijke of zuiver wereldlijke instelling zij, kan tot de toepasselijkheid van het Decreet van 1809 niet toe of af doen. Trouwens ware dat decreet alleen op geestelijke gestichten van toepassing verklaard, de wetgever zou eene wijde deur voor allerlei ontduikingen der wet hebben opengezet, daar aldus eene instelling door slechts haren geestelijken oorsprong en aard te ontkennen en daarvan de uiterlijke gedaante te vermijden, onmiddelijk buiten de termen van dat Decreet zou gevallen zijn. Dit nu kan men redelijkewijze niet veronderstellen des wetgevers bedoeling te zijn geweest. Ook de Nederlandsche Regering gaf aan het decreet die beperkende beteekenis niet, getuige de Protestantsche instelling der Diaconessen, die uit haren aard niet geestelijk was noch zijn kon, en echter door de Regering genoopt werd om, overeenkomstig dit Decreet van 1809 aan Haar de Statuten ter goedkeuring open te leggen. Op die omstandigheid moet ik bijzonderlijk de aandacht van Uwe Excellentie vestigen. Dit antecedent komt mij ten deze zeer gewigtig voor en ik zou haast zeggen, in dit geval, de verpligting aan de Regering voorschrijvende om in gelijken zin te handelen.

De toepasselijkheid van het decreet van 1809 wordt alverder niet slechts ontkend op grond dat het alleen voor geestelijke instellingen zou geschreven zijn; men vermeent ten andere dat het niet toepasselijk is, omdat hier slechts sprake is van een zedelijk ligchaam in den zin van den X Titel III Boek van het Burgerlijk Wetboek.

Ik heb reeds boven aan Uwe Excellentie doen opmerken hoe eerst later men zich dien titel van zedelijk ligchaam heeft gegeven. Dat dit in openlijke tegenspraak is met de in den aanvang notariëel verleden akte van Vennootschap onder eene firma, en alzoo reeds daarom alleen het onaannemelijk schijnt de associatie als een zuiver zedelijk ligchaam te beschouwen, zal ieder onpartijdig beoordeelaar moeten erkennen. Dat bovendien de associatie als eene liefdadige vereeniging geheel in de termen valt van het decreet van 1809, onver-

schillig of het een geestelijk of wereldlijk gesticht zij, en alleen en uitsluitend omdat het is une congrégation dont les individus sont uniquement consacrés par leur institution à soigner les malades, dit vermeen ik hierboven voldoende te hebben aangetoond.

De tweede grond waarop men de niet toepasselijkheid van meer gemeld decreet wil vestigen komt mij dus even weinig aannemelijk voor als de eerste. Ik moet er echter dit eene nog bijvoegen, dat indien het al waar mogt zijn dat de associatie niets dan een zedelijk ligchaam is, art. 1690 Burgerlijk Wetboek haar, naar mijn inzien, nog niet zou vrij stellen van art. 291 Code Pénal, dat, zoolang het bestaat, moet worden gehandhaafd, en door de bepalingen der Burgerlijke wetgeving niet als afgeschaft kan beschouwd worden.

Ik acht het op deze gronden van mijnen pligt om bij mijn wegens deze zaak geuit gevoelen te blijven, hetgeen geheel overeenstemt met de in der tijd genomene beslissing wegens de Diaconessen te *Utrecht*, dat namelijk de associatie *Verbundt & Cie* dient te worden uitgenoodigd tot het aanbieden harer Statuten aan de Regering en alzoo haar bestaan moet laten wettigen alvorens op het request tot aanvaarding der ten haren voordeele te *Arnhem* opengevallene erfenis van regeringswege kunne worden beschikt ¹⁾.

De zaak was derhalve nog geen stap verder in de richting van een voor beide partijen aanvaardbare oplossing. Een doorgezette uitwisseling van gevoelens en inzichten zou geen zin meer hebben. De redeneering van minister de Jonge was bovendien zoo beslist, dat een opnieuw aantasten van zijn gehandhaafd standpunt naar alle waarschijnlijkheid het gewenschte resultaat niet zou opleveren.

Hoe onaangenaam het voor minister Van Son en vooral voor Mgr. Zwijsen en zijne Zusters geweest moet zijn zich bij dezen stand van zaken neer te leggen, er bleef toch geen andere weg open dan die der onderwerping aan het verlangen van

¹⁾ *R. K. Eeredienst*, n°. 1275.

den minister van Justitie, wilde men althans niet de wederzijdsche gemoederen verbitteren, door de kwetsie op de spits te drijven. De gevolgen daarvan zouden in de gegeven omstandigheden voor de „Congregatie” stellig heel wat meer zorgen gebaard hebben dat de onderhavige kwestie reeds deed. Ware door de erkenning van de diakonessen te Utrecht geen precedent gesteld, dan zou de zaak wellicht anders hebben gestaan. Nu dat echter wel zoo was, bleef er, zoo meende minister Van Son niets anders over dan tot het vragen van koninklijke erkenning over te gaan. Het vermoeden, dat een gunstige beschikking zou volgen, was niet ongegrond, wijl toch de persoonlijke vriendschap van den koning met Mgr. Zwijsen ¹⁾ voldoende waarborgen gaf, dat „men voor geen nadeelige gevolgen behoefde te vreezen en eene erkenning zou worden verleend, zooals de Congregatie die zou verlangen” ²⁾, zooals Willem II aan Mgr. Zwijsen schijnt te hebben verzekerd.

Minister Van Son drong daarom aan op het vragen van erkenning, in een schrijven aan Mgr. den Dubbelden, gedateerd 11 Augustus 1847 en luidende als volgt:

„De inlichtingen, welke UHEerw. mij, bij missive van den 12^{en} der vorige maand n° 788, heeft medegedeeld opzigtelijk de te Tilburg gevestigde Vereeniging genaamd Zusters van Liefde, zijn, door mij, aan mijnen ambtgenoot voor de Justitie bekend gemaakt.

Zijne Excellentie heeft mij daarop in het breede betoogd, dat, ofschoon die Vereeniging geen kenteekenen van *secularieren* aard draagt, het, ook dan wanneer men haar dien aard mogt willen toekennen, niet te min een vereischte blijft, dat de associatie *Verbundt en Comp.* worde uitgenoodigd tot het aanbieden harer Statuten aan de Regering en deze ver-

¹⁾ Vgl. J. A. F. Kronenburg C. SS. R. *Levensschets van Mgr. J. Zwijsen*, 1909 (niet in den handel) blz. 22 vv.; W. Bünнемeyer C. SS. R.: *Mgr. Zwijsen en het Koninklijk Huis. Bossche Bijdragen*, Dl. VIII, 1926/27, blz. 282 vv.

²⁾ Vgl. de hiervoor geciteerde, door Dr. Th. Goossens gepubliceerde kroniek.

eeniging haar bestaan moet laten wettigen, alvorens op het rekest tot aanvaarding der ten haren voordeele te *Arnhem* open gevallen erfenis, van Regerinswege kunne worden beschikt.

Ik kan niet ontveinzen, dat de erkenning dezer Vereeniging als wettig bestaand zedelijk ligchaam doelmatig ¹⁾ is, wil men de mogelijkheden, welke anders kunnen opgeworpen worden, voorkomen. De Protestantsche instelling van *Diakonessen* in *Nederland te Utrecht*, heeft, op het verlangen der Regering, de koninklijke goedkeuring op het Reglement voor die vereeniging gevraagd, en met deze goedkeuring hare erkenning, bij koninklijk besluit van den 24^{en} Augustus 1846, n° 73, verkregen; zoodat, als de R. K. instelling der *Zusters van Liefde* dien weg niet volgt, het te vreezen staat, dat haar vroeg of laat het gemis dier goedkeuring en erkenning schadelijk zal worden, even gelijk het van de zijde der Regering bezwaarlijk wordt, om, ten aanzien van de laatstgenoemde instelling, anders dan ten opzigte van de eerste te handelen.

Dit een en ander noopt mij, UHEerw. uit te noodigen, deszelfs veel afdoende tusschenkomst te willen aanwenden, ten einde de vereeniging van de *Zusters van Liefde te Tilburg*, zoo voor zich als voor derzelve elders geplaatste onderdeelen hare Statuten of haar Reglement aan 's Konings goedkeuring onderwerpe, en alzoo de erkenning van haar bestaan vrag; — welke vraag, door de besturende leden der Vereeniging onderteekend, met de Statuten of het Reglement, aan mijn Departement zal kunnen ingezonden worden, als wanneer ik, met mijne ambtgenooten voor de Justitie en voor de Binnenlandsche Zaken, in overleg zal treden, omtrent het aanbieden van die stukken, bij een gemeenschappelijk rapport, aan den Koning, en zulks in verband met de vereischt wordende magtiging tot aanvaarding van het aan het gesticht der Vereeniging te *Arnhem* vermaakte legaat; welke magtiging, na de erkenning der vereeniging, alsdan zal kunnen worden

¹⁾ In de minuut stond aanvankelijk „noodzakelijk“, dit woord is doorgeschrap en in het handschrift van Min. van Son gewijzigd in „doelmatig“.

verleend, hetzij aan het Hoofdbestuur te Tilburg, hetzij aan het dochtergesticht te *Arnhem*, naar gelang het uit de Statuten blijken zal wie de bevoegdheid bezit om zoodanige aanvaarding te bewerkstelligen ¹⁾).

Het vermoeden, dat minister Van Son, alvorens deze missive te verzenden, mondeling ruggespraak zal hebben gehouden met Mgr. Zwijsen en met den Apostolischen Administrateur van het Vicariaat van 's-Hertogenbosch, Mgr. Den Dubbel-den, zal wel niet vermetel zijn. Beiden zullen ook wel hebben ingezien, dat het voorstel van Van Son het meest aannemelijke was in dit geval, en de geruststellende verklaring door den Koning aan Mgr. Zwijsen gegeven zal Zijne Doorluchtige Hoogwaardigheid verzoend hebben met de onafwendbare noodzakelijkheid. Wat echter niet zeggen wil, dat hij daarmee ook zijn aanvankelijk ingenomen standpunt verliet. Te zeer was Mgr. Zwijsen er van doordrongen, het goed recht aan zijn zijde te hebben, dan dat hij ook maar een oogenblik zou gearzeld hebben. Ten deze was hij er zich van bewust slechts toe te geven, omdat de omstandigheden hem daartoe dwongen.

Kalm en rustig kon hij zich, zooals de geschiedschrijvers der Congregatie mededeelen, — voor zijn schrijftafel zetten en het rekwest ontwerpen. „Een echt meesterstuk van staatsmanswijsheid. Van den éénen kant verwerpt hij daarin met fierheid alle onrechtmatige inmenging van den Staat in zuiver kerkelijke aangelegenheden, rondborstig komt hij op voor de rechten der Kerk; maar van den anderen kant uit hij zich zoo voorzichtig, dat hij geen enkel recht der regeering kwetst en haar alle vereischte voldoening geeft” ²⁾).

Mgr. Zwijsen liet dit stuk door het bestuur der Congregatie aan den minister van R. K. Eeredienst zenden. Het is inderdaad niet slechts een merkwaardig, doch ook een belangrijk document voor de geschiedenis van het kloosterwezen in ons land gedurende het eerste part der XIXe eeuw.

¹⁾ R. K. Eeredienst, n°. 1275.

²⁾ Kronenburg en Boomaars, blz. 63.

ADVERTENTIE-BIJVOEGSEL

ADVERTENTIE-BIJVOEGSEL VAN „BOSSCHE BIJDRAGEN”

BOUWSTOFFEN VOOR DE GESCHIEDENIS
VAN HET BISDOM 'S-HERTOGENBOSCH

DL. XIII. AFLEV. I. MAART 1935

De prijzen van **MISSAALS** en **BREVIERS** van
PUSTET zijn met 10% verlaagd. Vraagt nu
prospecti en prijzen bij

Boekhandel W. Bergmans, Tilburg.

Zoo juist is een nieuw vervolgwerk begonnen:

De Ontdekking van de Wereld

door **Mr W. J. VAN BALEN**

compleet in 16 afleveringen of 2 banden.

Vraagt een aflevering ter inzage bij

W. BERGMANS, Markt, Tilburg.

Herdinand H. J. van den Gerenbeemt

Fabrikant van Kerthaarsen.

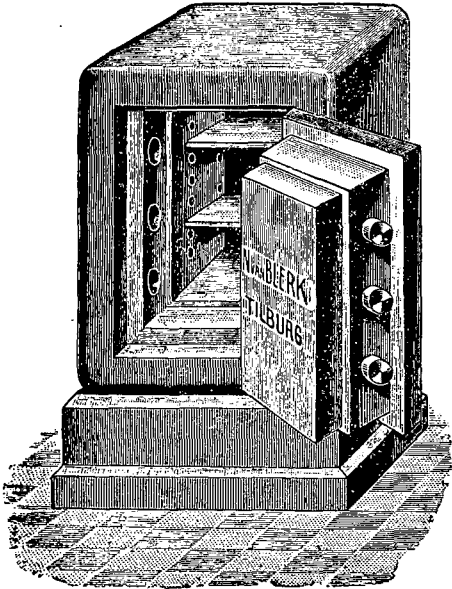

Hofleveranciers van
Z. H. Paus Benedictus XV

Witte Was, Wierook, Godslamp-olie, enz.

's-Hertogenbosch,

Hinthamereinde 53

VAN BLERK's
TABERNAKELKASTEN
VAN BLERK's
OFFERBUSSEN
VAN BLERK's
KLUISDEUREN
VAN BLERK's
BRANDKASTEN

„De beste waarborg”

Zonder eenige verplichting
persoonlijk te ontbieden

VAN BLERK's
Brandkastenfabriek
Tilburg, Tel. Int. 374

SPECIAAL ADRES voor

PRIESTERKLEEDING

Arnold Vielen - Marktstraat - Veghel

Vacant

VERSCHENEN :

LIEFDE IN ALLES

Honderd beknopte Meditaties over den religieuzen geest,
door fr. M. Albertus van der Heijden O. C. R.

434 bladzijden,
Prijs f 2.—,

formaat 21 × 16 c.M.
Gebonden f 2.75.

.... Een zijner confraters schreef over Prior Albertus van der Heijden :
Ontelbaar zijn de zielen, die hem troost, geluk, roeping, bekeering,
heiligheid verschuldigd zijn. Talrijk zijn de religieuzen, priesters
en leeken, die uit alle deelen van Nederland en België hem raad
kwamen vragen; die onder zijn minzame leiding jaarlijks een retraite
kwamen maken in de vredige, stille abdij; die voortdurend schriftelijk
zijn steun en hulp kwamen inroepen voor eigen heiliging en voor die
der aan hun zorgen toevertrouwde zielen. Nimmer heeft hij een ziel
ongetroost laten heengaan.

Het werk is verkrijgbaar in den Boekhandel.

De Uitgever G. MOSMANS ZON, 'S-HERTOGENBOSCH

LENTJES & DROSSAERTS

'S-HERTOGENBOSCH

EFFECTEN, COUPONS, DEPOSITO'S enz.

Belasten zich speciaal met het plaatsen en
verhandelen van leeningen ten laste van
Provinciën, Gemeenten, Waterschappen, R. K.
Kerken, Kloosters en Instellingen op de meest
voordeelige voorwaarden. :-:

Oude en Nieuwe Boekhandel
UITGEVERIJ
N.V. v./h. DEKKER & v. d. VEGT en
J. W. v. LEEUWEN
Oranjesingel 4, NIJMEGEN
Oude Gracht, UTRECHT
 Verzendt op aanvraag gratis
Catalogen.
Koopt oude Boeken.

Vacant

Firma G. Borrenbergen

Telefoon 3634

EINDHOVEN

Wasbleekerij en Kaarsenfabriek

Vacant

Boekhandel W. BERGMANS, Tilburg.

Mgr Dr TH. GOOSSENS

Het Arme Brabant

Prijs f 0.70

Het Keerpunt van Brabant, 1 Maart 1796

Prijs f 0.70

Onontgonnen Brabant

Prijs f 0.70

H. VERBUNT VAN DIJK

Gasthuisstr. 64

TILBURG

Kerkelijke Kunst

Gegarandeerd Zuivere Miswijnen

Alle Kerkbenoodigdheden

Kloosterstoffen

J. A. VERBUNT

WIJNHANDEL OPGERICHT 1848

TILBURG

INTERESSÉ DE LA MAISON

SCHRÖDER & DE CONSTANS

BORDEAUX

SPÉCIALITÉ VINS FINS ET

VINS CACHET DU CHÂTEAU ET

ÉTAMPÉ

PROPRIÉTAIRE DE LA RÉCOLTE ENTIÈRE 1928 ET
1929 DU **DOMAINE MOULIN DE SOUBEYRAN**

BOSSCHE BIJDRAGEN

**BOUWSTOFFEN VOOR DE GESCHIEDENIS
VAN HET BISDOM 'S-HERTOGENBOSCH**

**ONDER REDACTIE VAN FERD. FRANSSSEN
A. FRENKEN EN DR TH. GOOSSENS**

**DEEL XIII
AFLEVERING 2**

SEPTEMBER 1935

INHOUD:

- Erkenning der Congregatie van de Zusters van Liefde te Tilburg en de goedkeuring harer Statuten door de Hooge Regeering des Lands, door Carel Bloemen (*wordt in de volgende aflev. voortgezet*) blz. 113
- Zorgen van Bisschop Ophovius na den val van Den Bosch in 1629, door P. Placidus, O. M. Cap. . . blz. 131
- Het Augustinessenklooster in De Hage te Helmond, door A. M. Frenken, pr. blz. 198
- Otto v. Boetselaer, door J. Kleijntjens, S. J. . . blz. 238

VOORWAARDEN:

De „**Bossche Bijdragen**” verschijnen minstens éénmaal en hoogstens driemaal in het jaar op niet vast bepaalde tijden.

Drie afleveringen vormen één deel.

De prijs van één deel bedraagt fr. p. post *f* 5.—.

Telkens bij het verschijnen van een tweede aflevering van een deel zal over het bedrag van het geheele deel worden beschikt.

De intekening staat open bij de Administratie te Tilburg, Bosscheweg 339, en bij den Boekhandel.

Brieven, boeken of bijdragen voor dit tijdschrift te adresseeren aan den Redactie-Secretaris, Dr Th. GOOSSENS, Tilburg, Bosscheweg 339, Postgirorekening n. 50174.

Merkwaardig is het vooral om den toon waarin het gesteld is, belangrijk om het gevolg dat 't had.

Aan Zijne Excellentie den Minister voor de
Zaken der R. K. Eeredienst.

Geven met gepasten eerbied te kennen de ondergeteekende besturende Leden der Vereeniging der Zusters van Liefde gevestigd te Tilburg,

dat haar van wege den HoogEerwaarden Heer Bisschop van Emaus, Apostolischen Administrateur van het Vicariaat-Generaal van 's-Bosch is kenbaar gemaakt het gevoelen van Uwe Excellentie en dat Harer Ambtgenooten voor de Justitie en Binnenlandsche Zaken, dat het aanbieden aan de Hooge Regering van hare Statuten of Reglement, ten einde daarop derzelver goedkeuring en alzoo eene uitdrukkelijke erkenning der Vereeniging te erlangen, mag geacht worden zoo al niet een vereischte, dan toch in het belang der Vereeniging zelve eene wenschelijke zaak te zijn;

dat Adressanten ofschoon voor zich overtuigd, dat de Vereeniging zooals zij is geene nadere of hoogere goedkeuring behoeft, en dat haar legaal bestaan door de gewone Burgerlijke Wet is gevestigd, echter geene zwaarigheid willen maken om het Reglement harer Vereeniging, voor zooveel noodig, aan de goedkeuring der Regering te onderwerpen, evenwel alleen en althans voornamelijk om voor te komen, dat de Vereeniging niet verkeerdelijk worde beoordeeld, en dat haar geene geheimzinnige bedoelingen zouden kunnen worden toegeschreven;

dat de Adressanten intusschen bij het onderwerpen van haar Reglement aan de inzage en goedkeuring der hooge Regering uitdrukkelijk willen verklaard hebben, dat hare vereeniging, als zijnde geene kloosterlijke instelling, niet kan gerangschikt worden onder de Instellingen bedoeld bij het Keizerlijk Dekreet van 18 February 1809, en dat mitsdien de eventueel aan haar te verleenen goedkeuring en erkenning haren grond niet kan nog mag hebben in de bepalingen van

dat Dekreet, waaraan de Vereeniging zich niet zoude kunnen noch mogen onderwerpen, maar alleen in de gewone Burgerlijke Wet voor zoover die eene erkenning of goedkeuring zoude kunnen medebrengeu;

Om alle welke redenen verzoeken de Adressanten Uwer Excellentie reverentelijk, om door Hare tusschenkomst wel te willen bewerken:

1° dat het hiernevens kopijlijk gevoegde Reglement ¹⁾ houdende de Statuten der Vereeniging, aan de goedkeuring der Hooge Regering worde onderworpen en zij die goedkeuring erlange in den zin zooals Adressanten vermeenen die alleen te kunnen en te mogen vragen;

2° dat de Vereeniging, na de goedkeuring van haar Reglement, door de Regering worde erkend en, voor zooveel noodig, als zedelijk ligchaam worde gewettigd.

Het Bestuur der Vereeniging
der Zusters van Liefde,
gevestigd te Tilburg.

(get.) Mª Leysen, Overste ²⁾).

Hiermee trad de associatie dus niet meer op als „firma” doch als *vereeniging*, wat echter aan haar wezen niets veranderde en in haar verhouding jegens de regeering ook geen wijziging bracht, zij het, dat nu de zaak in een ander stadium was gekomen. Met groot vertrouwen kon de congregatie den uitslag afwachten van het onderzoek, dat de regeering zou instellen naar het reglement, dat bij het rekwest was overgelegd. Nu de congregatie deed wat van haar verlangd werd, zou het advies van Justitie niet ongunstig zijn, de verzekering daaromtrent was althans vroeger reeds gegeven, toen door minister De Jonge verklaard werd, dat het nuttige werk door de zusters verricht, haar de erkenning des te gereeder zou doen geworden. De vraag was thans nog of de beperking door het bestuur der congregatie gemaakt, dat zij namelijk

¹⁾ Dit reglement in Bijlage IV.

²⁾ R. K. *Eeredienst*, n°. 1275.

de erkenning en goedkeuring niet wenschte te ontvangen op grond van het decreet van 18 februari 1809, omdat zij de overtuiging bezat niet aan de bepalingen van dat decreet onderworpen te zijn, door de regeering zou worden geëerbiedigd. Een moeielijk punt bleef hierdoor nog hangende, wijl de regeering toch juist op grond van het gevreesde decreet op het vragen van erkenning had aangedrongen.

Minister Van Son volgde intusschen den gewonen weg en zond het rekwest der zusters ter fine van consideratie en advies aan Gedeputeerde Staten van Noord-Brabant ¹⁾, met verzoek „op dat reglement het gevoelen in te winnen van den Bisschop van Emaus” (Mgr. den Dubbelden).

Dit geschiedde en Mgr. van Emaus nam de gelegenheid waar om krachtig op inwilliging van het verzoek aan te dringen, echter niet zonder nog eens duidelijk verklaard te hebben, dat het keizerlijk decreet van 1809 in geen geval toepasselijk was op de onderhavige vereeniging.

De redenen, schrijft monseigneur aan Gedeputeerde Staten van Noord-Brabant, welke de voorzeide vereeniging aanleiding hebben gegeven, om de bovengestelde aanvraag te doen, zijn in het hoofd van het adres uitgedrukt; hieruit, zoo-wel als uit de beschouwing der Statuten blijkt het mijns erachtens allerduidelijkst, dat het Keizerlijk decreet hierop niet in het minste toepasselijk kan worden geacht; trouwens bij het decreet van den 18 february 1809 is er alleen sprake van *kloosterlijke instellingen*, waarvan hier geen zweem bestaat, zoo min als bij de Protestantische *pleegzusters* dit het geval is.

’T is enkel eene seculiere vereeniging, die met inachtne-
ming van alle bestaende of in te voeren wettelijke verorde-
ningen, zich, blijkens de statuten, een allerlofwaardigst doel
voorstelt; dit door allerlei liefdedaden, aan wie ook, behartigt,
en door gepaste voorschriften en eene goede orde tracht
te bestendigen. Met een levendig genoegen mag ik er bij

¹⁾ R. K. Eeredienst, n°. 1275.

voegen, dat de reeds zoo overvloedig door die vereeniging aangebragte vruchten, ter bevordering van zedelijk en maatschappelijk geluk, welke gewis aan het doorzigtig oog van UEGA. in deze provincie niet onopgemerkt zijn gebleven, haar meer en meer bij elken weldenkende op prijs doen stellen, en alle aanbeveling waardig maken.

Weshalve de ondergeteekende, zoowel uit dankgevoel voor het reeds door die vereeniging gestichte goed, als uit besef en overtuiging van het billijke des verzoeks, zich volgaarne met adressanten vereenigt en ten belange en vastere vestiging van meergenoemde vereeniging, de tusschenkomst van UEGA. eerbiedig inroept, teneinde adressanten in de door haar gedane en uiteengezette aanvraag, zooals zij is, bij de Hooge Regering naar wensch moge slagen ¹⁾).

Dit hartelijk advies werd door Mr. A. J. Borret, Gouverneur van Noord-Brabant, uit naam van Gedeputeerde Staten den minister van R. K. Eeredienst toegezonden. „Het gevoelen, daarin uitgebragt, volkomen beamende, nemen wij de vrijheid, korthedshalve, ons tot dat stuk te refereeren”, schreef Borret ²⁾).

Deze voor de congregatie zeer vleende woorden zouden door minister Van Son nog worden onderstreept in zijn mededeeling aan den minister van Justitie, wiens bezwaren omtrent de verandering van vorm, die de stichting thans blijkbaar had ondergaan, nu zij zich niet meer „firma” noemde, doch „Vereeniging”, hij tegelijkertijd weerlegde en er op aandrang den Koning voor te stellen de stichting te erkennen zonder gewag te maken van het decreet van 1809.

Den 6^{en} December 1847 schreef hij aan minister De Jonge :

Ten gevolge van Uwer Excellenties missive van den 6^{en} Augustus ll. n° 7 geheim, heb ik, door tusschenkomst van den Bisschop van Emaus als Apostolisch Administrateur van het Vicariaat Generaal van 's Hertogenbosch, de, sedert het jaar 1836, te Tilburg gevestigde associatie Verbundt en Comp.,

¹ R. K. Eeredienst, n°. 1275.

²) R. K. Eeredienst, n°. 1275.

bekend staande als eene Vereeniging van Zusters van Liefde, doen aansporen, om hare Statuten, of haar Reglement, aan 's Konings goedkeuring te onderwerpen, en alzoo de wettelijke erkenning van haar bestaan te vragen.

Ik ben daartoe overgegaan ofschoon ik met uwe Excellentie niet zoo gaaf kan toestemmen, dat er iets vreemds in gelegen is, dat de hier bedoelde Associatie zich in 1836 als een *vennootschap onder eene firma* heeft gevestigd, en later de hoedanigheid van een *zedelijk ligchaam* in den zin van artikel 1690 van het Nederlandsche Burgerlijk Wetboek heeft aangenomen. Trouwens, in 1836 was de tegenwoordige *tiende titel* van het derde Boek van dat Wetboek nog niet ingevoerd, en het Code civil of Napoléon, toen nog heerschende, kende geene vereenigingen van personen, die een *zedelijk ligchaam* uitmaken en als zoodanig burgerlijke handelingen kunnen verrigten; — zoo dat men, bij gemis van bepalingen daaromtrent, wel verplicht was de regels voor *maatschappen*, zoo veel doenlijk, in acht te nemen.

Ik zal het vraagpunt, *of een zedelijk ligchaam, in het laatste lid van het hierboven aangehaalde artikel 1670 bedoeld, uit kracht van het Nederlandsche burgerlijk regt, wel kan verplicht worden, om eene erkenning van het Gouvernement te vragen?* hier niet weder ter sprake brengen, vermits de vereeniging, waarvan thans de rede is, aan mijne consideraties heeft voldaan, door, bij haar hiernevens gevoegd adres, te verzoeken:

- 1° om het daarbij gevoegde Reglement voor de *Vereeniging der Zusters van Liefde in Nederland, gevestigd te Tilburg*, aan de goedkeuring der Hooge Regeering te onderwerpen; en
- 2° dat die Vereeniging, na de goedkeuring van haar reglement, door de Regeering worde *erkend* en, voor zooveel noodig, als *zedelijk ligchaam* worde gewettigd.

Uit dat adres zal U.E. ontwaren, dat die Vereeniging zich niet overtuigd houdt, dat zij, zoo als zij is, een nadere of hoogere goedkeuring behoeft, maar toch geene zwaarigheid

maakt, om zich aan het haar, van mijnentwege kenbaar geworden verlangen te onderwerpen, voornamelijk, om voor te komen, dat zij niet verkeerdelijk worde beoordeeld, en dat haar geene geheimzinnige bedoelingen zouden kunnen worden toegeschreven; terwijl daaruit verder blijkt, dat het gedane verzoek geschiedt onder de verklaring: „dat de Vereeniging, als zijnde geene kloosterlijke instelling, niet kan worden gerangschikt onder de instellingen bedoeld hij het Keizerlijk Decreet van den 18 february 1809, en dat mitsdien de eventueel aan haar te verleenen goedkeuring en erkenning haren grond niet kan, noch mag hebben in de bepalingen van dat decreet, waaraan de Vereeniging zich *niet* zoude *kunnen* noch *mogen* onderwerpen, maar alléén in de gewone Burgerlijke Wet voor zoover die eene erkenning of goedkeuring zoude kunnen medebrengen.

Op het ingediende adres, heb ik de consideratiën en het advies van Gedeputeerde Staten der provincie Noord Brabant gevraagd, die het gevoelen van den Kerkvoogd hebben ingewonnen, en blijkens hun hiernevens gaande berigt en bijlage, het gedaan verzoek der Vereeniging *ondersteunen*.

Van mijnen kant, bestaan er tegen inwilliging van dat verzoek geene hoegenaamde bedenkingen. De inhoud van het Reglement is, naar het mij toeschijnt, doelmatig, en bevat niets wat geacht zoude kunnen worden met eenige op de zaak van toepassing zijnde wet of wettelijke verordening in tweestrijd te zijn; terwijl het nut, hetwelk eene ruim *tienjarige* werking dezer Vereeniging, ten dienste van de lijdende menschheid, heeft gesticht, zoo proefondervindelijk bewezen is, dat daaromtrent gewis geene gegronde aanmerkingen kunnen te vreezen zijn.

Ik vind derhalve, voor zooveel mijn departement betreft, allezins vrijheid, Zijne Majesteit eerbiedig voor te stellen, om, in deze, eene soortgelijke beschikking te nemen, als bij koninklijk besluit van den 24^{en} Augustus 1846 n° 73, op Uwer Excellenties advies, heeft plaats gehad, ten aanzien der *Vereeniging van Diakonessen in Nederland gevestigd te Utrecht*; —

en alzoo, zonder gewag te maken van het keizerlijk decreet van den 18^{en} February 1809, het welk in deze, even weinig als met opzigt tot de genoemde vereeniging, zijne toepassing kan vinden, althans niet noodig heeft zulks te doen, wanneer het aangeboden Reglement, zooals het daar ligt, wordt nageleefd, en alzoo ten grondslag blijft strekken van de *burgerlijke* handelingen, waartoe het onderwerpelijke zedelijk ligchaam, volgens de wet bevoegdheid bezit.

Het zal mij aangenaam wezen, dat Uwe Excellentie deze zaak, als nu, tot een voorwerp harer overweging make, en vervolgens onzen ambtgenoot voor de Binnenlandsche Zaken ook in staat stelle, om een en ander te beoordeelen; — terwijl, voor het geval dat onze beschouwingen eenstemming mogten wezen, Uwe Excellentie wel de goedheid zal hebben, om eene gemeenschappelijke voordragt, te dezer zake, aan Z. M. te willen doen ontwerpen, waarvan ik alsdan de toezending, ter fine van medeonderteekening, zal inwachten ¹⁾.

Van een gemeenschappelijke voordracht der drie betrokken ministers aan Zijn Majesteit den Koning was geen sprake. Daarvoor liepen de gevoelens te zeer uiteen, ook al was ten slotte de eind-conclusie van allen dezelfde, dat namelijk het reglement goedkeuring verdiende en tegen erkenning der vereeniging geen bezwaar bestond.

Minister Van Son zou echter ruim twee maanden op eenig bericht van zijn ambtgenooten moeten wachten. Justitie leverde weliswaar reeds den 31^{en} December 1847 rapport in aan Binnenlandsche Zaken, doch dit departement talmde om onverklaarbare redenen tot den 10^{en} Februari 1848, alvorens dit rapport, voorzien van aanvullende beschouwingen, door te zenden naar R. K. Eeredienst, met verzoek het, na „bijvoeging van consideratiën en advies, den Koning aan te bieden.”

De Minister van Justitie zette zeer breedvoerig zijn gevoelens uit een, behandelde de geheele kwestie nog eens ab ovo en bleef en slotte met halsstarrigheid vasthouden aan het

¹⁾ R. K. Eeredienst, n°. 1275.

inzicht, dat de erkenning zou moeten geschieden op grond van het bepaalde in 't decreet van 1809, al kon hij zich dan wel vereenigen met het denkbeeld om dat decreet in de koninklijke beschikking niet te noemen. Het uitvoerige betoog van Mr de Jonge maakt niet dien helderen en zelfverzekerden indruk als de brieven, die door hem met zijne ambtgenooten over de betreffende zaak gewisseld werden. Het is ook de vraag of hij wel diep overtuigd was van de volstrekte juistheid zijner redeneering en of niet veeler een zekere onbuigzaamheid hem parten speelde. De bereidwilligheid door hem ten laatste getoond om over onderscheidene bezwaren heen te stappen, ook al waren die bezwaren z. i. slechts van formeelen aard, versterkt het vermoeden, dat hij begreep in alleruiterste instantie de eenmaal gevestigde meening niet ten volle te kunnen handhaven. Reden tot de onderstelling, dat Justitie uit welwillendheid jegens de Zusters van Liefde de bezwaren overwon, liggen althans niet voor de hand en zijn ook niet te putten uit de correspondentie van dat departement, welke aan het thans ingediende rapport voorafging.

De minister van Binnenlandsche Zaken a. i. bepaalde zich tot het maken van enkele opmerkingen van meer zakelijken aard en onthield zich van een principieele uiteenzetting. Te dien opzichte verklaarde hij zich met de beschouwingen van zijn ambtgenoot van Justitie te vereenigen.

De rapporten van beide ministers over deze zaak aan den Koning uitgebracht volgen hier in extenso.

In den loop van het jaar 1846 wendden zich bij rekest tot U. M. de zich noemende regenten van het gesticht te Arnhem onder de leiding van de leden behoorende tot de associatie van Verbundt en Cie in 1836 te Tilburg gevestigd, om autorisatie van wege U. M. tot aanvaarding van een legaat aan het liefdegesticht onder de directie van Zusters van Liefde in het voormalig Pastoryhuis te Arnhem op te rigten, vermaakt door wijlen J. B. J. Buncker in leven koopman te Arnhem.

Dit rekest heeft de aandacht van des ondergeteekendes ambtgenooten de Ministers voor de zaken der R. K. Eeredienst en van Binnenlandsche Zaken en met name ook van den

ondergeteekende zelve tot zich getrokken en bij hen de vraag doen ontstaan of die instelling zich noemende de Associatie van Verbundt en Cie, waarvan een onderdeel te Arnhem gevestigd, zich bij dat rekest tot U. M. had gewend, niet geacht moest worden te behooren tot die instellingen, welke eene erkenning van regeringswege behoeven, en zoo ja of dan voorm. inrigting van zoodanige erkenning werkelijk voorzien was?

Na een opzettelijk door den onderget. daartoe ingesteld onderzoek omtrent het bestaan en het wezen van bovengem. associatie is den onderget. hoofdzakelijk het navolgende gebleken.

Bij eene notarieele acte, gepasseerd te Tilburg den 31 Nov. 1836, hebben zich zes ongehuwde vrouwen, welke tesamen woonden in een aan de R. K. Gem^{te} aldaar toebehoorend gebouw vereenigd en verbonden met het doel om krankzinnigen, zieken en bejaarden te verplegen en onderwijs te geven aan de jeugd. Deze vereeniging heeft in de laatste tien jaren belangrijke uitbreidingen bekomen, zóodat te Tilburg talrijke vrouwenvereenigingen ontstaan zijn, welke twee gebouwen aldaar bewonen en als religieusen gekleed (na later van de verpleging van krankzinnigen te hebben afgezien) zich thans uitsluitend onledig houden met het verplegen van zieken en het geven van onderwijs. Ook in verscheidene andere gemeenten in Noord-Brabant als te Oss, Schijndel, Veghel enz. hebben zich gelijksoortige uitstellingen gevestigd, die zich met het onderwijs der jeugd onledig houden, terwijl het bovenvermelde rekest uit Arnhem aantoonde, dat de firma Verbundt en Cie zich ook aldaar heeft nedergezet.

Na van deze omstandigheden te hebben kennis gekregen, kwam het den ondergeteekende al dadelijk voor, dat het doel der instelling hoofdzakelijk uit twee punten bestaat, welke beide aan het toezigt en de bemoeiingen der Regering onderworpen zijn, te weten het verplegen van zieken en het geven van onderwijs. De ondergeteekende toch vermeende dat, wat het eerste betrof, op de instelling te Tilburg het Fransch decreet van 18 february 1809 *relatif aux congrégations des maisons hospitalières de femmes* moest worden toegepast, gelijk dit heeft plaats gehad op de protestantsche instelling van gelijksoortigen aard, bekend onder den naam van de Diakonessen te Utrecht, en dat evenals die Utrechtsche instelling ook de Tilburgsche associatie ingevolge en overeenkomstig het opgemelde decreet van 1809 eene erkenning

en goedkeuring harer statuten van de Regering moest vragen en bekomen.

De onderget. gaf mitsdien aan Z.Exc. den Minister van Binnenlandsche Zaken van wien de onderget. het rekest uit Arnhem en mededeeling ontvangen had, als zijn gevoelen te kennen, dat voor en aleer van regeringwege op het meergem^d verzoek uit Arnhem tot aanvaarding van een legaat gevoegelijk beschikt kon worden, de Tilburgsche instelling zelve met hare elders gevestigde onderdeelen, een wettig door de regering erkend bestaan moest erlangd hebben. De onderget. zich alzoo bepalende tot de vraag *omtrent het al of niet wettig bestaan dezer congregatie*, meende de kwestie in hoeverre de associatie Verbundt en Cie met het oog op de Wet van 1806 en latere verordeningen op het onderwijs, bevoegd was *tot het opvoeden en onderwijzen van kinderen*, een onderwijs, dat, volgens de vermelde notariële akte in handwerken, talen en wetenschappen bestaat, aan het oordeel van den Minister van Binnenlandsche Zaken te moeten overlaten.

De bedenkingen door den ondergeteekende in het midden gebragt en op zijn verzoek aan Z.Exc. den Minister van de Zaken der R. K. Eeredienst medegedeeld, geven aanleiding tot eene briefwisseling tusschen laatstgen. Minister en den onderget. De Min. van de Zaken der R. K. Eeredienst namelijk deelt des onderget. gevoelen in deze aangelegenheid niet, en vermeent dat, zoo eene erkenning van regeringswege al wenschelijk mogt te achten zijn, zij in allen gevalle niet als door de wetten gevorderd of als noodzakelijk te beschouwen is. Naar het oordeel van gen^d Minister is met name het decreet van 1809 hier huiten toepassing, daar de associatie Verbundt en Cie niet is eene geestelijke maar eene wereldlijke, geheel seculiere vereeniging, daar zij, zoo al geene eigenlijk gezegde of gewone handelsassociatie, dan toch is een zedelijk ligchaam in den zin van den X titel III boek van het Burgerlijk Wetboek, en mitsdien niet het keizerlijk decreet van 1809 op haar toepasselijk kan zijn, als sprekende alleen van *geestelijke* instellingen en niet van *seculiere* maar zij in de termen valt van art. 1690 Burgerl. Wetboek.

De ondergeteekende intusschen kan niet ontveinzen dat het hem in den aanvang geenszins als zoo zeker voorkwam, dat de associatie Verbundt en Cie van zuiver seculieren aard was, en het zamenwonen in een gesticht, het gekleed gaan als religieusen, waren omstandigheden wel geschikt om den onderget. daaromtrent in twijfel te brengen. Maar de onderget.

deur voor allerlei ontduikingen van zijne voorschriften opengesteld, daar aldus eene instelling door slechts haren geestelijken aard te ontkennen en daarvan de uiterlijke gedaante te vermijden, onmiddellijk buiten de termen van het decreet zou gevallen zijn. Dit nu kan men redelijkerwijs niet veronderstellen des Wetgevers bedoeling te zijn geweest. Dit ook is niet de beteekenis die de Nederl. Regering aan het Decreet heeft toegeschreven, getuige de Protestantsche instelling der diakonessen te Utrecht, een antecedent des te gewigtiger, omdat die instelling uit haren aard niet geestelijk was, noch zijn kon, en ten haren opzigte de twijfel nog kon geopperd worden, of het decreet van 1809 wel voor instellingen van *niet* R. K. aard kon geacht worden geschreven te zijn — niettegenstaande al hetwelk evenwel de instelling der diakonessen er door de Regering toe gebracht werd om overeenkomstig meergemeld decreet van 1809 aan U. M. de Statuten ter goedkeuring open te leggen.

De onderget. zal al verder niet behoeven stil te staan bij de omstandigheid dat de leden der vereeniging Verbundt en Cie zich bij eene notariëele acte tot eene *Vennootschap van koophandel onder eene firma* hebben geconstitueerd. Bevremding moge het baren, dat eene instelling, ten doel hebbende *niet* het drijven van eenigen handel hoegenaamd, maar het verplegen van zieken en onderwijzen der jeugd, die handeldrijvende gedaante vermeende te moeten aannemen, terwijl het met den onder de vroegere zoowel als de tegenwoordige wetgeving zeer gebruikelijken vorm van een eenvoudig genootschap had kunnen volstaan, maar door het aannemen van den form eener firma van koophandel ging het wezen der zaak niet verloren en de Regering kan, naar de onderget. vermeent, die notariëele overeenkomst niet anders beschouwen, dan als eene private handeling tusschen derden die haar ten aanzien van het Staatsregt geenszins bindt.

De associatie Verbundt en Cie die in 1836 den vorm eener *Vennootschap onder eene firma* aannam, noemt zich nu een *zedelijk ligchaam* in den zin van art. 1690 Burg. Wetboek. De onderget. zal niet behoeven te doen opmerken hoe weinig dit laatste overeenkomt met de in 1836 gepasseerde notariëele acte die ten grondslag strekt der geheele associatie in hoedanigheid eener firma van koophandel, en welke acte, voor zooverre den onderget. gebleken is, nog steeds als geldend te beschouwen of althans door partijen niet ingetrokken is. Deze afwijking intusschen van de notariëele akte op zich

meende tevens en is dit nog van gevoelen, dat het al of niet geestelijke of seculiere der instelling niets tot de toepasselijkheid van het decreet van 1809 afdoet, maar dat dit laatstehankelijk is van de vraag of de instelling in haar wezen en werkring gelijk staat geheel of gedeeltelijk met die, waartomtrent het bewuste decreet voorzieningen treft. Het doel nu der Associatie Verbundt en Cie is, wat het verplegen van zieken en bejaarden aangaat, geheel gelijk aan dat, omschreven in Art. 1 van gen^d decreet; de instelling heeft hare eigene woningen; de zusters hebben eene eenvormige kleederdragt. Zoodanige instellingen worden volgens art. 2 van dat decreet niet toegelaten, dan voor zooverre hare Statuten door den Koning zijn goedgekeurd, moetende zij bij gebreke van dien worden ontbonden. En dit alles is, naar des onderget.^s inzien van toepassing evenzeer op *geestelijke* en op *niet geestelijke* gestichten, gelijk het dan ook reeds op *niet geestelijke* gestichten werd toegepast. Het zij zoo, er komen sommige bepalingen in het decreet voor, die alleen voor geestelijke gestichten kunnen geschreven zijn, als b.v. Art. 6—8 *des Noviciâts et Voeux*, maar hieruit vloeit niet voort, dat alleen voor geestelijke instellingen het geheele decreet zou zijn uitgevaardigd. Het doel van het decreet dient naar des onderget. meening vooral in het oog te worden gehouden, zal men niet dwalen in deszelfs toepassing. De Wetgever keurde het noodig ook de vereenigingen van liefdadigheid onder de algemeene controle der Regering te stellen en te houden, niet omdat die gestichten meestal van geestelijken aard zijn, maar omdat de Regering het voor het behoud van rust en orde, het getrouw doen nakomen van alle wetten, het tegengaan van alle misbruiken, noodzakelijk achtte om een oppertoezicht te houden over *vereenigingen* van welken aard ook, wereldlijke zoowel als geestelijke.

Uit dat denkbeeld ontstond de bepaling van Art. 291 Code pénal; daaruit sproot ook het decreet voort van 1809, aan welke beide één beginsel ten grondslag ligt, namelijk dat geene vereenigingen, geene gestichten van welke godsdienstige gezindheid, zij mogen van wereldlijken of geestelijken aard zijn, zich kunnen vestigen zonder voorkennis en goedkeuring der Regering. Zou dit beginsel eene volledige toepassing erlangen dan moest trouwens de wetgever wel de geestelijke niet alleen maar ook de wereldlijke instellingen van dien aard aan de controle der Regering onderwerpen; gold het decreet *niet* voor wereldlijke gestichten, de wetgever had een wijde

zelve beschouwd kan, naar het den onderget. toeschijnt, der Regering niet dan onverschillig zijn. Maar geenszins zou hij het gevoelen deelen, dat, aangenomen dat de associatie slechts als een zedelijk ligchaam te beschouwen is, zij daarom geene erkenning van regeringswege zou behoeven. In de eerste plaats kan, naar des onderget.^s inzien art. 1690 Burgerl. Wetboek niet beschouwd worden dan alleen in verband met art. 291 C. P^l en reeds op grond van laatstgen.^d artikel, dat zoolang het kracht van wet heeft, wel zal dienen te worden toegepast, zou de onderget. vermeenen dat de Associatie Verbundt en Cie zoo lang die niet van Regeringswege is erkend eene vereeniging is *strijdig met de wet*, met andere woorden, strijdig met het decreet van 18 february 1809, hetwelk in Art. 2 eene erkenning van wege de Regering ver-eischt.

Hetgeen derhalve de onderget. de eer had hierboven te zeggen van den vorm van eene vennootschap onder eene firma, zou voor zijn inzien, evenzeer van toepassing zijn op de hoedanigheid van zedelijk ligchaam, die de associatie zich thans toeschrijft, namelijk dat de vorm het wezen der zaak niet veranderen noch aan de bestaande wetten hare kracht ontnemen kan.

De ondergeteekende heeft in deze aangelegenheid zijne zienswijze in het breede gemeend te moeten ontwikkelen, omdat hij het zich ten plicht achtte U. M. een overzicht van al het verhandelde te geven en tevens de redenen open te leggen waarom en op grond van welke wetsbepalingen en antecedenten de betrokken instelling tot het aanbieden harer statuten en het vragen eener erkenning van regeringswege naar zijn inzien, diende genoopt te worden.

Die aanbieding der statuten en die aanvraag om eene erkenning heeft door tusschenkomst van de R. K. Eerdienst, thans werkelijk plaats gehad. Maar die demarche is gedaan onder de verklaring dat men alleen als *zedelijk ligchaam* en niet als geestelijke instelling die aanvraag deed, en mitsdien de eventueel te verleenen goedkeuring en erkenning haren grond niet kan noch mag hebben in de bepalingen van het decreet van 1809, waaraan de vereeniging zich niet zou kunnen noch mogen onderwerpen, maar alleen in de gewone burgerlijke wet, voor zoo verre die eene erkenning of goedkeuring zou kunnen medebrengen.

De onderget. zal liever niet stilstaan bij het onvoegzame eener aldus ingerigte aanvraag, waarbij men der Regering

als schijnt te willen voorschrijven naar welke beginselen en wetten alleen zij de associatie van Verbundt en Cie zou mogen beschouwen en erkennen. Het zal, na het bovenbetoogde evenmin noodig zijn aan te toonen, hoe ongegrond de meening is van de adressanten, dat het decreet van 1809 alleen op kloosterlijke instellingen van toepassing is. De vragen, welke naar aanleiding van het aangeboden reglement en den inhoud van het begeleidend adres, alleen schijnen behoeven gedaan te worden, zijn, naar des onderget.^s meening dezen, of: 1° het reglement voor goedkeuring vatbaar is; 2° of de reserve door de adressanten ten aanzien van de toepassing van het decreet van 1809 gemaakt, de regering nog in de mogelijkheid laat, om het gedaan verzoek om erkenning in aanmerking te nemen?

Voor zooveel des onderget.^s Dep^t betreft is het hem voorgekomen, dat het Reglement niets inhoudt dat een goedkeuring er van door of vanwege U. M. beletten zou; de vermelding echter daarin gemaakt van het geven van onderwijs zal eene goedkeuring, naar de onderget. vermeenen zou, of geheel verbieden of slechts onder bepaalde voorwaarden mogelijk maken.

Wat nu den inhoud van het adres zelf aanbelangt en de daarbij uitgedrukte verklaring omtrent het decreet van 1809, zoo gelooft de onderget. onder verbetering, dat, hoe ongewoon eene zoodanig ingerigte aanvraag ook te agten zij, dit de Regering geen beletsel behoeft te zijn, bij de behandeling der zaak, daar zij zich zelve als beter in staat beschouwen mag ter beoordeeling der vraag, naar welke wetten hier te handelen en voor welke soort van instelling de associatie Verbundt en Cie uit een regtskundig oogpunt te houden zij, dan de adressanten. Het is bovendien voor de Regering onverschillig op welken grond de adressanten vermeenen te handelen, mits door hunne aanvraag aan de wet voldaan, en alsoo het bestaan der instelling gewettigd worde.

De onderget. zou mitsdien eerbiedig U. M. in overweging geven de Ministers voor de Zaken der R. K. Eeredienst, van Binnenl. Zaken en den onderget. te magtigen, ten zij U. M. daartegen eene hinderpaal mogt vinden, dat de adressanten zich niet onmiddellijk tot U. M. maar tot eenen van H. D. Ministers, dien voor de zaken van de R. K. Eeredienst gewend hebben, hun door middel eener ministerieele dispositie te doen kenbaar worden, dat hun bij rekest overgelegde reglement wordt goedgekeurd, voor zooverre het in de toe-

passing niet in strijd is met de wetten en verordeningen op het onderwijs, en tevens dat ingevolge de gedane aanvraag, en overeenkomstig voorm^d Reglement de associatie van Verbundt en Comp^{te} zich noemende Zusters van Liefde, van Regeeringswege wordt erkend.

Zonder het gevoelen van zijne ambtgenooten, de Min.^{rs} van Binnenl. Zaken en voor de Zaken der R. K. Eeredienst te willen vooruit loopen, zou de onderget. vermeenen, dat aldus het bezwaar ten aanzien van het onderwijs genoegzaam wordt tegemoet gekomen, daar al hetgeen in strijd met de verordeningen op het onderwijs door of van wege die associatie nu of later geschieden mogt, door het verleenen eener aldus ingerigte erkenning geenszins gewettigd wordt en vatbaar blijft om, indien daartoe termen mogten bestaan of ontstaan, op een wettige wijze te worden tegengegaan. Ten andere kan de onderget. hier nog bijvoegen, dat ook bij de erkenning der Utrechtsche Diakonessen in U. M. besluit van 24 Aug. 1846 n° 73 geheim geene wettelijke verordeningen op grond waarvan de erkenning geschiedde, genoemd worden, *zoodat ook in het tegenwoordig geval eene uitdrukkelijke vermelding van het decreet van 1809 niet noodzakelijk schijnt.*

De vraag doet zich tenslotte op, in hoe verre de erkenning van het bestaan en goedkeuring van het Reglement der hoofdassociatie te Tilburg geacht zal kunnen worden zich uit te strekken tot hare onderdeelen, reeds bestaande of nog te ontstaan? De onderget. zou van oordeel zijn, dat indien men de woorden van het decreet van 1809 waarvan hij zich verplicht acht steeds uit te gaan, strengelijk opnam, er voor iedere afdeeling van de associatie eene uitdrukkelijke erkenning van Regeeringswege zou noodig zijn, volgens art. 2 van vorm^d decreet, luidende: „Les Statuts de chaque congrégation ou maison séparée seront approuvés par nous”. etc. Intusschen zou de onderget. vermeenen dat zoolang de handelingen van deze of geene afdeeling niet het tegendeel raadzaam maken, of de Regering niet in onmiddellijke aanraking met deze of geene afdeeling komt, de erkenning der hoofdassociatie voldoende te achten is en ook voor de afdeeling derzelve mag werken. Komt echter de Regering in onmiddellijke aanraking met eene der onderdeelen der associatie, en wordt daardoor de Regering genoodzaakt om middellijk of onmiddellijk het al of niet wettig bestaan derzelve uitdrukkelijk of stilzwijgend te erkennen, alsdan kan dit, naar des onderget.^s eerbiedig

inzien niet geschieden dan met volledige kennis van zaken van den kant der Regering. Dien overeenkomstig zou bij dan ook voorloopig van gevoelen zijn, dat op het rekest der Afdeeling van Verbundt en Cie te Arnhem gevestigd, vragende om authorisatie tot aanvaarding van een legaat niet gevoelig van Regeringswege zou kunnen worden beschikt, dan nadat ook die afdeeling hare Statuten aan de goedkeuring der Regering zal hebben onderworpen, of de verklaring zal hebben afgelegd, dat zij geheel berust op en werkt overeenkomstig het Reglement van de hoofdassociatie van Tilburg overgelegd, ten einde alzoo de Regering met het wezen en den aard ook dier instelling bekend zij, en haar bestaan erkend hebbe, alvorens zij haar de gevraagde autorisatie verleene.

De Minister van Justitie
(get.) de Jonge van Campens Nieuwland

Ten aanzien van hetgeen in bovenstaand rapport voorkomt betrekkelijk de Diakonessen te Utrecht, neemt de ondergeteekende de vrijheid zich te gedragen aan de geheime rapporten van het Dep. van Binn. Zaken van 1° November 1844 n° 113, 24 Juny 1845 n° 67 en 23 Maart 1846 n° 30 ¹⁾.

Wat overigens betreft de strekking van het rapport van het Dept. van Justitie, om aan de adressanten de voorgestelde kennisgeving te doen, kan de onderget. zich in het algemeen daarmede wel vereenigen, doch vermeent hij dat dezelve aldus zoude behooren te worden geredigeerd: „dat haar” (: niet *hun*, want de adressanten schijnen allen vrouwen te zijn:) „bij rekeste overgelegd Reglement, wordt goedgekeurd, onder voorwaarde, dat zij, voor zooveel het geven van onderwijs en de oprigting van daartoe vereischte scholen betreft, zich stipelijk gedragen naar de daaromtrent bestaande of nader uit te vaardigen wettelijke en *andere* verordeningen, en tevens, dat ingevolge de gedane aanvraag, en overeenkomstig vorm^d Reglement, de associatie van Verbundt en Cie, zich noemende Zusters van Liefde, van Regeringswege wordt erkend.”

Het Dept. van Justitie is van gevoelen, dat vermits de adressanten zich niet onmiddellijk tot U. M., maar tot eenen van H. D. Ministers gewend hebben, de vorenstaande kennisgeving, door middel eener ministeriele dispositie, aan haar

¹⁾ Deze rapporten hadden betrekking op de erkenning van de Diakonessen te Utrecht. Vgl. Bijlage III.

zou behooren te worden medegedeeld; — met dit denkbeeld kan de ondergeteekende zich niet vereenigen en hij vermeent, dat, evenzeer als het verzoek, in der tijd door de Diakonessen te Utrecht gedaan, om goedkeuring op het Reglement voor die vereeniging, bij *Koninklijk besluit* is toegestaan, ook het onderwerpeijk Reglement, door U. M. wanneer daartegen overigens bij H. D. geene bedenkingen bestaan, zou behooren te worden goedgekeurd. Wel is waar, had het voorloopig bestuur der diakonessen-vereeniging zich regtstreeks tot U. M. gewend, terwijl de besturende leden der vereeniging van Zusters van Liefde haar adres aan den Minister voor de Zaken der R. K. Eeredienst hebben gerigt, doch dit onderscheid in den vorm behoort, naar inzien van den onderget. geen onderscheid te maken in de wijze van goedkeuring, welke eene daad is van Souvereine magt, welke naar zijn inzien, van den Koning alleen behoort uit te gaan, en hij acht het dus meer raadzaam, dat de sanctie op dusdanige vereenigingen door U. M. zelve worde verleend.

In bovenstaand rapport wordt ook het punt behandeld, hoedanig de Regering zich zoude behooren te gedragen, ten aanzien van de onderdeelen der *Tilburgsche* vereeniging. Art. 2 van het overgelegde reglement bepaalt, dat de Vereeniging, om haar doel te bevorderen, zooveel mogelijk werkzaam is, tot het daarstellen van hulpvereenigingen tot het zich in betrekking stellen met andere weldadige inrigtingen en personen, zoo te Tilburg als elders, enz.

Mogt nu casu quo het Reglement door U. M. worden goedgekeurd, dan zou te gelijkertijd het bestaan van hulpvereenigingen zijn toegelaten. Hiertegen kan op zich zelve wel geene bedenking bestaan, doch de Regering behoort, naar des onderget. oordeel, van het bestaan der hulpvereenigingen kennis te dragen, en de zekerheid te hebben dat zij zich niet naar andere beginselen dan de hoofdvereeniging gedragen, en de onderget. kan zich, uit dien hoofde, niet vereenigen met het voorstel van den Minister van Justitie, om alleen dan, wanneer de Regering met eene der hulpvereenigingen in aanraking mogt komen, door deze eene bepaalde verklaring te doen afleggen, dat zij geheel berust op, en werkt overeenkomstig het Reglement voor de Hoofdvereeniging, maar hij acht het integendeel noodig, dat de Regering, en, door hare tusshenkomst, de provinciale en plaatselijke autoriteiten, kennis dragen van het bestaan der hulpvereenigingen, weshalve bij vermeent, dat, bij de goedkeuring van

het reglement, behoort te worden bepaald, dat de vereeniging van de daarstelling van iedere hulpvereeniging aan de Regering zal moeten kennis geven, met overlegging der bovengemelde verklaring van het bestuur der hulpvereeniging, en dat na zoodanige verklaring, haar bestaan, zonder overlegging van Statuten of goedkeuring daarop, als gewettigd zal worden beschouwd.

Ten advieze overgaande, heeft de ondergeteekende de eer U. M. eerbiedig in overweging te geven, om aan de drie betrokken Dept^a op te dragen H. D. een ontwerp van besluit aan te bieden, strekkende tot het toestaan van het verzoek der adressanten, om goedkeuring van het door haar overgelegd Reglement, onder de in hoofde dezer vermelde voorwaarde, en met bepaling, dat het bestuur van de vereeniging verplicht zal zijn, van de oprigting van iedere hulpvereeniging in Art. 2 van het Reglement voorn^d aan den Minister van Binn. Zaken (als behorende de verzorging van behoeftigen en het onderwijs tot de attributen van dat Dep.) kennis te geven met overlegging van eene verklaring van het bestuur dier hulpvereeniging of van hare leden, dat zij geheel berust op, en werkzaam zal zijn overeenkomstig het Reglement van de hoofdvereeniging, door welke verklaring de hulpvereeniging, zonder eenige verdere formaliteit als wettig gevestigd zal worden beschouwd.

Mogt U. M. zich met dit voorstel kunnen vereenigen, dan zou tevens de weg aangewezen zijn, hoedanig met de hulpvereeniging te Arnhem te handelen zij, om te geraken tot eene beschikking op het, door dezelve gedaan verzoek, om tot het aanvaarden van een legaat gemagtigd te worden ¹⁾.

(Slot volgt).

¹⁾ R. K. Eeredienst n° 1275.

Zorgen van Bisschop Ophovius na den val van Den Bosch in 1629

door

P. PLACIDUS, O. M. Cap.

Onberekenbaar zijn de groote diensten van de aartshertogen Albertus en Isabella voor het Katholieke geloof, zoowel in de Noordelijke als in de Zuidelijke Nederlanden. Tijdens hun bestuur (1598—1621) trachtten zij den Katholieken godsdienst te herstellen en te hernieuwen; zij hebben echter ook in de Nederlanden een dam opgeworpen tegen de krachtige verspreiding en het verder indringen der Hervorming.

De aartshertogen deden dit uit plicht, hun door Filips II bij de aanvaarding van het bestuur over de Nederlanden opgelegd; bovenal was hun degelijke, godsdienstige overtuiging en hun diepe godsvrucht, bij het krachtig doorzetten der Contra-reformatie op velerlei gebied, nog veel meer de krachtige drijfveer.

Aartshertog Albertus stierf den 13 Juli 1621; de inf. Isabella werkte als gouvernante in de Nederlanden tot haar dood in 1633 op dezelfde wijze voort. Hare zorgen voor de Katholieken werden nog grooter, toen bij het afloopen van het 12-jarig Bestand, in 1621, de oorlog in de Nederlanden weer hervat werd. De Katholieken kwamen daardoor in grotere verdrukking ¹⁾.

¹⁾ H. Pirenne, *Histoire de Belgique*, IV, 1919, p. 357 en 384 sqq.; H. J. Elias, *Kerk en Staat in de Zuid. Nederlanden onder de regeering van Albertus en Isabella*, (1598—1621) 1931, blz. 47 vlg.; Comtesse M. de Villermont, *L'Infante Isabelle*, II, 1912, p. 486 ssq.

Bijzonder kwam dit tot uiting bij den val van Den Bosch in 1629. Men heeft den val dezer stad met inspanning van alle krachten willen voorkomen. Koning Filips IV en de inf. Isabella wilden zelfs Breda, dat in 1625 eerst na een langdurig beleg veroverd was, weer aan Frederik Hendrik teruggeven, op voorwaarde dat Den Bosch in Spaansche handen zou blijven; voor de inf. Isabella zou het prijsgeven van Breda, onder haar bestuur veroverd, een zwaar offer geweest zijn. Maar nader lag haar Den Bosch aan het hart; de val dezer stad zou o. a. voor het Katholicisme veel ongunstiger gevolgen hebben. Frederik Hendrik kon wegens den tegenstand der Staten-Generaal op dat aanbod niet ingaan.

Toen Den Bosch zich 14 September 1629 aan Frederik Hendrik moest overgeven, was ook de indruk in de Zuidelijke Nederlanden geweldig. De inf. Isabella was zeer bedroefd; men achtte den toestand der Spaansche regeering in de Nederlanden kritiek. Een sterke anti-Spaansche stemming kwam tot uiting in de Zuidelijke Nederlanden; vooral tegen kardinaal Cueva die, gelijk kardinaal Granvelle onder Margaretha van Parma, hier de leiding had der Spaansche politiek. Had Frederik Hendrik zijn verdraagzame politiek jegens de Katholieken kunnen doorzetten, de Zuidelijke Nederlanden waren wellicht toen naar de Republiek der Staten-Generaal overgegaan¹⁾.

De zorgen der inf. Isabella gaan nu meer bijzonder uit naar de Katholieken, zoowel van de Stad als van de Meierij van Den Bosch, die nu in de verdrukking kwamen der Protestanten; waar ze kon, bood ze steeds een helpende hand. Op de inf. Isabella deed Michael Ophovius, bisschop van Den Bosch, nooit tevergeefs een beroep, toen zijn bisdom door den val van Den Bosch in 1629 in een zware beproeving was geraakt.

Een samenvatting van al zijn zorgen gaf Ophovius in zijn diarium (dagboek), waarin hij dag voor dag de gebeurtenissen

¹⁾ J. Cuvelier-J. Lefèvre, *Correspondance de la Cour de l'Espagne et les affaires des Pays-Bas au XVIIe siècle*, t. II, (1621—1633), 1927, p. 454, 457, 478.

aanteekende, waarheen tijdens het beleg, bij en nà de overgave van Den Bosch, zijne bisschoppelijke zorgen uitgingen ¹⁾).

Over de vele onderwerpen, waarvan Ophovius in zijn diarium mededeeling doet, zijn we in staat meer licht te doen vallen: op het lot der Katholieke weezen van Den Bosch, op Balthasar Walravens, pastoor der parochie van St. Jacob, op de ornamenten der kathedrale kerk van St. Jan, op de overgave van het beeld der Zoete Lieve Vrouw van Den Bosch aan de infante Isabella, en op de fundatie van Anna van Hambroeck. Een paar bundels stukken, die berusten in het Algem. Rijksarchief te Brussel, stelden ons hiertoe in staat ²⁾).

Maar alvorens deze onderwerpen nader te behandelen, laat ik hier eenige bijzonderheden volgen over bisschop Ophovius zelf, en zijne medehelpers in dezen, nl. Jkvr. Anna van Hambroeck, P. Columbanus van Leuven, Capucijn, en Jhr. Arent van Boecop.

I. Ophovius en zijn medehelpers.

Michael Ophovius (Van Ophoven) werd ± 1564 te 's-Hertogenbosch geboren; hij vertrok in 1584 met zijn vader naar Antwerpen, en trad dáár in 1586 in de orde der Dominicanen. Hij deed zijne theologische studiën eerst te Bologna, vervolgens aan de universiteit van Leuven, alwaar hij licentiaat werd, en in 1610 verleende hem de generaal der Dominicanen het doctoraat in de theologie. Daarna was hij voor zijne jonge medebroeders werkzaam als lector. Weldra werd hij tot prior gekozen van het Dominicanenklooster van Antwerpen; dit klooster, dat ten gevolge van den beeldenstorm van 1566 zeer veel geleden had, werd door zijne zorgen geheel hersteld. Daarna was hij provinciaal zijner orde in België, totdat hij in 1615 door de Congr. de Prop. Fide aangesteld werd tot superior der Dominicanermissionarissen in de Hollandsche

¹⁾ *Diarium R. D. Michael Ophovii episcopi Buscoducensis* (4 Aug. 1629—1 Januari 1632); Haaren, Groot Seminarie (in handschrift); 's Bosch, Provinc. Genootschap (uittreksel).

²⁾ Brussel, Algem. R. Archief, *Pap. d'état et de l'audience*, 2040, 2044.

Missie. Hier was hij tot 1623 werkzaam; dan werd hij te Heusden gevangen genomen. Hij heeft 18 maanden in Den Haag in gevangenschap doorgebracht. Eindelijk slaagde Isabella er in, om Ophovius tegen Hollandsche gevangenen uit te wisselen; hij werd in vrijheid gesteld. Op voordracht van Isabella werd hij in 1626 benoemd tot bisschop van Den Bosch.

Als geen ander bisdom lag Den Bosch in het brandpunt der beroeringen van dien tijd; het was volop oorlogsgebied. Ophovius, geestelijk en wetenschappelijk uitmuntend toegerust, had reeds jarenlang in de Noordelijke Nederlanden midden in den geloofsstrijd gestaan. Hij was dus wel in staat om het moeilijke bestuur van dit bisdom op zich te nemen. Van Den Bosch uit bleef hij ook het werk der Hollandsche Missie bevorderen; zelfs had hij met goedkeuring van den paus in Den Bosch een seminarie gesticht om in Denemarken, Noorwegen en Zweden, een missie te beginnen ¹⁾.

Door den val van Den Bosch op 14 September 1629 kwam dit te vervallen; Ophovius moest met geheel de geestelijkheid de stad verlaten. Zijn streven is nu: De bestaande plakaten door de Staten-Generaal tegen de Katholieken uitgevaardigd, die op Stad en Meierij van Den Bosch werden toegepast, te keeren, of: deze plakaten, en ook de uitvoering van het verdrag van overgave van Den Bosch in zake godsdienst, zooveel mogelijk te verzachten.

Om de vrijheid van den Katholieken godsdienst in de Stad en Meierij van Den Bosch te redden, gaf Ophovius aan Isabella zoowel mondeling als schriftelijk, voortdurend alle mogelijke inlichtingen. Zijn ondervinding, zijn kennis van personen en toestanden, was hem in deze omstandigheden zeer voordeelig; alsook zijne relaties met aanzienlijke personen, in het bijzonder met Frederik Hendrik. Hij liet zijne belangen in Den Haag behartigen door den deken van Hilvarenbeek, en door afgevaardigden van Spanje op de conferentie, die met

¹⁾ L. H. C. Schutjes, *Geschiedenis van het bisdom 's-Bosch*, II, 1872, blz. 122 vlg., *Oudheden en Gestichten des Bisschoppelijken stad en Meierij van 's-Hertogenbosch*, 1749, blz. 236 vlg.

de commissie der Staten-Generaal werd gehouden te Tilburg, om de gevolgen van den val van Den Bosch te regelen ¹⁾. Ophovius trad overal leidend, aanmoedigend en vermanend op. Sinds zijn vertrek uit Den Bosch woonde hij veelal te Geldrop. De levensavond van Ophovius was wel vol van zware zorgen. Hij stierf den 4 November 1637 te Lier.

De eerste sporen der familie **Van Hambroeck** treft men aan in de Nederrijnsche provincie; in 1265 kwam daar al een Arnold van Hambroeck voor. De geregelde stamreeks begint met Joris van Hambroeck in 1418; zijn zoon Adam werd in 1446 schepen van Rijnberk. In hoeverre deze tak der familie Van Hambroeck (die ook in Overijssel voortkomt) verwant is aan die in de Zuidelijke Nederlanden, is mij niet gebleken.

Anna van Hambroeck stamde waarschijnlijk uit den tak der oude Brabantsche familie. Een heerlijkheid Hambroeck was gelegen in de Baronie van Breda, onder Princenhage (vroeger Meerterse genoemd). Reeds in 1407 worden Peter van der Beversluys en Dirck Crauwel „mannen” ²⁾ van Peeter van Hambroeck, zoon van Jan Maesz. genoemd ³⁾. Voor een erf gelegen onder deze heerlijkheid Hambroeck, werd in 1409 aan Peeter van Hambroeck een jaarlijksche cijns betaald ⁴⁾. Willem van der Leck werd in 1430 met Gageldonck en Hambroeck beleend; in 1436 verkocht hij beide aan Willem Jansz. de Rye, echtgenoot van Jenne van der Leck ⁵⁾. Den 3 Maart 1440 werd voor het laathof ⁶⁾ der heerlijkheid Hambroeck een halster ⁷⁾ rogge erfpacht geregistreerd ⁸⁾. Krachtens testamentaire beschikking van Filips van der Lecke, den 30 Mei 1440, moest Wilhelmus van Hambroeck, die „wapenknecht”

¹⁾ *Diarium* etc.

²⁾ Man d. i. leenman of dienstman.

³⁾ A. Erens, *Oorkonden van St. Catharinadal*, 1931, blz. 165.

⁴⁾ Erens *l. c.*, blz. 172.

⁵⁾ Mr A. F. van Schilfgaerde, *Het archief van het Huis Bergh*. Inleiding 1932, blz. 141.

⁶⁾ Laathof d. i. rechtbank, waarvoor laten en laatgoederen werden geoordeeld; laten zijn hoorige laatgebruikers of onvrije cijnsplichtigen.

⁷⁾ Halster d. i. 2 veertelen op het Antwerpsche gebied.

⁸⁾ Erens *l. c.*, blz. 172.

werd genoemd en te Ginneken woonde, de jaarlijksche cijns die rustte op zijn goed Reypaertsbeemt op Den Emer onder de parochie van Meerterse, aan de zusters van Catharinadal te Breda afstaan ¹⁾). ± 1450 huwde Godevaert van Hambroeck met Johanna van Gageldonck. Dan werd de heerlijkheid Den Emer onder Princenhage gescheiden van de heerlijkheid Gageldonck ten behoeve van voorn. Johanna van Gageldonck. Hunne dochter Elisabeth van Hambroeck erfde de heerlijkheid. Zij trouwde met Jhr. Jan van Wijck, die Den Emer aan zijn zoon Cornelis naliet ²⁾).

Dit zijn eenige leden van het feudale adellijke geslacht Hambroeck in de Baronie van Breda, die reeds in het begin der 15e eeuw werden aangetroffen. In 1450 werd Hambroeck met de heerlijkheid Gageldonck tot één laathof vereenigd; en 27 Februari 1459 verkocht Hendrik de Bye de heerlijkheden Hambroeck en Gageldonck aan Johan, graaf van Nassau en heer van Breda.

Hieruit blijkt wel dat de familie Van Hambroeck vroeger een aanzienlijke positie had in de Baronie van Breda, die ze echter blijkbaar niet heeft kunnen handhaven. Sindsdien kwam deze familie voor in Overijsel en in België, o. a. in de magistraat van Antwerpen en te Leuven ³⁾).

Jhr. Johan van Hambroeck, vader van Anna, was geboren te Leuven; hij werd in 1591/1592 poorter van Den Bosch ⁴⁾. Hij huwde 22 Aug. 1590 met Elisabeth van Brecht in de St. Catharinakerk van Den Bosch ⁵⁾. Uit dit huwelijk werden twee kinderen geboren: Jan en Anna; Jan is al vroeg gestorven. Anna werd 28 Aug. 1597 in de St. Janskerk gedoopt;

¹⁾ Erens l. c., blz. 217 en 228.

²⁾ *Taxandria*, XXIX, blz. 203.

³⁾ Hun wapen was: Doorsneden van goud op blauw, met een blauw gekroonden rooden leeuw, over alles heen een helmteeken, over den leeuw uitkomende. De heerlijkheid Hambroeck behoort nu tot het gehucht Overbroek onder Princenhage. A. L. v. d. Aa, *Geschiedk. Beschrijving der stad Breda en omstreken*, 1845, blz. 122 vlg.

⁴⁾ Jhr. Mr. A. F. O. van Sasse van Ysselt, *De voorname huizen en gebouwen van 's-Hertogenbosch*, II, blz. 290 vlg.

⁵⁾ *Taxandria*, XVII, blz. 192.

peter en meter waren: mijnheer de schouteth van Den Bosch en mijn joffrouw Grobbendonck ¹⁾).

Jhr. Johan van Hambroeck was drossaard van Heeswijk; tevens was hij rentmeester van de abdij van Echternach. Hij had ook een tijd lang het kasteel Croy onder Stiphout in eigendom; hij placht dit als zijn buiten te bewonen, terwijl hij poorter was van Den Bosch. In 1617 heeft hij het kasteel Croy verkocht ²⁾).

Wanneer de ouders van Anna van Hambroeck gestorven zijn, is ons niet gebleken. Zeker is dat Anna den 11 November 1625 alléén optrad bij den koop van een huis op de Oude Dieze in Den Bosch; het behoorde aan Johan van den Bossche, stadhouder van den hoofdschout van de Stad en Meierij van Den Bosch. Hier schijnt ze sindsdien gewoond te hebben. In 1633 erfde zij de heerlijkheden Jekschot en Pasbogaert, onder St. Oedenrode; ze ontving ze van Adriana Dobbeltstijn, die een zuster was van hare grootmoeder van vaderszijde. Wegens moeilijkheden met den magistraat van St. Oedenrode, verkocht zij deze erfenis 24 December 1658 aan Isaac Ballum, rentmeester der geestelijke goederen in Peelland ³⁾).

Behalve in Den Bosch bezat ze ook elders vele goederen; o. a. te St. Oedenrode, te Moergestel, in de provincie Zeeland. In 1630 schatte Anna van Hambroeck de jaarlijksche inkomsten van haar vermogen op 4000 gld. ⁴⁾ Ze was dus zeer vermogend. In het laatste gedeelte van 1660 schijnt ze gestorven te zijn. Ophovius was vol lof over hare milddadigheid, en over haar werken voor het behoud van het Katholiek geloof en de vereering van de Z. L. Vrouw van Den Bosch.

P. Columbanus van Leuven, in de wereld Carolus uit het aanzienlijke geslacht van Troostenberghe, werd ± 1591 te Leuven geboren; hij trad dáár 8 September 1611 in de

¹⁾ *Taxandria*, XVI, blz. 192.

²⁾ *Taxandria*, XXI, blz. 91.

³⁾ *Taxandria*, III, blz. 249.

⁴⁾ Bijlage III.

orde der Capucijnen. Na reeds verschillende jaren in België werkzaam te zijn geweest, vervulde hij bij den val van Den Bosch in 1629 het predikambt in het Capucijnenklooster aldaar. P. Columbanus moest in 1629 met de andere geestelijken de stad verlaten; hij vestigde zich met eenige andere Capucijnen, o. a. P. Basilius van Brugge, te Vught, en van daaruit bleven zij in het habijt hunner orde nog geregeld de zielzorg in Den Bosch en omstreken uitoefenen. Aan deze gunstige beschikking zal de vriendschap van P. Basilius met Frederik Hendrik niet vreemd geweest zijn ¹⁾. Want ondanks het verbod van de uitoefening van den Katholieken godsdienst, op 20 October 1629 voor Stad en Meierij uitgevaardigd, bleven de geestelijken toch in de parochies de zielzorg uitoefenen. Isabella had hun 25 October 1629 bevel gegeven in de Parochies der Meierij te blijven; en ze had hun daartoe bescherming toegezegd.

Dit duurde tot 1633, het jaar waarin Isabella stierf; dan werden door de Staten-Generaal verschillende predikanten aangesteld op het platteland van Brabant. Deze werden allen op last der Spaansche regeering gevangen genomen. Daarop volgden van de zijde der Staten-Generaal de retorsieplakkaten tegen de Katholieken. Het eerste in 1634; hierdoor moesten de geestelijken uit 72 dorpen der Meierij verdreven worden. Ook de zielzorg der Capucijnen vanuit Vught hield op; P. Basilius vertrok naar Ravenstein ²⁾.

Gelijk de andere reguliere missionarissen, legde P. Columbanus het habijt zijner orde af, en vestigde zich in Den Bosch, om daar met anderen de zielzorg in het geheim onder de Bossche Katholieken voort te zetten ³⁾. Hij vond huisvesting

¹⁾ Dezelfde gunstige beschikking verkreeg P. Basilius ± 1635 van Frederik Hendrik, om vanuit Velp (in het land van Ravenstein) te Grave geregeld de zielzorg uit te oefenen; hij bleef daar tot zijn dood in 1664 werkzaam.

²⁾ P. Basilius, de laatste gardiaan van het Capucijnenklooster in Den Bosch, was te Ravenstein maar kort werkzaam, en vestigde zich te Velp, waar hij de zorg voor de Katholieken van Grave, die zonder herder waren, op zich nam. In 1645 stichtte hij het klooster van Velp.

³⁾ J. v. Heurn, *Beschrijving der Stad en Meierij van 's-Hertogenbosch*, 1776, II, blz. 364. J. Cornelissen, *Romeinsche Bronnen voor de kerkelijke toestanden der Nederlanden onder de Apostol. Vicarissen (1592—1727)*. I, (1592—1651), 1933, blz. 746 vlg.

bij Elisabeth Henrica de Bruyn, een vrome dame van rijken en deftigen stand. Door haar toedoen kon hij achter den Boerenmouw, uitkomende op de Hinthamerstraat, een schuilkerk stichten; deze droeg den naam van het H. Kruis (nos. 15 en 17). P. Columbanus is de stichter van de Capucijnenstatie in Den Bosch, die tot 1761 door de Capucijnen bediend werd. In de jaren 1653, 1655 en 1656 werden door den hoofdschout van Den Bosch dáár invallen gedaan. 18 Januari 1659 stierf P. Columbanus in Den Bosch, 68 jaren oud; hij werd dáár ook begraven ¹⁾. Zijn grafsteen werd in 1911 op een erf in de Hinthamerstraat teruggevonden. Deze steen, die in het bezit was gekomen van H. Ebeling en van A. G. J. Mosmans, werd door hen welwillend aan het Capucijnenklooster van Den Bosch afgestaan; hij is nu ingemetseld in het portaal van het klooster ²⁾.

Arent van Boecop gebruikte zijn aanzien en positie om de Katholieken in de verdrukking, waar hij maar kon, bij te staan. Het feudale adellijke geslacht Boecop werd tot het midden der 18e eeuw veelal to, tho of toe Boecop genoemd; het is waarschijnlijk uit Gelderland, en wel van de Veluwe afkomstig. De eerste, dien men heeft kunnen vinden, is Henricus de Bochope of thoe Boecop; deze werd in 1227 met eenige edellieden vermeld als getuige van Gerardt III van Gelre ³⁾.

In een rekest door Arent van Boecop in 1630 aan Isabella aangeboden, deelde hij mede, dat zijn voorvaderen de voornaamste waardigheden in het land van Gelre bekleed hadden, toen het nog onder zijn „vraye naturel seigneur” was. Als echter de vijand zich van Gelre had meester gemaakt, verliet zijn vader, Jkr. Gerit van Boecop, met zijn huisgezin zijn

¹⁾ Van Sasse van Ysselt, *l. c.* III, blz. 167 vlg.; *Analecta Ord. Min. Capuc.*, XI, p. 93 seq.

²⁾ *Taxandria*, XVIII, blz. 224 vlg.

³⁾ *Jaarboek Nederl. Adel*, 4e jg. (1891), blz. 24. Hun wapen is: een zwart ankerkruis in zilver, met 7 zwarte blokjes; 4 in de hoeken van het kruis, twee boven en één onder. *Navorscher*, 75e jg. (1926), blz. 30 vlg.

vaderland; hij wilde zijne kinderen eene Katholieke opvoeding geven. Daarom vestigde hij zich op het platteland der Meierij van Den Bosch, te St. Michiels-Gestel. Om dit vertrek naar Brabant had Gerit van Boecop zich groote financiële offers moeten getroosten ¹⁾. En sedert 1603 waren geen Boecop's meer in de ridderschap van Gelre opgeroepen, als zijnde van de Roomsche religie ²⁾.

Zijn vader Gerit van Boecop tot Gestel was een zoon van Arent van Boecop, die burgemeester van Arnhem was; Gerit huwde met jouffr. Mechteld Spirinck, erfdochter van den Kleinen Ruwenberg; ze was een dochter van Jhr. Christoffel Spirinck. Deze was heer van den Kleinen Ruwenberg en o. a. in 1565 schepen te 's-Hertogenbosch.

Arent en Mechteld hadden 6 kinderen; 3 kinderen hiervan lieten ze in Den Bosch doopen. De oudste, Arent (of Arnold), 2 Januari 1590 in de St. Jacobskerk; doopheffers waren: Floris Commangeur (wellicht de commandeur der Duitsche ridders te Vught) en jouffr. Coenen. Christoffel werd 25 Juli in dezelfde kerk gedoopt; en Jan ontving den 31 Maart 1598 het doopsel in de St. Janskerk ³⁾.

Als gedoopt in Den Bosch, bezat Arent het poorterschap der stad; hij was o. a. in 1624 en 1628 schepen aldaar. Zijn vader was in eene moeilijke financiële positie geraakt. In het voorn. rekest aan Isabella gericht, somde Arent de verdiensten op van zijn vader (Gerit), die hij verworven had ten opzichte van het Katholiek geloof en van Spanje. Door zijn vertrek uit Gelderland had deze een groot financieel verlies geleden; maar ook bij den inval der keizerlijke troepen in de Veluwe tijdens het beleg van Den Bosch, had hij wel 9000 gld. verloren. Hij zelf (nl. Arent) verliet na de overgave der stad onmiddellijk Den Bosch; hij had daár het schepen-

¹⁾ Bijlage IV.

²⁾ *Wapenheraut*, X, blz. 161. In 1741 bewees Warner Franciscus van Boecop in een rekest aan de Staten van Gelre, dat zijn familie riddermatig was, en daarom op de jacht op de Veluwe volkomen diende gequalificeerd te worden. *Wapenheraut*, X, blz. 160.

³⁾ *Taxandria*, XVI, blz. 43; XXIX, blz. 84.

ambt bekleed. Hij vestigde zich ook op het platteland en ontwikkelde daar een groote bedrijvigheid om overal de Katholieke belangen te behartigen. Hij maakte zich o. a. verdienstelijk om met Anna van Hambroeck het beeld der Z. L. Vrouw met de ornamenten en verdere kerkmeubelen in veiligheid te brengen. Het is met beroep op de verdiensten van zijn vader en van zich zelf, dat hij in het voorn. rekest pogingen doet, om het ambt van hoofdschout van de Stad en Meierij van Den Bosch te krijgen; dit was vacant door den dood van Filippe van Brecht ¹⁾). Arent had vroeger het licentiaat in de rechten gehaald; dat kon ook, zoo meende hij, een aanbeveling voor een bestuurstaak zijn ²⁾).

Is Arent van Boecop hoofdschout geworden? Is er nà Filippe van Brecht nog een hoofdschout van Stad en Meierij van Den Bosch benoemd? We hebben het niet kunnen achterhalen ³⁾).

Deze tak der familie Boecop bleef te St. Michiels-Gestel op den Kleinen Ruwenberg wonen. In 1629 leefde de vader van Arent van Boecop nog; zijn moeder Mechteld Spirinck was dan echter gestorven. Want 6 Febr. 1629 gaf Jkr. Gerit van Boecop voor de schepenbank van Den Bosch, namens zijn tweede vrouw Jkv. Cornelie, die een dochter was van Jkr. Egbert Buys Boecop en Mechteld van Lichtenberg, en die tevoren in Utrecht woonde, al hare eigen goederen en de goederen die ze met hare broeders en zusters nog in gemeen-

¹⁾ Nog werden door de volgende personen pogingen gedaan, om dit hoofdschoutambt te krijgen: a) Door Johan van den Hovel, luitenant van Filippe van Brecht, om de trouwe diensten aan den overleden hoofdschout bewezen en omdat zijn vader in 1581 door de vijanden des konings werd gevangen genomen en in 1582 bij het beleg van Eindhoven door een kogel werd gedood. b) Door Otto Haestrecht, heer van Drunen en Gansoyen, en drossaard van Stad en Lande van Breda, om zijn 20-jarigen dienst, om de trouw van zijn familie aan den koning en omdat hij voor zijn compagnie van 500 soldaten tot nog toe geen gage ontving. c) Door Gerardt Broeckhoven, ridder, heer van Bergeyck, om zijne groote financieele verliezen, en om zijn trouw aan den koning. Brussel A. R. Archief, *Pap. d'état et de l'aud.* 2044.

²⁾ Bijlage IV.

³⁾ Na den val der stad Breda in 1625 bleef ook Jhr. Jan van Aerssen namens de Staten-Generaal van uit Geertruidenberg de Baronie van Breda besturen tegen Spanje in; heeft de Spaansche regeering, die geen afstand van de Meierij van Den Bosch gedaan had na 1629, hetzelfde beproefd?

schap had, aan Jkr. Christoffel en aan de andere kinderen van haar man in eigendom over. Denzelfden dag stond Christoffel aan zijne ouders het vruchtgebruik van deze goederen voor hun leven af. Tevens gaf de voorn. Jkv. Cornelie de machtiging aan haar man en aan Arent en Christoffel, zijne zonen, om hare roerende goederen uit de Noordelijke Nederlanden, naar hunne gemeenschappelijke woning, den Ruwenberg onder St. Michiels-Gestel, over te brengen ¹⁾).

Den 12 November 1630 gaf Gerit voor de schepenbank van Den Bosch een procuratie aan zijne zonen Arnout en Christoffel, om zijne goederen te beheeren, die lagen in het hertogdom Gelre en het graafschap Zutphen. Denzelfden dag liet hij aan zijn zoon Arnout een procuratie geven, om de goederen te beheeren van Ernst van Boecop, zijn broeder (nl. van Gerit); deze lagen in de heerlijkheid of het richterambt van Oldenbroeck, in Oostwolde, en aan den Zomerdijk ²⁾. In de laatste procuratie noemde Gerit zichzelf en zijn oudsten zoon „heer zo' Rouwenbergh". Zeer zeker is hiermede bedoeld de Kleine Ruwenberg ³⁾.

Verder hebben we niets meer van Arent van Boecop kunnen vinden; wel krijgen we den indruk, dat hij al vroeg en ongehuwd is gestorven.

Op 22 Nov. 1652 verkochten Christoffel en Ernst, broeders van Arent en Margaretha zijne zuster, goederen van hunne overleden ouders aan Jhr. W. Ploos van Amstel, heer van Langesteyn. Midden in de 17e eeuw woonden deze Boecop's nog op den Kleinen Ruwenberg. Een bijzonderheid is wel, dat in het trouwboek van de parochie van St. Michiels-Gestel, bij de inzegening van huwelijken, Christoffel van Boecop herhaaldelijk als getuige voortkomt. Ligt hier het vermoeden niet voor de hand, dat huwelijksplechtigheden en andere diensten

¹⁾ 's-Bosch, R. Archief, R. Bossche Schepenbank 1540 f. 197 vlg. — 1541 f. 300^v en 301.

²⁾ 's-Bosch R. Archief, Bossche Schepenbank 1542 f. 23 vlg.

³⁾ Op een kaart in „Hedendaagsche Historie oft Tegenwoordige Staat", XIIe deel, blz. 1, staat naast Ruwenberg Boecoop aangegeven; wellicht is met Ruwenberg de *Groote Ruwenberg* bedoeld, met Boecoop de *Kleine Ruwenberg*.

der parochie, in de huiskapel van den Kleinen Ruwenberg plaats hadden? ¹⁾ Nà de 17e eeuw schijnt deze tak der Boecop's op den Kleinen Ruwenberg niet meer voor te komen ²⁾.

II. Zorg voor de Katholieke Weezen van Den Bosch.

Toen, ten gevolge van de hevige pest, in 1557 talrijke weezen in Den Bosch achterbleven, richtte de stedelijke regeering in 1569 in de Verwerstraat een weeshuis op, en stelde daarvoor een reglement vast. En omdat dit huis wellicht te klein werd, nam in 1566 de pater (overste) van het Cellebroedersklooster in Den Bosch een aantal weezen op. Sinds 1576 werden de Bossche weezen in dit klooster, gelegen in de Weesstraat, voor goed gehuisvest, omdat dit klooster in dien tijd geheel verlaten was. Het stadsbestuur droeg jaarlijks in het onderhoud der weezen bij ³⁾. Om opgenomen te kunnen worden, moesten de weezen van wettige geboorte en uit Den Bosch afkomstig zijn. Bij den val van Den Bosch waren in het Weeshuis 80 jongens en meisjes; en volgens de getuigenis van bisschop Ophovius stonden ze onder leiding „de certain prestre tres devote et exemplaire vie, et quatre maistres tres bons catholicques et plus gens de biens qui se scauroient trouver” ⁴⁾. Allen echter die de zorg voor de weezen hadden, moesten nà de overgave der stad het weeshuis verlaten; ze werden door Protestansche opvoeders vervangen.

Want het verdrag van overgave, dat 14 September 1629 in het Staatsche legerkamp voor Den Bosch geteekend werd, bevatte een aantal bepalingen aangaande kerkelijke personen, zaken en instellingen, die al spoedig ten uitvoer werden gebracht.

¹⁾ 's-Bosch, R. Archief, R. Bossche Schepenbank 1542 f. 23 vlg.

²⁾ De Groote Ruwenberg brandde in 1842 af; de Kleine Ruwenberg werd in 1833 door het bisdom van Den Bosch gekocht. Deze is thans eigendom der Fraters van Tilburg. V. d. Aa, *Aardrijkskundige Beschrijving van Nederland*, XI, blz. 782.

³⁾ R. A. v. Zuylen. *Inventaris van het Archief van 's-Hertogenbosch*, III, blz. 744 en 759, *Taxandria*, XX (1913), blz. 3 vlg.

⁴⁾ Bijlage I.

Krachtens Art. 19 van dat verdrag, beschikten de drie leden der stadsregeering, welke sinds 25 Sept. 1629 in Protestantsche handen was gekomen, over alle instellingen van weldadigheid, o. a. ook over het bestuur en de opvoeding der weezen.

De invloed der Katholieken werd ook hier zoo goed mogelijk uitgeschakeld ¹⁾).

De weezen in het Bossche weeshuis moesten voortaan in den Protestanschen godsdienst worden opgevoed; daartegen rees bij de oudere weezen verzet. Op 19 Januari 1630 stelde de stadsregeering vast, dat de weezen die ouder waren dan 14 jaren en niet naar de Protestantsche kerk wilden overgaan, uit het weeshuis moesten verwijderd worden. Konden ze nog niet in hun levensonderhoud voorzien, dan zou het bestuur van het weeshuis hen daarin helpen. De weezen echter beneden de 14 jaren, moesten naar de Hervormde kerk gaan, en werden in den Hervormden godsdienst opgevoed. Van toen af was het stedelijk weeshuis van Den Bosch een zuiver Protestantsche instelling ²⁾).

In een rekest, dat bisschop Ophovius 22 Februari 1630 richtte aan Isabella, deelde hij mede, dat de Katholieken van Den Bosch, uit medelijden en bezorgd voor hunne Katholieke opvoeding, de zorg voor 40 weezen op zich genomen hadden; ze werden door hen op eigen kosten onderhouden. Heeft men hieronder alleen de weezen boven de 14 jaren te verstaan?

Het kennelijk doel der Hervormde bestuurders van het weeshuis was, om de 40 weezen, die nog waren overgebleven, in den Hervormden godsdienst op te voeden. Want Ophovius deelde in zijn voorn. rekest mede, dat „y sont surrogez quelques messeans hereticques le plus signalez de leur secte”; dat de weezen gedwongen werden naar de Hervormde kerk te gaan, om daar naar de preek te luisteren; dat ze gedwongen werden in de Veertigdaagsche Vasten vleesch te eten; dat ze geen Katholieke gebeden mochten bidden; en als ze onwillig waren dat te doen, werden ze slecht behandeld, soms mishandeld.

¹⁾ L. van Aitzema, *Saken van Staet en Oorlogh*, I, 1669, blz. 883—884.

²⁾ *Taxandria*, XX, (1913), blz. 4 vlg.

Daarom smeekte Ophovius Isabella, er bij den magistraat der voornaamste steden van Brabant, nl. Brussel, Antwerpen, Leuven en Mechelen, op aan te dringen, ieder 6, 7 of 8 weezen tot zich te nemen, om ze op hun kosten op te voeden, totdat ze voor zich zelven konden zorgen ¹⁾).

Wellicht bood Ophovius dit rekest Isabella aan, toen hij 22 Februari 1630 een audientie bij haar had; hij heeft toen met haar den toestand der Bossche weezen besproken ²⁾).

Want in een rapport, dat La Faille ³⁾ over een rekest door Ophovius ingediend, 25 Februari 1630 uitbracht, vroeg hij Isabella, welke stappen voor de weezen van Den Bosch bij den magistraat der voornaamste steden van Brabant moesten gedaan worden. Zij droeg hem op bij die steden alle moeite voor hen te doen; hij moest maar met den president (van den Staatsraad?) overleg plegen ⁴⁾).

27 Februari 1630 zond La Faille aan Ophovius een copie van de brieven, die hij in het belang van de weezen geschreven had aan den magistraat van Antwerpen, Mechelen en Leuven; wat den magistraat van Brussel betrof, wachtte hij op de nadere aanwijzingen van Ophovius ⁵⁾).

28 Februari 1630 teekende Ophovius in zijn diarium aan, dat hij deze brieven ontvangen had; hij verzocht hem bij Isabella aan te dringen, dat ze haar invloed zou aanwenden bij den magistraat van Brussel. Hij dankte La Faille voor alles hartelijk; en hij liet hem door Petrus Blossius, een Dominicanerpater uit het klooster van Den Bosch, een brief geven, met het verzoek, dezen in dien vorm aan den magistraat van Brussel te overhandigen en tevens door zijn aanbeveling te ondersteunen ⁶⁾).

¹⁾ Bijlage I, Schutjes, *l. c.*, IV, blz. 520. In zijn diarium teekende Ophovius 6 Juli 1630 aan, dat 4 predikanten in Den Bosch, die zich tegenover de Katholieken zeer onverdraagzaam getoond hadden, door de Staten Generaal werden teruggeroepen; anderen werden er voor in de plaats gesteld.

²⁾ *Diarium* etc.

³⁾ Charles de la Faille was secretaris van den Raad v. State te Brussel.

⁴⁾ Bijlage VI.

⁵⁾ Bijlage XI.

⁶⁾ Bijlage XII.

De magistraat van Brussel was Isabella hierin aanstonds ter wille. Toch was het aantal weezen te Brussel al groot; en hun aantal groeide voortdurend aan, en ze waren allen ten laste der stad. Op 15 Maart 1630 berichtte de magistraat aan Isabella, dat de stad bereid was om voor 8 of 10 weezen van Den Bosch te zorgen. Wel maakte de magistraat er haar opmerkzaam op, dat de stad reeds met een groot aantal weezen belast was; en daarom verzocht hij Isabella de stad met een jaarlijksche bijdrage te willen steunen ¹⁾).

Op 20 Maart 1630 schreef Isabella, dat ze met groot genoegen voor dat doel jaarlijks een bijdrage aan Brussel wilde schenken. Verder gaf ze aan La Faille opdracht, om met den Brusselschen magistraat te onderhandelen, om de weesjongens spoedig te ontvangen ²⁾).

27 Maart schreef de magistraat van Antwerpen, dat men daar de weesjongens uit Den Bosch wachtende was. Men zou er 8 voor zijn rekening nemen; de anderen zou men te Antwerpen zoolang huisvesten, totdat ze over de steden van België konden verdeeld worden ³⁾. 30 Maart berichtte dezelfde magistraat aan La Faille, dat de weezen uit Den Bosch, 35 in getal, zoo juist waren aangekomen; de stad zou er 10 voor hare rekening nemen, en de overigen zou ze gaarne eenige dagen willen huisvesten.

Tevens drong de magistraat van Antwerpen er op aan, om de weezen volgens de aanwijzingen van Isabella over de steden van België te verdeelen ⁴⁾).

De magistraat van Leuven had aan Isabella te kennen gegeven, dat hij evenals Brussel en Antwerpen voor de Bossche weezen wilde zorg dragen; en La Faille had de verwachting uitgesproken, dat Leuven hierin bij de genoemde steden niet zou willen achterstaan. Daarom liet hij 2 April 1630 ook 10 weezen naar Leuven brengen ⁵⁾. Ook schreef hij 2 April aan den

¹⁾ Bijlage XX.

²⁾ Bijlage XXI.

³⁾ Bijlage XXII.

⁴⁾ Bijlage XXIII.

⁵⁾ Bijlage XXIV.

magistraat van Mechelen, dat hij vertrouwend op hunne offervaardigheid, 5 jongens uit Den Bosch ter verzorging zou zenden ¹⁾).

Op 3 April 1630 gaf La Faille verslag van zijne onderhandelingen aan Isabella. Hij deelde mede, dat 36 weezen uit Den Bosch te Antwerpen waren aangekomen; hiervan zou Antwerpen er 11 nemen, Brussel 10, Leuven 8 en de overigen zou men volgens de aanwijzingen van Isabella te Mechelen onderbrengen. Maar in Den Bosch waren nog 18 van de meest hulpbehoevende weesjongens achtergebleven; deze mochten door de tegenwerking van één hunner leermeesters niet vertrekken. Toch zou men probeeren om ze vandaar te krijgen, gelijk men het met de anderen gedaan had. Daarom stelde La Faille aan Isabella voor, dat op haar gezag aan den magistraat van Gent en Brugge brieven zouden geschreven worden, om ook deze weezen op te nemen; zij toonde zich daartoe aanstonds bereid ²⁾).

Intusschen maakte de stad Mechelen moeilijkheden over het aantal weezen; 4 April berichtte de magistraat aan La Faille, dat hij zich met de opname van 5 weezen bezwaard gevoelde, die Willem van Essche, de stadsbode van Den Bosch op Brussel, dáár gebracht had; want in deze stad had men geen fundaties van godshuizen voor zulke kinderen. Er bestond slechts een vondelingenhuis, waarvan de stad de kosten zelf geheel moest dragen. Wel wilden ze 3 er van tot hun last nemen; en dat zou hun nog zwaar genoeg vallen ³⁾).

Nog minder vlotte de plaatsing der Bossche weezen te Brugge; Isabella had den magistraat gevraagd, om voor 8 of 10 weezen te zorgen; 8 April deelde hij haar mede, dat hij haar tot zijn spijt bij dit goed werk niet kon helpen. De twee gestichten, die in de stad voor weezen en arme kinderen bestonden, waren reeds tot het uiterste met 260 kinderen bezet; en telkens moesten de bestuurders nog kinderen van

¹⁾ Bijlage XXV.

²⁾ Bijlage XXVI.

³⁾ Bijlage XXVII.

eerzame burgers afwijzen, die door verval van den handel in armoede geraakt waren, en die smeekten dat men voor hunne kinderen een plaatsje zou maken. Behalve mede voor dezen, had de stad nog alléén voor 56 kleine kinderen te zorgen, die door de soldaten der naburige garnizoenen waren achtergelaten; en deze zouden later eveneens in één van deze twee gestichten een plaats moeten vinden ¹⁾). 10 April verklaarde de magistraat van Gent zich bereid, om op zijn hoogst 4 weesjongens uit Den Bosch te ontvangen ²⁾).

15 April stelde La Faille aan Isabella voor, om de zaak der weezen nog eens te bespreken met de afgevaardigden van Gent en Brugge, die zich op dat oogenblik te Brussel bevonden. Ook zou men kunnen schrijven aan den magistraat van Yper en Kortrijk om de overige weezen op te nemen. Isabella was echter van meening, dat men de steden Gent en Brugge in dit geval niet kon dwingen. Daarom vond ze het beter over dit goed werk aan de steden Yper en Kortrijk te schrijven ³⁾).

21 Mei 1630 drong ze er bij den magistraat dezer steden op aan, om 8 of 10 weezen ter verzorging te nemen; want in Den Bosch verkeerden deze kinderen in het grootste gevaar om voor het Katholieke geloof verloren te gaan. Om deze kosten te bestrijden kon de magistraat dezer steden een beroep doen op de gezeten burgers, of een maatregel nemen, die hun het meest geschikt zou blijken ⁴⁾).

Blijkbaar had La Faille nog pogingen gedaan bij den magistraat van Brugge; want 26 Mei berichtte deze aan La Faille, dat ook één der voornaamste hinderpalen voor het opnemen der Bossche weezen was: dat volgens de fundatie dezer instellingen „nilz estrangens et nomement Brabançons” mochten opgenomen worden ⁵⁾).

17 Juni 1630 deelde La Faille aan Isabella mede, dat Gent

¹⁾ Bijlage XXVIII.

²⁾ Bijlage XXIX.

³⁾ Bijlage XXX.

⁴⁾ Bijlage XXXI.

⁵⁾ Bijlage XXXII.

voor 4 weezen zou zorgen; tevens dat hij zijn zwager Amand de Hornes, die als commissaris voor haar een dienstreis moest maken naar Vlaanderen, hierin hulp zou laten verleen. Hij zou ook bij deze gelegenheid de brieven voor den magistraat van Yper en Kortrijk meenemen, en binnen enkele dagen zou hij ze dan overhandigen. Verder zou zijn zwager op eigen initiatief pogingen doen bij kennissen te Gent en te Brugge, om de weezen van Den Bosch op een goede plaats te brengen. En Isabella moedigde Amand de Hornes aan, om zijn best te doen, de weezen die nog in Den Bosch waren achtergebleven, zoo spoedig mogelijk weg te nemen; hij moest ook bijzonder op een goede huisvesting letten. Van haar kant zou ze alle mogelijke hulp verleen¹⁾.

Wat er van deze achtergebleven weezen in Den Bosch geworden is, hebben we niet kunnen achterhalen; evenmin of de bemoeiingen van Isabella bij den magistraat van Yper en Kortrijk succes hebben gehad. 2 November 1630 berichtte Fabio de Lagonissa, pauselijk nuntius te Brussel, o. a. aan den kardinaal-prefekt der Congr. de Prop. Fide, dat men er vanuit Brussel voor gezorgd had, dat 40 kinderen²⁾ Den Bosch konden verlaten, om hen tegen de ketterij te beschermen. Op 8 November 1630 gaf de Romeinsche Curie uiting aan hare zorgen voor deze weezen; ze beval hunne opvoeding aan den nuntius te Brussel en aan den aartsbisschop van Mechelen zeer bijzonder aan³⁾.

Met groote toewijding en door haren ruimen financieelen steun, had Isabella de Katholieke opvoeding van het grootste gedeelte der Bossche weezen verzekerd. Al ontbreken ons verdere gegevens, toch kan men veilig veronderstellen, dat ze ook voor de overige weezen gezorgd heeft.

III: Balthasar Walravens.

P. Columbanus, die na den val der stad in Den Bosch de

¹⁾ Bijlage XXXIII.

²⁾ nl. weeskinderen.

³⁾ Cornelissen, *l. c.* I, blz. 764.

zielzorg bleef uitoefenen, richtte den 25 Februari 1630 een rekest aan Isabella; hierin smeekte hij haar om één der 4 pastoors van Den Bosch te helpen, dien hij echter niet nader aanduidde. Maar uit het diarium van bisschop Ophovius blijkt duidelijk, dat hier Balthasar Walravens, pastoor der parochie van St. Jacob, bedoeld is. Hij was licentiaat in de theologie, en ook lid der Illustre Broederschap van O. L. Vrouw. Gelijk alle pastoors, werd ook hij bij den val van Den Bosch van zijn pastoraat vervallen verklaard ¹⁾).

Walravens toonde sterke neigingen voor de Hervorming; de predikanten in Den Bosch dachten, dat ze bijna zeker waren van zijn overgang naar het Calvinisme. Daarbij verkeerde Walravens in financiële moeilijkheden. P. Columbanus had voor hem bij eenige bisschoppen een beneficie gevraagd maar hij had van hen weinig steun gekregen. Nu had hij Walravens voorgesteld om mee naar België te gaan; daar zou men nieuwe pogingen doen ²⁾). Hij bewilligde hierin; want 13 Februari 1630 teekende Ophovius in zijn diarium aan, dat P. Columbanus, capucijn, en De Boucop, lid van den raad (van Den Bosch), bij hem (te Lier) kwamen, en dat ze Balthasar Walravens, pastoor der St. Jacobparochie in Den Bosch begeleidden, dien de predikanten bijna tot den Hervormden godsdienst hadden overgehaald ³⁾). Ook hierin verleende Arent van Boecop zijn medewerking, om Walravens voor het Katholieke geloof te behouden.

Op aandringen zoowel van geestelijken en leeken, had P. Columbanus den 25 Februari zijn rekest aan Isabella aangeboden; daarin smeekte hij Walravens zoolang onderhoud te verschaffen, totdat een bisschop hem van een beneficie zou voorzien, om aldus zijn overgang naar het Calvinisme te voorkomen.

Nog denzelfden dag gaf Isabella opdracht aan La Faille voor den pastoor goed te zorgen, opdat hij niet naar Den Bosch

¹⁾ *Diarium* etc. Schutjes, 1873, l. c. IV, blz. 326 vlg.

²⁾ Bijlage II.

³⁾ *Diarium* etc.

zou terugkeeren; hij moest met den Geheimen Raad overleggen, hoeveel daarvoor noodig zou zijn ¹⁾). La Faille ontbood Walravens daarna bij zich; hij deelde hem mede, dat Isabella hem zou steunen, maar dat hij alles met die geheimhouding en discretie zou doen, welke in dezen toestand noodig was. Eveneens verlangde Isabella, dat hij (Walravens) haar van tijd tot tijd van zijn toestand op de hoogte zou houden ²⁾). 23 Juni 1633 bezorgde Ophovius aan Walravens een prebende in Walcourt ³⁾). Verdere gegevens ontbreken ons aangaande zijn persoon. Ophovius en zijn medehelpers zagen ook hier hunne pogingen met goeden uitslag bekroond.

IV. De sieraden der Kathedrale Kerk van St. Jan.

Een andere zorg van bisschop Ophovius was: de sieraden en kostbaarheden der St. Janskerk in veiligheid brengen. Wel was bij het verdrag van overgave van Den Bosch aan de Katholieken de vrijheid gelaten, over de roerende goederen der kerken te beschikken. Maar het zou in die troebele en gevaarlijke tijden altijd nog een groote zorg blijven, om deze kostbaarheden in veiligheid te brengen, en ze in de toekomst voor de kathedrale kerk van St. Jan te bewaren.

Daags vóór de overgave der stad (13 Sept.) had de magistraat van Den Bosch aan Ophovius in een speciale commissie opdracht gegeven, om § 2 van het verdrag van overgave, nl. het in veiligheid brengen der kerkschatten, uit te voeren. Ondanks vele moeilijkheden, kon de bisschop hierin slagen; een groot gedeelte ervan bracht men in het Dominicanerklooster te Antwerpen in veiligheid ⁴⁾, een ander belangrijk gedeelte werd blijkbaar in Den Bosch en omstreken verborgen.

In den loop van de maand Januari eischten de predikanten van Den Bosch de kostbaarheden der kerken op, die nog verborgen waren. Ophovius stelde door bemiddeling van den

¹⁾ Bijlage V.

²⁾ Bijlage VI.

³⁾ Schutjes *l. c.* IV, blz. 327.

⁴⁾ Mosmans, 1931, *l. c.* 492 vlg.

heer Van Montfort, op 2 Februari 1630, alle kerkmeubelen en kerksieraden onder de bescherming van Isabella; 8 Februari zegde ze hare volle bescherming toe. Op 10 Februari ontving Ophovius dit bericht; Isabella raadde Ophovius aan, dat hij de kostbaarheden zelf naar Brussel zou brengen. Op 13 Februari schreef hij, dat deze reeds naar Brussel gezonden waren; en op 22 Februari had Ophovius een audientie bij Isabella, waarin hij met haar o.a. over de bewaring der kerkschatten heeft gesproken ¹⁾).

Bij de overgave dezer kerkschatten schijnt een misverstand gerezen te zijn tusschen Isabella en Ophovius. Bij zijn vertrek uit Brussel vroeg Ophovius aan La Faille een kwitantie van de kostbare reliquieën der kathedrale kerk van St. Jan, die hij aan Isabella in bewaring had gegeven; en hij stelde La Faille daarover een memorie ter hand. Isabella deelde echter mede, dat ze van Ophovius wel enkele stukken zilver, maar geen reliquieën ontvangen had. Toen de bisschop met haar sprak, zoo deelde ze La Faille mede, nam hij ze in de hand, en liet ze haar zien, zonder de reliquiekast te openen; maar hij sprak er haar verder niet over ²⁾).

Alvorens La Faille dit aan Ophovius mededeelde, berichtte hij Isabella nogmaals aangaande de reliquieën; dat hij uit goede bron had vernomen, dat de bedoeling der Bosschenaars was als volgt: niet alleen wilden ze, dat de zilveren sieraden in bewaring gegeven zouden worden aan Isabella, maar ook alle reliquieën; deze waren voor de Bosschenaren zeer belangrijk, en daar hechtten ze nog meer waarde aan dan aan het zilver. Als La Faille ook dit aan Ophovius ter kennis had gebracht, deelde deze echter aan Isabella mede, dat hij haar de reliquieën niet overgegeven had, omdat ze er niet om gevraagd had. Isabella antwoordde aan La Faille, dat ze de reliquieën wel zou gevraagd hebben, als ze eerder geweten had, dat hij genegen was om ze aan haar over te geven. Ze zou daarover

¹⁾ *Diarium* etc.

²⁾ Bijlage V.

met Ophovius nog wel nader onderhandelen ¹⁾). Welken uitslag die onderhandelingen gehad hebben, konden we niet achterhalen. Wel is het zeker, dat de reliquieën voorloopig in het Dominicanerklooster van Antwerpen gebleven zijn.

Van de zilveren voorwerpen, die Ophovius aan Isabella in bewaring had gegeven, liet La Faille aan den bisschop op 26 Februari 1630 eene kwitantie toekomen; hij voegde er de verklaring aan toe, dat al deze stukken zouden teruggegeven worden aan de kathedrale kerk van St. Jan, als Den Bosch weer onder de gehoorzaamheid van Spanje zou zijn, en de Katholieke kerk de vrijheid zou hebben herkrege ²⁾).

Op 22 Februari 1630 had Ophovius aan Isabella de volgende voorwerpen in bewaring gegeven, die ze naar haar paleis op den Coudenberg te Brussel liet overbrengen: Een zilveren beeld van St. Jan Evangelist met een rooden hoed en een vergulde kroon, versierd met edelstenen en het keizerlijk wapen; daarbij nog een keten, sandalen en een zilveren voet, hetgeen alles tesamen 68 pond zwaar was. Een groot zilveren verguld kruis van 25 pond. Twee zilveren processiekruisen, die elk 8 pond wogen. Een groote zilveren ark of toren, die 60½ pond woog. Een groot zilveren ciborium, wegende 50 pond; en een klein ciborium dat 9 pond zwaar was ³⁾).

Het was een kostbare schat, maar vormde slechts een gedeelte der kostbaarheden, die zoowel in Den Bosch en omstreken als in België in veiligheid gebracht waren. De stukken, door ons gevonden, vermelden daaromtrent verder niets. Mogelijk is een samenvatting der kerksieraden te vinden in hetgeen Ophovius in zijn diarium mededeelde ⁴⁾). Behalve bovengenoemde kostbaarheden, bleef nog veel met de reliquieën van de kathedrale kerk van St. Jan bewaard in het Dominicanerklooster te Antwerpen. Zelfs werden boven-

¹⁾ Bijlage VI.

²⁾ Bijlage XII, Mosmans *l. c.* blz. 462.

³⁾ Bijlage X.

⁴⁾ Schutjes *l. c.* VI, blz. 806 vlg.

genoemde schatten op last van Ophovius weer naar Brussel teruggebracht, toen Isabella in 1633 gestorven was. J. Bergaigne, uit de orde der Minderbroeders, was in 1641 Ophovius als bisschop van Den Bosch opgevolgd. Deze gaf, in overleg met de nog levende kanunniken van St. Jan, in 1641/42 onmiddellijk bevel, om alle kerksieraden, kerkmeubelen en archieven van de St. Jan bij het metropolitaan kapittel te Mechelen in bewaring te geven; al wat nog bij de Dominicanen bewaard werd of bij particulieren, moest teruggegeven worden; in 1649 hadden de Dominicanen hieraan geheel voldaan. Te Mechelen zou alles tot gunstiger tijden bewaard blijven ¹⁾).

V. De overgave van het beeld der Zoete Lieve Vrouw aan Isabella.

De magistraat van Den Bosch had bisschop Ophovius vóór de overgave der stad opgedragen, de kostbaarheden van de kathedrale kerk van St. Jan in veiligheid te brengen. Als gevolg hiervan nam ook de bisschop zijn maatregelen voor de veiligheid van het beeld der Z. L. Vrouw.

Van de eerste geschiedenis om het beeld in veiligheid te stellen, gaf J. Smit, rijksarchivaris in Noord-Brabant, een goed overzicht. Het beeld der Z. L. Vrouw behoorde aan de Bossche burgerij, die hierop hare aanspraken kon doen gelden ²⁾).

Het lag voor de hand, dat men vóór alles ook aan dit palladium der stad een veilige plaats wilde verzekeren. Twee Carmelieten redden het beeld der Z. L. Vrouw uit de St. Janskerk. Na overleg met het kathedrale kapittel gaf Ophovius het beeld met al zijn kostbaarheden aan Jkv. Anna van Hambroeck in bewaring. Bij haar scheen wel het minste gevaar te zijn; zij was immers een leek, en daarom zou men daar

¹⁾ Mosmans *l. c.*, blz. 462; Schutjes *l. c.*, II, blz. 129; *Oudh. en Gestichten etc.*, blz. 718.

²⁾ *Diarium etc.*

niet zoo spoedig nasporingen doen. Ze was bovendien verwant aan Wolfert van Brederode, den nieuwen kommandant van Den Bosch ¹⁾. Dat Jkv. Anna van Hambroeck het beeld in bewaring kreeg, daaraan zal ook de bijzondere relatie niet vreemd geweest zijn, waarin zij stond tot de vereering van het beeld der Z. L. Vrouw, gelijk we nog later zullen aantoonen. Wachtte men op eene gunstige gelegenheid, dat Den Bosch weer in de macht van Spanje zou komen? Voorloopig althans was het beeld met zijne sieraden in veiligheid.

Dan kwam echter eene nieuwe bedreiging. In Januari 1630 hadden de predikanten de sieraden der kerken opgeëischt, die men nog verborgen hield. Het beeld der Z. L. Vrouw met zijne sieraden was in Den Bosch niet meer veilig; de Zuidelijke Nederlanden waren hiervoor de eenige schuilplaats. Daarom besloot Anna van Hambroeck het beeld met zijne kostbaarheden dáár in veiligheid te brengen.

De reis van Den Bosch naar België was voor haar niet zonder gevaren; want zoowel door Spaansche als Staatsche benden werd het platteland van Brabant dagelijks onveilig gemaakt. Anna van Hambroeck slaagde er wel in, om 28 Januari 1630 het beeld der Z. L. Vrouw te Antwerpen in veiligheid te brengen; maar de sieraden en andere zaken, die tot de schatkamer der Z. L. Vrouw behoorden, o. a. drie zilveren kronen en kazuifels werden haar door een bende van het Staatsche garnizoen van Bergen-op-Zoom ontnomen. Echter, zoo teekende Ophovius 13 Februari 1630 in zijn diarium aan, gelukte het den heer Van der Gouwen om alles wat ontnomen was, weer te Bergen-op-Zoom terug te krijgen. Arent van Boecop stond Anna van Hambroeck op deze gevaarlijke reis krachtig ter zijde.

Kort tevoren had Ophovius alle kerksieraden onder de bijzondere bescherming van Isabella gesteld; en nu verlangde Anna van Hambroeck eveneens om het beeld der Z. L. Vrouw met zijn schatten daarbij te voegen. Spoedig begaf zij zich van

¹⁾ *Taxandria*, XX, blz. 26 vlg.

Antwerpen naar Lier om met bisschop Ophovius haar plan te bespreken ¹⁾).

Wat daar besproken is, hebben we niet kunnen achterhalen. Maar uit de stukken blijkt genoegzaam, dat men niet tot overeenstemming kwam. Ophovius had na den val van Den Bosch de schatten van de St. Janskerk zooveel mogelijk in het Dominicanerklooster van Antwerpen in veiligheid gebracht. Als de predikanten alle schatten opeischten, had hij er een gedeelte van aan Isabella in bescherming gegeven. Maar het beeld der Z. L. Vrouw met alles wat er toe behoorde, wilde Ophovius in de kerk van het Dominicanerklooster te Antwerpen plaatsen; Anna van Hambroeck was er echter voor, het bij Isabella te Brussel in bewaring te geven. Ze werd hierin gesteund door het kathedrale kapittel van St. Jan, door de Katholieke Bossche burgerij, en door de P.P. Capucijnen Columbanus en Charles d'Arenberg.

Op 22 Februari 1630 had Ophovius op de audiëntie bij Isabella reeds gesproken over het beeld der Z. L. Vrouw; de bisschop sprak bij die gelegenheid met bijzonderen lof over Anna van Hambroeck. Hij deelde Isabella mede, dat hij met haar over de plaatsing van het beeld tot overeenstemming zou trachten te komen. Deze gaf aan La Faille opdracht, om met beiden deze kwestie af te werken. Ze wilde, zooals ze schreef, hem deelgenoot maken aan het goede werk dat hier ging verricht worden ²⁾).

Anna van Hambroeck maakte haar plan aan Isabella bekend door bemiddeling van P. Columbanus. In de reeds vermelde remonstrantie van 25 Februari 1630 herrinnerde hij er Isabella aan, dat zij geheel den kerkschat van de kathedrale kerk van St. Jan onder hare bescherming had genomen; en dat daartoe zeker het beeld der Z. L. Vrouw behoorde, dat al ruim 300 jaren in Den Bosch vereerd werd. Nu Den Bosch gevallen was, en de vereering der Z. L. Vrouw dáár had opgehouden, vroeg hij Isabella daarvoor een eervolle

¹⁾ *Diarium* etc.

²⁾ Bijlage V.

openbare plaats in België aan te wijzen, waar de vrome geloovigen de vereering van de Z. L. Vrouw zouden voortzetten. Hij voor zich meende, dat de kerk van St. Gaugericus (St. Gery) te Brussel daartoe het meest geschikt was ¹⁾.

Anna van Hambroeck zette in een Spaansche memorie, aan Isabella gericht, uitvoerig uiteen, welke hare bedoelingen waren met het beeld der Z. L. Vrouw; o. a. deelde zij mede, dat ze op verzoek van den bisschop en op dringend verlangen van het kathedrale kapittel van St. Jan, op zich genomen had om het beeld en alles wat er bij hoorde, te bewaren. Omdat Isabella geheel den kerkschat van de St. Janskerk onder hare bescherming genomen had, wilde ze ook het beeld aan hare hoede toevertrouwen. Ze was nu met het beeld en alle ornamenten te Antwerpen aangekomen, en ze smeekte daarom Isabella, het beeld in één van hare steden ter vereering te laten plaatsen. Bovendien had zij de belofte gedaan, het beeld der Z. L. Vrouw overal te volgen, waar het ook zou mogen geplaatst worden ²⁾.

Anna van Hambroeck gaf hiermede de beslissing over de plaatsing van het beeld geheel in handen van Isabella; in de reeds genoemde remonstrantie van P. Columbanus werd het verzoek van Anna van Hambroeck gesteund en nader toegelicht. Zij vroeg een geschikte plaats voor het beeld der Z. L. Vrouw; P. Columbanus stelde aan Isabella de St. Gaugericuskerk te Brussel daartoe voor ³⁾.

Zoo was Isabella voor de keuze gesteld: Antwerpen, zooals Ophovius wilde, of Brussel, gelijk Anna van Hambroeck e. a. voorstelden.

Noch Anna van Hambroeck, noch P. Columbanus schijnt zelf de stukken aan Isabella aangeboden te hebben; maar

¹⁾ Bijlage II.

²⁾ Bijlage III.

³⁾ Het is mogelijk, dat op het voorstel, om het beeld der Z. L. Vrouw in deze kerk te plaatsen, van invloed geweest is, dat Joannes Buchelius, die pastoor der St. Gaugericuskerk was, volgens Beernaerts, vroeger pastoor der St. Jacobsparochie in Den Bosch was geweest. Th. Beernaerts, *De Soete wijngaertsranck*, 1665, blz. 237.

dat gebeurde door tusschenkomst van P. Carlos, Capucijn. Deze was stellig P. Charles d'Arenberg ¹⁾, die toen gardiaan was van het Capucijnenklooster te Tervueren bij Brussel, waar Isabella meermalen vertoefde.

Op 25 Februari 1630 zond La Faille een nieuw rapport in. Hierin deelde hij mede, dat Anna van Hambroeck in geen geval het beeld der Z. L. Vrouw wilde plaatsen in de Dominicanerkerk van Antwerpen; Ophovius was echter van plan dit wèl te doen. Ze wilde het geplaatst zien in de kerk van St. Gaugericus te Brussel, om aldus aan de Bosschenaars de hoop niet te ontnemen, dat het beeld eenmaal aan hen zou teruggegeven worden. La Faille spoorde Isabella aan, om Anna van Hambroeck hierin te steunen en de noodige maatregelen te treffen ²⁾.

Nog denzelfden dag zond La Faille een schrijven aan Anna van Hambroeck, waarin hij haar mededeelde dat Isabella verlangde, dat ze met het beeld naar Brussel zou komen. Het zou geplaatst worden in de kerk van St. Gaugericus, waar het in het openbaar plechtig vereerd kon worden. Mocht Den Bosch weer in Spaansche macht komen en de Katholieke godsdienst hersteld worden, dan zou het beeld met al zijn ornamenten onverwijld naar die stad teruggebracht worden ³⁾.

Ophovius was intusschen uit Brussel te Lier teruggekeerd;

¹⁾ Uit het huwelijk van Charles Arenberg en Anna de Croy, beiden hoogadelijke Zuid-Nederlandsche geslachten, werd hij als oudste zoon met den naam van Antoine den 21 Februari 1593 te Brussel geboren. Hij trad 3 Maart 1616 te Gent in de orde der Capucijnen, ontving den naam van Carolus of Charles, en werd 25 Mei 1618 priester gewijd; hij stierf 5 Juni 1669 in het Capucijnenklooster te Brussel. Hij bouwde het Capucijnenklooster te Tervueren bij Brussel; de inf. Isabella legde hiervan den eersten steen, en liet aan het einde van den kloostertuin voor zich een kluis bouwen, waar ze dikwijls o. a. vóór de hooge feestdagen, in afzondering verbleef.

P. Charles was van 1627—1630 Aug. eerste gardiaan van dit klooster. Nog later was hij provinciaal zijner orde in België, en daarna defnitor-generaal der geheele Capucijnenorde. Hij was ook betrokken in de samen-zwering der Zuid-Nederlandsche edelen tegen het Spaansche gezag in 1633; daarom moest hij van 1637—1643 o. a. te Keulen in ballingschap verblijven. Zijn jongste broeder Eugène werd Capucijn onder den naam van Desiré. Fredegand d'Anvers, *Etude sur le Père Charles d'Arenberg*. 1919.

²⁾ Bijlage VI.

³⁾ Bijlage VII.

en dáár had hij een onderhoud met Anna van Hambroeck. Hij gaf haar te kennen, in welken geest zij aan Isabella zou antwoorden ¹⁾. Eigenhandig schreef deze daarop aan La Faille, dat ze gaarne met „het miraculeus belt van de Soete Moeder Godts van Sertogenbosch, hetwelck ick van wegen den erwerdichsten heere den bisschoep, soe oock aldermest van weegen den deken ende kapittel in bewarenis is gegeven” naar Brussel zou komen; ze voegde er echter bij, „maer soedat niet be- gaumelijck en can geschieden ende met order, tenzij ick heb consent van mijner werdichste heere den bisschoep, die daerin wil gekent zijn”. Daarom vroeg ze, dat men Ophovius hier- over zou schrijven; dan zou ze zoo spoedig mogelijk aan het verlangen van Isabella voldoen ²⁾.

Op 10 Maart gaf Ophovius aan Anna van Hambroeck te kennen, met het overbrengen van het beeld naar Brussel zóólang te wachten, totdat hij van Isabella een verzoek daar- toe ontvangen zou hebben ³⁾. In een uitvoerig schrijven van 11 Maart 1630 zette La Faille aan Isabella den stand der onderhandelingen, die hij met beiden gevoerd had, uiteen. Hij deelde haar mede, dat Ophovius moeilijkheden bleef maken tegen de uitnoodiging, die hij (La Faille) namens Isabella aan Anna van Hambroeck gericht had, om het beeld der Z. L. Vrouw naar Brussel te brengen; Ophovius scheen bij zijn voornemen te blijven om het beeld in de Dominicanerkerk van Antwerpen te plaatsen. Dit was zeker niet in overeen- stemming met den wil der kanunniken van St. Jan en der Bosschenaren, en nog minder met het verlangen en de plan- nen van Anna van Hambroeck. Deze had immers besloten het beeld der Z. L. Vrouw te vereeren met een eigen kapel, een kapelaan, ornamenten en met een fundatie van arme Bossche weesmeisjes, die altijd in de nabijheid van het beeld der Z. L. Vrouw zouden wonen om het te vereeren. Dit alles, zoo meende ze, zou ze niet kunnen verwezenlijken, als het

¹⁾ *Diarium* etc.

²⁾ Bijlage VIII.

³⁾ *Diarium* etc.

beeld ter bewaring gegeven werd aan een klooster; daar zou het ook niet te gelegener tijd gemakkelijk weggenomen kunnen worden, om het naar Den Bosch terug te brengen. Dit zou wel kunnen gebeuren, als het in de kerk van St. Gaugericus geplaatst werd. Daarom stelde La Faille aan Isabella voor, om Ophovius te schrijven, dat Anna van Hambroeck het beeld naar Brussel zou brengen, omdat zij het gaarne zou zien en vereeren. Verder zou men dan over de plaatsing van het beeld onderhandelen, in overeenstemming met de plannen van Anna van Hambroeck; La Faille hoopte Anna aldus voor verdere moeilijkheden met Ophovius te bewaren.

Isabella gaf aan La Faille hare groote verwondering te kennen, dat men zoolang bleef talmen, om het beeld naar Brussel te brengen; de bisschop had toch al een tijd geleden beloofd, de kwestie met Anna van Hambroeck te zullen afhandelen. Daarom deelde ze aan La Faille mede, dat het haar wil was, dat men het beeld Z. L. Vrouw naar Brussel zou brengen; dan zou men verder zien wat er moest gebeuren ¹⁾.

Krachtens deze opdracht schreef La Faille nog denzelfden dag aan bisschop Ophovius. Hij deelde hem mede, dat Isabella zeer verwonderd was, dat Anna van Hambroeck steeds bleef uitstellen, het beeld der Z. L. Vrouw naar Brussel te brengen. Hij liet Ophovius echter voelen, waarin de oorzaak dezer vertraging gelegen was; want hij voegde er aan toe, dat het de uitdrukkelijke wil van Isabella was, dat hij zich terstond met Anna van Hambroeck zou verstaan, om het beeld naar Brussel te laten brengen, en om tegelijk het goede werk van de fundatie der arme weezen te beginnen; waarover echter later ²⁾.

Dezen brief ontving Ophovius te Tongerlo, waarheen hij uit Lier was vertrokken ³⁾. Anna van Hambroeck ontving van La Faille een brief van denzelfden inhoud; kort en bondig

¹⁾ Bijlage XIII.

²⁾ Bijlage XIV.

³⁾ *Diarium* etc.

gaf hij haar bevel het beeld naar Brussel te brengen; Isabella zou dan nader beslissen ¹⁾).

Op 15 Maart 1630 gaf Ophovius vanuit Tongerlo hierop antwoord. Het schrijven is in het Italiaansch gesteld. Hij begon met La Faille te verklaren, dat Anna van Hambroeck goed gehandeld had, het beeld niet naar Brussel te brengen, zonder daartoe opdracht ontvangen te hebben van haar bisschop; zonder zijn bevel mocht ze dat niet aan anderen overgeven. Zoodra echter Ophovius uit den brief van La Faille het bevel van Isabella vernomen had, gaf hij aanstonds Anna van Hambroeck last dit bevel uit te voeren. In dit schrijven legde Ophovius bijzonder den nadruk op de voorwaarden, waarop het beeld der Z. L. Vrouw zou worden overgegeven: nl. dat het beeld nooit geheel aan de rechtsmacht van den bisschop van Den Bosch zou worden onttrokken, en dat het altijd, ten voordeele der stad en tot troost der Katholieke burgerij van Den Bosch, buiten de rechtsmacht van een ander geestelijk of wereldlijk gezag zou blijven. Als Den Bosch weer onder de Spaansche macht zou terugkomen, zou men het beeld op dezelfde plaats terugbrengen, waar het werd weggenomen. Met de ornamenten, geschenken en het geofferde geld moest hetzelfde gebeuren. En alwat geofferd werd, zou moeten besteed worden voor de weezen, zooals Anna van Hambroeck had voorgesteld. Zij immers had altijd een zeer groote godsvrucht voor de Z. L. Vrouw gehad, en was steeds met de beste bedoelingen bezielde geweest. Ophovius wenschte ten slotte, dat Isabella nog eenmaal het beeld der Z. L. Vrouw zou mogen terugzien in de kathedrale kerk van St. Jan van Den Bosch ²⁾. Was bisschop Ophovius aanvankelijk noch Anna van Hambroeck, noch het kapittel van St. Jan, noch de Katholieke Bossche burgerij ter wille, nà het bevel van Isabella gaf

¹⁾ Bijlage XV.

²⁾ Bijlage XVI. In zijn diarium vatte Ophovius in het kort dezen brief samen; hij stelde daarin nadrukkelijk vast, dat het beeld door de overgave in niemands eigendom zou komen, maar dat het altijd eigendom der stad 's-Hertogenbosch zou blijven; aan Den Bosch zou het nooit ontvreemd mogen worden.

hij zijn verzet op. Ophovius vertrok daarop van Tongerlo naar Gheel, en verder naar Geldrop.

Vóórdat Isabella den brief van Ophovius ontvangen had, richtte zij zelf reeds op 15 Maart 1630 een schrijven aan Ophovius. Daarin gaf ze uitdrukking aan hare groote godsvrucht tot de Z. L. Vrouw van Den Bosch. Meermalen had ze pogingen gedaan om het beeld in Brussel te krijgen; maar tot nog toe zonder resultaat. Daarom zond ze bij dezen den pater gardiaan der Capucijnen als haren gevolmachtigde. Hij zou het beeld der Z. L. Vrouw naar Brussel overbrengen; en haar wil was dat Ophovius hem daartoe alle mogelijke hulp zou verleen. Isabella zou alle voldoening geven aan belanghebbenden, en ze zou aan alle gestelde voorwaarden voldoen. Zij zou nooit toelaten, dat het beeld zóó werd overgegeven, dat het niet ten allen tijde kon worden teruggegeven ¹⁾.

De pater gardiaan moest Ophovius dezen brief overhandigen; eveneens was hij drager van een schrijven van Isabella aan Anna van Hambroeck. Daarin deelde zij haar mede, dat zij voor het geval de bisschop (die uit Lier vertrokken was) vóór zijn vertrek nog geen opdracht zou gegeven hebben, om het beeld der Z. L. Vrouw naar Brussel te brengen, of in geval dat ze om een of andere persoonlijke reden het zelf niet zou kunnen doen, dan het beeld aan den pater gardiaan der Capucijnen van Brussel ²⁾ zou overgeven, die het dan zou overbrengen. Ook in den brief aan Anna van Hambroeck gaf ze nogmaals alle waarborgen aan Ophovius, aan het kapittel van St. Jan en aan de Bossche burgerij ³⁾.

¹⁾ Bijlage XVII.

²⁾ Ofschoon de naam van den pater gardiaan der Capucijnen te Brussel niet nader wordt aangeduid, zal het wellicht toch niet pater Bernardinus van Winocsbergen geweest zijn, die toen gardiaan was van het klooster der stad Brussel; maar meer waarschijnlijk pater Charles d'Arenberg (blz. 158 nota), die toen gardiaan was van het klooster te Tervueren bij Brussel. Hij had voor pater Columbanus en Anna van Hambroeck de stukken aangeboden, en hunne belangen bij de Inf. Isabella bepleit. P. Bernardinus wordt in deze kwestie nergens genoemd.

³⁾ Bijlage XVIII.

Ofschoon Ophovius afwezig was, stond echter niets meer aan de overbrenging van het beeld in den weg; de bisschop had immers aan Anna van Hambroeck reeds daartoe het bevel gegeven. Op welke wijze het naar Brussel werd overgebracht, hebben wij niet kunnen vinden. Waarschijnlijk heeft de pater gardiaan der Capucijnen, die door Isabella was afgevaardigd daarvoor gezorgd, tegelijk met Anna van Hambroeck en ook Arent van Boecop.

Het beeld werd eerst geplaatst in de kerk van St. Jacob op den Coudenberg, in de hofkerk; hier bewees Isabella het eerst de eer aan de Z. L. Vrouwe van Den Bosch. Slechts eenige dagen bleef het hier ter vereering uitgesteld. Want 29 Maart 1630 schreef Bertius uit Brussel aan Ophovius, dat het beeld der Z. L. Vrouw op 25 Maart met groote plechtigheid van de kerk van St. Jacob op den Coudenberg naar de kerk van St. Gaugericus was overgebracht; tijdens de Goede Week had het ter vereering uitgesteld gestaan in de hofkerk. ¹⁾ In een plechtige processie werd het beeld der Z. L. Vrouw door 4 Capucijnen, uit Den Bosch afkomstig, naar de kerk van St. Gaugericus gedragen; het werd dáár in eene afzonderlijke kapel geplaatst. Isabella volgde in de processie achter het beeld; maar vóór zich liet zij Anna van Hambroeck gaan, en achter Isabella volgden talrijke Katholieken uit Den Bosch, die uiting gaven aan hunne droefheid over het verlies van het beeld der Z. L. Vrouw ²⁾. Nog in hetzelfde jaar (1630) verrichtte Ophovius de plechtigheden ter eere van de Z. L. Vrouw, in de kerk van St. Gaugericus ³⁾.

De kardinaal-infant Ferdinand (1633 — Nov. 1641) volgde Isabella op; 16 Mei 1641 werd het beeld der Z. L. Vrouw van de kerk van den H. Gaugericus naar de kerk van den H. Jacobus op den Coudenberg overgebracht, opdat de

¹⁾ *Diarium* etc.

²⁾ Otto Zylius S. J., *Historia miraculorum B. Mariæ Sylvaed.* 1632, p. 359 sqq.; Zylius was rector van het Jesuïetencollege in Den Bosch. Comt. M. de Villetmont, *L'Infante Isabelle II*, 1912, p. 284.

³⁾ *Diarium* etc.

Z. L. Vrouw niet alleen door het volk van Brussel, maar ook door het hof dagelijks zou kunnen vereerd worden. ¹⁾ In het nieuwe kontrakt van 29 Oct. 1663 staat vermeld, dat het beeld der Z. L. Vrouw dàar op een daarvoor passend altaar in deze kerk, zou geplaatst worden ²⁾. Hier bleef het tot 1853 ³⁾; want nà den vrede van Munster (1648) bleef Den Bosch voorgoed in Staatsche handen. Omdat de uitoefening van den Katholieken godsdienst sindsdien verboden was, kon van teruggave van het beeld der Z. L. Vrouw geen sprake zijn.

Met Isabella had Ophovius de hoofdzaken van een overeenkomst vastgesteld, toen het beeld naar Brussel werd overgebracht; ze zijn in deze bijdragen aangegeven, en ze zijn ook te vinden in de bijlagen, die hierachter volgen. Maar men kwam tot het inzicht, dat het nog een geruimen tijd kon duren, eer het beeld zou teruggebracht worden. Daarom werd deze overeenkomst den 29 October 1663 bij notarieele acte nader omschreven en opnieuw vastgesteld. Voor deze nieuwe overeenkomst kan verwezen worden naar de studie van J. Smit. Hij voegde er tevens stukken bij, waarin een opsomming wordt gegeven van de sieraden e. a., die met het beeld der Z. L. Vrouw naar Brussel werden gebracht, en van de kostbaarheden, die er later door de vereering der geloovigen te Brussel aan werden toegevoegd; men kan echter niet meer onderscheiden wat vóór of wat nà 1629, tot de schatkamer der Zoete Lieve Vrouw behoord heeft ⁴⁾. Voor de verdere geschiedenis der Z. L. Vrouw kan men de verschenen litteratuur raadplegen ⁵⁾.

¹⁾ J. J. Courvoisier, *Le Sacré Bocage de Notre Dame de Bois-le-Duc*. 1645. *Introduction*.

²⁾ *Taxandria* XX, blz. 32.

³⁾ In 1853 werd het beeld der Z. L. Vrouw door tusschenkomst van Mgr. J. Zwijsen naar Den Bosch teruggebracht.

⁴⁾ *Taxandria* XX, blz. 26, 105, 186.

⁵⁾ J. Kronenburg, *Maria's Heerlijkheid in Nederland* VI, 1909, blz. 236 vlg. G. v. d. Kant, *Handboekje voor de vereerders der Z. L. Vrouw*, 1904, blz. 37 vlg.

VI. De Fundatie van Anna van Hambroeck.

Met de vereering van het beeld der Z. L. Vrouw is de stichting van Anna van Hambroeck nauw verbonden. Ze bestond reeds al eenige jaren, vóórdát het beeld der Z. L. Vrouw naar Brussel werd overgebracht. Dit deelde Anna van Hambroeck uitdrukkelijk mede in een memorie, die met de remonstrantie van pater Columbanus aan de inf. Isabella werd overgegeven ¹⁾).

Zij had nl. een weeshuis van arme meisjes gesticht, op eigen kosten; behalve het liefdadig doel, dat hierbij voorzat, was er de volgende bijzondere omstandigheid mee verbonden: dat de weesmeisjes altijd dáár zouden wonen, waar zich het beeld der Z. L. Vrouw bevond. Anna van Hambroeck had zelf ook de belofte gedaan, om overal het beeld te volgen. Ze wilde aldus, dat Katholieke Bossche weesmeisjes steeds een eerewacht zouden vormen, om de Z. L. Vrouw te vereeren, en om de katholieke Bossche burgerij altijd en overal te vertegenwoordigen. Begin 1630 was het aantal weesmeisjes geklommen tot 15. Waar zich dit weeshuis in Den Bosch bevond? Vonden de meisjes mogelijk onderdak in haar groot huis op de Oude Dieze? Het is ons niet gebleken.

Toen het beeld naar Brussel werd overgebracht, wilde Anna van Hambroeck nog verdere uitbreiding aan hare stichting geven. In de kathedrale kerk van St. Jan was het beeld der Z. L. Vrouw in eene afzonderlijke kapel geplaatst; o. a. droeg de O. L. Vrouwe Broederschap zorg voor hare vereering ²⁾).

Maar toen, ná den val van Bosch in 1629, de Hervormde godsdienst in de St. Janskerk werd ingevoerd, kwam aan die vereering een einde. Anna van Hambroeck wilde hierin voorzien, door het beeld der Z. L. Vrouw over te brengen naar één der Belgische steden. Dáár zou men het in een

¹⁾ Bijlage III.

²⁾ C. Smits, *De Kathedraal van 's-Hertogenbosch*, 1907, blz. 20 vlg.; Mosmans *l. c.* blz. 409 vlg.

afzonderlijke kapel plaatsen, waaraan men een kapelaan zou verbinden; en ook alle sieraden, die uit Den Bosch waren meegebracht, zouden aan die kapel behooren. Voor deze stichting wilde ze de rente van geheel haar vermogen besteden, dat ze aangaf op 4000 karolusgulden in het jaar ¹⁾. Het aantal weesmeisjes, dat nu 15 bedroeg, zou volgens hare meening nog wel vermeerderd kunnen worden.

Ze had Isabella gevraagd één der steden van België aan te wijzen, om het beeld te plaatsen; dáár zou dan met de vereering der Z. L. Vrouw het goed werk dat ze van plan was te doen, begonnen worden ²⁾. Toen de kerk van St. Gaugericus te Brussel daartoe was aangewezen, stelde Isabella zelf reeds op 25 Februari 1630 voor, dat de weesmeisjes hun intrek zouden nemen in een huis, dat dicht bij die kerk gelegen was. Hier wilde Isabella alle weesmeisjes onderbrengen, die in Den Bosch geen Katholieke opvoeding konden ontvangen. Zij zeide aan dat goed werk hare volle medewerking toe ³⁾.

La Faille schreef namens Isabella aan Anna van Hambroeck, dat ook de fundatie der weeskinderen weer naar Den Bosch zou terugkeeren, als te gelegener tijd het beeld der Z. L. Vrouw werd teruggebracht. Anna van Hambroeck antwoordde hierop, „dat ick gans beret ben ende Moeder Godts te dienen met de heylige fondatie der arme kynder”. ⁴⁾

Eveneens verklaarde La Faille op 11 Maart 1630 in zijn uitgebreid rapport aan Isabella, dat men een huis bij de kerk van den H. Gaugericus zou inrichten, om de weesmeisjes te huisvesten. Wat er bij het beeld geofferd werd, zou voor de weesmeisjes besteed worden, zooals Ophovius bepaald had.

Wat is er van de stichting van Anna van Hambroeck in België geworden? Het beeld der Z. L. Vrouw werd voor goed in de kerk van St. Jacob op den Coudenberg geplaatst;

¹⁾ In zijn remonstrantie schreef p. Columbanus 4000 „francqs”; deze munt had in dien tijd ongeveer dezelfde waarde als de karolusgulden.

²⁾ Bijlage II en III.

³⁾ Bijlage V.

⁴⁾ Bijlage VIII.

daarheen werden ook de sieraden e. a. die bij het beeld behoorden, overgebracht. Is er een afzonderlijke kapelaan aangesteld, of nam de geestelijkheid dezer kerk den dienst bij de Z. L. Vrouw waar? Hierop kunnen wij geen antwoord geven. Eveneens moeten wij het antwoord schuldig blijven op de vraag, of Anna van Hambroeck er in geslaagd is, om het weeshuis voor de arme Bossche weesmeisjes te Brussel te stichten. Wel had Isabella hierin haar vollen steun toegezegd en ook Ophovius steunde hare plannen. Op 26 Mei 1630 kwam Anna van Hambroeck bij bisschop Ophovius te Geldrop, om met hem over het weeshuis te spreken; ze bleef met een weesmeisje bij hem overnachten, en vertrok weer den volgenden dag. Met Ophovius was ze overeengekomen, dat ze met de 17 weesmeisjes, die ze verzorgde, wegens de groote gevaren voorloopig in haar huis te Moergestel zou verblijven, totdat de toestand in het land beter zou zijn geworden ¹⁾. En nog 2 November 1630 berichtte Fabio de Lagonissa, pauselijk nuntius te Brussel, aan den kardinaal-prefekt der Congreg. de Prop. Fide, dat gehoopt werd, dat een Bossche dame ²⁾ een huis voor weeskinderen zou kunnen stichten. In zijn antwoord sprak de kardinaal-prefekt de hoop uit, dat de nuntius deze stichting zooveel mogelijk zou bevorderen ³⁾. Het voornoemd kontrakt van 1663 stelde echter o. m. vast, dat alwat geofferd werd, zou dienen tot den dienst en de versiering van het beeld der Z. L. Vrouw. Van besteding der offergelden voor de Bossche weesmeisjes, zooals Anna van Hambroeck wilde en Ophovius goedkeurde, werd niet gerept. Ook van de fundatie van Anna van Hambroeck is hierin heelemaal geen sprake ⁴⁾. Verder laten ons de gegevens omtrent de stichting van Anna van Hambroeck in den steek. In zooverre ons is gebleken, is Anna van Hambroeck er niet in geslaagd, om te Brussel dat weeshuis te stichten.

Deze bladzijden geven slechts een klein gedeelte weer van

¹⁾ *Diarium* etc.

²⁾ Zeer waarschijnlijk Anna van Hambroeck.

³⁾ Cornelissen, l. c. I (1592—1651) blz. 397.

⁴⁾ *Taxandria* XX, blz. 32.

de zware zorgen, waarmede bisschop Ophovius en zijne medehelpers, bij den val van Den Bosch in 1629 overstelpt werden. Met grooten moed en Godsvertrouwen ving Ophovius den eersten stoot der verdrukking op, die sindsdien voor langen tijd op de Stad en de Meierij van Den Bosch is blijven rusten. Hij bleef met apostolischen ijver en volharding voor zijne kudde arbeiden, totdat zijne lichaamskrachten gebroken waren. Het Bossche diocees vond in Ophovius een waakzaam herder en een krachtig beschermer. Het is ongetwijfeld voor een groot gedeelte aan zijne beproefde leiding te danken geweest, dat het Katholieke geloof in de Stad en Meierij van Den Bosch bewaard bleef.

BIJLAGEN.

I.

1630. Februari. 22.

M. Ophovius, bisschop van 's-Hertogenbosch, vraagt den steun der infante Isabella, om een aantal Katholieke weezen uit 's-Hertogenbosch in eenige steden van België te laten opvoeden.

A Son Altesse Serenissime.

Evesque de Bois-le-duc supplie Votre Altesse tres humblement, disant comme y avoient en la maison des orphelins de Bois-le-duc au temps de la rendition d'icelle ville huictante ophelins et orphelines, tous nez en legitime mariage; lesquelz y souloient estre nourrez en bonne discipline soubz le gouvernement de certain prestre tres devote et exemplaire vie, et quatre maistres tres bons catholicques et plus gens de bien, qui se scauroient trouver. Les quels estant maintenant chasses et expulsez par les hereticques, y sont surrogez quelques messeans hereticques le plus signalez de leur secte, lesquels incessamment ne travaillent a aultre but que de rendre infecté de l'heresie ces petitz enfans, exposez entierement a la mercy des loups; les tirant a force a leur temples et presces, les pressant a manger de la chaire en la Quaresme, leur defendant rigoureusement de ne faire le signe de la croix, ny de dire le Pater Noster, Ave Maria, et aultres bonnes prières de notre eglise catholicque. D'ou vient que ces enfans de-

meurans constans en leur foy, se treuvent sans cesse battuz de verges, souffletez et aultrement indignement traictez. Ce que ne pouvans veoir a leur jeulx les bon et zeuleux catholicques de lad. ville, en ont prins a soy environ quarante de ces enfans, les quels les entretiennent comme leur propres a leur despens, de sort qu'il n'y restent plus que quarante on environ.

Ce considere, il plaise a Votre Alteze Serenissime d'accorder lettres closes, adressantes aux magistratz et officiers des villes principales de ces pays, sicomme des villes de Bruxelles, Anvers, Louvain, Malines, ou aultres ou que le mieulx semblera; leur enchargeant ou admonestant de vouloir prendre a soy dix, sept ou huit desd. enfans encores restans, pour y estre nourrez et entretenuz jusques a ce qu'ilz puissent gagner leur vie.

Quoy faisant Votre Alteze fera un oeuvre le plus meritoir qu'on puisse faire a Dieu en ce monde.

In dorso: Requeste pour le reverendissime evesque de Bois-le-Duc.

Origineel.

Brussel, A. R. Archief, *Papiers d'Etat et de l'Audience*. 2044.

II.

1630. Februari. 25.

Rekest van Pater Columbanus, Capucijn, aan de Infante Isabella gericht om haar de belangen van den pastoor van St. Jacob te 's-Hertogenbosch, van Anna van Hambroeck en van de Bossche Katholieken aan te bevelen.

A Son Alteze Serenissime.

Remonstre tres humblement le père Columbin capucin predicateur de Bois-le-Ducq, comme a l'instance prière et requisition de plusieurs fervents catholicques, tant ecclesiasticques que seculiers de ladicte ville, il est venu ici pour remonstrer a Votre Alteze Serenissime, avecq quel instant importunité les hereticques persecutent vos pauvres subjects catholicques, tachant en toute manière les pervertir et seduire.

Et que ne pouvans effectuer au regard du peuple pour sa grand constance et ferveur, ils se sont adressez a plusieurs ecclesiastiques, notamment a un des quatres curez licencié en theologie, le cognoissant estre despourveu des moyens et de

benefice; estant la chose venue sy avant qu'il s'osent desja vanter publicquement de l'avoir gaigne, et que bientost il prescherat a leur mode, se promettans par ce moyen de gaigner plusieurs aultres; si bien que ledict remonstrant a la requisition de vosdits subjects a persuadé au susdict curé de venir avecq luy pardeça, et ayant expose le tout a trois evesques, luy ont donne peu d'espoir pour le present, de le pourvoir de quelque condition. Quoy considere, s'adresse a Votre Altesse Serenissime, la priant tres humblement de vouloir prevenir un tel scandal, en baillant audict curé quelque entretenement jusques a ce que quelqu'un desdicts evesques aye commodité de le pourvoir de quelque condition.

Remonstre pareillement ledict père, comme vosdits subjects ayants entendu que Votre Altesse auroit voulu prendre en sa protection et garde, les saintes meubles de l'eglise cathedrale de St. Jean; entre lesquels il y at un image miraculeuse de Notre Dame, passez trois cents ans honorées comme encoire pour le present tres fameuse en miracles. A laquelle l'espace de quatre mois durant le siège de la ville, il at eu l'honneur de leur recommander journellement en ses sermons, les priant et exhortant de la prendre pour patronesse, esperant par ce moyen leur delivrance et secours en l'affliction ou ils se trouvoient pour lors. Mais veu quil n'a pleu as a Divine Majeste pour ceste fois les exaucer, l'ont prie de supplier a Votre Altesse Serenissime de commander, que ladicte image fut mise en lieu honorable et publicq, pour pouvoir servir de memoire a tous catholycques de leur affliction; et a celle fin que la devote imploration de son intercession commenschee durant le siège, puisse estre continuer jusque a ce quelle soit inclinée a interceder vers la Divine Bonté de son Fils unicq, a avoir compassion de son pauvre peuple le delivrant de sa miserable servitude, ou il se trouve à present. Et ensuite de ce, se presente une damoiselle humblement suppliant a Votre Altesse Serenissime, la voloir accorder ladicte image pour estre mise en leglise de St. Gery en ceste votre ville de Brusselles, avecq une institution particulière des pauvres filles orphelines sorties de la mesme ville; ayant a telle fin dediee sa personne et biens, qui sont de quatre mils francqs de revenue, pour avecq iceulx suivre et honorer ladicte image partout ou elle serat colloquee. Le tout a condition, que si ladicte ville de Bois-le-Duc vienne a estre reduicte a lobeyssance de Sa Majeste, ladicte image avecq la susdicte fondation pourroit sans aucune contradiction retourner a la mesme

ville, comme plus amplement se pourrat informer Votre Alteze par le requeste icy jointe.

Finalement remonstre led. père que vos susdits subjects et pauvres affligez, supplient tres humblement Votre Altesse Seren.^{me} estre servie de diriger les affaires de la guerre, en sorte que leur liberte et reduction a lobeissance de V. Altesse et de Sa Majeste s'en puisse suivre bientost. En recognoissance de quoy ils sont contents de s'obliger de donner a Votre Altesse Ser^{me}, tout ce qu'a present lennemy les force de contribuer contre droict et raison. Et s'ils ont este jamais fidels et zeuleux a la foy catholycq et au service de Sa Majeste et de V. Altesse, ils promettent encoire de l'estre davantage a l'advenir. Et si peut estre, V. Altesse vienne a traiter quelque trefve avec les Hollandais; elle se voeuille resouvenir d'eux ne permettant que l'exercice de la religion catholycque leur soit estre, laquelle ils estiment sur toute autre chose, mourants d'affliction et de regret de se voir reduits aux termes ou ils sont. Quoy faisant etc.

In dorso: A Son Alteze Seren^{me}. Le pere Columbin predicateur de Bois-le-Duc.

Origineel.

Brussel, A. R. Archief, *Papiers d'Etat et de l'Audience*. 2040.

III.

1630. Februari. 25.

Jkv. Anna van Hambroeck verklaart, dat ze ter eere van de Zoete Lieve Vrouwe van Den Bosch, eenige jaren geleden een fundatie gesticht heeft, om een aantal weezen te onderhouden; en dat ze die fundatie door het onderhoud van een kapel, een kapelaan en ornamenten er aan te verbinden, nog wil uitbreiden. Ze vraagt de Infante Isabella voor het beeld der Z. L. Vrouw dat haar door den bisschop en het kapittel van Den Bosch is toevertrouwd, een plaats aan te wijzen; dan kan ze het goed werk der weezen dáár beginnen, en met dezen en met de bevolking van België de vereering der Z. L. Vrouw voortzetten.

Ilma. Senora.

Anna de Hambroecq dice, que aviendo algunos años a mayor honra de Dios, y de su Dulce Madre (nombre que la devocion ha dado a cierta imagen milagrosa que estava en Bolducque), a su propria costa instituydo una fundacion, para entretenir algunas douzellas huerfanos (que al presente son

quinze, y pretende augmentarlas hasta al numero, que pudiere sufrir su renta de 4000 fl. ¹⁾ al año averla dedicado y offrescido alla dicha santa imagen), capella, capellan y ornamentos convenientos a la grandesa de los muchos milagros, que por intercession de Nostra Senora y representacion de dicha imagen, Nuestro Senor ha hecho en dicha villa de 300 años aesta parte. Y venido con ella y todos sus ornamentos a la de Amberes, par aver tomado a pedimento del obispo y cabildo de dicha Bolducq, el cuydado y guardia de dicha imagen, y de todo a ella apertenciente desde que tomo la sobre dicha resolucion. Ha entendido que V. A. ha tomado devajo de su preteccion y guardia, los muebles sagrados de la yglesia de St. Juan de dicho Bolduq, en qual assi mesmo se reverenciava la dicha imagen. Attento a la qual, y de aver hecho voto de seguirla a qualquier parte, supplica muy humilmente a V. A. Sme. sea servida de haze a la merced, que puede tenir consigo en alguna de sus villas la diche santa imagen, y instituyr la suso dicha fundacion, teniendo esperanza que par las oraciones de los que la visitaren Nostra Senora, vendra a repetir su antiquo y devido honor en la pobre y affligida villa de Bolduque, edificada a esta effecto, que en ella la rezuiera muy particular y obligacion perpetua de rogar por largos años de V. A. Sme. como la Christianidad ha menester.

In dorso: Ssma. Senora.

Anna de Hambroucq.

Origineel.

Brussel, A. R. Archief, *Papiers d'Etat et de l'Audience*. 2044.

IV.

1630. Februarius. 26.

Rekest van Jhr. Arent van Boecop, gericht aan de regeering te Brussel, waarin hij verschillende beweegredenen aanhaalt om hem het hoofd-schout-ambt van de Meierij van 's-Hertogenbosch te verleenen.

A Sa Majesté!

Remonstré en toutte humilite Arnoult van Boecop escuyer, que ses predecesseurs ont par cy-devant deservy les premieres charges au pays de Geldres, lorsque ledict pays estoit en-

¹⁾ P. Columbanus spreekt van 4000 „francqs“. Zie: Bijlage II.

coires sous l'obéissance de leur vray naturel seigneur; mais comme l'ennemy s'en est empare, le père du remonstrant pour nourrir et enlever ses enfans en la foy catholicque apostolicque et romaine sous l'obeissance de sa majeste, a acquite son pays originaire, prendant sa residence et demeure au plat pays en la Mayorie de Bois-le-Duc, avecq un perte tres grande de ses biens. Ayant ledict remonstrant pour sa preud-homme et capacité, comme ayant estude et prins le degré de licence, este quelque fois eschevin de Bois-le-Duc; mais comme ladicte ville at este prinse de l'ennemy, ledict suppliant est sorty des premiers, et est allé pendre sa demeure au pays de contribution en la dicte Mayorie, y donnant toute assistance aux catholicques pour sauver les ornemens et precieux meubles de l'eglise des mains de hereticques, et les faire tenir pardeca pues nagerres. Il at accompagne et assiste a transporter l'image miraculeuse de Nostre Damme de la ville de Bois-le-Duc, jusqu'en ceste ville, sans faire mention des grandes et innumerables pertes, que le pere dudict remonstrant a souffert tant par le siege de lad. ville de Bois-le-Duc que a l'entrée en la Veluwe, en cedant au dessus de noeff mille florins. Et comme pues nagerres est venu a deceder Philippe van Brecht escuyer, hault et bas escoutette de la dicte ville et Mayorie de Bois-le-Duc, et que par ce moyen est venu a vacquer ledict estat, au quel le suppliant se trouve sans jactance qualifie et capable, il se retire a Sa Majeste, suppliant qu'elle soit servye luy conferer en recompence desdictes pertes et services de luy et de ses predecesseurs, ledict estat de hault escoutette de la Mayorie de Bois-le-Duc. Quoy faisant etc.

In dorso: Requeste pour Arnout van Boucop escuyer etc. a President Maes. — 26 de Hebrero 1630.

Origineel.

Brussel, A. R. Archief, *Papiers d'Etat et de l'Audience*. 2040.

V.

1630. Februarii. 25.

La Faille ontving een memorie van Ophovius, over de reliquieën der St. Janskerk van Den Bosch, die aan de Infante Isabella zouden aangeboden zijn; de bisschop vroeg daarvan een kwitantie, en La Faille vraagt de Infante Isabella in welken vorm hij dat zal doen. Deze antwoordt dat Ophovius haar de reliquieën wel liet zien, maar ze niet heeft ontvangen. Wel

kan hij een kwitantie van het zilverwerk geven dat ze in ontvangst nam. Verder bracht La Faille een andere memorie van Ophovius ter sprake over de Bossche weezen; de Infante Isabella spoorde hem aan om alles te beproeven, deze in de Belgische steden te laten verzorgen. Aangaande het stuk door P. Carlos aan Isabella overgegeven, wilde zij, dat hij met Ophovius zou spreken over het beeld, dat een Bossche dame van Den Bosch naar Antwerpen bracht; Ophovius zou ook met deze dame nog onderhandelen. De Infante Isabella draagt La Faille op, met beiden deze zaak af te werken. Ook moet hij zorgen voor het onderhoud van den pastoor van Den Bosch, die haar is aanbevolen.

Serenissima Senora.

El obispo de Bolduque me dado essa memoria en latin, que contiene una relacion partic. de las reliquias mas preciosas de la yglesia cathedral de la villa de Bolduque, que el dice aber entregado a V. A., pidiendome suplique a V. A. de su parte, le mande dar un recibo della en la forma puesta en el papel que aqui va, o en tal otra que V. A. hallare convenir.

De parte de dicho obispo me an traydo otra memoria, toccante el entretenimiento de los huerfanos d'aquella villa, en que pide V. A. se serva de mandar escribir a los magistrados de las villas principales desta provincia, paraque cada una tome algunos a su cargo, ast a tanto que sean en edad de poder servir, y ganar su vida.

Apostille: Podeys poner en buena forma este papel, para fyrmar que esta byen; y estan en my poder las pyeças, que dice pero es menester declarar en el que las relyquias no estan dentro, que no es syno sola la plata que el obispo a que dado, como ellas las trayga en la mano quando me ablo, que me los mostro en sus casas syn abrillas pero no me dycho nada sobre ellas; y asy tan poco le dyche nada en lo del entretenymiento. Sera muy justo acer todo lo que se podyere por aquellos muchachos, sy asy pode prodeys tratar y stratar con el presidente la forma de aver las cartas. Creo osabra ablado sobre esto el padre Carlos capuchyno, y no se sy el que abenydo de Bolduque que me a dado la memorya, que ha aqui y lo de la ymagen de Nostra Senora, en que ya able ab obispo; y me a bono mucho la damusela y dycho queria concertarlo con ella. Yo le dyche se correspondyese con vos ¹⁾, para lo que fuese menester; y asy os ago solycydador

¹⁾ of bos.

de tan buena obra, que tomando un casa junto a St. Jery para las muchachas, se podra acomodar muy byen y traer ally todas las que se inolgere de Bolducq, quo no tengan quier mesra por ellas, paraque no las perbyersan, que yo olgare de ayudar todo quanto sy pueda para esta buena obra. Y para lo que toca a este pastor que os abran dycho que es muy necessaryo procurar de todas beras, que no le accaben de perbertyr por el daño que serya, y asy esto secretamente podeys tratar, y ber lo que se le podrya dar para que no buelta alla.

In margine: 1630. Febvrier 25.

Origineel.

Brussel, A. R. Archief, *Papiers d'Etat et de l'Audience*. 2040.

VI.

1630. Februari. 25.

La Faille deelt de Infante Isabella mede, dat hij Ophovius aangaande de ontvangst van het zilverwerk berichten zal; dat hij echter uit goede bron heeft vernomen, dat de Bosschenaren op de eerste plaats aan de Infante Isabella de reliquieën in bewaring willen geven. Ophovius had verwacht dat de Infante Isabella er om vragen zou; zij wist dat echter niet, en daarom zou ze met hem daarover verder onderhandelen. Wat 't beeld betreft deelde La Faille ook mede, dat Ophovius dit in de Dominikanerkerk van Antwerpen wil plaatsens. Anna van Hambroeck wil dat niet; omdat ze dan volgens haar meening hare stichting in gevaar zou brengen, daar het beeld dan niet zoo gemakkelijk naar Den Bosch terug gebracht zou kunnen worden. Met den pastoor van Den Bosch heeft hij den toestand besproken, en hem gezegd waaraan hij zich te houden had.

Serenissima Senora.

He visto lo que V. A. ha tenido porbien de ordenarme toccante las reliquias, que el obispo de Bolduque a traydo de aquella villa; y en ajustar del papel que ha pedido para su descargo, no dejare de poner la declaracion, que V. A. me manda. Pero antes de acerlo, me a parecido representar a V. A. aber entendido de buena parte, que la intencion de los de Bolduque es, que no solo las pieças de plata que se apuntan en su memoria, se depositan entre los manos de V. A., pero tambien todas las reliquias como cosa de consideracion; y de que los de Bolduque acen mucho mas caso

que no de la plata. En quanto a lo de la damuseja que ha traydo consigo de Bolduque la imagen miraculosa de Nostra Senora, y pretende de acer aqui una fundacion de toda su acienda en favor de huerfanos, me dicen, que ella de ninguna manera entiende poner dicha imagen en la yglesia de los de St. Domingo en Amveres, como lo pretende el obispo, sino en la de St. Gery desta villa; por no quitar a los de Bolduque la esparanza que les tiene dado de bolbersela con dicha fundacion, quando la villa fuere reducida debajo el mando de Su Majestad. Y pues V. A. lo alla assi convenir, no dejare de acer quanto antes las diligencias necesarias para ello.

Por lo que tocca al pastor, ya lo he inbiado a llamar para declararle la mra. que V. A. le ace; y placiendo a Dios procurare de tratarlo todo con el secreto y discrecion que conviene, avisando de tiempo en tiempo a V. A. todo lo que succidiere en ello.

Apostille: Esta byen todo esto, y beremos sy se puede acer alguna dylygencya con el obispo por las relyquias, que obispo dyce que por que yo no se las pedy. No melas deixo sy yo la subyera ¹⁾ antes se las ubiera pedydo.

In margine: du 25 de Febvrier 1630.

Origineel.

Brussel, A. R. Archief, *Papiers d'Etat et de l'Audience*. 2044.

VII.

1630. Februari. 25.

Schrijven van La Faille gericht aan Jkv. Anna van Hambroeck, waarin hij haar namens de Infante Isabella uitnoodigt om het beeld der Zoete Lieve Vrouwe naar Brussel te brengen.

Mejonckvrouwe.

Desen sal dinen om Ul. t'informeren, dat het den wille is van Hare Hoochijdt dat Ul. hier comme met het miraculeus belt van Onse Live Vrouwe, dat Ul. medegebracht heeft van Den Bos; om dat te stellen in de kercke van Sinte Genricx binnen dese stat met alle die ornamenten, opdat het daer met Ul. toedoen mach versiert ende geerd werden en de bewart totter tijt, dat het Godt almachtig geliven sal toe te

¹⁾ of supiera.

laten, dat die stad van Den Bos wederom gebrocht worden onder die obediencie van Sijne Majesteyt en die catholycque religie; als wanneer hetselve beelt sonder eenige tegenseggen sal met alle die ornamenten, en oock mette fondacie die Ul. ter eere van de heylige Moder tot onderhoudt van de arme weskinderen pretendeert te maken, wederkeeren naer Den Bos, waervan men Ul. sal dan geven sulken versekeringen, als tot troste van die Catholiken van Den Bos sal van node wesen sal. Ende hiermede blijft den Heere bevolen. Uyt Brusselen den 25 Februarii 1630.

De la Faille.

Origineel.

Brussel, A. R. Archief, *Papiers d'Etat et de l'Audience*. 2040.

VIII.

1630.

Schrijven van Jkv. Anna van Hambroeck aan La Faille, waarin zij hem antwoordt dat ze zonder toestemming van den bisschop van 's-Hertogenbosch, het beeld der Zoete Lieve Vrouwe niet naar Brussel kan brengen.

Mijnheere.

Ick hebbe van U.E. eenen brief ontfangen ut den naem van Haren Hoecheyt, waerinne mij bevolen woert het miraculeus belt van de Soete Moeder Godts van Sertogenbos, het welck ick van wegen den erwerdichsten heere den bisschoep, soe oock aldermest van weegen den heeren deken ende capitel, mij in bewarenis is gegeven soude transporteren naer Brussel, omdat Hare Dorluchtige Hocheyt daarvan soude disponeren. Sal U. E. weeten, dat ick gans beret ben ende de Moeder Godts te dienen met de heylige fondatie der arme kijnder; maer soe dat niet bequaemelijck en can geschieden ende met order, tensij ick heb consent van mijnder werdichsten heere den bisschoep, die daerin wil gekent sijn. Soe sal ick verwachten, dat U. E. met Haer Hoecheyt daarvan spreke, goeudt sal hebben gevonden daarvan te schrijven, aen syn eerwerdicheyt den bisschoep te schrijven mijn hetzelleve tot voldouning van Haer Hoecheyt te belasten. Hiermede me recommanderende in de goede gratie van Hare Alteze stellende na U. E. bidde Godt Haer Alteze te gesparen. 1630.

Har Alteze dinares en na U.E. in Godt en Sijne Moeder
Anna de Hambroeck.

In dorso: An mijnheere La Falie, secretaris van Hare
Hooheyt tot Brusselle.

Origineel.

Brussel, A. R. Archief, *Papiers d'Etat et de l'Audience*. 2040.

IX.

1630. Februari. 26.

Verklaring der Infante Isabella dat zij het zilver der kathedrale kerk van St. Jan te 's Hertogenbosch in bewaring ontvangen heeft.

Sa Serenissime infante declare par cette d'avoir receu les six pieces cy-dessus mentionnees mais sans reliques, ayans lesd. pieces este consignees en ses mains, et appartenans a l'eglise cathedrale de St. Jean en Bolducq par l'evesque d'icelle; et quelle les sera restituer ainsy quelles sont presentement de poidt, lad. ville se reduisant par les armes et autrement soubz la deue obeissance de sa Majeste et du St. Siege apostolique et Romain. En tesmoignage de quoy elle a signé cette, et y fait apposer son seel le 26 de Febvrier 1630.

Minute.

Brussel, A. R. Archief, *Papiers d'Etat et de l'Audience*. 2040.

X.

1630. Februari. 26.

Lijst der zilveren voorwerpen uit de kathedrale kerk van St. Jan, die aan de Infante Isabella in bewaring werden gegeven.

Vigesima secunda February 1630 per Reverendissimum Patrem et dominum D. Michaellem episcopum Buscoducensem oblata fuit Serenissimae Suae Celsitudini Isabellae Clarae Eugeniae Hispaniarum Infanti, ac a praedicta Sua Celsitudine recepta, et in aula sua deposita: mobilia pretiosa ecclesiae cathedralis Sancti Joannis Evangelistae in Buscoducis, ac quidem ponderant singula:

Imprimis imago Stⁱ Joannis Evangelistae argentea cum bireto rubeo et corona deaurata cum insignibus caesareis, aliisque margaritis; ponderatque cum catena et soliis, et pede argenteo, sexaginta octo libris.

Item magna crux deaurata ponderat — viginti quinque libris.

Item duae cruces argenteae ante processionem ferri solitae quaeque octo libris; simul — sedecim libris.

Item magna arca seu turris ponderat — sexaginta libris cum media.

Item magna ciboria argentea ponderat — quinquaginta libris.

Item parva ciboria deaurata ponderat — novem libris.

In margine: Pourquoi'el de ce memoire a este renvoye au Reverendissime de Bois-le-Ducq avecq l'acte cy-join et mis au pied d'icelluy.

Minute.

Brussel, A. R. Archief, *Papiers d'Etat et de l'Audience*. 2044.

XI.

1630. Februari. 27.

Schrijven van La Faille aan bisschop Ophovius over de plaatsing der Bossche weezen in de voornaamste steden van Brabant.

Monseigneur.

V. S. Rev.^{me} aura cy en cloz l'acte de delivrance par elles requiz des pieces d'argent mentionnées; au memoire qu'il luy a pleu me delaisser en partant d'icy, et de plus les lettres depeschees a votre requisition a ceulx du Magistrat d'Anvers, Louvain et Malines pour l'entretienement des orphelins de Bois-le-Ducq, restans encores a pourveoir; selon que V. S. Rev.^{me} verra par le copie desd. lettres allant aussy quant et cette. Car pour ce qui est de la lettre escrite sur le mesme subject a ceulx de cette ville ¹⁾, je le garderay jusques a ce qu'il vous aura pleu en advertir comment en auray a user. Ce qu'attendant, je baise bien humblement les mains a V. S. Rev.^{me} et demeure, Monseigneur,

De Bruxelles le 27 de Febvrier 1630.

In margine: Au Reverendissime de Bois-le-Ducq.

Minute.

Brussel, A. R. Archief, *Papiers d'Etat et de l'Audience*. 2044.

¹⁾ nl. Brussel.

XII.

1630.

Schrijven van bisschop Ophovius aan La Faille, waarin hij hem dank brengt voor zijn bemoeiingen voor het plaatsen der Bossche weezen.

Amplissime et Illustrissime D. Secretarie.

Actam consignationis Sinodicorum? ecclesiae Buscoducensis, et simul litteras ad civitatem Antverpiensem, Lovaniensem et Mechliniensem respective recepi, Deumque precor ut tam sollicitum patrem pupillorum diutissime conservet et cum familia benedicat. Ego ex parte mea gratias ago pro tam benigno obsequio et presentium latorem R. P. Petrum Blossium predicatorem generalem ordinis Predicatorum conventus Buscoducensis mitto, ut a V. Amplitudine litteras ad consulem et civitatem Bruxellensem accipiat, illasque promovent ut effectum desiderat consequamur, quia nolo ulterius V. A. molestus esse cum abunde charitate sua sedulitate et providentia in procurandis litteris satisfecerit. Agoque Suae Ser^{mae} Celsitudini et V. C. D. immortales gratias, Deum optimum maximum supplicans ut in omnes aeternitates remuneret, et V. A. D. conservet cum lectissima conjuge ac familia.

Amplissimi et Illustrissimi D.

humilis et devotus servus

Fr. Michael Episcopus Buscoducensis.

Origineel.

Brussel, A. R. Archief, *Papiers d'Etat et de l'Audience*. 2040.

XIII.

1630. Maart. 11.

La Faille geeft aan de Infante Isabella in het kort den inhoud weer van het rekest van pater Columbanus aangaande het beeld der Zoete Lieve Vrouwe, en dat hij volgens haar opdracht aan Jkv. Anna van Hambroeck geschreven heeft om het beeld naar Brussel te brengen; hierop antwoordde zij (= Anna v. Hambroeck), dat ze het niet doen kon zonder toestemming van den bisschop. Zij wil het in de kerk van den H. Gaugericus plaatsen, niet in de Dominikanerkerk van Antwerpen. Daarom stelt La Faille de Infante Isabella voor om Ophovius te schrijven, het beeld naar Brussel te laten brengen. Zij toonde

zich zeer verwonderd dat Ophovius nog niets afgesproken had. Zij wil dan dat men het beeld brenge; verder zal ze wel beslissen.

Serenissima Senora.

Le 25 del mes passado, el padre Columban capucino y predicador de Bolduque represento a V. A. de parte de una damusela llamada Anna de Hambroeck, como dicha damusela avia venido de Bolduque en Amberes con cierta imagen milagrosa de Nostra Senora; y que supplicava V. A. fuesse servida de permitir que veniesse con dicha imagen en esta villa, para ponerla en la yglesia de St. Gery, paraque fuesse honrada en aquella plaça. Y que ella pudiesse servir a Nostra Senora en dicha imagen, y complir su buena intencion, que es: de acer una fundacion de toda su acienda, por el entretenimiento de algunas douzellas huerfanas, con condicion, que esta fundacion con dicha imagen seria sujeta debolver a Bolduque, quanda dicha villa veniesse aser reducida a la obediencia de Su Majestad; sobreque V. A. fue servida de avisarme, que avia ablado en esto al obispo de Bolduque, y que el avia dicho a V. A. que queria concertarlo con dicha damusela y que V. A. le avia respondido se correspondiesse commigo en este negocio. Y que viniendo a qui dicha damusela, podria tomar una casa junto a St. Gery para accomodar bien las muchachas y procurar de traer ally todas las que se pudiere de Bolduque; pues no tienen quien mire por ellas. Y como el obispo de Bolduque no me a declarado esta su intencion de V. A., he escrito a dicha damusela de parte de V. A. en 25 del passado, diciendole que V. A. gustaria que veniesse aca con dicha imagen, para ponerla en la yglesia de St. Gery, devaxo de las condiciones sobre dichas. A quella me respondio, que aviendo dicha imagen sido metida en sus manos por el obispo, y los del cabildo de St. Juan de Bolduque, no se a atrevido de traerla aca sin primero averlo comunicado al dicho obispo; a quien aviendo mostrado mi carta, dice que el obispo pone dificultad en consentirselo, pretendiendo, a lo que parece de poner dicha imagen en la yglesia de los Fraylos de San Domingo en Amveres. Loque segun dicen, no es conforme la intencion de dicha damusela, ni tam poco de los de cavildo, ny del pueblo de Bolduque. Por ser resuelta dicha damusela de onrar Nostra Senora en dicha imagen con un capillan, y capilla, y ornamentos y con una fundacion de su acienda; loque no se bien efetuar en

un monasterio, dedonde quando fuere tiempo, no la podran sacer y bolber con ella y con la fundacion a los de Bolduque, como se pretende y se podria acer estando aqui en la yglesia de St. Gery. De que me a parecido dar cuenta de V. A. y si para el cumplimiento de la buena intencion de dicha damusela V. A. no tendria por bien, de mandar escrivir al obispo que la voluntad de V. A. es: que el ordene a dicha damusela que se venga aqui a presentar dicha imagen a V. A., por el desseo que V. A. tiene de verla. Y que sciendo aqui, se tratara del lugar, donde se avra deponer, paraque con este pretesto y sin disgracia del obispo, dicha damusela puede venir libremente en esta villa, y cumplir lo que pretenda para la mayor gloria de Dios y el servicio de la Santa Madre.

Geteekend: La Faille.

Apostille: Pareceme que sera byen como el obispo me dycho: que querya tratar con la damusela para componer esto que se le escrybyese. Y o estoy espantada como no byeno la damusela con la ymagen, y que asy trate luego con ella. Para que la traygays, y se ponga por efeto aquella buena obra, y conforme a lo que respondyere beremos lo que se ara.

In margine: Du 11 de Mars 1630.

Origineel.

Brussel. A. R. Archief, *Papiers d'Etat et de l'Audience*. 2044.

XIV.

1630. Maart. 11.

Schrijven van La Faille, gericht aan bisschop Ophovius, waarin hij het bevel der Infante Isabella mededeelt, om het beeld der Zoete Lieve Vrouwe naar Brussel te laten brengen.

Monseigneur.

S. A. m'a commande de dire a V. S. Reverendis^{me}, qu'elle s'estonné que damoiselle Anne de Hambroecq tarde tant a venir avecq la miraculeuse image de Notre Dame; estant partant son intencion que vous en traittiez incontinent avecq lad. damoiselle, procurant qu'elle se transporte en toute diligence vers icy avecq lad. image, pour y accomplir le bon oeuvre qu'elle a proposé de faire a l'honneur de lad. Vierge, et pour l'entretien d'un bon nombre des orphelins. J'attendray doncq

par le presente la responce de V. S. Reverendissime, afin de la pouvoir communiquer a S. A. suivant l'ordre que j'eu ay, et cependant me diray comme je suis.

Monseigneur.

De Bruxelles le 11 de Mars 1630.

In margine: A l'evesq. de Bois-le-Ducq.

In dorso: Le Serenissime. — De La Faille.

Minute.

Brussel, A. R. Archief, *Papiers d'Etat et de l'Audience*. 2044.

XV.

1630.

Schrijven van La Faille, gericht aan Jkv. Anna van Hambroeck, waarin hij haar namens de Infante Isabella het bevel mededeelt om het beeld der Zoete Lieve Vrouwe naar Brussel te brengen.

Alsoo Hare Hoochijt verstaen heeft, dat sijn eerwerdichste heere den biscop Ophovius ende den deken ende kapittel van de kercke van St. Jehan, Ul. in bewarnisse hebben gegeven een seker miraculeux beelt van Onse Lieve Vrouwe, dat over vele honderden jaren is geert geweest in een capelle van de voirscreven kercke; ende dat U mit hitselve beelt sijt gecommen binnen Hantwerpen, heeft sij mij geordineert Ul. te scriven, dat hare begerte is dat Ul. met hetselve beelt tot hier comen, om daarmede te doen t'gene Hare Hoocheyt tot meerder eere van de heylige Moder Gods, sal vinden te behooren etc.

Minute.

Brussel, A. R. Archief, *Papiers d'Etat et de l'Audience*. 2044.

XVI.

1630. Maart. 15.

Ophovius schrijft aan La Faille dat hij de verwondering der Infante Isabella wel begrijpt; hij merkt echter op dat Jkv. Anna van Hambroeck goed deed met te wachten; omdat de bisschop nog geen toestemming gegeven had om het beeld naar Brussel te brengen. Zoodra hij echter den wil der Infante Isabella vernam, gaf hij Jkv. Anna van Hambroeck bevel, onmiddellijk het beeld over te brengen. Hij geeft dan de voorwaarden aan waarop die overgave zal plaats hebben: Het beeld zal altijd onder de

jurisdictione blijven van den bisschop en het kathedraal kapittel van Den Bosch; het zal altijd eigendom blijven der stad 's Hertogenbosch; en alles zal ter geschikter tijd naar Den Bosch moeten teruggebracht worden. Met het plan en de bedoelingen van Jkv. Anna van Hambroeck zal rekening gehouden moeten worden. Ophovius hoopt dat de Infante Isabella het beeld der Zoete Lieve Vrouw nog eenmaal in de kathedraal van St. Jan zal mogen aanschouwen.

Clarissimo Secretario Osservatissimo.

Partendomi da Liera verso Tongerloo hō ricevuto la lettera di V. S., per la quale m'avisava che Sua Altezza Serenissima sia marassigliata, che questa figliola divota Anna van Hambrouck non comparisia a Brussellas con la miraculosa imagine de la SSma Vergine di Bolducq. Dico a questo che questa senora Van Hambroeck non havendo dispositione nissuna di detta imagine. Prudentemente hā risposta a V. Sria, che senza voluntā del vescovo non poteva disporre o fār translatione d'un thesorò tanto grande, o metterlo in mano d'altri. Hora havendo io visto la lettera di V. Sria in nome di Sua Altezza Serenissima, la quale comanda che la sancta imagine miraculosa sia transferita a Brusseles, per maggior gloria della SSma Madre di Dio, o per far una fundatione pia, subito hō scritto alla sudetta donna o senora Van Hambrouck: che se transporti con la imagine SSma a Brusellas et la ponghi in mano di Su Altezza Serenissima. Confidandomi che saranno osservati le conditioni propositae, cioè: *per la prima che non fara mai la SSma imagine alienata totalmente della nostra jurisdictione, ma sempre in beneficio della citta di Bolducq, e per consolatione de catholici borghesi mantenuta fuori della jurisdictione di tutti o siano ecclesiastici, o secolari. Ma subito essendo recuperata o presa la villa di Bolducq, che sara posta nel medesimo luogho donde fū tolta. Et insieme che i paramenti oblazioni et altri donative, che sarrano insieme transferiti al medesimo luogho; che tutte lymosine et denari oblati, saranno impieghati per le orphanelle et la pia intentione di detta signora Van Hambrouck, la quale veramente si ha sempre mostrata nella servizio della SSma Vergine Marie devotissima et di buonissima intentione.*

Del resto confidandomi nella pietà prudenza ē buona intentione di Sua Altezza Serenissima; non dico altro se non che priegho la maesta ¹⁾ di Dio, che facci questa gratia giorni

¹⁾ of maesta?

nostri acciochē veda Sua Altezza Serenissima la sudetta imagine nella chiesa di Bolducq con una pace di tutti Paesi Bassi. Per lo che pregharemo il Dio continoamente, como aver per la salute della persona e famiglia di V. Sria C.

Onder stond: Di V. Sria C. affectissimo servitore, *ge-teekend:* Fra Michele vescovo di Bolducq.

Di Tongerlo a gli 15 di Marzo 1630.

Nog lager stond: Da Tongerlo io mi partigo verso Geldorp. Con la gratia di Dio mā prima daro i ordini sacri a Gheel.

Origineel.

Brussel, A. R. Archief, *Papiers d'Etat et de l'Audience.* 2044.

XVII.

1630. Maart. 15.

Schrijven gericht aan bisschop Ophovius waarin de Infante Isabella hem beveelt het beeld der Zoete Lieve Vrouwe naar Brussel te laten brengen en hierin haren gevolmachtigde, den gardiaan van het Capucijnenklooster te Brussel, allen bijstand te verleen.

Isabel Clara Eugenia,

Par la grace de Dieu, infante d'Espagne etc.

Tres reverend père en Dieu, cher et bien ame. Comme nous somes adverty, que certain damoiselle appellée Anne de Hambroucq auroit fait venir de Bolducq en Anvers une image miraculeuse de Notre Dame, et que pour la particuliere devotion, que nous avons a icelle, nous aurions fait faire différentes instances pour l'avoir icy, sans que toutes fois rien en seroit ensuyvy. Nous avons trouve bon d'envoyer par dela le père gardien des Capucins pour la faire apporter icy. Estans partant notre intention, que luy donniez toute ayde et assistance a ce requisite, et vous employez en cest affaire en sorte qu'il la puisse apporter. Quant et soy anevrant de notre part á lad. damoiselle, et a tous ceux que sera besoing, que leur serons doner en ce regard toute sorte de satisfaction, et que ne permettrons jamais, que lad. image soit telle parte engagée, d'ou l'on ne la puisse retirer toutes, et quantes fois qu'on voudra.

Atant etc. De Bruxelles le 15 de Mars 1630.

In margine: A l'evesque de Bolducq.

Minute.

Brussel, A. R. Archief, *Papiers d'Etat et de l'Audience.* 2044.

XVIII.

1630. Maart. 15.

Schrijven gericht aan Jkv. Anna van Hambroeck, waarin de Infante Isabella haar beveelt het beeld der Zoete Lieve Vrouwe naar Brussel te brengen; en mocht zij dit persoonlijk niet kunnen, dit dan te laten doen door den pater Gardiaan der Capucijnen te Brussel.

Isabel Clara Eugenia

par la grace de Dieu infante d'Espagne etc.

Chère et bien amée. Come nous somes informez que l'evesque de Bolducq est party de la ville d'Anvers, et que partant il ne vous aura sceu donner a entendre notre volonté, au regard du transport de la miraculeuse image de Notre Dame estant en votres pouvoir, nous avons bien voulu faire cette pour vous dire notre intention estre, que vous vous rendiez icy avecq lad. image; et ou pour quelque empeschement votre vous n'y pourriez satisfaire en personne, qu'en tel cas vous la delivriez au père gardien des freres Capucyns de Bruxelles, porteur de cette. Et de notre part, nous ne manquerons de prendre lad. image en notre protection, et de vous donner au reste toute sorte de satisfaction, comme aussy a l'evesque, doyen, et tous ceux de la ville de Bolducq. Et esperant que ne faudrez de vous conformer a ce que dessus, nous prierons Dieu, chere, et bien amée, qu'il vous ait en sainte et digne garde.

De Bruxelles le 15 de Mars 1630.

In margine: A damoisselle Anna de Hambroucq.

Minute.

Brussel, A. R. Archief, *Papiers d'Etat et de l'Audience*. 2044.

XIX.

1630. Maart. 15.

De magistraat van Brussel deelt aan La Faille mede, dat de stad Brussel voor 10 Bossche weezen zorg zal dragen.

Monsieur.

Ce mot servira pour vous advertir, que messieurs ont resolu d'accepter dix orphelins de ceulx de Bois-le-Ducq, comme

ils en advertirent la Serenissime Infante par lettre particuliere que je depescheray, pour demain de la vous envoyeray, demeurant

Onder stond: Monsieur, votre tres humble et tres obeissant serviteur.

Geteekend: Charles Schott.

De l'hostel de la ville le 15 Mars 1630.

Origineel.

Brussel, A. R. Archief, *Papiers d'Etat et de l'Audience*. 2044.

XX.

1630. Maart. 15.

De Magistraat en Raad van Brussel geven nogmaals uiting van hunne welwillendheid om de Bossche weezen te helpen en vragen daarom aan de Infante Isabella een jaarlijksche bijdrage voor dit liefdewerk.

Madame.

Sur ce que V. A. a este servie nous escrire le 25 de Febvrier dernièrement passe, que nous voulussions recevoir huict on dix orphelins de ceulx de Bois-le-Duc, pour estre icy instruits et entretenuz, jusques a ce qu'ils soient en l'age de pouvoir gagner leur vie; nous avons bien voulu advertir V. A. que non obstant le grand nombre d'orphelins qu'il y a icy, qui croid de jour a aultre, et les excessives debtes que leur alimentation a causé, et va causant de plus en plus; nous nous avons bien voulu conformer en cecy a sa royale volonte, estans prests de recevoir dix que nous tascherons d'entretenir et faire entretenir le mieux qu'il sera possible, soubz esperance que V. A. sera servie de contribuer a ceste bonne oeuvre, quelque somme notable, pardessus une aulmosne annuelle de celles quelle fait distribuer par son grand aulmosnier, ou par voye de l'exercito. Et sur ce finissons, priérons Dieu de conserver V. A. longues annees en toute prosperité comme la Chrestiente en a besoing et souhaitent.

Onder stond: Madame de Votre Alteze Serenisime, les tres humbles et tres obeissans serviteurs et subjects, et bourgemestres et eschevins et conseil de la ville de Bruxelles.

Geteekend: H. van der Borch. 1630.

De l'hostel de la ville ce 15 de Mars 1630.

Origineel.

Brussel, A. R. Archief, *Papiers d'Etat et de l'Audience*. 2044.

XXI.

1630. Maart. 20.

De Infante Isabella staat aan de stad Brussel een jaarlijksche bijdrage voor de Bossche weezen toe.

Serenissima Senora.

Con esta sera tambien un pliego que los del magistrado desta villa me han inbiedo, sobre el entretenimiento de los huerfanos de Bolducque.

Geteekend: La Faille.

Apostille: Podeys ber lo que dycaer ¹⁾ y yo olgare de a cellos ²⁾ una lymosuna para tan buena obra: Podeys concertar con ellos paraque se puedan traer los muchachos.

Du 20 de Mars 1630.

Origineel.

Brussel, A. R. Archief, *Papiers d'Etat et de l'Audience*. 2044.

XXII.

1630. Maart. 27.

Schrijven van een neef van La Faille uit Antwerpen, waarin hij dezen mededeelt dat men de Bossche weezen, die daar zullen aankomen, eenigen tijd zal huisvesten.

Monsieur mon Cousin.

Nous avons este jusques ores tellement empesché aux affaires de monsieur vostre frere et l'advocat Sonnius, que je n'ay eu quasi le loysir, de respondre aux vostres. Je croy qu'estes adverty, que nous attendons les orphelins de Bois-le-Ducq, desquels nous retiendrons huict a charge de ceste ville; et les aultres logeront, pour quelques jours, jusque a ce que S. A. aye fait la distribution par toutes les aultres villes. Nous avons quasi acheve ce jour d'huy les differtens que vostre maison at avecq l'advocat Sonnius, et j'espere qu'elle se trouverat plus a repos, qu'elle m'at este jusques ores; sur ce vous baisant les mains, avecq madame vostre compaigne je me signeray

¹⁾ of dycen.

²⁾ of acelles.

Onder stond: Monsieur, vostre tres humble serviteur et tres affectionez cousin.

Geteekend: Robert Tucher.

In margine: d'Anvers ce 27 de Mars 1630.

Origineel.

Brussel, A. R. Archief, *Papiers d'Etat et de l'Audience*. 2044.

XXIII.

1630. Maart. 30.

Robert Tucher, neef van La Faille, schrijft aan dezen uit Antwerpen dat de Magistraat der laatstgenoemde stad zorg zal dragen voor de 10 Bossche weezen, die aldaar zijn aangekomen.

Monsieur mon Cousin.

Je croy que maintenant aurez receu la mienne datee du 27 de ce mois. Depuis sont icy arrivez 35 orphelins de la ville de Bois-le-Ducq, desquels les aumoisiens de ceste ville ont prins dix a leur charge et logeront les aultres pour un jour ou deux. Je vous prie vouloir donner ordre, que la reste bientost soit distribuée la S. A. commanderat. Sur ce vous baisant les mains et a ma madame ma cousine votre compaigne, je me signe

Onder stond: Monsieur vostre bien humble, et tres affectionné serviteur et cousin,

Geteekend: Robert Tucher.

In margine: D'Anvers le 30 de Mars 1630.

Origineel.

Brussel, A. R. Archief, *Papiers d'Etat et de l'Audience*. 2044.

XXIV.

1630. April. 2.

Schrijven van La Faille aan den Magistraat van Leuven, waarbij hij hem, op last der Infante Isabella, 10 Bossche weezen ter verzorging zendt.

Monsieur.

Se promettant S. A. de votre zèle et affection, que vous ne voudrez pas faire moins au regard des pauvres orphelins

venuz de la ville de Bois-le-Ducq, que n'ont fait ceux d'Anvers, Bruxelles. Elle m'a commande de vous envoyer les dix qui vous seront mis es mains, par le present porteur, leur conducteur, afin de donner ordre qu'ils y soient receuz et entretenuz, selon que de sa part vous at este escrit par cy devant; et n'estant ceste a autre effect je vous baise les mains, et demeure

Onder stond: Messieurs. Votre bien humble serviteur.

Geteekend: Ch. Della Faille.

Bruxelles le 2 d'Aprvil 1630.

In margine: A Messieurs du Magistrat de Louvain.

Minute.

Brussel, A. R. Archief, *Papiers d'Etat et de l'Audience*. 2044.

XXV.

1630. April. 2.

Schrijven van La Faille aan den Magistraat van Mechelen, waarbij hij hem op last der Infante Isabella 5 Bossche weezen ter verzorging toezendt.

Messieurs.

Extanct arrivé en ceste ville bon nombre des orphelins, que S. A. a fait tirer de celle de Bois-le-Duc, je suis este encharge de vous en envoyer presentement cinqq, qui vous seront delivrez par le present porteur leur conduict affin de donner incontinent ordre, qu'ilz soient receuz et entretenuz, comme de votre zele et affection a un si bon oeuvre l'on se promet que ne maneras de faire. Et sur ce me recommandant tres affectueusement a vos bonnes gres je demeure

Onder stond: Messieurs — tres humble et tres affectionné serviteur — *geteekend:* Ch. della Faille.

A Bruxelles, le 2 d'Aprvil 1630.

In margine: Au magistrat de Malines.

Minute.

Brussel, A. R. Archief, *Papiers d'Etat et de l'Audience*. 2046.

XXVI.

1630. April. 3.

La Faille berichtte de Infante Isabella dat uit Den Bosch 36 weezen te Antwerpen waren aangekomen; hiervan zouden

er 11 te Antwerpen blijven, 10 naar Brussel, 8 naar Leuven, en de overigen naar Mechelen gaan. Dan zijn er nog 18 van de meest hulpbehoevende weezen in Den Bosch achtergebleven, die ook moeten geholpen worden. Om dat te doen stelde hij de Infante Isabella voor, om brieven te schrijven naar de magistraten van Gent en Brugge.

Serenissima Senora.

Antayer llegaron de Bolduque en Amberes treynta y seys de los huerfanos, que V. A. a tenido por bien de ordenar se saquen de alli, de los quales los de Amberes han tomado once a su cargo, los de Brusseles diez, y los de Lovayna han prometido de recibir ocho, que se les inbiaran oy; y los que quedan aproveer, se procurera de dar a los de Malines en conformedad de la carta, que se les ha escrito de parte de V. A. Y como en Bolducque han quedado diez y ocho otros, de los mas mocos, que la malicia de uno de los maestros no ha querido permitir que saliessen; y que con todo esto se espera de poderlos sacar, se ha hecho los demos, me ha parecido dar quenta dello a V. A. y juntamente de anteponer a V. A.; si para el cumplimiento desta buena obra no seria servido de firmar las dos cartas, que a este effetto se han hecho debaja de su real beneplacito, para los de Gante y Brugas.

El presidente me ha dicho acuer de a V. A. un pliego largo que por su orden inbie a V. A. estas dias toccante la provision de la abadia de Hasnon.

Geteekend: La Faille.

Apostille: E olgado de entender esto y olgare de poder acer todas las dylygencyas posas?

In margine: du 3 Avril 1630.

Origineel.

Brussel, A. R. Archief, *Papiers d'Etat et de l'Audience*. 2044.

XXVII.

1630. April. 4.

Schrijven van den Magistraat en Raad van Mechelen, gericht aan La Faille, waarin zij verklaren dat zij slechts drie van de vijf Bossche weezen, hun op last der Infante Isabella toegezonden, ten hunnen laste kunnen nemen.

Edele, weerde, voorsienighe heere,

Willem van Essche bode van s'Shertogenbossche op Brues-

sele, heeft ons op ghisteren in handen geleverd, de brieven van Uwe Ed., uuyt dewelcke wij verstaen, dat Haire Doorluchtighe Hoocheyt ons heeft geordonneert te ontfanghen de vijff weeskinderen, die den voors. Van Essche was medebrenghende. Wij zijn verwondert van sulcke groote belastinghe, ende dunckt ons (onder correctie) dat de repartitie, dien aangaende gemaect is inegael, gemerckt wijlieden alhier gheene Godshuisen en hebben, om sulcke kinderen 't onderhouden; dan alleenlijcken het huys van de arme vondelingen, daer egeene fondatie en is; dan wordden deselve onderhouden, tot cost ende last van deser stadt. Nyettemin opdat de voors. kinderen nyet en souden verloren gaen, hebben deselve aenveert; biddende Uwe Ed. ten eynde deselve gedient zij, soo-veele teweghe te brengen, dat wij mochten worden ontlast van twee; zullen de andere drye seer geerne doen onderhouden, dwelck ons noch lastich genouch sal vallen. Hiermede recommanderen ons in de goede gratie van Uwe Ed. van dewelcke wij sijn ende blijven

Onder stond: Edele Weerde Voorsienighe heere, de oitmoedighe dienaers — de communiemeesteren, schepenen ende raedt van der stadt Mechelen. Get. R. van de Venne.

Uuyt Mechelen desen 4 Aprilis 1630.

In dorso: Mijnheere — Mijnheere De La Faille, riddere, secretaris van Syn Con. Majesteyts raede van Staete etc.

Origineel.

met opgedrukt zegel.

Brussel, A. R. Archief, *Papiers d'Etat et de l'Audience*. 2044.

XXVIII.

1630. April. 8.

Schrijven van den Magistraat en Raad der stad Brugge, gericht aan de Infante Isabella, waarin zij verklaren, wegens overbelasting van onverzorgde kinderen, geene weezen ten hunnen laste te kunnen nemen.

Madame

Nous avons receu les lettres, que Votre Alteze Serenissime a este servie nous escrire le trentieme du mois de Mars dernier, et a nous livrees ce huictiesme d'Apvril, afin de recepvoir entre noz orphelins huict ou dix des pouvres enfans retirez de la povre escole de Bolducq, pour estre icy in-

struicts et entretenuz jusques a ce qu'ils seront en eaige, pour pouvoir gagner leur vie.

Il nous deplaist que ne pouvions en ce seconder le bon zele, soing, et pieté que Votre Alteze Serenissime monstre à porter a l'endroit desdicts pouvres enfans; car nos deux pouvres escoles sont a presant chargées de deux cents soixante enfans, estans les gouverneurs constraintcs renvoyer a chasque leur assemble sans consolation des bourgeois honestes, qui par faulte de moyen de traficque, les travaillent et importinent a y recevoir leurs enfans. Oultre et pardessus cinquante six enfans, exposez et abandonnez par les soldats des garnisons voisines moindres d'eaige, n'estans encores capables de l'instruction des dictes escoles; qui sont nourriz au despens de la ville jusques a ce qu'ilz soient capables, et qu'il y ait place ausdictes escoles. Supplians par ce tres humblement que le tres noble plaisir de Votre Alteze Serenissime soit nous excuser de ceste surcharge. Et en baisans en toute humilite les mains, prions Dieu seconder et prosperer ses pieux et vertueux desseings nous signons

Onder 'stond: Madame de Votre Alteze Serenissime tres humbles en service, bourgemestres eschevins et conseillers de la ville et cité de Bruges, geteekend: J. B. van Belle.

De Bruges ce 8e d'Aprvil 1630.

Origineel.

Brussel, A. R. Archief, *Papiers d'Etat et de l'Audience*. 2044.

XXIX.

1630. April. 10.

De Magistraat en Raad der stad Gent deelen de Infante Isabella mede, dat zij ten hoogste 4 Bossche weezen ten hunnen laste kunnen nemen.

Madame.

Le respect que nous debvons et portons a l'autorité de Votre Alteze Serenissime, et la commiseration qui nous touche du malheur advenu a la ville de Bois-le-Ducq, nous ont fait resouldre d'accepter trois ou quatre, sans plus des pouvres orphelines de lad. ville, mentionnes aux lettres de Votre Alteze, lesquels estans icy envoyez. Ferons recevoir, nourrir et instruire aux despens de ceste ville, jusques a ce qu'ils seront en

eage de pouvoir gagner leur vie. Et sur ce baisans en toute humilite les mains de V. A. Ser. prions Dieu, Madame, de conserver icelle en tres longue et heureuse santé.

Onder stond: De Gand le Xe d'April 1630. De V. A. Ser. tres humbles et tres obeissans serviteurs et subjectz, les eschevins et conseil de la ville de Gand, *geteekend:* Van Marcke.

In dorso: A Son Alteze Serenissime.

Origineel.

Met opgedrukt zegel.

Brussel, A. R. Archief, *Papiers d'Etat et de l'Audience.* 2044.

XXX.

1630. April. 15.

La Faille deelt aan de Infante Isabella de weigering van Brugge mede om de Bossche weezen op te nemen, en stelt voor daarom te schrijven naar Yper en Kortrijk; hetgeen de Infante goedkeurt.

Serenissima Senora.

Aqui inbio a V. A. la respuesta de los de Brugas sobre el entretenimiento de los huerfanos de Bolduque, y como a lo que entiendo, se excusan de recibir el número que se les avia destinado; V. A. sera servida de considerar si non seria bien, de acer alguna diligencia con los deputados de Gante y Brugas, que al presente se hallan en esta villa; paraque procuren que sus principales se conformen a lo que se les pide, o bien se escrivia a los de Ypre y Cortray, para que tomen a su cargo los quedan, sobre que estare. Aguardando la real voluntad de V. A.

Geteekend: La Faille.

Apostille: Pareceme que conforme lo que escryber, no se los puede apretar a tomar los muchachos; y que asy sera lo mejor escrybyr a las otras partes y procurar, por todo que se acomoden.

In margine: De 15 d'Aprvil 1630.

Origineel.

Brussel, A. R. Archief, *Papiers d'Etat et de l'Audience.* 2044.

XXXI.

1630. Mei. 21.

Schrijven der Infante Isabella, gericht aan den Magistraat van Yper, om hem te bewegen een aantal Bossche weezen ten zijnen laste te nemen,

Isabel etc.

Chiers et bien amez. Nous ayant l'evesque de Bolducq representé, qu'il y reste encores bon nombre ¹⁾ d'orphelins nez en legitime mariage, qui seroient en danger de se perdre, Ils estoient plus long temps nourry, et eslevez par les maistres de la secte Calviniens, qui les ont presentement en leur pouvoir, et les traitent mal pour les faire abandonner leur creance. Nous avons este meus pour tirer ces ames innocentes d'un tel peril, de vous faire la presente afin qu'en veuillez recepvoir huict ou dix entres vos orphelins pour y estre instruitz, et entretenuz, jusques a ce qu'ilz seront en eage de pouvoir gagner leur vie. Et oultre que ce sera un exemple digne de votre pieté, et compassion en leur endroict, nous l'aurons a service tres agreable. Remectant a votre discretion en cas de courtresse de moyens de prendre votre recours aux plus riches, et zelez de votre ville, pour en avoir quelque assistance, ou bien de chercher quelque autre moyen qui sera trouvé plus a propos. Et Dieu vous ait chers, et bien amez.

De Bruxelles le vingunesme de May 1630.

In margine: A ceulx d'Ypre.

Minute.

Brussel, A. R. Archief, *Papiers d'Etat et de l'Audience*. 2044.

XXXII.

1630. Mei. 26.

Schrijven uit Brugge, gericht aan La Faille, waarin verklaard wordt dat de opname der Bossche weezen in strijd is met de bepalingen der instellingen en privilegïen derzelve stad.

Monsieur

J'ay receu celle qu'il vous at pleu m'escripre par le seigneur de Geldrop, et apres avoir le tout communicque a ceulx de

¹⁾ In een ander stuk met denzelfden tekst en eveneens gericht aan den Magistraat van Yper, is het aantal weezen met 40 aangegeven.

ce college au regard des orphelins, que Son Altesse at mande recevoir dans ces escolles. J'ay appris qu'un des principaux subjectz de ceste difficulte, s'est esmeu pour estre l'institution et intention de ceulx qui l'ont dotté anciennement, que nulz estrangiers et nomemant Brabançons y pourroy est estre places ou entretenuz, de sorte qu'obieltans les privileges de ceste ville, (non obstant en choses pieuses) auparavant de passer oultre a ceste demande. Je trouvois convenir de parler sur cecy debouche a monsieur votre beaufreere, le quel me samble avoir trouve expediant fort convenable, et ce que je tiendray secret comme desireux de vous servir et obeyr selon le peu qui est en moy, et doncq vous prie humblement de me conserver l'honneur de ceste creance. Pour le commandement que me donnattes de par monseigneur le cheff-president devant mon inopine partient de Bruxelles. Je vous puis asseurer monsieur que la separation que jay senter de ma tres chere femme, et a qui le bon Dieu absoude m'at trouble en sorte que je me trouve ou de moy mesme, ausi les justes resentiments que je doibs avoir en cela, peuvent considerer iceulx qui l'ont cognu durant sa vie qui est l'endroit avecq le quel je finiray ce triste discours, vous repriant tres humblement pour votre souvenir et de mes enfans aux occasions puisque je n'ay desir plus grand que de demeurer tout ces jours de ma vie,

Onder stond: Monsieur — votre plus humble et plus fidel serviteur; *Geteekend:* Rostand de Grass.

De Bruges 26e de Mey 1630.

Origineel.

Brussel, A. R. Archief, *Papiers d'Etat et de l'Audience*. 2044.

XXXIII.

1630. Juni. 17.

La Faille schrijft aan de Infante Isabella dat zijn zwager, Armand de Hornes, 4 Bossche weezen heeft weten te huisvesten in Gent; en dat deze zal trachten er ook nog enkele in Yper en Brugge onder dak te brengen.

Isabella antwoordt dat zij gehoord heeft dat er nog 13 weezen in Den Bosch achtergebleven zijn, en verzoekt aan La Faille ook deze daar weg te laten halen en elders te huisvesten.

Serenissima Senora.

En cumplimiento de lo que V. A. ha tenido por bien de

mandarme toccante los muchachos de Bolduque, que quedan aun a proveer, dire a V. A. que mi cunado el commissario Amand de Hornes que es aquel con quien yo me correspondo en esta materia, y aqui en yo avia entregado algunas cartas sobre esto en el postrer viaje, que hizo por orden de V. A. en la provincia de Flandes, me ha referido a su buelta, que los de Gante se contentan de recibir quatro, y que en quanto a los de Ypre, que no les avia aun entregado las cartas de V. A. por no aber passado tan adelante, pero que seperava dentro de pocos dias se offreceria alguna ocasion de ir alla, y que entonces verria lo que podria negociar assi con ellos, como tambien con algunos otros conocidos suyos de Brugas y Gante, sin emplear en ella la autoridad de V. A. *Geteekend: La Faille.*

Apostille: Jo e ententydo que quedan aun trece muchachos en Bolducq; serya byen procurar sacallos antes que los perbyertan. Decyldo a vestro cunado y que bla sy los pueden sacar, que se procurara acomadablos, y yo olgare de ayudar todo lo que se pudyere para ellos.

In margine: Du 17 de Juing 1630.

Origineel.

Brussel, A. R. Archief, *Papiers d'Etat et de l'Audience.* 2044.

Het Augustinessenklooster in De Hage te Helmond

door

A. M. FRENKEN, pr.

De wordingsgeschiedenis van dit klooster, dat aan Onze Lieve Vrouw was toegewijd, hebben wij reeds beschreven aan het slot van het Artikel: *De eerste Parochiekerk van Helmond en hare Translatie*, voorkomend in *Bossche Bijdragen* VI, blz. 203 e. v.

Zooals wij daar mededeelden, bleef bij de oprichting der nieuwe parochiekerk te Helmond omstreeks 1455 het priesterkoor met hoogaltaar der oude parochiekerk in De Hage bewaard om tot kapel te dienen en zou ook het daarbij-gelegen kerkhof ten allen tijde moeten blijven dienen als begraafplaats voor de parochianen. Gelijk wij verder mededeelden, werd door Ludovicus van Bourbon, bisschop van Luik, op verzoek van den Heer van Helmond, Jan van Cortenbach, bij Indult van 14 Sept. 1462 bedoelde kapel afgestaan aan de reguliere kanunnikessen van den regel van den H. Augustinus uit het klooster Maria-weide bij Venlo, opdat deze ten getale van 25 aldaar een klooster zouden oprichten, en had die afstand plaats onder deze voorwaarden: dat de zusters niet méér landerijen mochten bezitten dan noodig waren voor het houden van 6 à 7 hoornbeesten; dat zij jaarlijks aan den pastoor van Helmond 1 Beierschen gulden moesten betalen en dat zij geen akkerland in tuin- of weiland mochten veranderen zonder voorafgaande toestemming van

den pastoor, die anders daardoor schade zou lijden in zijne tienden. ¹⁾

De oprichting van het klooster wordt ook beschreven in eene kroniek van omstreeks 1625, welke door wijlen Mgr. Dr. Hensen werd uitgegeven in *Bossche Bijdragen* IV, blz. 252 e. v. De schrijver dezer kroniek, waarschijnlijk een Pater van het voormalig Jezuïeten-college te 's-Hertogenbosch, heeft den inhoud der bescheiden, waarover hij beschikte, vermoedelijk kort, maar eenigszins verward en onjuist weergegeven.

Volgens hem wilde de Pastoor van Helmond ²⁾, dat de plaats der oude parochiekerk niet verlaten zou blijven, maar dat daarnaast een klooster zou opgericht worden van mannen of vrouwen, die haar door hun arbeid en gebed in eere zouden houden. Daar nu de Helmondsche burgerij om haar armoede geen monniken wilde toelaten, die leefden van den bedelstaf, verzocht de Pastoor per brief aan den Helmondschen priester Reinerus Kepkens, die toentertijd aan 't hoofd stond van vermeld vrouwenklooster te Venlo, om vandáár eenige zusters naar Helmond te willen zenden, ten einde degenen, die zich in 't nieuwe klooster zouden vestigen, de wijze van haar eigen kloosterleven te doen overnemen. De kroniekschrijver deelt vervolgens mede, dat de Pastoor met goetvinden van Jan van Cortenbach, Heer van Helmond, verlof verwierf van Ludovicus van Bourbon, Bisschop van Luik, om

¹⁾ T. a. p. blz. 211 vergisten wij ons met te veronderstellen dat de oude parochiekerk eene Lieve-Vrouwe-kerk was en dat dit wellicht de reden was, waarom het klooster, dat op de plaats dier kerk verrijzen zou, een Lieve-Vrouwe-klooster werd. Het dáár op blz. 210 vermelde document moet immers niet dateeren van 11 Febr. 1456, maar van 11 Febr. 1356 (zie *Taxandria* jg. 37, blz. 184, '85), waardoor komt vast te staan, dat de oude parochiekerk 11 Febr. 1356 opnieuw gewijd is geworden en wel ter eere van St. Lambertus. De nieuwe kerk werd gewijd op 2 Sept. 1455. Aangaande de juiste plaats, waar de oude kerk en het latere klooster stonden, zie *Bossche Bijdragen*, IV, blz. 205.

²⁾ Hij noemt als den toenmaligen Pastoor van Helmond een wereldlijk priester met name Wouter van Beeck. Dit is zeker onwaar. De Norbertijn Franco Thuyns was in dien tijd pastoor van Helmond. De priester Wouter van Beeck wordt meermalen gedurende de jaren 1448—'83 in het Schepenprotokol van Helmond vermeld, maar nooit als Pastoor. Zooals wij aanstonds zullen zien, bezorgde Wouter van Beeck aan de zusters eene woning.

ter plaatse een woonhuis te bouwen voor 25 zusters onder voorwaarde, dat zij geïncorporeerd zouden worden in het Kapittel der vier (Augustinessen)kloosters van Venlo, Roermond, Maeseyck en 's-Hertogenbosch (het z.g. Kapittel van Venlo).¹⁾

Verder zegt dezelfde kroniekschrijver, dat Wouter van Beeck, omdat ter plaatse niets stond dan de kapel met annex kerkhof, een klein nabijgelegen huisje aan de zusters bezorgde en dat op 20 Sept. 1472 door den reeds vermelden Bisschop aan het jonge en behoeftige convent het vruchtgebruik werd toegestaan der goederen van diens eersten rector Matheus Celen, welke door diens intrede in het Augustijnerklooster Bethlehem aan dit klooster waren toegekomen.²⁾

Nadat de zusters zich langen tijd in haar klein huisje beholpen hadden³⁾, werden daaraan nog een paar woninkjes toegevoegd door toedoen nl. van haren rector Jan de Bever, die zeer ervaren was in het behandelen der tijdelijke aangelegenheden.⁴⁾

Volgens onzen kroniekschrijver bleef de toestand niettemin nog altijd veel te wenschen overlaten en bleef het getal zusters steeds toenemen, zoodat evenvermelde rector ten einde raad er over dacht om het klooster naar elders over te brengen. De schout en magistraat van Helmond werden nu bevreesd, dat de begraafplaats hunner vaderen weldra verlaten zou liggen,

¹⁾ Volgens den kroniekschrijver zou dit Bisschoppelijk verlot gegeven zijn bij Bulle van 20 Sept. 1472, doch de door hem vermelde eerste rector, Matheus Celen, wordt reeds 24 Jan. 1468 als rector vermeld (zie Schutjes, IV, blz. 139, 40 en *Nieuwe Catalogus der Oorkonden en Handschriften berustende in de Boekerij van het Genootsch. van K. en W. in N. Brab.* I, N° 181, waar bedoelde rector verkeerdelijk Matheus Colen geheeten wordt). Misschien heeft de kroniekschrijver den inhoud van het door ons vermelde Indult van 14 Sept. 1462 (dat door hem niet vernoemd is geworden) en der door hem vermelde Bulle van 20 Sept. 1472 door elkaar gehaspeld. (Zooals hij zegt, ontleende hij zijne mededeelingen aan de perkamenten handschriften van het Helmondsch klooster).

²⁾ Met het klooster Bethlehem is waarschijnlijk het Windesheimsch mannenklooster Bethlehem bij Leuven bedoeld.

³⁾ Indien de zusters van den beginne af in haar volle aantal van 25 aanwezig waren, zullen wij de kleinheid van haar huisje (exiguam domunculam) wel zeer relatief hebben op te vatten.

⁴⁾ Voor het eerst wordt hij als rector vermeld in 1475.

of dat het vertrek der zusters hun ten schande zou aangerekend worden en begonnen het klooster daarom zóólang uit te breiden met nabijgelegen huizen, welke in 't openbaar gekocht werden, dat het eindelijk behoorlijke ruimte bood.

Ter bevestiging van dit laatste zullen wij hierachter in Bijlage I den inhoud laten volgen van eenige transportakten.

Het klooster werd bestuurd door eene Priorin, ook Mater genoemd, eene suppriorin en eene procuratrix; bovendien vonden wij één keer naast genoemde overheden nog twee zusters als raadzusters en senioren vermeld.

Elders spraken wij reeds de meening uit, dat ons Helmondsch klooster tegelijk met dat van Zoeterbeek onder Nuenen en een paar andere vrouwenkloosters in 1485 officieel in het Kapittel van Venlo werden opgenomen.¹⁾ Dat het ongeveer op dezelfde wijze als Zoeterbeek en alle andere kloosters van genoemd Kapittel was ingericht, spreekt van zelf. Dienaangaande kunnen wij dus volstaan met te verwijzen naar hetgeen wij over Zoeterbeek geschreven hebben in B. B. XI, 174 e. v.²⁾

Wij hebben daar ook de Statuten van Zoeterbeek uitgegeven, welke nog berusten in het klooster te Deursen, waar de Zoeterbeeksche zusters sinds 1732 haar verblijf houden.

¹⁾ B. B. XI 180, '81. Bij dat Kapittel was hoogstwaarschijnlijk ook aangesloten het klooster Maria-Wijngaard te Weert, dat in 1450 den regel van St. Augustinus aannam; zie *Publications de la Soc. Hist. et Arch. dans le duché de Limbourg* XII, 146, noot. Aan de generaals van het Kapittel van Venlo, vermeld in B. B. XI 182, noot 4, behooren vermoedelijk nog toegevoegd te worden Rutgerus van Schijndel in 1567 en Rutger van den Bosch in 1569; evenvermelde *Publications* XII 186, 211.

²⁾ Ter aanvulling van hetgeen wij daar (op blz. 194) schreven over de hervorming, welke omstreeks het midden der 16^e eeuw te Zoeterbeek zou hebben plaats gehad, kan dienen wat zuster Maria Luyten zegt in haar kroniek van het klooster te Weert: „Anno 1542 weerden gehaald twee susteren van (= door) den commissaris en prior van Hagen (het mannenklooster Mariënhege te Woensel), broeder Willem Dickbier, en den procurator Rutger van der Stegen en wierden gevoert naer Sueterbeek in 't klooster, waer zij eerlijk en wael ontfangen weerden en mater gemaekt (een der twee, nl. Geertruid van Lijnbeeck), daer zij in woonden ander half jaer in groot perikel van de Ruijters en van de Gelderaers, die tweemaal roofden en branden”; *Publications* XII 153. Gertrudis van Lijnbeeck stierf te Weert 25 Jan. 1565, *Publications* XII 163,

Behalve die Statuten van Zoeterbeek, bezitten de zusters daar ook nog een geschreven exemplaar der Statuten van een ander klooster harer orde. Ofschoon niet gemeld wordt van welk klooster, meenen wij er toch de Statuten van het Lieve-Vrouweklooster in De Hage te Helmond in te erkennen. Dat het de Statuten zijn van een klooster van het Venloosch Kapittel, blijkt uit hun geheelen inhoud. Verder blijkt, dat het klooster, waarvoor de Statuten golden, was toegewijd aan de Lieve Vrouwe en dat het gelegen was in of bij eene stad, zoodat hierdoor het aantal kloosters, waarvoor de Statuten zouden hebben kunnen dienen, zeer beperkt wordt.

Nu waren er evenwel, behalve dat van Helmond, nog andere Maria-kloosters van het Venloosch Kapittel in of bij eene stad gelegen, zooals Maria-weide bij Venlo en Maria-gaarde te Roermond en zeer waarschijnlijk, gelijk we zeiden, behoorde ook Maria-Wijngaard in de stad Weert tot datzelfde Kapittel. Als we echter voor oogen houden, dat bedoelde Statuten verzeild zijn geraakt op Zoeterbeek, dient het Maria-klooster van Helmond naar onze meening op de allereerste plaats in aanmerking te komen. Niet alleen omdat Helmond onder de genoemde steden meest nabij Zoeterbeek lag en met de Zoeterbeeksche zusters in voortdurende relatie stond, maar vooral omdat de zusters van het Helmondsch klooster — zooals wij een paar bladzijden verder nader zullen mededeelen — in 1543 zich hebben samengevoegd met die van St. Annaburg te Rosmalen en deze in 1613 met die van Zoeterbeek. Ligt het dus niet voor de hand, dat de Statuten van uit Helmond via St. Annaburg naar Zoeterbeek zijn overgebracht? Bovendien is 't zeker, dat langs dienzelfden weg verschillende andere handschriften uit het Helmondsch klooster in Zoeterbeek zijn terecht gekomen. ¹⁾

Wel schijnt de tekst der Statuten een Oost-Geldersch dialect te verraden ²⁾, doch dit is zeer goed te verklaren uit het feit,

¹⁾ Wij zullen die handschriften vermelden in Bijlage II A.

²⁾ Herhaaldelijk komen woorden voor als *gelaven* (geloven), *gebaden* (geboden), *hent* (totdat), *scholder*, *scholt*, *wolde*, *solde*, *alderen* enz.; toch

dat het Helmondsc̄ klooster aanvankelijk werd betrokken en ingericht door de zusters uit Venlo, die meteen wel gezorgd zullen hebben voor de samenstelling van bekwame statuten.¹⁾

Uitgaande derhalve van de meening, dat wij hier te doen hebben met de Statuten van het Lieve-Vrouweklooster in De Hage te Helmond, kunnen wij daarover hetzelfde zeggen als over die van Zoeterbeek. Tot model zullen gediend hebben de meer algemeene, maar nog onbekende Constituties van het Kapittel van Venlo; wel hebben ze groote overeenkomst met de Latijnsche Constituties der vrouwenkloosters van het Kapittel van Windesheim, maar toch dragen ze een ander karakter. In hoofdzaak stemmen ze natuurlijk ook overeen met de Statuten van alle andere kloosters van het Venloosch Kapittel, maar verschillen daarvan toch tevens op tal van punten. De meeste overeenkomst hebben ze intusschen met de Statuten van St. Annaburg onder Rosmalen voor zoover die althans door G. van den Elsen-Hoevenaars in *Analecta Gijberti Coeverincx*, II, blz. 237—'64 gepubliceerd zijn geworden.²⁾

Het door ons aangeduid exemplaar is waarschijnlijk geschreven in 't laatst der 16^e eeuw; het papier is broos en begint op vele plaatsen te vergaan; op den perkamenten omslag leest men een Paaschprefatie in tekst en notenschrift.

In Bijlage III zullen wij de Statuten publiceeren; bij die gedeelten echter, die zakelijk geheel overeenstemmen met de Statuten van St. Annaburg, zullen wij naar deze verwijzen. Gelijk wij deden met de Statuten van Zoeterbeek, zullen wij ook die van Helmond hier en daar wat toelichten met behulp

ontmoet men dergelijke woorden ook wel, zij het meer sporadisch, in stukken van Brabantschen oorsprong.

¹⁾ Intusschen willen wij niet geheel de mogelijkheid uitsluiten, dat de Statuten ook afkomstig zouden kunnen zijn van Maria-Wijngaard te Weert, vanwaar de twee zusters, die in 1542 te Zoeterbeek een hervorming kwamen invoeren, ze zouden kunnen medegebracht hebben. Het dialect wijst echter niet naar Weert.

²⁾ Coeverincx heeft die Statuten immers niet in haar geheel afgeschreven, maar slechts een deel daarvan. Korthedshalve zullen wij diens uitgegeven *Analecta* aanhalen als *Coev.*

der Latijnsche Constituties der Windesheimsche vrouwenkloosters, die wij ook nu wederom als Hs. A zullen vermelden.

Bij de haardtelling van 1496 telde het klooster 36 geproffeste en 2 niet-geproffeste zusters, 2 biechtvaders en 7 wereldlijke knechten.¹⁾

Nauwelijks had het klooster 80 jaren bestaan, of het vond reeds zijn ondergang. Immers: „Anno 1543 is 't Clooster van De Hage buyten die stadt Helmont verbrant uut vreesse, dat het volck van Marten van Rossem daarmede tegens die stadt hem soude mogen behelpen”.²⁾ Zooals wij elders hebben medegedeeld³⁾, geschiedde het afstoken des kloosters in Juli 1543 en wel met toelating van Joost van Cortenbach, Heer van Helmond, door de bezetting der stad, die haar tegen den aanstaanden inval van Maarten van Rossem verdedigde en bevreesd was, dat anders genoemde Geldersche veldheer het klooster zou in brand steken op gevaar af, dat dan de geheele stad een prooi der vlammen zou worden.

Aangaande het lot der zusters na den brand leest men in de boven aangehaalde kroniek, dat de kloosterlingen, welke ten getale van ongeveer 35 aanwezig waren, wegens haar armoede geen kans zagen het klooster op te bouwen. Daarom uitkijkend naar eene plaats, waar zij zich veilig zouden kunnen vestigen, richtten zij het oog naar St. Annaburg onder Rosmalen.

Voor Bossche Schepenen werd op 16 Nov. 1543 aan Petrus Mans van Mechelen, Prior-Generaal van het Kapittel te Venlo, die toentertijd tevens rector van het klooster in De Hage was, volmacht gegeven om met de zusters van St. Annaburg in onderhandeling te treden. Die volmacht werd hem ver-

¹⁾ De haardtelling van 1526 geeft dezelfde uitkomsten, maar vermeldt een pater en een mede-pater (in plaats van 2 biechtvaders). De pater verklaarde toen, dat het klooster contribueert met de stad Helmond „in alle lasten van beden, onderhouden van steenwegen, straten, graven ende oock van der parochiekercke van Helmont, gelyck die weerlycke ingesetenen.”

²⁾ Huisarchief van Helmond N° 670 blz. 610.

³⁾ *Helmond in het Verleden* II blz. 9, 10.

leend door Frater Henricus Witfens ¹⁾, de Priorin Gertrudis de Bever en 21 andere zusters. ²⁾

Daags daarna werd met St. Annaburg reeds eene overeenkomst gesloten. Daarbij werd bepaald, dat de zusters van De Hage al haar goed en haren geheelen kloosterinboedel, gewijd en ongewijd, onafscheidelijk vereenigen zouden met de goederen van St. Annaburg; dat de zusters van St. Annaburg (wier aantal in dien tijd tot 6 geslonken was) om haar klein aantal door de nieuwinkomende zusters niet geringeschat en met geen nieuwe lasten of zorgen bezwaard zouden worden, maar dat haar al het noodzakelijke voor kost en kleeding goedwillig naar vermogen verschaft zou worden; en dat aan degenen onder haar, welke met de inkomende zusters niet goed overweg zouden kunnen en naar andere kloosters derzelfde Orde zouden willen vertrekken, uit het gemeen bezit des kloosters jaarlijks levenslang 40 gld. zouden toegekend worden. ³⁾

„Ende alsdoen syn die Religieusen (van De Hage) getroocken op den Annenborch, alwaer sy allen hun goedt (te Helmond) vercocht ende veralienerdt hebben.” ⁴⁾

Toch zijn er, nadat de zusters vertrokken waren, nog pogingen aangewend om het klooster in De Hage te herstellen.

¹⁾ Henricus Witfens was vermoedelijk een Augustijnerpater, die als hulp-priester verbleef in het klooster in De Hage. Bij testament van 17 Oct. 1533 (Protokol, N° 230 los stuk) vermaakte Jan Reynders aan Heer Henrick Wijtven (priester, waarschijnlijk te Helmond) 31 st. voor een Dertigste. Wellicht werd deze priester later Augustijn en was hij dezelfde als genoemde Henricus Witfens.

²⁾ Waarschijnlijk stond het den zusters vrij, elders een heenkomen te zoeken; 13 harer schijnen zulks ook gedaan te hebben, daar immers het convent bij den brand 35 kloosterlingen telde. Volgens Molius weken de zusters van het klooster in De Hage aanvankelijk uit naar 's Bosch, waar zij in twee kloosters derzelfde Orde gehuisvest werden, totdat zij in St. Annaburg werden opgenomen (Coppens III I blz. 366, '67; zie ook Van Heurn *Hist. der Stad en Meyerye v. 's Hertogenb.* I blz. 505 en '06, waar echter het klooster in De Hage verward wordt met dat van Binderen onder Helmond). Deze mededeeling lijkt ons zeer waarschijnlijk. Degenen, die zich niet naar St. Annaburg begaven, bleven wellicht in een der beide kloosters te 's Bosch, t. w. dat van St. Geertruid en Bethania of de Windmolenberg.

³⁾ Op deze overeenkomst werd blijkbaar de goedkeuring verworven van den Bisschop van Luik, Cornelis van Berghen, 12 Juni 1544.

⁴⁾ Huisarchief van Helmond N° 670 blz. 333.

Dit blijkt uit de rekening van den rentmeester van den Heer van Helmond, Dirk Beckers, 1560—'63, die immers aan Mr. Jan Weert ¹⁾ eene som van 100 gld. betaalde, welke Joost van Cortenbach, Heer van Helmond, vóór zijn overlijden (hij overleed 3 Sept. 1560) beloofd had „ten advanchemente van 't Clooster ten Haghe" ²⁾; alsmede uit de H. Geest-rekening 1565—'66, volgens welke door mr. Jan Sweerts 8 rijngulden gerestitueerd werden, welke de H. Geestmeesters eertijds hadden „geëxburseert totten Cloester in de Hage". ³⁾

Uit het feit, dat bedoelde 8 gld. gerestitueerd werden, mag men wel besluiten, dat het plan van kloosteropbouw toen reeds van de baan was.

De overblijfselen van het klooster werden in het bamijsjaar 1572—'73 opgeruimd en gebruikt tot het maken der poorten en bruggen der stad. ⁴⁾ De vaste goederen, welke de kloosterlingen onder Helmond bezaten, werden gekocht door den Heer der Stad. ⁵⁾

Sinds de komst der Helmondsche zusters in St. Annaburg begon de toestand aldaar niet alleen onder finantiëel, maar ook — en dit strekt den Helmondschen kloosterlingen vooral tot lof — onder disciplinair opzicht te verbeteren. ⁶⁾

¹⁾ Vermoedelijk dezelfde als mr. Joannes Sweerts, reeds in 1547 rector van St. Annaborg (Schutjes V blz. 606). Waarschijnlijk was deze eerst beneficiant in de parochiekerk van Helmond. In een akte van 15 Febr. 1630 (Protokol No 262) wordt immers gezegd „dat wijlen Heer Jan de Weer, priester in de kerk te Helmond, twee wekelijksche Missen had gefundeerd. Op 3 Dec. 1569 werd een Joannes van Werd rector in Maria-Wijngaard te Weert; zie de meer aangehaalde *Publications* XII 211.

²⁾ De rentmeestersrekening berust in het Huisarchief van Helmond.

³⁾ Op den voorgenomen opbouw van het klooster heeft wellicht ook betrekking, wat wij lezen in de stadsrekening 1 Oct. 1553—1 Oct. 1554: „Item hebben Frans Porters ende mr. Joost van den Berch geweest tot Ludick in saecken te consuleren opte Capel in De Haghe tegen den Clooster van Rosmalen." Geconsulteerd werden een Doctor en mr. Jacob Craen.

⁴⁾ In de stadsrekening van dat jaar lezen wij: „Item betaelt Loy Pauwensoen van IIII daech steen te vueren ende gruyts uyt het Cloester, des daechs den mitten perde VII st., facit XXVIII st."

⁵⁾ Zulks blijkt uit de Cijns- en Gruit-rekening van Simon Wagemans, rentmeester des Heeren van Helmond, 1 Oct. 1589—1 Oct. 1591 (Huisarchief van Helmond); de rentmeester betaalde den cijns van 't Convent in De Hage „waarvan de Heer het goed gekocht heeft", bedragende over 7 jaren 9 gl. 2 st. (in geld en hoenderen jaarlijks 26 st.).

⁶⁾ Wichmans *Brabantia Mariana* blz. 858.

Om aan de knevelarijen en plunderingen van vrijbuitende soldaten en straatrovers, waaraan zij schier dagelijks bloot stonden, te ontkomen, zijn de zusters van St. Annaburg omstreeks 1573 naar 's-Hertogenbosch gevlucht, waar zij in de Ververstraat een huis huurden, de Cluyt genaamd ¹⁾, totdat zij in 1588 het daaraan grenzende klooster der Bogarden betrokken.

Op verlangen der kerkelijke en burgerlijke overheid der stad 's Hertogenbosch en op bevel van den Aartshertog Albert werd dit klooster daar in 1613 afgestaan aan de Paters-Jezuieten en werd hare vereeniging ten gevolge daarvan opgeheven. Met goedvinden van Bisschop Masius vereenigden de jongere zusters zich alsdan met andere kloosters harer Orde, nl. 1 met dat van St. Gertruid te 's-Hertogenbosch en 7 met dat van Zoeterbeek, terwijl de ouderen in het afgestane kloostergebouw te 's Hertogenbosch achterbleven om daar bij de Jezuieten haar levenseinde af te wachten.

Naamlijsten der zusters van het klooster in De Hage en der rectoren en priesters, die daaraan verbonden waren, volgen in Bijlage IV.

BIJLAGEN

I.

Akten betrekking hebbend op de uitbreiding van het Klooster, 1478—'87 ²⁾.

¹⁰ Overdacht door Dirck soen wijlen Heynen Cupers aan Heer Jan den Bever „priester-religiose ende Confessoer der regularissen des Godshuys van onser Liever Vrouwe tot Helmont in Die Haghe in den naem ende tot behoef van voorsch. Godshuis” van een huis, hofstad en hof met een eusel, alles gelegen naast het erfenis van voorschreven Godshuis (akte van Januari 1478).

²⁰ Ghijb Hellinx transporteert aan Heer Henrick van

¹⁾ Zij woonden daar zeker reeds 15 Jan. 1574; zie Coev. II blz. 269.

²⁾ De hier vermelde akten komen voor in het Protokol van Helmond (Rijksarch. 's Bosch) N° 224 blz. 1, N° 225 f° 22r, 40r, 56r en N° 226 f° 71v.

Goch, priester-regulier te Stralen „tot Onser Vrouwen in ghenen Zant”, ontvanger in naam en tot behoef van 't klooster in De Hage ¹⁾ een huis, hofstad en hof, grenzende aan het klooster, onder voorwaarde dat Ghijb, de verkooper, en Lijsbet, zijne huisvrouw, en Barbar, zijne dochter, hun leven lang dat erfenis in gebruik mogen houden. (Akte van 22 Jan. 1483).

3° Cornelis, natuurlijke zoon van Heer Jan van Eyck, transporteert aan Heer Jan de Bever tot behoef des kloosters in de Hage een huis, hofstad en hof in de Hage. (Akte vermoedelijk uit 1483).

4° Dirk Dirk Cupers soen transporteert aan Heer Jan den Bever, priester-religiose en confessor van het Godshuis van O. L. Vrouw in De Hage, in naam en tot behoef des Godshuizes een huis, hofstad en hof, in de nabijheid van het klooster gelegen. (Akte van 24 Dec. 1483) ²⁾.

5° Rutt soen wilner Rutgers van den Broeck transporteert aan Jan Beck (schout van Helmond) in naam en tot behoef des kloosters in De Hage een huis, hofstad en hof, in De Hage gelegen. (Akte van 2 Jan. 1487).

II A.

Handschriften van het Klooster.

Navolgende handschriften van het klooster in De Hage te Helmond zijn nog over. Behalve dat sub 1°, zijn ze het eigendom van de zusters-kanunnikessen te Deursen. 't Zijn alle Liturgische boeken in de Latijnsche taal.

1^e Een Vesperale in leeren band met koperen sloten, geschreven in 1536 op papier, afgewisseld met enkele fraai-versierde bladen van perkament. Vóóraan een kalendarium, achteraan enkele fragmenten betreffende de inkleeding en professie der zusters ³⁾ (hymnen, antiphonen enz. met Liturgisch notenschrift).

¹⁾ Het klooster „in ghenen Zant” te Stralen was van Augustijner-kanunniken der congregatie van Windesheim (Dr Acquoy: *Het Klooster te Windesheim en zijn invloed* III blz. 174—'76); genoemde kanunnik was wellicht visitator van het convent te Helmond.

²⁾ In enkele akten uit dien tijd worden ook landerijen, rondom het klooster gelegen, aan het klooster verkocht of geschonken.

³⁾ Vlak vóór die fragmenten zijn waarschijnlijk een paar bladen uitgescheurd. Inkleeding en professie geschiedde op dezelfde wijze als te Zoeterbeek; zie het Manuale in B. B. XI 255 e. v.

Dat het handschrift uit De Hage te Helmond afkomstig is, blijkt uit het daarin voorkomend professie-formulier, dat de namen vermeldt van de Priorin Anna de Eckerbroeck en den rector Petrus Mans. Blijkens het kalendarium werd St. Lambertus (de Patroon van Helmond) gevierd als een festum solemne.¹⁾

Vermeldenswaardig is, dat het handschrift twee Vesperhymnen heeft, gecomponeerd door den Prior van het klooster Petrus Mans van Mechelen (Mansinus); zie Bijlage II B.²⁾

Aan zuster Anna de Campen, vermeld in het professie-formulier, zal het Vesperale ten gebuik gegeven zijn, toen zij omstreeks 1536 zich voorbereidde tot het doen harer professie. Vermoedelijk kwam het later aan zuster Joanna van Cortenbach en daarna aan Margriet van Cortenbach, die er verschillende aantekeningen in schreef betreffende haar zelf en hare familie en vermeld wordt als religieuze van Zoeterbeek in 1554—'99. Omstreeks 1913 werd het Vesperale door het klooster te Deursen verkocht; de gemeente Helmond kocht het in 1930 van iemand uit Nijmegen; sinds dien wordt het bewaard in het museum van Helmond.

2° Een Vesperale uit de 1ste helft der 16^e eeuw in perkamenten band, geschreven op papier, iets minder rijk verlucht dan het Vesperale sub 1°; behalve Vespers en Completen, bevat ook dit enkele fragmenten betreffende de inkleeding en professie der zusters (hymnen, antiphonen enz. met Liturgisch notenschrift). Blijkens zijn inhoud werd St. Lambertus gevierd met Octaaf. Evenals het Vesperale sub 1°, bevat het den „ymnus Mansini” ter eere van St. Catharina.

3° Een klein handschrift op perkament in bruin-leeren band, waaraan de laatste blaadjes blijkbaar ontbreken. Inhoud: een kalendarium (vermeldend het feest van St. Lambertus met octaaf); twee blaadjes, die waarschijnlijk omstreeks 1538 werden ingelascht, waarop het professie-formulier van zuster Francisca de Loe³⁾ (vermeldend de Priorin Gertrudis Bevers en den Prior Petrus Mans); het Officie van O. L. Vrouw; de zeven Boetsalmen met Litanie; Vigilie mortuorum; In commemoracione cotidiana defunctorum; Commendaciones defunctorum.

¹⁾ St. Lambertus heeft er een eigen Vesperhymne.

²⁾ Deze prior behoort dus opgenomen te worden in de lijst der Liturgische componisten van het oude Bisdom Luik; vgl. J. Daris „*La Liturgie dans l'ancien Diocèse de Liège*” in zijn werk *Notices Hist. sur les Eglises du Dioc. de Liège* XV.

³⁾ Gefroest omstreeks 1538.

4° Een klein handschrift op papier in bruin-leeren band, inhoudende: het Officie van O. L. Vrouw (onder de Suffragia ook dat van St. Lambertus); de Boetpsalmen met Litanie; Vigiliae defunctorum; Commendatio defunctorum; de liturgische begrafenisgebeden; de liturgische gebeden bij de Bediening en het sterven eener zuster (waartusschen enkele desbetreffende voorschriften in de landstaal).

5° Een Matutinale, waarvan de band verdwenen is; volgens wijlen V. Becker S. J. een Windesheimsch brevier uit de 15^e eeuw (S. Lambertus wordt er in gevierd met Octaaf).

II B.

Twee Vesperhymnen van den Prior Petrus Mans van Mechelen; zie Bijlage II A sub 1°.

Hymnus Patris Mansini de diva virgine Katherina.

Pangimus cantu breviorē claros
Costidis ¹⁾ mores, simul et beatam
Virgo quam toto Catharina duxit
Tempore vitam.

Ista regali veniens ab ortu,
Indolem virgo probitatis ipso
Gessit in vultu et generosa casti
Signa pudoris.

Hec puellares Catharina turmas
Inter et natas nituit venustas,
Ut micans inter lapides refulget
Gemma minores.

Nulla sub vanis periere curis
Secla, non primum viciavit evum,
Sed vigil sanctis studuit per omnes
Artibus annos.

Calluit doctas teneris sub annis
Pallados artes, simul et disertī
Rethoris voces didicit Latinas
Regia virgo.

¹⁾ Volgens de *Legenda Aurea* was Katharina de eenige dochter van den Koning Costus (*Migne Dictionn. des Légendes du Christianisme* p. 283).

Ista non saltus pedibus pudicis
 Virgo nec molles coluit choreas,
 Sed fuit semper Catharina sanctis
 Dedita curis.

Laus Deo Patri decus et potestas,
 Filio virtus dominacioque,
 Flamini necnon utriusque compar
 Gloria detur.

Hymnus Patris Mansini de diva virgine Barbara.

Nunc et terra simul celicus et chorus
 Gaudens hymnisonis concinat organis,
 Sed tu casta fave nata Dioscori,
 Laudes namque tuas cano.

Etatem literis Barbara sedulo
 Ornavit viridem, sepe perambulans
 Sanctorum varios dogmata flosculos
 Carpsit quos sibi pervigil.

Non turpi studio tempora transtulit,
 Non luxu potuit commaculari ex
 Rixarum veneris matris inanium
 Caste cellula virginis.

Vilescebat ei quicquid in anxio
 Versatur populo, tibia, canticis,
 Nec vox dulcisoni reddidit erea
 Mentem sollicitam soni.

Incedens igitur flamine spiritus
 Ad natam indomiti, tecta Dioscorus
 Invasit, genitor virginis optime,
 Non sicut pater optimus.

Jam nunc, Summe Pater, vincere da michi
 Crudelem gladium, pandere lumina
 Digneris, quibus ¹⁾ polifata rapaci ²⁾
 Non hac ³⁾ extimeo mori.

¹⁾ Het hs. heeft hier de letter q met afkortingsteeken.

²⁾ Polifata (van *πολυφατος*) rapax = de veelbesproken roofster of wegsleepster t. w. de dood - door - 't zwaard.

³⁾ In plaats van hac staat in het hs. *hec*, wat geen zin heeft (waarschijnlijk een schrijffout).

Ex hac, Magne Pater, virgine gaudeas,
 Hinc letere simul Patris et Unice,
 Postremo jubilet Spiritus, obvia
 Nympham suscipiens manu.

Sit laus digna Patri Patris et Unico,
 Almo sit parilis gloria Pneumati,
 Indiscreta quibus Numinis unitas
 Est sub nomine triplici.

Amen.

III.

De vermoedelijke Statuten des Kloosters.

In den sueten Naem ons lieven Heeren Jesu Christi, in wiens Naeme wy vergadert syn tot synen love ende tot synre eeren in synen dienst, soe hebben wy dese naegescreven puncten aengenomen, die ons geordineert ende gesat syn voor statuten, voor ons ende ons naercomelingen, nae manieren ons levens ende onser privilegien, welcke privilegien ons daertoe verbynden. Ende want oeck die heilige leere ons vader St^e Augustinus seit: „Alle die ongeordineert sijn, sijn onrustich, daerom soe ordiner men die ende sy sullen rustich sijn”. Opdat wij dan na den iersten gebade onser regulen ¹⁾ in godtelicker minnen ende in vreden ende eendrachticheiden Gode leven en dienen moegen in der manieren onses levens, daer wij ons ende onse naecomelingen in verbinden ende verbonden hebben.

Dat is te weeten, t'iersten dat onse cloester ende godshuys wesen sal een eeuwich slott, als die Paus Bonifacius

Het vervolg is ongeveer hetzelfde als bij Coev. II blz. 241—'42 tot aan de woorden: „ende dat die susteren dairbij commen soe sij minste moegen” ²⁾. Daarna heeft ons hs. nog:

Als 't gevalt, dat vremde personen binnen 't slot comen, als voorscreven is met orlof des Paters ende der Mater, daer mach die Mater met een of twee stichtige susteren bij sijn. Ende die ander susteren sullen blijven in die werckhuysen of op den choer ende geen omgaen maken, totdat sij weder uut

¹⁾ Waar gesproken wordt over den Regel der zusters is bedoeld de z. g. Regel van St. Augustinus.

²⁾ In Coev. staat: „eersamighe gevughe ende gesellen”; ons hs. heeft *getuygen* in plaats van *gevughe*.

sijn gegaen die binnen comen waren. Niemand en sal heymelyck spreken metten vremden persoonen, die binnen comen, dan die Mater metten susteren die met haer gaen.

Van den Spreckvester.
Zie Coev. II blz. 242 en '43.

Van den Silentium.

Die susteren sullen silentium halden des Heiligendachs alte-mael, hent dat middacheten gedaen is ende none gehalden is. Ende alle ander dagen, als men die teeken luydet totten getyden, hent dat die getyden gelesen syn. Ende als men ten reventer luydet, hent dat men weder ten werck coemt. Die drie dagen voer Paesschen ende inder visitacien ende alre-meest nae den iersten (teeken) ter Missen ende ter vesperen, hent dat die Misse of vesper gehalden is. Ende nae den lesten teyken tot compleeten, hent dat priem des anderen dachs sy gehalden.

By den vuer ende op de heymelicheyte sullen die susteren altyt silentium halden; opten choer, opten dormiter, in den omgangen, in den capittel ende in den reventer, voer priemen ende nae compleeten sal men strengelyck silentium halden, hoedende oock corte woorden te spreken.

Staetter haestelyck eenen brant op in 't clooster off binnen haer begrip, soe moegen die susteren haer silentium brecken. Desgelycks als yemant bevangen wort met . . . Zie verder Coev. II, blz. 244—'45 tot aan de woorden: „met vriendelycke blyschap ende ootmoedigen nijgen malcanderen wijckende”¹⁾. Doch na de woorden op blz. 245: „Hiermede en sal men geen silentium gebroocken hebben” leest men nog in ons hs.:

Mer hebben sy te doen langer te spreken, soe sullen sy orloff bidden vander Mater ende hem cort ontcommeren ontrent een half ure, mer boven één ure en sullen sy met malcanderen niet spreken.

De alinea: „Die procuratrix mach . . . sonder noot” is in ons hs. vervallen.

Van den reventer.

Zie Coev. II, blz. 246—'49 onder het opschrift „Van der

¹⁾ De woorden in Coev. blz. 245 r. 2 v. b.: oft der mater goetdunkt komen in ons hs. niet voor, terwijl de woorden in r. 14 v. b.; Ende (die) mater moeghen in ons hs. luiden; Die Pater ende Mater moegen.

reefterssen" ¹⁾). In ons hs. ontbreken echter de woorden: „Den susteren, die men aen der sieckentaeffelen . . . voer hem staen"; zoo ook blz. 248 r. 5 en 6 v. b.: „Ende die na eeten, behalven die crancken ende die siecken"; en eveneens het geheele slot: „Soe wie op den choor . . . Godt wel betaele".

Van den hoofden te waesschen ende van den laten.

Zie Coev. II, blz. 252—'53 onder het opschrift „Van den hoofden te wasschen". Maar aan het einde leest men nog in ons hs.:

In dien dagen en worden sy niet verbonden totter strengicheyt des silentium anders dan van nae compleeten tot nae, priemen ende onder die getyden ende inder tijt der lessen ende inder steden der silencium.

Ende in dese drie dagen als der Mater goet dunckt, sullen allen die susteren te samen comen nae den eten ende als men een luttel goets gelesen heeft, geeft sij hen orloff in den hoff te gaen ende malcanderen eersamelyck ende zeedelyck te vermaken totten lesten teecken ter vesperen, ten waer dat sij die overste eer in hiet gaen.

Die buyten die gewoente der latinge met orloff laten, des iersten dachs hebben sij gracie, als voorseyt is, mer die twee ander dagen gevet men dat avontmaal alleen.

Van den regimente der Priorinne.

Als die Priorinne gecoren, is geconfirmeert, soe sal sy eenyegelyck hebben in werdicheyt ende in eeren. Alsoe dat sij haer toenigen sal, die haer voorby gaet of voor haer lydet ²⁾). In wat steden dat sommige van den susteren sitten buyten den convent, comt daer die Priorinne, soe sullen sy opstaen ende niet sitten, totdat sy geseten is of hen heyt sitten. Gaet sy hen voorby, soe sullen sy opstaen ende nygen ende blyven staen, totdat sy voorby is. Als sy in 't capittel voor dat convent, gaet of opstaet, soe sullen sy opstaen ende staen, totdat sy weder nedergeseten is. Wie haer een boeck langet oft anders yet afnemet, die sal nygen. Sy sullen ock nerstich syn, dat sy hen voor haer ³⁾ pynen te behueden in allen haeren zeeden, in alre disciplinen ende nummermeer en

¹⁾ Op blz. 246 r. 11 v. o. staat: „als men die teecken luydet"; ons hs. heeft daar: „als men die nole luidet".

²⁾ Voor haar heengaat.

³⁾ Hs. A: maxime coram ea.

vermeeten enigen woorden voort te brengen tegens zeedicheyt ende disciplinen. Der Priorinne staet toe, te sien dat sy in allen haere wanderinge worde een exempel der disciplynen ende dat sy niet en misbruycke haer machte. Mer soevele meer sal sy haer bedwingen in alre disciplinen, want sy van den susteren in den clooster niemant en hevet boven haer, daer sy af bedwongen mocht worden. Haer cleder en sullen niet anders syn dan den anderen, noch in verwen, noch in costelickheyt, noch in formen.

Sy sal mede syn in die getyden; sunderlinge en sal sy niet blyven buyten den capittel der gebreken sonder redelycke zaken. Inder priemen ende compleeten seget sy de „Confiteor” ende na den getyden „Fidelium” ende nae compleeten gevett sy de benedictie. Nae compleeten sal sy haer pynen enz. als bij *Coev. II blz. 262—'64*. Waar echter op blz. 263 ongeveer in het midden staat: „ende daer en sal nyemant geen tegencroenen hebben, ende die daertegen dede, sal men sluyten van den gemeynen raede als brekersse des vreedts”, daar leest men in ons *hs.* voor in de plaats: ende daer en sal nyemant gheen tegencroenen hebben.

Ende soe wie tegen Pater off Mater en tegen dat meestendeel des convents syn gevoelende of eenen anderen onrustelyck ende met quaetheyt pynt te beschermen ende hierin een gewoente mackt, ende vermaent synde niet aff en wil laten, die sal men sluyten van den gemeynen raede als breker des vredes; nochtans sal sy gepynt worden daerenboven met meerre pynen, die nae maten der schout ende des persoens vermeerdert mach worden nae goetduncken des Oversten.

Die Priorinne sal ock tweewerff des jaers, als ontrent Sint Remeysdach ende ontrent Paesschen, of alsoe dick als 't haer goetdunckt, met twee susteren, die sy daertoe kieset, besuecken allen der susteren bedden van sulcken dingen als sy by haer hebben ende sy sullen 't haer toonen; ende vyndet sy yet, dat enige suster sonder haeren orloff hevet, die sal sy corrigeren nae huer misdaet.

In plaats van het slotzinnetje bij Coev. II, blz. 264: Het en is hoir niet geoorlooft... ende des paters” leest men in ons hs. als volgt:

Al isset dat die Priorinne den anderen haer sorge mededeilt, nochtans en sal sy die sorge van geestelycken ende tijtlycken dingen niettemin mede dragen. Ende diegene, den sy haer sorge mededeilt, sullen duck tot haer comen ende met haer sprecken van den dingen te vercoopen of te ver-

wandelen of te vervreemden sonder raet des Paters ende des convents. ¹⁾ Sy en sal tot haeren behoefte niet eygens behalden. Die ghiften, die den clooster aencomen in golt ende silver en in gelde, sal men brengen totter Priorinnen, opdat sy met den Pater ende procuratrix ordineeren den orber des huys daermede ende die procuratrix sal daermede reden aff geven. Die dingen, die men op gelove in 't clooster doet of leget, hetsy in gelde off in anderen dingen, die sullen medeweeten metten Pater ende Priorinne ende der procuratrix die suppriorinne ende een suster, die de Pater ende Priorinne ende dat convent daertoe gecoren hevet. Ende dese dingen en mach men niet leenen noch uitgeven sonder orlof dergeenre, die 't daer geleget hevet, ende met rade der voorgenoemde gecoren suster.

Des convents zegel ende privilegien sullen met drie slotelen gesloten wesen ende die Pater sal den eenen hebben ende die Mater den anderen ende die suppriorinne den dorden. Ende als men in die caepse behoefte, alsoe gesloten, te gaen, soe sal die suster, van den convent gecoren, des Paters slotel van hem ontfangen ende hem weder brengen. Geen Priorinne en sal sonder 't consent deser driër yemant gelt leenen teenemael off by deelen boven vijff rijnsguldens. Met desen sal sij ock eens des jaers ontrent Alreheiligenmiss raet halden ende onderwysinge van den gemeynen staet des huys, als van wanderinge ende voortganck dergeenre, die binnen wonen, van hooren eendracht ende vrede, ende van gebreken of voorsien der tijtlycker dingen, opdat eenyegelyck, die officien hebben, te bat toesien.

Geen Priorinne of convent en gelave voor werlicke lieden scholt sonder consent haerder visituers. Geen Priorinne en sal ennige brieven zegelen in haere of convents naeme sonder wille des Paters ende des convents. Brieven, die den susteren of den convent geseynt worden, en sal sy niet opdoen of lesen, die Pater heeft se ierst opgebroken ende gelesen; en is hy niet by huys ende syn 't Duytssche brieven, soe mach sy se lesen ende den Pater toenen, als hy gecomen is. Ende geen Priorinne, ock met wille des convents, en mach haer of huer huys verbynden sonder weeten ende orlof des Paters; die Priorinne, die contrarie doet, ende die susteren, die haer consenteeeren daertoe, sullen swaerlyck gecorrigeert worden van den visituers.

¹⁾ Beteekenis: dat zulks ongeoorloofd is zonder den raad des Paters en des convents.

Die Priorinne sal verwaeren, dat sy die doot haerder susteren doet te weten, als sy 't dalderierst can, in den geestelycken cloosteren onser orden ende andere goede conventen.

Van der Subpriorinne.

Wanneer dat men kiezen sal een subpriorinne, die sal men kiezen by rade des Paters ender der mater ende des convents of des meesten deels. Welcke als sy gecoren is ende van den Pater genoempt, sal sy vluchtes opstaen ende comen voor die susteren ende nedervallen. Dan tot geboden des Paters staat sy weder op ende seget, dat sy onwerdich is ende niet genoch tot sulcken last ende bidt, dat men s'haer verdrage ¹⁾; ende is 't dat men haer dat niet en verdraget, sal sy consenteeren ender weder nedervallen; daernaetotten gebaden des Paters ende der Mater bidt sy oetmoedelyck der susteren gebet.

Ende voortaan sal sy die ierste syn in de lochteren zyde ²⁾ van den choor. Als die Priorinne in 't convent niet en is, sal sy huer stede halden. Wanneer sy der Priorinnen stede halt, sal men haer reverencie doen als der Priorinnen. In den choor of in den capittel of in den reventer of anders ergens nyget men huer een luttel, uutgenomen dat men tegen haer niet op en staet. Nochtans en leset sy niet of en dient ten reventer, mer sy haldet haer weke die getyden te lesen. Mer als die Priorinne tegenwoordich is, en nyget men huer niet. In anderen dingen sal sy huer hebben als een ander suster.

Alsoe lange als men die Priorinne vinden mach binnen den pant des cloosters, en hoort der subpriorinne niet toe, yemant orlof te geven ergent uut te gaen of yet merckelicx te doen. Mer en mach men die Priorinne niet lichtelyck vinden, mach sy in cleyngen dingen orloff geven, als luttel met enniger suster te spreken, welcken orlof sy nochtans met meerre swaerheyt geven sal dan die Mater pleget te doen. Ende iest dat yemant van den Pater of van den Mater of subpriorinnen of van den anderen, die officie hevet, yet bade, dat sy haer niet en gave, biddet sy dat nae van hueren een, soe en sal sy dat niet verswijgen, dattet haer die ander geweygert hevet; ende soe en sal die leeger is niet orloven, dat diegene, die boven is, geweygert heeft. Der subpriorinnen hoort toe, der Mater te vermaenen, daer sy in berispelyck off versumende

¹⁾ Dat men haar daarvan ontlaste (hs. A: humiliter supportari exoret).

²⁾ In de linkerzijde.

is, dat sy gemerckt heeft of van den anderen gehoord; ende sy sal se voor den anderen ontschuldigen waer sy mach. Anders en sal geen van den susteren haer vermeten, van den Mater achter te spreken of by haer selven te berispen. Sy mach nochtans den subpriorinnen of den procuratrix of ock den Mater met anxt ende werdicheyt oetmoedelyck te weten doen, hevet sy yet berispelick in haer gemerckt. Ende iest dat die Mater, duck vermaent, haer versumet te beteren, nochtans en sal men se niet wroegen voor 't couvent, mer men sal 't openbaren den Pater of den visiteres, als sy gecomen syn, dattet gebetert worde.

Die subpriorinne sal nae elcken jaer nae Paesschen absolucie bidden. Men mach se nochtans op anderen tyden absolveren, als 't den Pater ende der Mater goetdunckt met rade der susteren.

Van den Procuratrix.

Boven allen susteren, die becommert syn in uutwendighen dienst, wordt geset een procuratrix, welcke die Pater ende die Mater kiezen met rade des convents of des meesten deels, die men leeren sal, dat sy met ernste scrive wat sy ontfanckt ende uutgheeft. Dese draget sorge van allen uutwendigen dingen. Ende is 't dat yets groots of boven gewoente te doen is, sueckt sy altoes raet met huere oversten. Nochtans sy en sal haer niet vermeten yet groots te geven of te doen sonder orlof. Sy en sal geen geldt geven in almissen boven die werde van eenen rijngulden; ende als sy 't gegeven heeft t'samen of by deelen, en mach sy niet meer geven binnen eenen jaer sonder orlof haeren oversten. In anderen dingen en gevet sy niet boven die gemeyn wyse der allemissen sonder orloff. Sy en sal geen geldt leenen of dingen nemen te halden dan by weeten ende sonsent haerder oversten; ende nemet sy yet, soe sal 't sy 't openbaren haeren oversten, als sy ierst mach. Sy en sal niet gelaven ¹⁾ noch borch worden voor yemants scholt. Alsoe verre als sy mach en sal sy niet lange sculdich blijven 'tgene dat clooster sculdich is, sy en sal 't corts betalen. Tot haeren officy toebehoert te manen ende ontfangen die gesetten tyt allen die renten des cloosters, van waer sy comen. Geen Pater des huys, Mater of procuratrix en vermeten hen uut te geven enige erffenisse ofte landt boven XII jaeren sonder consent des convents. Uutgenomen der

¹⁾ Hs. A. fidejubere.

procuratrix, soe en ies 't geender suster georloft gelt te hebben. Geen suster en sal ock geen kofferen of kiste of yet, dat men met enen sluetel sluytet, hebben, uutgenomen die procuratrix of dien 't overmits haeren officie noet is. Allen diegene, die officien (hebben), die sullen toeganck hebben tot die procuratrix in den dingen, die sy behoeven.

Die procuratrix sal allen maenden rekenen voor den Pater ende Mater ende raetsusteren. Ende sy en sal niet versuemen, duc metten Pater ende metter Mater te spreken van den staet des huys ende des gesins. Ende siet sy somtyts yet onordelyck geschien van den susteren, hoort haer toe, als 't tyt is, oetmoedelyck te berispen of, ies 't noet, der Mater te weeten laten.

Al ies 't noet dat die procuratrix in Marthen-officie, welcke officij dat sy ontfangen heeft, sorgen moet van veele dingen, nochtans en sal sy silentium ende rust niet teenenmaal achterlaten. Mer alsoe veele als die dingen orloven, sal sy pijnen tot haer selven te gaen, opdat sy die onrustige beroeringe haers gemoets, die te comen plegen van sorgen utwendiger dingen, mach satigen ¹⁾ met lesen, dencken ende mit bidden ende in die verborgentheyt huers herten wat salichs verbergen, dat sy haren medesusteren suetelyck ende wijsselyck voortbrengen mach.

Ende wordt sy — dat verre moet syn! — versuemich of te milde ²⁾ of wederspendich gevonden ende duck vermaent ende haer niet en betert, sal men een ander setten in haer stede ende haer brengen tot haers selfs sorge, opdat sy haers selfs salicheyt wercke, die der anderen niet en kan gedoen.

Die procuratrix sal eens des jaers voor 't convent reden geven van al, dat sij ontfangen ende uitgegeven heeft, ende van allen sculden, die men haer sculdich is, ende bidden absolutie van haeren officie. Die ander officiers ³⁾, uutgenomen die subpriorinne, en sullen geen ontfermherticheyt bidden voor dat convent sonder consent des Paters ende der Mater. Ende die anderen moegen sy afsetten ende aensetten.

Van der Kellenerssche.

Die officie der kellenersschen mach men bevelen eener van den susteren. Die sal stadelyck wesen inder kuecken ende by

¹⁾ Tot rust brengen.

²⁾ Hs. A: prodiga.

³⁾ Hs. A: Reliquas vero officiales.

den kelder, opdat sy verwaer butter, melck ende vleis ende ander dingen, die in den kelder syn. Ende dat sy daervan geve den, dies te doen hebben van dien, dat huer bevolen is, met raede der procuratrix. Deser behoort goedertieren ende geduechsaem te sijn, opdat sy mach sonder murmureren haeren susteren dienen ende te moete gaen. Uutgenomen die Mater, die procuratrix ende ziekmeesterssche, soe en sal geen suster gaen in den kelder off in den kuecken sonder orloff, dan die inder kuecken dienen. Als ennige officie den susteren bevalen wort, soe sullen sy die dingen, die hem bevolen syn, doen nae die Statuten.

Van der Reventerssche.

Dat officium der reventerssche sal men eender suster bevelen, denwelcken toebehoort, als 't tijt is, die tafel te bereyden des smorgens ende des avonts, broot ende bier te bereyden, die drinckkannen duc te wasschen of te doen wasschen. Sy sal ock besorgen, dat die tafellaken ende die voordwelen ¹⁾ verandert worden, als des te doen is. Wordt yet besmet, dat sal sy wassen of doen wasschen. Sy sal ock besorgen die luchters, die men den susteren in den avontmael des Winters voorsettet. Eenyegelicke suster, die daertoe geordineert is, dient haer weke nae orden metten reventerssche die spijs aen te dienen ende aff te nemen. Van des Sondachs vóór Groot Vastavont tot Paesschen leest elck synen dach ten reventer ²⁾. Wij vermanen ock, dat die susteren niet en vragen, noch en ondersuecken, wat men koockt. Noch niemant en sal versmaden die spijs, die men hen voorset, die in 't gemeyn bereyt is, dan van ziecten, want 't en betaemt onser profession niet toe om lichaemelycke noetdrueft te murmeren, als onsen regel seyt: „Temmet u vleesche in vasten, in abstinentien der spysen, alsoe veele als u ziecte vermach”. Als eenich van den dienaers onder den maelyt merckelycke confusie doet, als een kanne of schottel te breecken of te storten of desgelycks, sal sy comen vóór der Mater tafel ende bidden vergiffenisse ende knyelen totdat haer die Mater een teyken doet op te staen. Misdoet yemant van dengeenen, die ter tafelen sitten, die sal venie bidden vluchs als die susteren opgestaen syn. Die reventerssche sal ock weten die ziecten der susteren, die men bij rade der Mater

¹⁾ Hs. A: mensalia et manutergia.

²⁾ Hs. A: A Dominica tamen in Quinquagesima usque ad Pascha in legendo et ministrando ad refectorium cotidie sibi invicem succedunt.

ende der procuratrix of der zieckmeesters yet sonderlincks geven moet. Sy sal ock toesien, dat men die dingen, die men den susteren voorset, gelyck deylen sonder uutmeynen der persoenen, dan dier de Mater goetdunckt méér te geven om ziecke of krancheyt. Onder den eten sal sy somtyts omsien, of yemant wat gebraeke, dat sy vervullen mocht. Sy sal devotelycke sorge dragen van den ziecken susteren; ende nae dat die zieckte minder of meerder is, nae dat sy kan dingen verwerven, die hen noet syn, ende daer sy 's niet en kan, met blyden aensicht ende met mindelycke woorden haeren goeden wille toenen. Ende gebreket yemant van dat men in 't gemeyn hevet, dat sal een ander den reventerssche of dienerssche kundigen, dat sy 't vervulle. Sy sal ock somtyt totter Mater sien, opdat sy bereet mocht syn, of sy yet gedaen wolde hebben. Als sy vóór 't vensteren staet, en sal sy niet vele of onvertollige woorden hebben, mer sy sal heymelyck spreucken dat die noet eysschet. Sy sal ock voor-sien, dat geen onruste en geschye in den reventer onder den maelyt of collacie, noch geen stemme gehoert en worde dan die lesers. Sy sal ock toesien, datter geen toespraeck of kallinge voor den reventer gehalden wordt. Tot haer hoort toe te bewerven vaten ende wermen born.¹⁾ ende al, dat men behoeft, als men die susteren laten sal. Ende als men gelaten heeft, sal sy elck weder bestellen op syn rechte stede.

Van der Zieckmeestersschen.

Behalve een paar onbeduidende verschillen, in hoofdzaak gelijk aan het 9e cap. der Statuten van Zoeterbeek, zie „Bos-sche Bijdragen” XI 224 e. v.²⁾

Van der Vestiarisse.

Totter vestiarisse behoort mit rade der Mater allen der susteren cleederen te bewaren, wullen en lijnen, pelssen, schoen ende laken, daer men die cleederen ende schoen van mackt, wullen ende lijnen. Mer totten schoen ende wullen cleederen soe sal haer die Mater hulp doen nae dat huer die

¹⁾ Hs. A: aquam calidam.

²⁾ Over den bijstand der zieken in stervensgevaar leest men: „Haer behoert oec toe te bewerven die dingen, die totter monninge ende heiligen oly noedich syn, ende die tafel te slaen, als yemant de doot genaket” (monnigen = de H. Communie geven). Het slotzinnetje in de Statuten van Zoeterbeek komt in ons hs. niet voor.

Mater goetdunckt ende noet is. Dese sullen daer nae vermoegen des huys eenenyegelicken geven dat sy behoeven. Mer diegene, die men 't gheeft, sullen schouwen, dat sy niet onvertollich en eysschen ende, dat men hen verleent, nerstelyck verwaeren. Dat willen wij eenenyegelycken vermaenen, dat in geenderwys en betaemt eenen religieus eenich cleet te versmaden om snoetheyt, ten waer openbaer ongemack een ander weer gedwongen te eysschen, want dat men versmaet om snoetheyt is verdoemelycke hoverdie, mer dat men verwandelt om ongemack is verdraechgelycke krancheyt.

Der suster, die de wullen cleederen bevolen syn, die sal sy bewaeren ende verschudden, dat se van de motten niet gegeten en worden. Die susteren en sullen onder hen die clederen niet verwisselen sonder orloff der Mater ende weeten der vestiarij. Ende die geeft eenenyegelijcken naer der tyt dat een ende neemt dat ander ende die 't ontfanckt sal 't bewaeren. Sy sal waernemen den tyt van eender maent, nae der Mater goetduncken, dat men die cleederen wassen sal; ende sy sal besorgen, dat men die schonen niet onvertollich en wassche ende die onreyne niet en vergete; ende die subtylen ende die wullen hemden sal sy wasschen nae goetduncken der Mater.

Ende geen suster en sal haer vermeten, sonder cleet ende hoeftdoeck ummermeer te liggen, ten waer dat die Mater yemant verleende nat bat, of ten waer dat sy die ziecken of krancken dat orlofden in den sweet. Die susteren mogen groven lynnen hemden dragen ende een bedde hebben als 't die Mater goetdunct. Die suptylen, die sy altoes op haer rocken ende pelsen dragen, sullen wat groefachtich syn ende sullen ontrent twee palmen corter syn dan die overrocken, beneden gelyck ront. Sy ontfangen tot haeren cleedinge twee rocken ende twee of meer hemden; die overrock sal men ock alsoe sceppen, dat sy niet ontemelyck en slijpen opter aerden, mer sal hangen twee of drie vingeren van der aerde; eenen mantel ende die sal wesen van swarten laken, daer geen ander verwe mede gemengelt en sy ende sal ontrent een palme corter syn dan die rocken, gevoedert met witte wullen laken ende sy sullen boven hebben twee of drie knopen; een of twee pelsen ende die sullen scapenvellen syn. Die rocken ende pelsen sullen wel breed syn onder die ocsele, dat men se lichtelyck uut ende aendoen mach. Die rocken ende hasen van witte wullen laken. Ende die susteren en sullen niet begeeren behaechgelyck te wesen in cleederen,

mer in zeeden, want „alle die glorie der dochteren des conincx sal syn van binnen”. Sy ontfanckt voor haer bedde een cult van noppen, eenen hooftpoelwe ende oercussen van vederen, een deecken of meer naedat eenyegelyck behoeft, hasen, socken, doecken ende wylen, als eenyegelycken noet is. Wat behoort totten bedde of tot cleedinge en sal noch onderdaenich, noch prelaet achten, hoe groff dattet is, mer dat die kolde bedwongen worde ende die blootheyt bedeckt, want het is zeker, dat allen religieusen toebehoert oetmoeticheyt der cleederen ende snoetheyt, verworpenheyt ende armoede alle der dingen, die sy ontberen. Alle der susteren schoenen sullen wesen van swarte leder ende vóór niet scerp, noch vringende die voeten van enghicheyt. Die vestiarisse sal berispen of beroepen in 't capittel diegeene, die haer cleederen of haer ander dingen, die sy hen doet, versuemen te verwaeren. Der susteren gordelen sullen syn van simplen ende gemeynen leder ende niet geverwet of breed boven eenen duym. Ende in den gordelen of metssen ¹⁾ ende in al, dat sy besighen bysonder of in 't gemeyn, en sal niet schijnen van zijden of van golde of van silver of costelyckx, uutgenomen dat behoort totten dienst des altaers. Die hiertegen doet, sal men berooven van die dingen ende nae wille des Paters ende der Mater scerpelyck gecorrigeert worden. Worde yemant enich cleet of messe of desgelicks gesonden, dat en gheeft men niet van goeder gewoonten die 't gesonden is, mer meer eenen anderen susteren; het wort nochtans in der Mater wil gelaten, of men 't huer, dien 't gesonden is, of een ander geve.

Van der Costerssche.

Die costerssche ontfangt nae bevele des Paters vander handt der Mater die slotelen ende metten slotelen sy behuede allen die dingen inder kercken, alven ²⁾, casufelen; ende die ander dingen ontfanckt sy by getalle ende reket ze by getalle in een cele. Ende die dingen, die sy heeft in haer bewaeren, sal die Mater hebben geteykent, opdat sy weet, waer sy reden aff eysschen mach, als des te doen is. Ende die kusterssche sal allen die dinghen, die haer bevolen syn, met grooter nersticheyt bewaren ende wel toesien, datter niet verloren en worde, noch en verderve. Is ock yet in den cleederen, die in den kercken behooren, geschuert of versleten of yet anders te

¹⁾ Messen.

²⁾ Hs. A: albas.

vermaken, dat sal sy besorgen, dattet gebetert worde. Sy sal ock allen dingen cuys ende reyn halden ende dat onreyn is, sal sy wassen of doen wasschen, als sy ierst mach, ende nerstelick hueden, dat die heilige cleederen, als sy veraldert syn ende versleeten, niet meer georbert en worden in anderen dingen, dan in den dienst der kercken. Die corporalen sal men maken van den alderpuersten ende sueverlicksten lynwaet. Mer want die kustersse van den dingen, die totten altaer behooren als van heilige vaeten, van ornamenten, van missalen en anderen, die daertoe behooren, om 't slott geen dagelickse sorge of toesien hebben en mach, wordet bevolen den geselle des Paters of die 't de Pater beveelt te doen; die sullen 't die kustersse brengen ende doen weeten, dat men inder kercken behoeft. Totten officy des kustersschen behoort ock olye ende wass totter kercken van die procuratrix te eysschen ende die clock te smeren, kerssen, als des te doen is, te maken of doen te maken ende die voort te geven. Die kercke sal sy keren of doen keren ten hooghtijden ende dat choor mach sy keren, als des te doen heeft. Die teken van den getyden sal men luyden des smorgens ontrent van vier uren te metten, ontrent van sess uren te priem. Vast men, soe set men tertie naer der priem. Dat ierste teeken ter Homissen is tertie of sexte; nae der Homissen sexte of none. Te drie uren luydet men tweewerff te vesperen, mer ten hooghtyden luydet men driewerff te vesperen, mer in den vasten en luydet men maer eens te vesperen, als men Sunte Johannes evangelium leset. Te seven uren luydet men dat ierste teken ter compleeten en te acht uren dat leste teken.

Van der Bueckwaeressche.

Die armarys ¹⁾, dats die suster die de boecken bewaert, dese hevet in haer hoede allen die boecken des cloosters, die niet en behoren totten dienste Godts. Ende die sal sy geteekent hebben elck by namen ende elcken jaer tweewerff of driewerff uitleggen ende besien ende nerstelycke mercken, dat sy niet en verderven. Die Mater sal ock in een cedel geteekent hebben allen die boecken, die in haeren hueden syn, opdat sy weet, waervan sy reden eyssche, als des te doen is. Die amarys sal teekenen allen die boecken, die men buyten leent; ende van onbekende luyden nemet men een pant of cyrogrof ²⁾ ende haldent, ten waer dattet die Pater

¹⁾ Hs. A: armaria.

²⁾ Hs. A: pignus vel cyrographum.

endē Mater anders goet docht. Elck suster sal van den armarrisse dat boeck bidden; die armarris sal dat, als tyt is, weder ontfangen. Wy worden vermaent met alder nersticheyt ende sorgen te bewaeren ende te behoeden die boecken, die ons vander armarys gedaen syn, dat sy niet vuil en worden van stueven ¹⁾ of van eenigher onreynnicheyt.

Van den Vasten.

Zie Coev. II, blz. 249—'50.

Van der Biecht ende Heiligen Sacrament.

Zie Coev. II, blz. 250.

Van te schouwen Eygenschap ²⁾.

Ende opdat allen dingen in 't gemeyn ende wy allen sonder eygenschap blijven, als die Regel gebiedt, soe sal eenygeelyck suster, als in den capittel van den Priorinne voorscreven staet, des jaers tweewerf, eens ontrent Paeschen ende eens ontrent Sunde Remeys, alle die dingen, die huer tot haeren stadighe cleydinge ende gebruyck syn gegeven, overleveren ende ander cleyndingen of reetsschap als gordels, tafelmess ende ander sulcke dingen tot goetduncken der Mater wondernemen met genochsamer danckbaerheyt, als in den Regel is begrepen. Ende niemant en sal copen, noch vercopen off wisselen, noch geven, noch leenen, dan met wille des Paters of der Mater.

Van der Ontfanghinge der Novitien.

Zie Coev. II, blz. 237—40, doch achter de woorden op blz. 238: „noch weinich innicheyts of aendacht hebben” heeft ons hs.:

Ende by namen als voorwaerde sullen geschien, daer dat convent eennich recht in solde overgeven, dat hen metter persoenen aen mocht vallen.

Ende als u bequaeme personen overcomen boven ende méér dan ghy mocht onthalden, isser die noetdrueft hebben, soe en sulti geen ander swaer dedinge maecken ³⁾, mer wysheyt gebruyken *enz. als Coev. ⁴⁾*.

¹⁾ Hs. A: pulvere.

²⁾ Eigendom.

³⁾ In plaats van „swaer dedinge maecken” heeft *Coev.* „swaerheyt van eyssinge maecken.”

⁴⁾ In Zoeterbeek moesten de novicen minstens 14 jaren oud zijn om geprofest te worden, maar in Helmond en in St. Annaburg moesten zij bij haar inkleeding reeds minstens 14 jaren zijn.

Aan 't einde leest men bij Coev. niets anders dan: „Daerna sal hoer die pater voerhouwen der swaerheyt der oorden enz.”; ons hs. bevat dan echter nog het volgende:

Ende als sy tot allen heeft geantwoordt, soe sal haer die Pater voorseggen ten iersten die swaerheyt der orden ende wat moeyenisse ende swaerheyt der tentacien, dat noet is te verdragen in die wanderinge der religien, in te bedwynghen eyghen wil ende te volherden in gehoorsaemheyt; ende bedudet haer oeck ander dingen, die inder orden swaer ende scherp syn, als hen dat goetdunckt; ende vraget haer, of sy bereet is om haer salicheyt tot allen desen, dat sy dan hueren sinne openbaere. Ende is 't dat sy dan onverveert antwoordt, dat sy betrouwt op die ontfermherticheyt Godts ende op dat gebet der susteren allen desen dingen aen te gaen om haer ewygh salicheyt, soe seget die Pater weder: „Die Heere geve u alle desen te vervullen, opdat ghy ten ewighen leven mocht comen” ende dat choor antwoordt: „Amen”. Ende dan behalt sy noch huer proeffjaer ende dat convent ock desgelycks, binnen welcken jaer sy uut mach gaen, ock mach se dat convent uutwysen. Nochtans wert noet of orber, moegen beyde, dat convent ende novice, haer recht des proevensjaers vercorten of verlengen nae dat die saken gelegen syn.

Van der Insettinge der Novitien.

Als die novitie gekleet is, sal sy al geheel haer dingen (heeft syder ennige) die Mater geven ende niet sy, mer die Mater of die sy 't bevelt sal 't behalden. Men sal die novitien bevelen aen een van den susteren van goeden getuygen enz. als bij Coev. II blz. 240: „Men sal die novice bevelen een van de susteren van goeden getuyge sal zij worden nieu in Christo”. Dan gaat ons hs. verder: Opdat sy dit volcomelyck verkryghe, soe en sal sy als doot der wereldt ende haers selfs van geenen uutwendigen dingen des huys in enniger weys huer onderweynden, soekende alleen Gode te leven. Ende als een sorchvoldige behuetster haerder conscientien sal sy vleyen ledicheyt, byblyvende ¹⁾ in heilige lessen ende gebeden en conjunctien of berouwe des herten ende selighe gedaechten; of ock tot haeren handtwerck nae gewoonten der gemeynre insettinge, als haer bevoelen wordt; of te leeren dinghen, die huer totter gemeynre insettinge ende totter gewariger religien ende tot geestelycken voortgange

¹⁾ Hs. A: insistendo.

dienen. Ende nae rade ende leeringe huerder meesterssen sal sy haer in desen dinghen wennen. Ende opdat sy haer te salychlycker mach geraden, soe sal sy al haer becominge ende heymelicheyt huers herten ende haer wanderinge haer meesterssche duck openbaeren. Noch sy en sal niet hebben, dat sy der Mater of huere meesterschen sal willen verholten syn, noch sy en sal haer by huer selven niet werpen in die spreekinge of wercken der anderen, mer ock bewysende hen allen (eer) ¹⁾, sal sy [nau] ²⁾ yet dorren spreken voor die andere ³⁾ ende tot 'tgenen, dat men huer vraget, sal sy leeren met schemelheyt ende anxt oetmoedelyck ende mit luttel woorden antwoorden. Totten gemeynen convent, daer huer behoert tegenwoordich te syn, sonderlinge in den dienst Godts, sal sy haer wennen mit alder wackerheyt ende vuericheyt des gheests devoetelyck ende tydelyck te comen. Haer meestersche sal ock haer dagelyckse wanderinge duck mercken, of sy yet min of meer doet dan sy solde, opdat sy se heymelyck off openbaer berispe ende leere, als 't noet is. Ies 't dat sy yet doet, daer sy in den capittel aff beroepen solde worden, berispet haer huer meestersse ende alsoe 't in den capittel gewoondelyck is, sal sy voor die Mater veni nemen ende als vermaent is, sal sy, oetmoedelyck gecorrigeert wesende, al nygende uutgaen ende doen als men huer bevelen sal in silentium, in gebett of wercken. Somtyts doet sy se ock voor die Mater ende susteren veni nemen ende haer gebett bidden ⁴⁾ om haer beteringe ende stantachticheyt. Men sal die novitien nerstelycken mercken, of sy hen stichtelyck ende godsdienstelyck hebben voor den spreckvensteren of op anderen steden, daer sy geeyschet wordt met hueren vrienden te spreken, waermede sy verdienen genaede van den susteren of verworpen te syn.

De laatste zin is als bij Coev. II, blz. 241.

Van der Professien.

Als die tijt compt, dat men die novitien benedien sal — schient sy ontfanckelyck ende is sy steedich in te bidden ontfermherticheyt — als dan den Pater ende Mater goetdunckt,

¹⁾ Dit woord werd blijkbaar bij vergissing overgeslagen.

²⁾ De plaats voor dit woord werd open gelaten, omdat de copïist(e) het waarschijnlijk niet kon lezen. Dit wijst er op, dat ons hs. een afschrift is van een Middelnederlandschen tekst.

³⁾ Hs. A: coram aliis.

⁴⁾ Hs. A: suffragium oracionis petere.

laten sy dat convent byeen comen. Ende die Pater vraget malcks vuelen ¹⁾ in te consenteren tot professie der novitien. Ende ies 't dat sy dat meestendeel der stemmen heeft, soe roept men se voor 't convent. Ende als sy dan oetmoedelyck ontfermherticheyt bidt, gevet men haer te kies en ewech te gaen, of sy wil. Ende ies 't dat sy volherdet te cloppen, soe gevet men haer dat begerlycke consent ²⁾. Ende men seyt haer, dat sy haer bereyden totten Heiligen Communion ende haer professie scriven met haeren eyghener handt. Can sy niet scriven, bidt sy een ander, dat sy 't haer scriven wil, nochtans sal sy mit haerer eygender hant onderscryven. Anders dat men doen sal, is gescreven in 't handtboeck off manuael.

Professie ³⁾.

Ick, suster N., geloff metter hulpen Godts stedicheyt ⁴⁾, beteringe mynder zeden, ewige suyverheyt, dervinge eygenre dingen ende gehoorsamheyt, nae den Regelen Sinte Augustinus ende insettinge ons cloosters, voor Gode ende alle Heiligen, N. Vrouwe, Priorinne dises cloosters, dat gesticht is inder eeren Onser Liever Vrouwen, inder tegenwoordicheyt Rectoors dis huys.

Aan bovenstaand formulier, maar dan in het Latijn, werden de koorzusters geprofest ⁵⁾; de professie der conversen geschiedde waarschijnlijk in de landstaal aan navolgend formulier:

Ick, suster N., gelaef byder hulpen Godts ewige reynicheyt, dervinge eygenre dingen ende gehoorsamheyt ende desen huys getrouwe te syn ende te staen onder die correctie

¹⁾ Elkaars gevoelen.

²⁾ Hs. A: Quodsi perseveravit pulsans, optatus ei tribuatur assensus (door de komma te plaatsen achter „optatus” in plaats van achter „pulsans,” maakte prof. Gallée dezen zin onverstaanbaar).

³⁾ Dit en 't hierna volgend professie-formulier plaatsen wij hier, ofschoon ze in 't hs. heelemaal aan 't einde staan.

⁴⁾ Loci stabilitatem beloofde men ook in St. Annaburg, maar niet in Zoeterbeek.

⁵⁾ Hier volgt het Latijnsch formulier, waaraan Anna de Campen omstreeks 1536 geprofest werd, zie Bijlage II A sub 1°; het formulier aldaar sub 3° vermeld, is hiermede gelijkkluidend:

Ego, soror Anna de Campen, promitto stabilitatem et conversionem morum meorum, perpetuam continenciam, carenciam proprii et obedienciam sub perpetua clausura, secundum regulam Sancti Augustini et secundum constitutiones domus nostre, coram Deo et omnibus Sanctis sorori Anna de Eckerbroeck Priorisse hujus monasterii, quod constructum est in honore beatissime Virginis Marie et Sanctarum omnium in presencia Domini Petri Mans, rectoris hujus monasterii.

deses huys, voor Godt ende allen Heiligen, der Priorinne des cloosters, dat gesticht is in die eere des aldersalichste Jonckfrouwe Maria, in tegenwoordicheyt Rectoors deses huys.

Lichte Scholt.

Zie Coev. II blz. 257¹⁾.

Middel Scholt.

Zie Coev. II blz. 257—'58.

Swaer Scholt.

Zie Coev. II blz. 258²⁾.

Swaerdere Schout.

Zie Coev. II blz. 259—'61³⁾.

Van der alderswaerste Scholt.

Zie Coev. II blz. 261—'62.

Van den Capittel.

Ten langhsten suldy toe veerthienachten capittel halden. Ende als ghy dan totter capittelklocke met haeste vergaedert syt ende wanneer dan die novitien syn uytgegaen ende die Pater oft die Mater „Benedicite” geseyt ende die susteren syn gaen sitten, soe mach eenige vermaeninghe geschien van punten enz. als bij Coev. II blz. 253—'56, behalve navolgende verschillen.

In plaats van : „soo sal die mater seggen : Wil yemant die suster proclameeren” (blz. 253 r. 3 v. o.) heeft ons hs. : „Soe sal die pater of mater seggen : Wilt yemant dese suster vermaenen”. En in plaats van : „Soe sal sy dan in hoir venie vallen ende seggen ootmoedelyck : Ick en kenne my nyet schuldich in dien, dair my die suster in hevet vermaent (blz. 254 bovenaan) leest men : Soe sal sy dan huer venie vallen ende seggen : „Mijn scholt!” Ende dan heyt se, die 't capittel holt, weder opstaen. Ende eest dat sy haer

¹⁾ Als „lichte schout” wordt daar o. a. vermeld : „die lichtverdichlyk maect”; ons hs. heeft beter : „die lichtverdicheit maect”.

²⁾ Achter de woorden : „dair sy poenitentie voir gedaen hevet” heeft ons hs. nog : „Item of yemant in den capittel ofte anders scheldinge maect.”

³⁾ Achter de woorden blz. 259 r. 5 v. b. „stoutelyck kijvet” (in ons hs. „kondelyck scheldet”) heeft ons hs. ook nog : „Item of yemant enniger suster stiet of sloege uut quaetheiden”. Op blz. 260 r. 16 v. b. staat „voor bidden”, in ons hs. : „voor haer bidden.”

niet schuldich en kent, soe mach sy nochtans wel swygen ende vallen haer venie. Mer en kent sy haer niet schuldich, soe mach sy als sy haer penitency ontfangen heeft, comen oetmoedelyck tot dien, die 't capittel haldt, ende seggen : „Ick en kenne my niet schuldich in 't gene, daer my die suster in vermaent hevet”.

De alineā in 't midden van blz. 255: Voort soo en sal... die haer proclameren” luidt in ons hs. :

Voort soe en sal gheen suster proclameren die suster, daer sy in den selven capittel aff geproclameert is. Oeck soe en sal gheen suster der suster antwoorden, daer sy aff geproclameert wordt. Ende en sal oec dieselve suster van allen dien dagen ¹⁾ niet berispen, mer sal haer pynen met alre oetmoedicheyt te beteren ende daer sunderlinge voor te bidden, die haer proclameren. ²⁾

Dit is van den Getijden.

Als men dat teyken luydt totten getijden, so sal sich eenyglycke suster daertoe schicken ende saeten, dat sy sedelyck koemen totten getijden; ende daer huer herte tot Godt obbugende ende niet metten ogen hier ende daer siende; noch met ongesaeten seden haer hebbende, noch niemant sonder noet of orlof der Mater daer uitgaande. Ende opdat men die getyden ende toegetyden Gode wael betaele, soe sal men dese nabeschreven manier tot allen getyden vander orden opten choor halden.

Des smorgens als dat leste teeken ter metten geluydt is ende die Mater een teyken gheeft, dan sullen sy neygen totten halve lijve, of sy sullen venie knielen nae dat die tyt vereyscht ende spreken een „Pater noster” ende „Ave Maria”.

Ende als men dat teyken doet, richten huer allen die susteren ende seggen: „Domine, labia mea aperies”. Ende als sy beginnen „Deus in adjutorium”, so sullen sy hen teykenen mitten teyken des Heiligen Cruys ende keeren huer ten choor waert ende neygen leege tot „Gloria Patri” etc. Nae der metten soe leest men priem. Item als men niet en vast, lest men metten ende priem tesamen ende die tertie vóór de Hoomisse, die sexte als die misse uyt is ende die none, als men gratias heeft gelesen. Mer als men vast buyten der

¹⁾ Dien geheelen dag.

²⁾ Coev. blz. 255 r. 8 en 9 v. o.: „meer dan twee schulden of drie” moet zijn: „meer dan van twee schulden of drie”.

vasten sal men die tertie des smorgens lesen nae der prieme, die sexte als men ter misse komt, die none als die misse uyt is. Item nae der priemen sal men een leccy lesen van den Regel ende dan daernae de jaergetijden kundigen, als 't jaergetyden syn, spreckende: „Het is huyden jaergetydt onser suster N. off ons broeders N. off die deser godtshuys veel goets gedaen hebben.“ Item die korte getijden des Heilighen Cruys ende die toegetijden ¹⁾ sal men aldus lesen. Die metten des smorgens, als men in 't werckhuys ende te werck gekomen is ende in den werck; die prieme, tertie, sexte, none, vesper ende compleet sal men lesen, als men die teken luydt; ende dese getijden sal men lesen des Sondaechs, des Dinstdaechs ende des Donderdaechs. Ende allen dagen van den Advent totter octaven van Epiphaniën der Ewigher Wijsheit getijden des Maendaechs, des Woensdaechs, des Saterdaechs ²⁾. Ende allen dagen van Ons Heeren Hemelvaerts vigilie totten Octave van Pinxten des Heiligen Geest getijden; mer des Vrijdaechs ende als men alleluja lest, hent totter vesperen van Paeschavont die lange Cruysgetijden.

Die getijden sal men met volkomen woorden lesen ende eenpaerlyck die versen breken. Onder den getijden en sal men geen onlede hebben in anderen boecken yet te besien. Ende off yemant gerucht mackten off in den werck spreek onder den lesen, die sal die erde kussende venie nemen, mer die overmidts den werck belettet des niet gedoen en kan, sal een cruce op syn handt maecken ende dat kussende veny nemen. Ende die misleset, sal altois mitter hant venie nemen. Soe wie te laete opten choor komt of als men die getyden van de orden doet, die sullen, als sy veny gevallen hebben, den convent altois volgen in niegen, in knyelen, in ligghen ende in staen ende gelyckerwael huer getyden lesen als voors. steet. Nae een ure nae middaech sal men vigily lesen des werckdaechs buyten den vasten, mer in den vasten ten twee uren ende des Heiligendaechs naeder vesperen. Als men dat eersten teeken luydet ter compleeten, soe sal men lesen die seven psalmen mitten letanien ende die compleet van den toegetijden. Ende als men dat lesten teeken ter compleeten luyt,

¹⁾ Wat voor Getijden men onder „toegetijden“ verstond, zie B. B. XI 293.

²⁾ In het Windesheimsch vrouwenklooster te Diepenveen en elders was men gewoon onder den arbeid Suso's Getijden van de Eeuwige Wijsheid te lezen; Dr. Kühler, *Johannes Brinckerinck en zijn Klooster te Diepenveen* (2^e uitg.) blz. 212.

sullen die susteren vergaderen uut allen werckhuysen opten choor ende daer leest men die compleet van Onser Lieve Vrouwen; ende daernaee geeft men die benedictie ende singet „Salve Regina” of „Ave Regina” of „Alma Redemptoris mater” nae den feesten ende dan klept men driemael drie sleichgen tot „Ave Maria”. Ende darnae sal men opten dormpster gaen ende silentium halden, soedat men dan met niemant spreken en sal sonder nootsaeke ende sunderlingen orloff der Mater; ende nae deser tyt en sal niemant spreken, noch van den dormpster gaen sonder noot ende sunderlingen orloff. Ende niemant en sal nae IX uren vóór sijn bedde blijven liggen. Ende altyt als die susteren slaepen, isser dan yemant, die niet en can geslaepen of noet heeft op te staen of ergent te gaen, die sal een teyken geven der suster, die daertoe geordineert is, dat sy met haer gaet. Ende die sullen dan soe rustelycken opstaen, gaen ende wederkomen, dat sy niemants rust en benemen. Ende gemeynlyck en sal niemant tot een anders bedt gaen dan die Mater off der sy 't beveelt.

Item tot desen getyden syn wij verbonden by gehorsaem- heyt, mer die ander getijden ¹⁾ mogen wij halden nae onsen kunnen ende vermoegen, doch en sullen wy die niet achter- laeten sonder orloff ende dispensaty des Paters; item totten pater-noster-getyden syn wy verbonden op die pene des bants ²⁾.

Die pater-noster-getyden sal men aldus halden: voor die metten IX pater-noster, voor die priem vijff pater noster, voor die tertie, sexte, none, compleet ock vijff pater noster, voor die vesper seven pater noster ende tot allen getijden oeck soeveel ave maria als pater noster.

Dit is van den stervenden Susteren.

Als men ennige siecke susteren olien sal, soe sal die sa- criste bereyden allet daertoe behoort, dat is dat werck ³⁾, becken, water ende salt ende dat cruce, ende geven een teeken, dat die susteren vergaderen ende volgen den priester totten siecken. Ende als die priester seyt: „Pax huic domui”,

¹⁾ Hiermede zijn waarschijnlijk bedoeld de gewone, dagelijksche Getijden volgens het Brevier, dat bij de Windesheimsche congregatie in gebruik was.

²⁾ De woorden „syn wy verbonden op die pene des bants” en de ge- heele hierop volgende slotzin zijn in het hs. doorgestreept. Tot de pater- noster-getijden zullen alleen de conversinnen en donatinnen verplicht zijn geweest.

³⁾ Werk van vlas.

soe sullen die susteren antwoorden: „Et omnibus habitantibus in ea”. Hierna lest die siecke met hulpe dergene, die se bewaeren, „Confiteor Deo” etc. ende die priester, die dat ampt doet, metten susteren antwoorden: „Misereatur” etc. Ende dan leest men die seven psalmen met „Gloria Patri” al heel uut ende die XV graden¹⁾. Soe wanneer haer ennige suster bereyt ter dootwaert, soe sal men metter ratelen twee of driewerft luyden. Ende die susteren sullen nerstelycken comen totten siecken al seggende „Credo in Deum”²⁾ ende nemen disciplyn; oeck sal men die letanien lesen ende sterft sy dan met, soe mach men die seven psalmen lesen, die seer goet dan gelesen syn; of eenyegelyck mach bidden nae syn devotie, ummer stil wesende sonder geruycht, denckende die groote bangicheit, daer ons suster in is, ende wesen getrouwe in haeren lesten. Ende waer 't ock, dat het convent ter reventer of ter kercken waer, soe sal die Mater daer susteren seynden ende die anderen sullen hen spoeden ende navolgen³⁾. Isset oock dat sy des snachts haer totten doodenwaert keert, soe sal men dat convent terstont opwecken⁴⁾. Ende also balt, als die siecke haeren gheest gegeven heeft, soe sal men lesen die benedixie „in den bergen heb (ic)”⁵⁾ ende vyff pater noster inder eeren der heiligen vyff wonden ons liefs Heeren ende nemen disciplyn. Ende dan sal dat convent te choor gaen ende lesen lange vigilie, seven psalmen ende die XV graden; ende dan die lange commendatie tot „libera” toe, of men mach met twee korte commendatien betaelen. Ende als dat lichaem begraven is, soe sal men XXXIII dage lanck alle dagen lange vigilie lesen met een bernende waskerse en vijf pater noster om

1) Psalmi graduales.

2) In het handschrift, hiervoren in Bijlage II A sub 4° vermeld, leest men schier woordelijk hetzelfde: „Als haer enige suster bereyt ter doot, soe sal men metter ratelen II of III werf cleppen. Ende die susteren sullen nerstelyc coemen totten sieken, al seggende Credo in Deum”; een aanwijzing dus te meer, dat de Statuten inderdaad van het Helmondsch klooster zijn.

3) In even-bedoeld handschrift leest men: „Ende waer 't convent te chore of ten refter waer, soe sal die Mater daer susteren seynden ende die ander susteren sullen hem spoeden ende navolgen.”

4) Volgens datzelfde handschrift moest de kosteres („die sacriste”) alsdan „in die wegen bestellen licht ende gewijde kersen oeck ontsteken”.

5) Achter het woordje „heb” staan een paar mislukte en onleesbare letterteekens; het hier aangehaald gebed is waarschijnlijk Psalm 120: Levavi oculos meos in montes. Wat hier onder „die benedixie” te verstaan is, is ons onbekend; waarschijnlijk werd er niets anders mede bedoeld dan vermelde Psalm.

den kerckhoff ¹⁾). Ende binnen den maenstont sal men gehalden syn eenen Davidts psalter of II^c „miserere mei” etc. (te lesen); ende dan sal men voort maenstont ende jaerge-tyden halden, als gewoonlyck is. Mer dat ierste jaer sal men altyt een collect voor haer lesen in die vigily.

Item als men te capittel treckt ²⁾, soe sal elck huys bescreven geven die namen onser susteren ende broederen met alders ende vrienden, die binnen den jaer gestorven syn. Voor dese ende allen diegene, die ons gekondicht werden van den capittel, leest men eens een lange vigilie met disciplyn ende oeck vijff pater noster. Item als ons ennige dootbrifven comen van onsen capittel of die ons broederschap hebben, soe lesen wy eens een lange vigilie ende vijf pater noster ende een collect inder vigilien dat maenstont uyt.

IV.

Naamlijst der Zusters van het Klooster in De Hage.

Elisabeth Lemmens, priorin 1468 ³⁾.

Kathelij, natuurlijke dochter van Gijsbrecht van Helmond (natuurlijken zoon van Jan van Berlaer, Heer van Helmond), 1474 (?), 1522 ⁴⁾.

Lijsbeth, zuster van voornoemde Kathelij, 1474 ⁵⁾.

Heylwig, dochter van Willem Vondermans, geproteste zuster 1475 ⁶⁾.

Lijsbeth Reyntbrants, priorin 1478 ⁷⁾; mogelijk was zij dezelfde als bovenvermelde priorin Elisabeth Lemmens en dezelfde ook als Lijsbeth Lambrechts, die volgt.

Lijsbeth Lambrechts, priorin 1487—'97 ⁸⁾; waarschijnlijk dezelfde als de priorin Elisabeth Lemmens.

¹⁾ Dus processiesgewijs gaande rondom over den kerckhof.

²⁾ Dit is de eenige plaats in de Statuten, waar het algemeen Kapittel vermeld wordt.

³⁾ Schutjes IV blz. 139, '40; Nieuwe Catal. der Oork. en Handschr. v. h. Prov. Gen. v. K. en W. in N. Br. I N° 181.

⁴⁾ Van haar en hare zuster Lijsbeth had het klooster zeker erfenis in bezit gekregen, zooals blijkt uit het cijnsboek der stad Helmond ten jare 1474, dat haar echter niet uitdrukkelijk als kloosterling vermeldt; als zoodanig wordt zij wèl vermeld ten jare 1522 in Protokol N° 229 f° 159^r.

⁵⁾ Daar zij niet uitdrukkelijk (in even-vermeld cijnsboek) als kloosterling vermeld wordt, hebben wij haar slechts met meer of mindere waarschijnlijkheid tot de kloosterlingen te rekenen.

⁶⁾ Protokol N° 224 f° 37.

⁷⁾ Protokol N° 224 f° 1.

⁸⁾ Protokol N° 226 f° 86^v; N° 227 f° 283^v.

Hadewich van Eckerbroeck, suppriorin 1487—'97, als zuster nog vermeld 1510—'31 ¹⁾).

Aleyt van Ponsendael, procuratrix 1487—1525 ²⁾).

Ysabel de Keets of van Kets, conventuale 1492 ³⁾, procuratrix 1534, raadzuster in St. Annaburg 1547 ⁴⁾).

Lijsbeth van Eckerbroeck, suppriorin 1495 ⁵⁾).

Aleyt, dochter van (den schout van Helmond) Jan Beck, 1495 ⁵⁾).

Johanna, dochter van Goyart Hannen Pelsmekers, 1504—'05 ⁶⁾).

Anna van Eckerbroeck, priorin 1510—'25, '34 ⁷⁾).

Lijsbeth Beckers, suppriorin 1510 ⁸⁾).

Geertruid Bevers (Bevarts, de Bever), zuster 1510—'31, raadzuster 1534, priorin 1538—1543 ⁹⁾).

Heilwich van Cortenbach, 1510—'25 ¹⁰⁾); waarschijnlijk was zij een van de twee onechte kinderen van Jan van Cortenbach, Heer van Helmond, welke ten jare 1490 vermeld worden ¹¹⁾).

Catharina, dochter van Udeman van Tefelen, 1515 ¹²⁾).

¹⁾ Protokol N° 226 f° 86^v; N° 227 f° 283^v; N° 229 f° 2^r; N° 230 f° 81^r.

²⁾ Protokol N° 226 f° 86^v; N° 230 f° 9^v.

³⁾ Henricus de Keets en Henricus Puts, respectievelijk vader en voogd van Ysabella de Keets, conventuale van het klooster in De Hage, beloven 12 Nov. 1492, aan haar en aan dat klooster te zullen geven 1° eene jaarlijksche erfelijke rente van 13 gl.; 2° een lijfspensioen van 10 Rijngulden; 3° na doode des genoemden vaders eene jaarlijksche erfelijke rente van 10 gouden Rijngulden, te betalen door Ysabella's broeder Henricus, alles onder deze voorwaarde: zou Ysabella na haar proefjaar voleind te hebben („anno sue probationis completo”) niet geprofest worden, maar het klooster verlaten of naar een ander klooster overgaan, dan zou deze overeenkomst nietig zijn en zou Ysabella staan in al hare rechten zoowel wat hare roerende als hare onroerende goederen betref („stabit in jure suo quoad universa bona tam mobilia quam immobilia”). Aldus het Protokol van den priester-notaris Gerardus Hospitis 1490—'97 (fragment in Rijksarchief 's Bosch, oud archief van Helmond N° 427).

⁴⁾ Protokol N° 230 f° 81^r, 135^v; *Sassen's Tijdschrift* I blz. 60.

⁵⁾ Protokol N° 227 f° 207^r.

⁶⁾ Protokol N° 228 blz. 199, 281.

⁷⁾ Protokol N° 229 f° 2^r; N° 230 f° 9^v, 135^v; een akte van 1 April 1531 vermeldt Agnes van Eckerbroeck als mater (priorin); dezelfde waarschijnlijk als Anna van Eckerbroeck bovengenoemd.

⁸⁾ Protokol N° 229 f° 2^r.

⁹⁾ Protokol N° 229 f° 2^r; N° 230 f° 81^r, 135^v en hiervoren blz. 205 en 209.

¹⁰⁾ Protokol N° 229 f° 2^r; N° 230 f° 9^v.

¹¹⁾ Krom en Sassen, *Oorkonden betreffende Helmond* blz. 222.

¹²⁾ Protokol N° 229 f° 68^r.

Mechteld, dochter van (den schout van Peelland) Jan Monick, 1520 ¹⁾.

Catharijn van Cortenbach, suppriorin 1522 en '34, suppriorin in St. Annaburg 1547 ²⁾; waarschijnlijk eene zuster van Heilwich van Cortenbach bovengenoemd.

Lijsbeth Berkers, 1522, suppriorin 1525 ³⁾.

Margriet Verbeeck (van Mierlo), ongewielde zuster, geprofest omstreeks 1527, in St. Annaburg 1572, in de Cluyt 1581 ⁴⁾.

Heilwig, dochter van mr. Philips Sweers en van Maria, 1528 ⁵⁾.

Agnes van Uden, procuratrix 1531, raadzuster in St. Annaburg 1547 ⁶⁾.

Johanna van Eyck, ongewielde zuster, geprofest omstreeks 1531, in St. Annaburg 1572, in de Cluyt 1581 ⁷⁾.

Geertruid, dochter van Jan van Brogel, 1533, raadzuster 1534 ⁸⁾.

Anna de Campen, geprofest omstreeks 1536 ⁹⁾.

Joanna (van) Cortenbach (natuurlijke dochter van den Heer van Helmond), geprofest omstreeks 1537, suppriorin in St. Annaburg 1572, procuratrix in de Cluyt 1581, was zoo goed als zeker uit het klooster in de Hage afkomstig ¹⁰⁾.

Francisca de Loe (van der Loo), geb. 1522, geprofest 1538, mater in St. Annaburg 1572 ¹¹⁾.

¹⁾ Peter van Mechelen „priester ende pater-religiose, confessor des convents ende conventualinnen Onser Liever Vrouwen tot Helmont in die Hage" sluit 4 Nov. 1520 (losse akte in Protokol N° 229) in naam des convents met Jan Monick, schout van Peelland, een contract, waarop Mechteld, dochter van genoemden schout en diens eerste vrouw, professie zal doen. De schout belooft alsdan „met hand ende mond", dat hij ten behoeve des kloosters voor Schepenen van 's Bosch in zeker onderpand vesten zal jaarlijks drie mudden rogge, welke hij zal kunnen lossen met 40 gouden Rijngulden per mud.

²⁾ Protokol N° 229 f° 159r; N° 230 f° 135v; *Sassen's Tijdschrift* I blz. 60.

³⁾ Protokol N° 229 f° 159r; N° 230 f° 9v.

⁴⁾ Schutjes V blz. 606; *Coev.* II blz. 270.

⁵⁾ Protokol N° 230 f° 36v.

⁶⁾ Protokol N° 230 f° 81r; *Sassen's Tijdschrift* I blz. 60.

⁷⁾ Schutjes V blz. 606; *Coev.* II blz. 270.

⁸⁾ Protokol N° 230 f° 117v; 135v.

⁹⁾ Zie hiervoren blz. 209.

¹⁰⁾ Schutjes V 606, *Coev.* II 270.

¹¹⁾ Zie hiervoren blz. 209. Misschien waren in het convent in de Hage ten tijde van diens verwoesting ook de zusters Gertrudis Ligittia (?) en Anna van Boschhuysen, die in 1547 procuratrix en daarna mater in St. Annaburg

Rectoren en Priesters.

Matheus Celen, regulier kanunnik van het klooster Bethlehem (waarschijnlijk bij Leuven), rector 1468—'72; zie hiervoren blz. 200.

Jan die Bever, regulier, rector 1475—1506 ¹⁾).

Roloph die Bever, broeder van voorgenoemden, vermeld in een akte van 7 Sept. 1497 als priester en medebroeder ²⁾).

Peter Mans van Mechelen (gewoonlijk Peter van Mechelen geheeten), regulier, rector 1514—'43 ³⁾).

Peter van Barbier, regulier, 1534 ⁴⁾).

Hendrik Witfens, 1543; zie hiervoren blz. 205.

was; zie *Taxandria* jg. 35 blz. 310, *Sassen's Tijdschrift* I blz. 60 en arch. klooster „Soeterbeeck” te Deursen.

¹⁾ Protokol o. a. N° 224 f° 37, N° 228 f° 339.

²⁾ Protokol N° 227 f° 283v.

³⁾ Protokol o. a. N° 232 f° 11v, N° 229 f° 159r en N. 230 (losinliggend testament van 17 Oct. 1533). In 1532 tot aan zijn overlijden in St. Anna-burg te Rosmalen was hij tevens Generaal van het Kapittel van Venlo; zie *B. B.* XI, 182, noot 4.

⁴⁾ Protokol N° 230 f° 135v.

Otto van Boetselaer, ¹⁾ coadjutor van den abt van Berne

door

J. KLEIJNTJENS S. J.

Coenraad van Malsen werd door Clemens VII bij beschikking van 2 Maart 1526 aan abt Aegidius van Nulant (Ingenulant) als coadjutor met recht van opvolging toegevoegd.

Toen de kwalen van den ouden dag hem het bestuur te zwaar maakten, richtte ook hij tot den Keizer 8 Januari 1546 een rekest, waarbij hij een coadjutor verzocht, die „nae zijnder afflijvigkeit” hem zou kunnen opvolgen. Zelf kan hij geen betere aanbevelen dan Otto van Boetselaer, 44 jaren oud en sinds 1519 geprofest. Hij is bedreven in de administratie, daar hij provisor der abdij is geweest, ook is hij „bequaem om 't voirscreven clooster in der geestelijchheit” te leiden. Hij geeft nog de namen van twee andere religieusen op: Geeraert van Balen en Geraert van Heusden, die ook in staat zijn de abdij „weerlijck wel ende eerlijcken te regeeren”. Hij verzoekt dan Z. Majesteit „hem suppliant te consenteren, octroyeren ende accorderen, dat hij een van den voirscreven religieusen sal moeten kiezen ende nomineren tot zijnen coadjutor ende successeur”.

Als antwoord op dit rekest ontving de abt van Tongerlo bevel met een „adjoinct non suspect”, dien hij zich zelf kiezen mocht, naar Berne te gaan, om alle religieusen, ook degenen, die op pastorieën verbleven, te hooren, wien zij zouden vinden „le plus qualifié de gouverner le dit monastère tant au spiri-

¹⁾ cf. *Taxandria* 1912, blz. 158 en *Dietsche Warande* 1863, blz. 363.

tuel que temporel". Zij moesten natuurlijk omtrent het gedrag en het leven van dien persoon alle inlichtingen inwinnen.

De abt van Tongerloos koos zich tot gezelschap „een duechdelijcken heer van goeder conversatien ende levenen Meester Nicolaes Buijs van Sinter Geertruden Berge, baccalaureus formatus in de Godtheyt, deeken tot Hilvarenbeeck".

Den 26^{en} Januari kwamen beide heeren te Berne aan en den daaropvolgenden dag waren de religieusen „in den capittelhuys in den convente van Berne" tegenwoordig, waar de abt zijn zending verklaarde en allen aanmaande „vut huerder vrijder consciencie" zich te voegen en dat zij zouden verklaren wat elk zoude meenen tot profijt te wezen van hun abdij.

Alle religieusen werden nu afzonderlijk ondervraagd, nadat zij den eed afgelegd hadden, dat zij de waarheid zouden zeggen. Allen, behalve twee, noemden Otto van Boetselaer als den waardigste. Reynier van Someren vond Wychman van Herderwijck den beste en Otto van Boetselaer wees „Gerarden van Balen" aan. Enkele religieusen waren wegens de toenmalige overstromingen niet in staat geweest te verschijnen.

Allen wilden dus „eendrachtig" den pastoor van Berlicum, Otto van Boetselaer. Otto, zooals uit de verhooren bleek genoot „groote affectie", maar toch lieten de heeren Otto nog eens voor zich komen, om met hem te spreken en zelf na te gaan, of hij de geschiktste man was. Zij bevonden hem „discreeter en van beter conversatiën zoe onder die religieusen als singuliere personen ende geleerder in doctrine dan eenich van den anderen religieusen". Zij verzoeken dan den Keizer in hun rapport, dat Z. Majesteit „sal believe te nemen regard ende de sake van den voerscreven coadjutorijen te laten brengen tot goeden effect". Toen het rapport ter verzending gereed was, verscheen nog voor de twee heeren Gherit van Huesden, proviseur in Mersbergen, die „midts der inundatien van den watere" niet eer had kunnen komen; ook hij koos Otto van Boetselaer.

Het spreekt van zelf dat de „coninginne douagière van Hongariën Bohemen regente" etc. zich bij dit advies neer-

legde en Otto van Boetselaer, geboren te Asperen, den 21^{en} Juli door keizer Karel V benoemd werd tot coadjutor met recht van opvolging.

De documenten, waaruit het bovenstaande geput werd, berusten in de Archives Générales du Royaume te Brussel. Papiers d' Etat et de l' Audience, registre 892 folio 149.

ADVERTENTIE-BIJVOEGSEL

ADVERTENTIE-BIJVOEGSEL VAN „BOSSCHE BIJDRAGEN”

BOUWSTOFFEN VOOR DE GESCHIEDENIS
VAN HET BISDOM 'S-HERTOGENBOSCH

DL. XIII. AFLEV. 2. SEPTEMBER 1935

VERSCHENEN :

LIEFDE IN ALLES

Honderd beknopte Meditaties over den religieuzen geest,
door fr. M. Albertus van der Heijden O. C. R.

434 bladzijden,

formaat 21 × 16 c.M.

Prijs f 2.—,

Gebonden f 2.75.

.... Een zijner confraters schreef over Prior Albertus van der Heijden :
Ontelbaar zijn de zielen, die hem troost, geluk, roeping, bekeering,
heiligheid verschuldigd zijn. Talrijk zijn de religieuzen, priesters
en leeken, die uit alle deelen van Nederland en België hem raad
kwamen vragen; die onder zijn minzame leiding jaarlijks een retraite
kwamen maken in de vredige, stille abdij; die voortdurend schriftelijk
zijn steun en hulp kwamen inroepen voor eigen heiliging en voor die
der aan hun zorgen toevertrouwde zielen. Nimmer heeft hij een ziel
ongetroost laten heengaan.

Het werk is verkrijgbaar in den Boekhandel.

De Uitgever G. MOSMANS ZOON, 'S-HERTOGENBOSCH

Oude en Nieuwe Boekhandel
UITGEVERIJ
DEKKER & v. d. VEGT N.V.
Oranjesingel 4, NIJMEGEN
Oude Gracht, UTRECHT
✉ Verzendt op aanvraag gratis
Catalogen.
Koopt oude Boeken.

Vacant

H. VERBUNT VAN DIJK
Gasthuisstr. 64 TILBURG
Kerkelijke Kunst
Gegarandeerd Zuivere Miswijnen
Alle Kerkbenoodigdheden
Kloosterstoffen

SPECIAAL ADRES voor
PRIESTERKLEEDING
Arnold Vielen - Marktstraat - Veghel

De prijzen van **MISSAALS** en **BREVIERS** van
PUSTET zijn met 10% verlaagd. Vraagt nu
prospecti en prijzen bij

Boekhandel W. Bergmans, Tilburg.

Zoo juist is een nieuw vervolgwerk begonnen:

De Ontdekking van de Wereld

door **Mr. W. J. VAN BALEN**

compleet in 16 afleveringen of 2 banden.

Vraagt een aflevering ter inzage bij

W. BERGMANS, Markt, Tilburg.

LENTJES & DROSSAERTS

'S-HERTOGENBOSCH

EFFECTEN, COUPONS, DEPOSITO'S enz.

Belasten zich speciaal met het plaatsen en
verhandelen van leeningen ten laste van
Provinciën, Gemeenten, Waterschappen, R. K.
Kerken, Kloosters en Instellingen op de meest
voordeelige voorwaarden. :-:

Firma G. Borrenbergen

Telefoon 3634

EINDHOVEN

Wasbleekerij en Kaarsenfabriek

Vacant

Derdinand H. J. van den Eerenbeemt

Fabrikant van Kerhkaarsen,

Witte Was, Wierook, Godslamp-olie, enz.

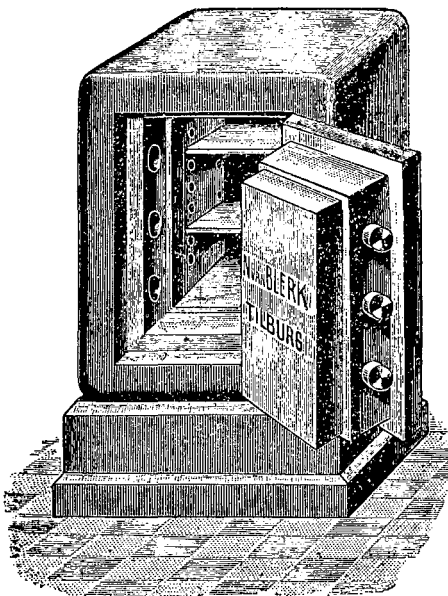

Holleveranciers van
Z.N. Pauc Benedictus XV

Hertogenbosch,

Hinthamerinde 53

Vacant

VAN BLERK's
TABERNAKELKASTEN
VAN BLERK's
OFFERBUSSEN
VAN BLERK's
KLUISDEUREN
VAN BLERK's
BRANDKASTEN

„De beste waarborg”

Zonder eenige verplichting
persoonlijk te ontbieden

VAN BLERK's
Brandkastenfabriek
Tilburg, Tel. Int. 374

Boekhandel W. BERGMANS, Tilburg.

Mgr. Dr. TH. GOOSSENS

Het Arme Brabant

Prijs f 0.70

Het Keerpunt van Brabant, 1 Maart 1796

Prijs f 0.70

Onontgonnen Brabant

Prijs f 0.70

J. A. VERBUNT

WIJNHANDEL

OPGERICHT 1848

TILBURG

INTÉRESSÉ DE LA MAISON

SCHRÖDER & DE CONSTANS

BORDEAUX

SPÉCIALITÉ VINS FINS ET

VINS CACHET DU CHÂTEAU ET

ÉTAMPÉ

PROPRIÉTAIRE DE LA RÉCOLTE ENTIÈRE 1928 ET
1929 DU **DOMAINE MOULIN DE SOUBEYRAN**

BOSSCHE BIJDRAGEN

**BOUWSTOFFEN VOOR DE GESCHIEDENIS
VAN HET BISKDOM 'S-HERTOGENBOSCH**

**ONDER REDACTIE VAN FERD. FRANSSSEN
A. FRENKEN EN DR TH. GOOSSENS**

**DEEL XIII
AFLEVERING 3**

MAART 1936

INHOUD:

Erkenning der Congregatie van de Zusters van Liefde te Tilburg en de goedkeuring harer Statuten door de Hooge Regeering des Lands, door Carel Bloemen (<i>slot</i>)	blz. 241
Medewerking van Mgr. Zwijsen aan de erkenning der Zusters van Liefde te Tilburg door de Regeering, door M. van de Ven	blz. 292
Goedkeuring der Regels en Statuten van de Congregatie der Zusters van Tilburg, medegedeeld door J. Kleijntjes S. J.	blz. 297
Registers	blz. 306

VOORWAARDEN:

De „**Bossche Bijdragen**” verschijnen minstens éénmaal en hoogstens driemaal in het jaar op niet vast bepaalde tijden.

Drie afleveringen vormen één deel.

De prijs van één deel bedraagt fr. p. post *f* 5.—.

Telkens bij het verschijnen van een tweede aflevering van een deel zal over het bedrag van het geheele deel worden beschikt.

De intekening staat open bij de Administratie te Tilburg, Bosscheweg 339, en bij den Boekhandel.

Brieven, boeken of bijdragen voor dit tijdschrift te adresseeren aan den Redactie-Secretaris, Dr Th. GOOSSENS, Tilburg, Bosscheweg 339, Postgirorekening n. 50174.

Erkenning der Congregatie van de Zusters van Liefde te Tilburg en de goedkeuring harer Statuten door de Hooge Regeering des Lands.

door

CAREL BLOEMEN.

(Slot).

Zoo weinig overtuigend de toon en de motiveering van het rapport van Justitie waren, zoo krachtig en glashelder was het betoog, dat Minister Van Son er aan toevoegde. Klaar en duidelijk zet hij uiteen, om welke redenen het decreet van 18 februari 1809 niet van toepassing kon geacht worden op de Vereeniging der Zusters van Liefde te Tilburg en waarom zij ook weigeren zich aan deszelfs bepalingen te onderwerpen en voorts toont hij aan, waar de Minister van Justitie faalt in zijn advies omtrent de te verleenen erkenning, om tenslotte eenige practische voorstellen te doen, voornamelijk omtrent de erkenning der hulpvereenigingen en afdeelingen, welke hij in overeenstemming met het verlangen van den Minister van Binnenlandsche Zaken ter kennis der Regeering wil zien gebracht, doch op eenigszins andere wijze dan die ambtgenoot — immers niet geheel bekend met het karakter dier succursaalhuizen — wenschelijk achtte.

Van Son heeft hier een meesterlijk betoog geleverd, een verdediging van het goed bestaansrecht der Vereeniging van de Zusters van Liefde te Tilburg in het bijzonder, doch in het algemeen evenzeer van het recht van Vereeniging van Katholieken, die zich aan godsdienstige of liefdadige werken wijden, of men ze kloosterlingen noemen wil of niet.

Uit dit Staatsstuk blijkt wederom, hoe groot de beteekenis was van Minister Van Son voor het proces der Katholieke herleving in ons land en hoe fier en krachtig hij de zaak verdedigde, voor welker belangen hij zich geroepen wist te strijden, en dat in een omgeving die, zoo zij al niet van eene vijandige gezindheid was, dan toch alle medewerking en welwillende tegemoetkoming stelselmatig onthield.

Het besef, dat de koning reeds door Mgr. Zwijsen omtrent de zaak was ingelicht, en de verzekering, die Zijne Majesteit gegeven had, dat aan den wensch der Congregatie zou worden voldaan, zal Van Son niet weinig geprikkeld hebben om de zaak tot een goed einde te helpen brengen en hem hebben aangespoord om met alle vrijmoedigheid de dingen te zeggen, zooals hij meende dat zij gezegd moesten worden. In vele andere kwesties, waarvan den uitslag zich niet steeds liet voorzien, had hij zich voorzichtigheidshalve vaak genoeg moeten beperken en matigen.

De ondergeteekende deelt het gevoelen niet van den Minister van Justitie, nopens de *noodzakelijkheid* eener erkenning van de onderwerpelijke Vereeniging, uit een *wettelijk* oogpunt beschouwd, vermits art. 1690 van het Nederlandsche Burgerlijk Wetboek alle Vereenigingen van personen tot een bepaald oogmerk, niet strijdig met de wetten of met de goede zeden zamengesteld, als *zedelijke lichamen* erkend heeft, en de wettige bepaling ontbreekt, dat zulke vereenigingen, om een wettig bestaan te erlangen, *de erkenning van het gouvernement en de goedkeuring hunner Statuten of instellingen, overeenkomsten en reglementen volstrekt benoodigd hebben.*

Het is hier de vraag niet: of het *onbepaald* toelaten van vereenigingen van personen als zedelijke lichamen, wier oogmerk niet met de wetten of goede zeden strijdig is, *doelmatig* kan worden beschouwd; noch ook, of de wetgever door zulke vereenigingen als zedelijke lichamen te erkennen en aan hen burgerlijke regten toe te kennen, zonder voorafgaande toestemming der Regering en hare goedkeuring op de Statuten te vorderen, niet te verre is gegaan? Die vraag komt, nu de wet is uitgevaardigd, niet te pas, vermits de vereenigingen, welke zich, *krachtens dat regt*, gevormd hebben en bestaan, niet van haar regt kunnen verstoken blijven of daarin ver-

kort mogen worden, ook niet, wannéér al ¹⁾ de *wenschelijkheid* zich mogt doen kennen ²⁾, dat geen zedelijk ligchaam, de regten van *civiel persoon* kunne uitoefenen, zonder dat het bestaan en de voorwaarden van de werking eener dusdanige vereeniging, door het Gouvernement, erkend en goedgekeurd zijn.

De Minister van Justitie heeft niettemin volgehouden, dat de onderwerpelijke vereeniging op grond van het keizerlijk decreet van den 18^{en} February 1809 eene erkenning en goedkeuring noodig heeft, vermits die Vereeniging, daargelaten de vraag: of zij *al* dan *niet geestelijk* is, in haar wezen en werkkring geheel of gedeeltelijk gelijk staat met die, waartrent het gedachte decreet voorzieningen heeft genomen.

Alles, wat voornoemde Minister tot staving van zijne meening aanvoert, berust intusschen op eene beschouwing, welke niet gegrond is, om dat, al was het waar, dat het meergemelde decreet evenzeer op *geestelijke* als op *niet-geestelijke* vereenigingen van toepassing zoude zijn, het toch buiten tegenspraak is, dat artikel 1690 van het Nederlandsche burgerlijk Wetboek, een **nieuw** en in **Frankrijk onbekend regt** heeft daargesteld, het welk door hier te lande, onder het Fransch bestuur, executoir verklaarde wetten en verordeningen en waaraan voor zooveel noodig daarbij wettelijk gederoyeerd is ³⁾, geenszins kan verkort worden.

Indien men de geschiedenis der *geestelijke vereenigingen van vrouwen*, zooals die zich, sedert het begin der loopende eeuw, kennen doet, nagaat, dan ontwaart men spoedig, dat de oorsprong en het doel van het decreet van den 18 February 1809 geheel anders zijn, dan de Minister van Justitie daaraan heeft toegeschreven.

Toen de godsdienst in *Frankrijk* hersteld, en het concordaat van 1801, tot dat einde gesloten, ingevoerd was, begreep het Fransche Gouvernement, dat het wijs en noodzakelijk moest worden geacht om de *geestelijke vereenigingen van*

¹⁾ De minuut van dit rapport werd geconcipteerd door een der ambtenaren (de secretaris Willems?) van het departement. Van Son las haar echter, met de pen in de hand, na en bracht hier en daar eene wijziging aan. Omdat deze wijzigingen typeerend zijn voor de houding van Minister Van Son in deze kwestie, geef ik in enkele voetnoten aan wat door hem gewijzigd werd. De in de minuut in het handschrift van den Minister geschreven woorden werden door mij gespatieerd.

De woorden: *ook niet, wannéér al*, stelde Van Son in plaats van: *om dat*.

²⁾ Achter kennen stond aanvankelijk: *doet*.

³⁾ Door Van Son bijgevoegd.

vrouwen, welke de revolutie uit een gerukt had, ook weder te herstellen. De Staatsraad *Portalis* ¹⁾ verklaarde zich, te dien aanzien, reeds bij zijn rapport ²⁾ over de geestelijke vereenigingen van den 25^{en} Fructidor X jaar in eenen gunstigen zin. „Il ne suffit pas”, zeide hij, „d’avoir des institutions pour classer les citoyens, il faut en avoir encore, si je puis m’exprimer ainsi, pour classer les âmes et donner à toutes les moyens réguliers de suivre leurs mouvemens dans un ordre fixe et convenu”. Keizer Napoleon stelde eenen bijzonderen prijs op de herleving en den bloei van de in *Frankrijk* ten jare 1617, door den *H. Vincentius van Paulo* gestichte en aan de lijdende *menschheid* zoo vele uitmuntende diensten bewezen hebbende, congregatie. Uit eigen middelen had de Keizer te *Parijs* een gesticht van *Zusters van liefde* opgericht, en hij was ten volle overtuigd, zooals de Minister *Portalis* zich in zijn rapport van den 19^{en} Prairial XII jaar uitdrukt: „que l’état ne doit point être privé du secours de ses sœurs, consacrées au service de l’humanité pauvre et souffrante”.

Dat denkbeeld beheerschte de verordeningen, welke op het stuk der geestelijke vereenigingen in *Frankrijk* werden gemaakt, en daarbij kwam, als men het zoo noemen mag, eene zekere ijdelheid, waardoor het Keizerlijk bestuur zich de weldaden, welke die instellingen verspreidden, door het regelen van derzelver bestaan, wilde toegeschreven hebben. In het rapport van den meergenoemden Staatsman van den 13 Prairial XIII jaar „sur les congrégations religieuses de femmes s’occupant du soin des malades et des pauvres”, worden die instellingen opgenoemd, hare behoeften aangewezen en als resultaat wordt daarin gezegd: „La France est redevable à Votre Majesté de toutes les institutions salutaires qui existent: elles avaient languì sous l’ancien régime, elles furent détruites par la révolution, elles naissent avec le règne de votre Majesté, elles vont recevoir une nouvelle vie sous le génie qui anime tout et qui donne une seconde création à tout ce qui est bien”; terwijl dat rapport, ten slotte, het volgende resumé bevat: „En général, c’est une chose admirable en France, que de voir naître et prospérer une foule d’établissements utiles, qui n’ont besoin que de n’être pas contrariés; c’est une chose qu’on ne voit que dans notre nation: ailleurs les

¹⁾ Korte biographie in: Michaud, *Biogr. Universelle*, Paris. Dl. XXXIV, pag. 135 vv.

²⁾ Vgl. J. E. M. Portalis: *Discours, rapports et travaux inédits sur le concordat de 1801*. Gepubliceerd door F. Portalis, Parijs 1845.

Gouvernements ne peuvent faire le bien qu'ils voudraient, et, en France, je me suis convaincu, sous l'ancien régime qui était indifférent sur tout, que le bien s'y faisait *malgré le Gouvernement*. Que l'on juge à présent du degré de prospérité auquel la nation française peut prétendre sous un règne où le génie, qui a déjà fait tant de grandes choses, en prépare et en inspire de plus grandes encore!"

Geen wonder is het, dat onder zulke vooringenomenheid met de geestelijke vereenigingen van vrouwen, de zucht bij het Fransch Keizerlijk bestuur geboren werd, om die, door den godsdienst gecreëerde instellingen, *tot een door den Staat georganiseerd ligchaam* te verheffen.

Dit denkbeeld heeft aan het decreet van den 18 February 1809 de geboorte gegeven. Van daar is het, dat 's Keizers moeder als beschermster, aan het hoofd dier instellingen werd geplaatst en dat het decreet daaraan, bij het toekennen van burgerlijke regten en *voorregten*, ook allerlei organieke bepalingen voorschreef, even als of die vereenigingen *Staatsinstellingen* waren.

Ondanks de welmeenende bedoeling, waarmede dit geschiedde, is het niet te min waar, dat het decreet, in vele opzigten, te ver is gegaan, door buiten den kring van het Staatsgebied beschikkingen te nemen en middelen van contrôle te bevelen, die niet uitvoerbaar zijn, zonder het geweten te kwetsen, de vrijheid van godsdienst te verkorten, in *s a c r a* in te grijpen ¹⁾, of handelingen te regelen, welke de inwendige betrekking van den mensch met God betreffen, en dus, door geene menschelijke wetten kunnen aan banden gelegd, noch door burgerlijke formaliteiten geregeld worden. Dat dit zoo is, heeft men later in *Frankrijk* zelf ingezien; getuige zij daarvan het, in de Parijsche Moniteur van den 19^{en} February 1841, pagina 423, voorkomend verslag van het verhandelde in de Kamer der afgevaardigden, waarbij *onvereenigbaarheid van de bepalingen des voormelden decreets* met de door het Charter *gewaarborgde vrijheid van Godsdienst* is erkend geworden.

Uit dat oogpunt beschouwd, is het niet te verwonderen, dat de *Vereeniging der Zusters van Liefde te Tilburg* sedert 1836 *gevestigd*, van dat decreet niets weten wil, ja liever geene *erkenning* van het Gouvernement begeert, dan eene *erkenning, die op dat decreet zoude zijn gegrond*.

1) Door Van Son bijgevoegd.

De Minister van Justitie zou in zijn betoog, dat de bepaling van het decreet, waarbij de goedkeuring der Statuten van de geestelijke congregatie gevorderd wordt, voor elke vereeniging, het zij *geestelijk* of *niet*, verbindend is, gegrond zijn, wanneer het beginsel, waarop de vordering berust, hier te lande, even als in *Frankrijk*, geldig was, ten gevolge van eene dat beginsel bevattende *wetsbepaling*. Indien b.v. het Keizerlijk decreet van den 3^{en} Messidor XII jaar (22 Juny 1804) alhier afgekondigd en alzoo *kracht van wet* gekregen had, dan zou het *vierde* artikel van het zelve, luidende: „Aucune Agrégation ou association d'hommes ou de femmes ne pourra se former à l'avenir sous prétexte de religion, à moins qu'elle n'ait été formellement autorisée par un décret imperial, sur le vu des Statuts et reglements selon lesquels on se proposerait de vivre dans cette agrégation ou association”; — kunnen aangevoerd worden, om te beweren, dat eene vereeniging, op grond van artikel 1690 van ons burgerlijk wetboek, niet als een wettig bestaand zedelijk ligchaam behoort te worden toegelaten, ten zij dezelve uitdrukkelijk, bij koninklijk besluit, was geautoriseerd. Zulke bewering kan thans niet plaats hebben eensdeels om dat dit decreet hier te lande niet is afgekondigd noch uitvoerbaar verklaard, en anderdeels dewijl gemeld artikel 1690 het in *Frankrijk* heerschende beginsel heeft losgelaten, en alzoo bij ons de grondslag wordt gemist, waarop het verbod, in gedacht decreet uitgedrukt, berust. Trouwens dat verbod werd, blijkens het daartoe betrekkelijk rapport, gegeven uit aanmerking: „*que le droit d'approuver ou de rejeter une corporation nouvelle, civile ou religieuse, est une conséquence nécessaire du droit essentiel qu'ont les Etats de veiller a leur conservation*”.

Had de Nederlandsche wetgever, dat staatkundig beginsel aangenomen, dan had artikel 1690 van het burgerlijk wetboek, geene onbepaalde toelating van vereenigingen als zedelijke ligchamen, onder het burgerlijk regt behooren op te nemen; maar te dien aanzien, het *jus reformandi* aan de Regering behooren toe te kennen.

Nu dit laatste niet is geschied, ligt het buiten twijfel, dat, *zonder* wijziging van artikel 1690 van het burgerlijk wetboek, de Staat ieder zedelijk ligchaam, dat niet strijdig met de wetten of goede zeden is zamen gesteld, dulden moet, al vraagt het voor zijn bestaan geene erkenning of goedkeuring der Regering.

Men zegge niet, dat de woorden: „*niet strijdig met de*

wetten" zouden kunnen slaan op het decreet van den 18 February 1809, want dat decreet mist zijne toepasselijkheid op de hier te lande gevestigde geestelijke congregaties van vrouwen, die zich aan de zorg voor de zieken en de dienst van het openbaar onderwijs toewijden; dewijl de eenigste bepaling, te dien aanzien, onder het Fransch bestuur, *voor deze landen* gemaakt, wordt gevonden in het decreet van den 3 January 1812 ¹⁾, waarbij de alhier bestaande corporaties van geestelijken en monnikenorden zijn gesupprimeerd geworden; doch waarvan bij artikel 2 uitdrukkelijk zijn uitgezonderd: „les congregations dans lesquelles on ne fait pas de vœux perpétuels, et dont les individus sont uniquement consacrés par leur institution soit à soigner les malades, soit au service de l'instruction publique;” — zoodat het wel zeker is, dat de *zusters van liefde* niet als strijdig met de wetten bestaan, gelijk ook duidelijk blijkt uit de circulaire van den Minister der Eerediensten van den 26^{en} September 1811, waarbij de instellingen van dien aard *als wettig bestaande* worden opgenoemd.

Het aangehaalde *tweede* artikel van het decreet van den 8^{en} January 1812 bepaalt ten slotte: „Il sera statué à leur égard par des décrets spéciaux”; maar die speciale decreten zijn nimmer gevolgd en even min heeft het hier te lande *executoir* verklaarde, maar *nooit in werking gebragte* decreet van den 18^{en} February 1809 *eenige uitvoering* erlangd; weshalve het geen betoog behoeft, dat, bij het sedert van kracht worden van artikel 1690 van het burgerlijk wetboek, het recht om vereenigingen van personen als zedelijke lichamen te vormen, zonder voorafgaande toestemming van de Regering, in betrekking tot de *Zusters van liefde*, bij gemis van eenige wettige bepaling, die het tegendeel beveelt, *niet kan, noch* grondwettig mag onderbroken worden, door verordeningen van Franschen oorsprong, die, ter uitvoering van het decreet van den 3^{en} January 1812, nooit op de congregatiën als waarvan thans de rede is, in deze landen zijn toepasselijk verklaard geworden.

De ondergeteekende heeft het van belang geacht, om dit punt in het licht te stellen, ten einde wel te doen uitkomen, dat er geen wettige grond voor het gevoelen van zijnen ambtgenoot voor de Justitie pleit, en dat dus het *antecedent*, waarop

¹⁾ Décret Impérial portant suppression des Congregations de Religieuses, et des Ordres Monastiques qui existent dans divers Départemens réunis.

die Minister zich beroept, namelijk het erkennen, bij Uwer Majesteits besluit van den 24^{en} Augustus 1846 n° 73 der *Diakonessen-inrigting in Nederland*, in deze *niets bewijst*, vermits, wat men er ook van zeggen moge, de goedkeuring, door die instelling verkregen, *niet is gevraagd*, noch wettelijk is *kunnen verleend worden* op grond of overeenkomstig het decreet van den 18^{en} February 1809, hetwelk uitsluitend op eene *Fransche* instelling betrekking heeft, *niet* slaat noch op *Protestantsche diakonessen*, noch op *Roomsch Katholijke Zusters van liefde*, zoo als die zich later in *Nederland* gevestigd hebben, en derhalve in de onderwerpelijke zaak niet kan van toepassing wezen.

Dit alles neemt intusschen niet weg, dat de ondergeteekende de te Tilburg gevestigde vereeniging van Zusters van liefde, door tusschenkomst van den betrokken kerkvoogd, heeft doen uitnoodigen, om, onder overlegging van hare statuten, Uwer Majesteits erkenning aan te vragen. Hij heeft dat gedaan, niet op de gronden of antecedenten door den Minister van Justitie aangevoerd, maar uit overtuiging dat eene vereeniging van dien aard, wier nuttigheid ontegensprekelijk is en algemeen en overal erkend wordt, geen belang kon hebben zich verborgen te houden, en in de onderstelling, dat zij dan ook geene zwaarigheid zoude maken om hare openbare erkenning door de Regering aan te vragen, waarop door het departement van Justitie, hoezeer op andere gronden en om andere bewegredenen, aangedrongen is. ¹⁾

¹⁾ De gespatieerde woorden door Van Son bijgevoegd. In de minute stond aanvankelijk:

„levendig besef van het *wenschelijke* dat geene instelling van dien aard, *buiten voorkennis en goedvinden der Regering*, in het Rijk besta, omdat de staat, zoowel als de instellingen zelven er groot belang bij hebben moeten, dat *zedelijke lichamen*, wier nuttigheid ontegensprekelijk is, zich niet verborgen houden, maar door de Regering gekend worden; hunnen werkkring uitbreiden, op eenen legalen voet onder de openbare instellingen gerangschikt worden en zoodoende, bij het genot der regten en voorregten, welke het burgerlijk wetboek, aan zedelijke lichamen heeft gegeven, openbaar bekende en dus in regten geldende waarborgen aanbieden, voor het vervullen der verplichtingen, welke bijzonder op zedelijke lichamen rusten, die verbindtenissen van allerlei aard met derden kunnen en regtens mogen aangaan, zonder dat de leden persoonlijk aansprakelijk zijn of de schulden van het lichaam op de personen, die het vormen, kunnen verhaald worden, gelijk artikel 1688 van het burgerlijk wetboek vaststelt.

Artikel 1697 van dat wetboek bepaalt, dat de regten en verpligtingen

Nu die uitnoodiging ¹⁾ het gewenscht gevolg heeft gehad, door het inzenden der aanvraag aan den ondergeteekende, kan het niet te pas komen, om, zooals de Minister van Justitie voorstelt, uit aanmerking, dat de vereeniging zich niet regtstreeks tot Uwe Majesteit heeft gewend, op het adres slechts bij *ministeriele dispositie* te beschikken. De ondergeteekende is het integendeel volkomen met den Minister van Binnenlandsche Zaken eens, dat de daad van erkenning eener zoodanige vereeniging, wannéér daartoe overgegaan wordt, behoort te zijn eene daad van Koninklijk gezag, en wel ²⁾ van dien aard, dat de delegatie daarvan ³⁾ moet ontraden worden.

De vraag of het overgelegde Reglement door H. M. goedgekeurd en de erkenning der Vereeniging mitsdien toegestaan zoude kunnen worden? is door de Ministers van Justitie en van Binnenlandsche Zaken toestemmend beantwoord, en daartegen bestaan bij den ondergeteekende geene bedenkingen, vermits het Reglement doelmatige bepalingen bevat, en de erkenning der Vereeniging, in den hierboven ontwikkelden zin, eene wenschelijke zaak mag genoemd worden.

De bewoordingen, waarin die goedkeuring en erkenning zouden behooren te worden uitgedrukt, vindt men bij de bovenstaande rapporten op eene tweeledige wijze beschreven. Tegen den zakelijken inhoud van het deswege, door den Minister van Binnenlandsche Zaken, voorgestelde ontwerp zou de ondergeteekende geene bedenkingen hebben, indien de daarbij gemaakte voorwaarde niet geheel overbodig was bij het goedkeuren van het Reglement en het niet tevens bedenkelijk moest geacht worden, om *bij uitsluiting* van de *wetten en andere verordeningen*, betreffende het *onderwijs* te gewagen. De ondergeteekende acht de inlassching van die voor-

der leden van eene vereeniging moeten worden geregeld, naar de verordeningen, waarop zij door het openbaar gezag zijn ingesteld of *erkend*, of naar hare eigen instellingen, overeenkomsten en reglementen, en, voor zoverre die ontbreken, naar de bepalingen van den X titel van het derde boek des burgerlijken wetboeks. Door eene erkenning van de Vereeniging der Zusters van Liefde door het openbaar gezag, valt zij dus in de eerste categorie en dit maakt die erkenning voor den Staat van belang; zoodat de ondergeteekende uit dien hoofde op het vragen van die erkenning en het daarbij ter goedkeuring aanbieden der Statuten, heeft aangedrongen."

¹⁾ Dit woord van Van Son. Er stond: *aandrang*.

²⁾ Woorden van Van Son. Er stond: *welker werkkring zich over al de gewesten des Rijks uitstrekt, tot de magt van den Souverein behoort en*.

³⁾ Woord van Van Son: Er stond: *dier magt*.

waarde geheel *overbodig*, eens deels vermits artikel 2 van het Reglement na de beschrijving van het doel en de stichting der Vereeniging uitdrukkelijk de bepaling bevat: „en zulks onder opvolging en naleving van de deswege bestaande of later in te voeren wettelijke verordeningen;” en ander deels omdat artikel 18 van het Reglement woordelijk zegt: „*Het Bestuur onderwerpt zich zoowel aan den inhoud der wetten en verordeningen op dit stuk bestaande, als aan de stipte naleving van dit Reglement;*” — zoo dat het in eenen gezonden zin niet te pas kan komen, om, met andere woorden, nog eens de zelfde bepaling, die reeds *twee malen* in het Reglement staat uitgedrukt, als voorwaarden der goedkeuring op te leggen. Die overtolligheid acht de ondergeteekende niet alleen noodeloos, maar ook *bedenklijk*, vermits zij schaden kan in dien zin namelijk, dat daaruit zou kunnen worden afgeleid, dat de Regering alléén hecht aan de opvolging en naleving *der wettelijke en andere verordeningen opzigtelijk het onderwijs*; even als of handelingen tegen *andere wetten en verordeningen* strijdende, van minder beteekenis zijn. Bovendien is zulk een clause, als die welke de Ministers van Justitie en van Binnenlandsche zaken, ieder op zijne wijze, aan de goedkeuring van het Reglement willen verbonden zien, geheel *onnoodig*, aangezien het wel van zelve spreekt, dat de Vereeniging aan de wetten en openbare verordeningen is onderworpen, en alzoo geene goedkeuring van zoodanig Reglement, als waarvan de reden is, zich denken laat, anders dan onder de *conditio sine qua non* eener stipte opvolging en naleving van *alle* wetten en openbare verordeningen, bepaaldelijk ook, in het onderwerpelijk geval, van die welke bij artikel 1691 van het burgerlijk wetboek ¹⁾ zijn bedoeld en waarbij de bevoegdheid der zedelijke lichamen, om burgerlijke handelingen te verrigten, mogt zijn gewijzigd, beperkt en aan zekere formaliteiten onderworpen.

Naar het inzien van den ondergeteekende komt het even min te pas, om, bij de goedkeuring en erkenning, de woorden: „*Associatie van Verbundt en Comp^{ie} zich noemende Zusters van liefde*”, te bezigen, daar toch het adres even weinig als het Reglement zoodanige benaming aangeeft; zulk eene kwalificatie onjuist en ontoepasselijk is, en de woorden „zoo-

¹⁾ Art. 1691 B. W. „Alle wettig bestaande zedelijke lichamen zijn, even als particuliere personen, bevoegd tot het aangaan van burgerlijke handelingen, behoudens de openbare verordeningen, waarbij die bevoegdheid mogt zijn gewijzigd, beperkt of aan zekere formaliteiten onderworpen.”

genaamde" of „zich noemende", niet alleen als oneigenaardig, maar ook als eenigermate kwetsend ¹⁾ voor de Vereeniging zouden kunnen beschouwd worden.

Als het Reglement goedgekeurd wordt, dan wordt, zoo als de Minister van Binnenlandsche Zaken te regt opmerkt tegelijkertijd het vestigen van *hulp-vereenigingen* toegelaten. Daartegen bestaan geene bedenkingen, maar, in het stelsel van openbare erkenning, behoort ²⁾ die vestiging geen *wettelijk* gevolg te hebben, buiten medeweten van de Regering en daarom is het doelmatig ³⁾, dat het besluit der goedkeuring eene clausule bevat, waarbij dit punt, hetwelk in het Reglement niet ontwikkeld wordt, eene bepaalde strekking erlangt, ten einde de Regering in staat zij, om steeds te kunnen nagaan, of de hulpvereenigingen, die zich als takken der erkende en goedgekeurde hoofdvereeniging voordoen, werkelijk dat radicaal bezitten.

Ter bereiking van dat doel vermeent de ondergeteekende met den Minister van Binnenlandsche Zaken, dat hieromtrent, bij de goedkeurende beschikking van U. M. eene voorziening zoude kunnen worden genomen ⁴⁾. Die voorziening zou echter, op de wijze door voornoemden Minister aangegeven, minder voldoende zijn, althans niet gereedelijk aan het oogmerk beantwoorden, en bovendien moeielijk uitvoerbaar kunnen wezen.

Om de vestiging der hulpvereenigingen te kunnen doen constateren, behooren eensdeels de aard der instelling en de bepalingen van haar Reglement in het oog gehouden, en anderdeels daarop gelet te worden, dat *het Bestuur eener hulpvereeniging*, niets anders dan één van de *ondergeschikte leden der hoofdvereeniging zijnde*, geene zelfstandige kwaliteit bezit en te dikwerf afwisselt, dan dat de gewilde verklaring van dat Bestuur, in wezenlijkheid eenige blijvende waarde zoude kunnen hebben. De in deze bedoelde hulpvereenigingen zijn tweeledig van aard. Tot de *eerste* soort behooren de *eigen gestichten* of *dochter-huizen*, welke de hoofdvereeniging, naar gelang van de behoeften en bij het bezit van middelen, op deze of gene plaats vestigt; — terwijl de *tweede* soort bestaat uit eenige, als men het zoo noemen mag, *gedetacheerde zusters*, welke de hoofdvereeniging zendt naar andere

1) Woorden van Van Son. Er stond: *beleedigend*.

2) Deze woorden bijgevoegd door Van Son.

3) Woord van Van Son. Er stond: *van belang*.

4) Woorden van Van Son. Er stond: *wordt vereischt*.

aan haar niet ondergeschikte, ja geheel vreemde, bestaande of opgericht wordende instellingen van weldadigheid, met welker bestuurders zij eene overeenkomst treft, ten einde het gesticht of de gestichten dier instellingen door *liefdezusters* te doen bedienen.

In beide gevallen blijven de leden dier hulpvereeniging geheel van het bestuur der hoofdvereeniging afhankelijk; zij worden, door hetzelfde, naar wel gevallen, gezonden en terug geroepen, en moeten van alles aan het hoofdbestuur rekenschap geven; zoo dat die hulpvereenigingen geenerlei *zelfstandig* bestaan hebben, ofschoon zij, onder de leiding ééner daartoe, door het hoofdbestuur, tijdelijk aangewezen zuster, welke den naam van „*Moeder*” verkrijgt, eene afzonderlijke huishouding voeren, die, in de eigene gestichten of dochter-huizen, voor rekening van de hoofdvereeniging, en in de andere gestichten van liefdadigheid, ten laste van die instellingen, overeenkomstig de daaromtrent in elk geval bedongen voorwaarden, komt.

Het is derhalve niet doelmatig, om van *de bestuurderes eener hulpvereeniging* zoodanige verklaring te vorderen, als, bij het bovenstaande rapport van den Minister van Binnenlandsche Zaken, wordt beoogd, en daarbij zeker niet zou gevraagd wezen, wannéér de aard der hulpvereenigingen aan dien Staatsambtenaar van naderbij bekend was geweest. Daar en boven zal de vraag naar zulk eene verklaring, als geheel nutteloos of overtollig, kunnen aangemerkt worden, wanneer men slechts let op artikel 6 van het Reglement, en alzoo weet, dat niemand tot lid der vereeniging wordt aangenomen, zonder vooraf de verbindtenis te hebben aangegaan, welke het onderwerp der gevraagde verklaring uitmaakt.

Intusschen is het dienstig ¹⁾ voor de Regering, dat zij de vertakkingen der vereeniging leert kennen en de zekerheid erlangt, dat de hulpvereenigingen van welken aard ook, uitvloeisels zijn van de erkende en goedgekeurde hoofdvereeniging; weshalve de ondergeteekende het met de beide geraadpleegde Ministers in dat opzigt geenszins oneens is.

De wijze echter, waarop die kennis en verzekering bij de Regering kan en behoort verkregen te worden, is mede niet onverschillig, maar behoort op eenen doelmatigen voet en overeenkomstig den aard der instelling, geregeld te zijn, wil dezelve aan het oogmerk beantwoorden, en daaruit geene aanleiding tot moeyelijkheden geboren worden.

¹⁾ Woord van Van Son. Er stond: *niet onverschillig*.

Hoezeer de hier bedoelde vereeniging zich als eene *seculiere* instelling gevestigd heeft en als zoodanig bereid is alle bestaande of in te voeren wettelijke verordeningen, gelijk de Kerkvoogd betuigt, in acht te nemen, is het niet te min zeker, dat de vereeniging *de godsdienst* als hoofdbeginsel beschouwt, al hare liefdewerken uit dat beginsel verrigt en daarom dan ook aan het *Kerkelijk gezag* op eene bijzondere wijze onderworpen is, zoodanig, dat zij, zonder de goedkeuring van dat gezag, zich niet gevestigd heeft, noch ook haren werkring uitbreidt; zoo dat het voor de Regering van belang moet zijn, om die onderworpenheid te benuttigen, ten einde, langs dien weg, in elk voorkomend geval, gelegenheid te bezitten, om het kerkelijk gezag des noodig te kunnen inroepen. ¹⁾

Het is uit aanmerking van dit een en ander, dat de ondergeteekende, in overeenstemming met zijne ambtgenooten, eerbiedig de vrijheid neemt aan Uwe Majesteit te adviseren: om in de toestemming van het adresse gedane verzoek; *zonder van het decreet van den 18de February 1809 te gewagen*, te bewilligen; en voorts om daartoe aan de *drie* betrokken Departementen den last op te dragen, ten einde gemeenschappelijk een ontwerp van besluit te vervaardigen en aan U. M. bekrachtiging te onderwerpen; — welk besluit, naar het inzien van den ondergeteekende en op grond der hiervoren aangevoerde consideraties, voor zooveel het dispositief, rakende de goedkeuring van het Reglement, betreft, genoegzaam eensluidend zoude behooren te wezen, met het dispositief van U. M. besluit van den 24^{en} Augustus 1846 no. 74; *betrekkelijk de vereeniging tot oprigting eener Diakonessen-inrigting in Nederland*; — terwijl voor het overige de bepaling daarbij zoude kunnen worden gevoegd:

„dat de *Vereeniging van Zusters van Liefde, te Tilburg* „gevestigd, mitsdien openbaar wordt erkend ²⁾, „en dat dit insgelijks het geval zal wezen, ten aanzien van „de *hulpvereenigingen* of andere hoe ook genaamde *onder- „verdeelingen of vertakkingen* van de opgenoemde Tilburgsche

¹⁾ Hier volgden de woorden, in de minute doorgehaald:

„en voor al ook, om voor te komen, dat de Vereeniging, welke tot hiertoe zuiver *Nederlandsch* is en niet met buitenlandsch geestelijk gezag in betrekking staat, dat standpunt ooit verlate door zich met vreemde instellingen te vermengen, of het hoofdbestuur in den vreemde over te brengen en zodoende den invloed van het gezag der inlandsche kerkvoogden te ontwijken, of op eenige andere wijze de uitoefening van een waakzaam toezigt der Regering te bemoeuelijken”.

²⁾ Woorden van Van Son. Er stond: *als gewettigd wordt beschouwd*.

„vereeniging, mits ¹⁾ *het hoofdbestuur* dier Vereeniging „elke reeds bestaande of later te vestigen hulpvereeniging, „onderdeel of vertakking, doe kennen aan de Regering, door „van dat bestaan, of die vestiging schriftelijke opgave in te „zenden aan het Departement voor de zaken der Roomsche „Katholieke Eeredienst, hetwelk van die opgaven mededeeling „zal doen aan het Departement van Binnenlandsche Zaken, „ten einde door hetzelfde, van het op een bepaalde plaats „aanwezig zijn eener hulpvereeniging, onderdeel of vertakking der Hoofdvereeniging, aan de daarbij geconcerneerde „provinciale en plaatselijke besturen kennis zoude kunnen „gegeven worden.”

Door eene, in dien zin, te nemen beschikking ²⁾ zal, naar de ondergeteekende vertrouwt, het door zijne ambtgenooten beoogde doel, op eene alleszins aan het oogmerk beantwoordende wijze, worden voldaan. ³⁾

Dit rapport, karakteristiek voor Van Son, scherp en overtuigend, was een der laatste, zoo niet het allerlaatste uitvoerige rapport, dat hij als Minister van R. K. Eeredienst aan den Koning uitbracht. Den 13^{en} Maart 1848 deelde Koning Willem II aan den Voorzitter der Tweede Kamer mede, bereid te zijn een meer uitgebreide grondwetsherziening te zullen aanvaarden, een besluit, dat Zijne Majesteit nam zonder voorkennis van zijne ministers. Het kabinet bood onmiddellijk ontslag aan en Van Son, die zich na vele overredingen vier jaren vroeger had laten bewegen het ministerschap van R. K. Eeredienst op zich te nemen, greep deze gelegenheid, om naar Brabant terug te kunnen keeren, met beide handen gretig aan. Niets of niemand kon hem weerhouden. ⁴⁾ Hij trad terug, ging „kluizenaar” worden, met

¹⁾ Woord van Van Son: Er stond: *onder deze uitdrukkelijke voorwaarde dat.*

²⁾ Woorden van Van Son: Er stond: *stellen voorwaarde.*

³⁾ Hier volgden nog, doch werden doorgeschrapt, de woorden:

„en van de Vereeniging niets meer nog minder gevorderd worden dan het gene zij in staat is te leveren, de Regering benoodigd heeft en in het belang van beide vereischt wordt, ten einde ieders regten en verplichtingen naar behooren in beoefening te brengen”. *R. K. Eeredienst*, n° 1275.

⁴⁾ P. Albers S. J., *Geschied. v. h. Herstel der Hierarchie in Nederland*, Dl. II, blz. 85 vv.

het vaste voornemen onder geen omstandigheid nog ooit een staatsambt te bekleeden, zooals hij aan minister Van Hall schreef.

Hoe welkom het besluit des Konings voor Van Son moge geweest zijn, voor de Zusters van Liefde en voor hunnen geestelijken Vader Mgr. Zwijsen, was het een reden tot vrees, dat hun zaak ontijdig zou stranden. Vol vertrouwen waren zij geweest op het beleid en de tact van Minister van Son. Wie zou echter na hem aan het hoofd van het departement van R. K. Eeredienst komen? Niemand wist dat nog en de angstige vraag drong zich op, zal degene die na Van Son komt met even groote liefde, met evenveel doorzettingskracht de belangen der Zusters voorstaan?

Zwijsen heeft daar ongetwijfeld met Van Son over gesproken. En deze zal Monseigneur wellicht hebben gerustgesteld. Doch beiden zullen het wenschelijk geacht hebben bij den Koning op een spoedige beschikking aan te dringen. De ervaring had immers ook hier weer bewezen hoe traag de administratieve machine van den Staat functioneerde.

Daarom waagde Mgr. Zwijsen het den Koning in herinnering te brengen, dat de Zusters nu reeds maanden met ongeduld uitzagen naar een koninklijke goedkeuring van hare statuten en erkenning van hare vereeniging.

Den 21^{en} Maart 1848 schreef hij aan zijn vriend Willem II:

Het is mij vergund U. M. nederig te verzoeken, dat het H. D. moge behagen te verleen de gevraagde erkenning van de vereeniging der Zusters van Liefde te Tilburg als *zedelijk ligchaam* en derzelve Statuten goed te keuren, gelijk zij aan U. M. zijn aangeboden.

Ik durf dit te vrijer doen, omdat ik onderhands geïnformeerd ben, dat de drie Ministers van U. M. ambtshalve daarover gunstige rappⁿ bij haar hebben ingebracht, en omdat U. M. zich persoonlijk heeft kunnen overtuigen van de groote diensten, welke die vereeniging zoo belangloos aan de armen bewijst en van den goeden geest, welke haar bezielt, waardoor zij dan ook de achting van alle standen der Maatschappij, zonder aanzien van Godsdienst, heeft mogen verwerven.

En opdat die zaak door de ophanden zijnde verandering van het Ministerie geene vertraging onderga, zou het aan mij en aan de Kath. van Nederland hoogst aangenaam zijn, indien U. M. mogt goedvinden tot die erkenning en goedkeuring der Statuten te besluiten en dezelve te verleenen, gelijk zij door U. M. vroeger aan de vereeniging der diaconessen te Utrecht is verleend geworden. ¹⁾

De koning liet dit verzoekschrift reeds den volgenden dag „om spoedige consideratiën en advies” aan den Minister van R. K. Eeredienst zenden. De zaak moest nu eenmaal een normaal verloop hebben en de koning kon in dit geval niet besluiten tenzij hem een ontwerp-besluit door de betrokken Ministers was aangeboden. Zoo langzaam echter de ontwikkeling van de „kwestie der erkenning” had plaats gevonden, zoo snel had nu de afwikkeling ervan plaats.

Nog denzelfden dag — den 23^{en} Maart — waarop Minister Van Son den brief van Mgr. Zwijsen van den koning ontving, diende hij daarover zijn advies in en verwees Zijne Majesteit naar het departement waar de zaak was blijven hangen.

„Onder dagteekening van den 24^{en} februari l.l. n° 9/371 heeft ondergeteekende de eer gehad”, zoo antwoordde Van Son, „de rapporten der Ministers van Justitie en van Binnenlandsche Zaken, aangevuld met zijne consideratiën en advies, betreffende de in margine vermelde zaak, aan Uwe Majesteit aan te bieden; — doch hiertoe is, bij zijn Departement, nog niet bekend, of er eene en zoo ja welke beschikking door U. M. in deze genomen is; — weshalve de ondergeteekende zich bepalen moet, om U. M. eerbiedig in overweging te geven, het verlangen van den adressant daár waar de zaak op dit oogenblik aanhangig is, te willen bevorderen.” ²⁾

Nu liet de koning haast achter de zaak zetten. Den 25^{en} Maart 1848 zond Zijne Majesteit den brief van Mgr. Zwijsen en dien van Minister Van Son door naar de departementen

¹⁾ *Justitie*, n° 3238.

²⁾ *R. K. Eeredienst*, n° 1275.

van Justitie en Binnenlandsche Zaken, die den 1^{en} Maart het rapport van R. K. Eeredienst van den koning hadden ontvangen om daarop nadere consideratie en advies te geven. De Minister van Justitie had zijn nadere beschouwingen reeds den 13^{en} Maart verzonden aan zijn ambtgenoot van Binnenlandsche Zaken ¹⁾ opdat deze daaraan de zijne kon toevoegen en voor doorzending naar den koning kon zorg dragen. De zaak was echter bij Binnenlandsche Zaken blijven hangen. Toen nu door den koning op 25^{en} Maart werd aangedrongen op spoedige afdoening, rustte op den Minister van Binnenlandsche Zaken nog de taak zijn nadere gevoelens uit een te zetten.

Justitie had dat weliswaar in sneller tempo gedaan, maar oogenschijnlijk met minder vreugde. Tegen het betoog van Minister Van Son waren weinig zakelijke argumenten aan te voeren. Justitie deed daartoe ook geen poging en bepaalde zich tot het maken van enkele opmerkingen van ondergeschikten aard. Hoewel niet in alle opzichten aan het verlangen van Van Son werd tegemoet gekomen, werden toch geen essentiele wijzigingen omtrent de afwikkeling der zaak voorgesteld en het ontwerp-besluit, door Justitie geredigeerd, bevatte geen bezwarende bepalingen of voor de Vereeniging onaangenaam klinkende uitdrukkingen.

Het moet Minister de Jonge eenige zelfoverwinning gekost hebben in de voorname punten toe te geven, het geringe genoegen van vast te houden aan een enkele bepaling, o. a. die betreffende de nakoming der wettelijke bepalingen door de Vereeniging, zal hem daarom slechts matig een besef van schadeloosstelling hebben gegeven.

Minister de Jonge. schreef:

De O. had de eer bij zijn rapport aan Z. M. van 31 December l.l. n° 32 geheim in het breede zijn gevoelens in deze aangelegenheid te ontwikkelen. Het is den O. thans gebleken, dat zijne ambtgenooten, de Ministers van Binnen-

¹⁾ Justitie, n° 3238.

landsche Zaken en voor de Zaken der R. Cath. Eeredienst in zooverre met hem overeenkomen, dat zij, met den O., Uwe Maj. adviseren de gevraagde erkenning van regeringswege aan de in margine vermelde Vereeniging te verleenen.

De O. vermeent dan ook zich te mogen onthouden van eene nadere uiteenzetting zijner meening, met name ten aanzien der verbindbaarheid van het fransche Decreet van 18 Febr. 1809. Geenszinds, wel is waar, heeft het rapport van den Minister van de Zaken der R. Cath. Eeredienst d.d. 24 febr. l.l. hem van gevoelen kunnen doen veranderen, bepaaldelijk ook niet op het punt van de al dan niet bestaanbaarheid van voorn. Decreet met de Grondwet. Deze waarborgt vrijheid van godsdienst, maar tevens legt zij den Koning de plicht op „te zorgen, dat alle godsdienstige gezindheden zich houden binnen de palen van gehoorzaamheid aan de wetten van den Staat.” Indien alzoo de belangen van eenige godsdienstige gezindheid bij deze aangelegenheid in aanmerking kwamen, dan nog zou het decreet van 1809 *niet* in strijd met de Grondwet zijn, daar het tot niets strekt, dan ons, gelijk de Minister voor de Zaken der R. Cath. Eeredienst terecht aanmerkt, het bestaan van zoodanige vrouwen-vereenigingen te erkennen, te regelen en te organiseren. Bovendien kan de O. niet inzien, hoe de vrijheid van godsdienst hier eenig gevaar zoude loopen ten opzichte eener Vereeniging, welke zelve beweert *seculier* te zijn, en eeniglijk ten doel te hebben *het verplegen van zieken en het geven van onderwijs*.

De ondergeteekende mitsdien eerbiedig volhardende bij zijn gevoelen, uitgedrukt in bovengem. rapport van den 31 Dec. l.l., hetwelk hij nog nader en nog meer in het breede zou kunnen ontwikkelen en aandringen, indien niet ook de Minister voor de Zaken der R. Cath. Eeredienst *in de conclusie* het met den O. eens was, zal derhalve bij dit zijn *nader* rapport zich bepalen tot de bedenkingen door beide zijne ambtgenooten gemaakt, ten aanzien van den vorm en inhoud der te verleenen erkenning.

Wat den vorm betreft, zijn beide zijne ambtgenooten van gevoelen, dat alléén bij een *Koninklijk Besluit* de gevraagde erkenning kan verleend worden. De O. heeft in zijn vorige rapport de reden opgegeven, waarom hem eene eenvoudige *beschikking* van Z. M. Ministers meer voegzaam voorkwam. De O. acht dit punt echter ten deze slechts van bijkomend belang, en vereenigt zich daaromtrent gaarne met het gevoelen zijner ambtgenooten.

Wat den inhoud aangaat, wenscht de Minister voor de Zaken der R. Cath. Eeredienst de uitdrukking: *Associatie van Verbundt en Co* te zien weggelaten. Hoewel de ware naam der Vereeniging steeds deze is geweest volgens de bepaling van art. 2 der notariele overeenkomst van den jare 1836, heeft ook daartegen de O. geen bezwaar. Het is voldoende, indien in het te nemen Besluit genoegzaam wordt aangewezen, welke Vereeniging daarbij bedoeld wordt, en dat zal met de benaming van *Vereeniging van Zusters van Liefde gevestigd te Tilburg* evenzeer bewerkt worden.

De Minister van Binnenlandsche Zaken stelt Z. Maj. eene gewijzigde redactie voor van de te geven kennisgeving ten aanzien van het onderwijs; de Min. voor de Zaken der R. C. Eeredienst acht eene uitdrukkelijke vermelding van wettelijke Verordeningen op dit onderwerp overbodig en zelfs onraadzaam.

De O. kan het overbodige daarvan niet uitzien, en ook, niet tegenstaande hetgeen daaromtrent moge voorkomen in het Reglement der Vereeniging, schijnt het den O. hoogst wenschelijk, dat de Regering van hare zijde duidelijk te kennen geve welke beteekenis zij zelve aan de te verleenen erkenning hecht. Het nadeel, dat de Minister voor de Zaken der R. Cath. Eeredienst er in ziet van melding te maken alléén van de verordeningen op het onderwijs, als of daaruit zou kunnen worden afgeleid, dat de Regering de nakoming van andere Wetten of Verordeningen minder noodzakelijk achtte, kan, naar den O. voorkomt, ligtelijk vermeden worden, door als voorwaarde te stellen, de nakoming van alle bestaande of nog te maken wetten en verordeningen in het algemeen, en die op het onderwijs in het bijzonder.

Met opzicht tot de *hulpvereenigingen* vermeent de O. zich te mogen vereenigen met het denkbeeld van den Min. voor de Zaken der R. C. Eeredienst om namelijk aan de *hoofdvereeniging* de verplichting op te leggen van aan de Regering kennis te geven van de aanwezigheid van iedere bestaande of nog te ontstane hulpvereeniging, daar de gronden door dezen zijnen ambtgenoot aangevoerd, hem genoegzaam schijnen aan te toonen, dat deze handelwijze regelmatigere te achten is, dan zoodanige kennisgeving van het bestuur der *hulpvereeniging* zelve te vorderen, gelijk door den Min. van Binnenlandsche Zaken wordt voorgesteld. Hij acht het intusschen noodzakelijk, dat bij die kennisgeving uitdrukkelijk vermeld worde, of de nieuwe hulpvereeniging hetzelfde reglement

heeft als de hoofdvereeniging of niet. Zoodanige bijvoeging kan zeker geen bezwaar opleveren voor de hoofdvereeniging, welke met de kennisgeving belast is, terwijl, wel is waar, in art. 6 van het Reglement, door den Min. voor de Zaken der R. C. Eeredienst aangehaald, te lezen staat, dat niemand tot lid der vereeniging wordt aangenomen tenzij men zich verbindt om aan deszelfs inhoud stiptelijk te voldoen, maar geenszinds dat aan de hulpvereenigingen niet een ander reglement zou gegeven *kunnen* worden dan de hoofdvereeniging bezit. Intusschen moet ook omtrent dat punt bij de Regering geene onzekerheid kunnen bestaan, zal zij met volledige kennis van zaken het aanwezen ook der hulpvereenigingen erkennen.

Het is op deze wijze, en nadat door de *hoofdvereeniging* te Tilburg eene dusdanige kennisgeving omtrent de bestaande *hulpvereenigingen* zal gedaan zijn, dat de Regering op het request van de regenten der hulpvereeniging te Arnhem tot aanvaarding van het daaraan gemaakt legaat van I. B. I. Buncker eene beschikking zal kunnen genomen.

De O. heeft dan ook de eer hiernevens aan Z. M. een ontwerp van Besluit aan te bieden, hetwelk, naar zijne meening, deze aangelegenheid op eene voldoende wijze zoude regelen. ¹⁾

In het begeleidend schrijven, waarbij dit nadere rapport door den Minister van Justitie ter verdere behandeling werd doorgezonden naar den Minister van Binnenlandsche Zaken, kon Zijne Excellentie toch niet nalaten te spreken over „de aangelegenheid der Associatie Verbundt en Co te Tilburg.” ²⁾

Of dat uit kracht van gewoonte was of nog een laatste verzet tegen de niet naar zijne inzichten afgewikkelde kwestie, blijkt natuurlijk niet, hoewel licht te bevroeden is wat het meest waarschijnlijk moet genoemd worden.

De Minister van Binnenlandsche Zaken — daartoe opgewekt door den Koning — zond nog denzelfden 25^{en} Maart het aanvullend rapport van zijn ambtgenoot van Justitie in. Hij maakte zijnerzijds slechts een opmerking.

„De ondergeteekende vereenigt zich met bovenstaand rapport en overgelegd Ontwerp van Besluit”, schreef hij, „en

¹⁾ *Justitie*, n° 3238.

²⁾ *Justitie*, n° 3238.

heeft mitsdien de eer U. M. te adviseeren, dien overeenkomstig te beschikken."

Wel is waar, bestaat er onderscheid tusschen den inhoud van gemeld Concept-Besluit, en hetgeen de Hr Minister voor de Zaken der R. K. Eeredienst, bij zijn rapport van 24 febr. j. l. voorgesteld heeft daarin op te nemen, doch vermits, in art. 2 van het Reglement, alleen van *hulpverenigingen* wordt melding gemaakt, acht de onderg^e het onnoodig, bovendien van *onderdeelen* of *vertakkingen* in het Besluit te gewagen. ¹⁾

Hiermede was de geheele kwestie der erkenning naar den vorm afgehandeld. Er behoefde nog slechts een besluit te worden uitgevaardigd door den Koning.

Zijne Majesteit talmde niet en teekende nog op den 25sten Maart 1848, onder nummer 127, het volgende besluit, waarbij het reglement werd goedgekeurd en de Vereeniging erkend.

Wij Willem II, bij de gratie Gods, Koning der Nederlanden, Prins van Oranje-Nassau, Groot-Hertog van Luxemburg, enz. enz. enz.

Beschikkende op het adres der *Besturende Leden van de Vereeniging der Zusters van Liefde*, gevestigd te Tilburg, verzoekende dat het door haar overgelegd Reglement door Ons worde goedgekeurd, en het bestaan der Vereeniging erkend.

Gezien de rapporten van Onze Ministers van Justitie, van Binnenlandsche Zaken en voor de Zaken der R. K. Eeredienst van den 31 December, 10 en 24 February l.l. n° 32 en 14 geheim en 9/371.

Gelet op de nadere rapporten van onze Minister van Justitie en van Binnenlandsche Zaken den $\frac{13}{25}$ Maart 1848

no $\frac{107}{73}$ Geheim
Geheim

Hebben goedgevonden en verstaan: 1° het bij rekest overgelegde reglement goed te keuren, met dien verstande, dat het in de toepassing niet in strijd gebragt worde met de bestaande wettelijke bepalingen en openbare verordeningen in het algemeen, en met die op het onderwijs en schoolwezen in het bijzonder;

2° Overeenkomstig voormeld Reglement de Vereeniging der

¹⁾ Binnenl. Zaken 25 Mrt. 1847, n° 37, Geheim.

Zusters van Liefde gevestigd te Tilburg, openbaar te erkennen, onder bepaling, dat voormelde vereeniging gehouden zal zijn aan Onzen Minister voor de Zaken der R. K. Eeredienst, welke daarvan mededeeling zal doen aan het Departement van Binnenlandsche Zaken, ter kennis te brengen alle de bestaande of later op te rigten hulpvereenigingen met vermelding of deze hulpvereenigingen al dan niet in overeenstemming met het bij deze goedgekeurd reglement zijn ingerigt, zullende in het eerste geval zoodanige kennisgeving voldoende zijn om de hulpvereenigingen als onderdeelen der bij deze openbaar erkende hoofdvereeniging te Tilburg in die openbare erkenning in alle opzigten te doen deelen.

Onze Minister voor de Zaken der R. K. Eeredienst, van Binnenlandsche Zaken en van Justitie zijn, elk voor zoo veel zijn Departement betreft, met de uitvoering dezes belast. ¹⁾

Dit besluit werd genomen op den belangrijken 25^{en} Maart 1848, toen eindelijk, na zoovele strubbelingen, een nieuw ministerie — zij het nog slechts een voorloopig — tot stand kwam.

Dit koninklijk besluit ook, was het laatste door Minister van Son gecontrasigneerd. Het was de laatste dag van zijn ministerschap en hij hunkerde naar het uur waarop hij kon afreizen naar zijn vaderstad. Met vreugde zal hij daar zijn aangekomen en onmiddellijk aan de betrokkenen het blijde nieuws hebben medegedeeld, dat eindelijk — eindelijk na lang en gespannen wachten het bestaan der Congregatie was veilig gesteld. Dank zij de welwillendheid van den Koning, die te midden van opwinding en onrust, welke in ons land veroorzaakt was door deze ministercrisis, den tijd gevonden had om de belangen van zijn vriend Zwijzen en van diens, door hem hooggeachte stichting te behartigen.

Het was de feestdag van Onze Lieve Vrouwe Boodschap, en de Zusters zullen in feestelijke stemming zijn geweest, zij het ook dat de vreugde getemperd werd door de spanning, waarmede zij uitkeken naar de officieele boodschap van 's Konings beslissing. En toen deze er eenmaal was, zal hun

¹⁾ R. K. Eeredienst, n° 1275.

beklemming zijn weggevallen en hun vreugde uitbundig zijn geweest.

„Wij nemen de eerbiedige vrijheid de Vereeniging in de welwillende bescherming van Uwe Excellentie aan te bevelen”, schreef Moeder Michael Leysen later aan Mr. Lightenvelt, die de portefeuille van R. K. Eeredienst tijdelijk had overgenomen, „Haar tevens nederig verzoekende Zijne Majesteit onzen geëerbiedigden Koning onze innige dankbetuiging voor de verleende goedkeuring derzelve, die ons bijzonder aangenaam is geweest, te willen aanbieden en Hoogstdezelve te verzekeren, dat wij dagelijks onze vurige gebeden voor Zijner Majesteits heil tot den Almagtigen zullen opzenden.”¹⁾

En zakelijk vond dit besef van dankbaarheid, zijn neerslag in de enkele woorden, waarmede de kroniekschrijver der Congregatie het feit vermeldde:

„Hiermede waren de gerezene onweërswolken verdwenen en de Congregatie als een zedelijk ligchaam, zonder eenige bezwarende bepalingen of voorwaarden, erkend, een weldaad, dat aan geene religieuze Congregatie in Neêrland nóg was te beurt gevallen.”²⁾

* *
* *

Op een feestdag der H. Maagd, de patrones der Congregatie, was het besluit der erkenning door den koning geteekend, op den eersten dag der aan de H. Maagd toegewijde maand Mei, werd dit besluit bij dispositie van den tijdelijken minister van R. K. Eeredienst — Mr. Lightenvelt — op officiële wijze aan „de besturende leden der Vereeniging van de Zusters van Liefde” medegedeeld.³⁾

Ook Mgr. Den Dubbelden ontving een officiële kennisgeving van de koninklijke beslissing, en Monseigneur zal in vaderlijke bezorgdheid voor de door hem zoo zeer gewaardeerde Zusters van Liefde, wellicht gedacht hebben aan de

1) *R. K. Eeredienst*, n° 1275.

2) *Bossche Bijdragen*, Dl. VIII, 1926/27, blz. 361.

3) *R. K. Eeredienst*, n° 1275.

„gelukkige schuld” van den inmiddels tot Aartspriester van Gelderland benoemden pastoor van Arnhem, J. Willémsen.

Deze echter wachtte nog steeds op een beschikking op zijn verzoek om het legaat van den heer Buncker voor zijn gesticht te mogen aanvaarden.

Den 22 Juni 1847 had hij al eens terloops, ter gelegenheid van een correspondentie over een andere zaak door hem met het departement van R. K. Eeredienst gevoerd, „de vrijheid genomen eerbiedig te informeeren naar den uitslag van het rekest, ruim een jaar geleden, ingezonden, ten einde het legaat te mogen aanvaarden.”¹⁾

De Minister had hem echter moeten teleurstellen. Zoolang de kwestie der erkenning niet geregeld was, zou de zaak van Arnhem niet in overweging genomen kunnen worden.

Nadat het besluit van 25 Maart 1848 ter kennis gebracht was van het bestuur der Congregatie, zond dit bestuur, ingevolge de bepaling van dat besluit eene lijst in van „de te Tilburg gevestigde Vereeniging der Zusters van Liefde en van al hare in het Koninkrijk der Nederlanden gevestigde hulpvereeningen.”²⁾

Op deze lijst kwam het gesticht te Arnhem voor onder nummer 13, gevestigd St. Walburgisplein, Wijk F. n° 291, opgericht 13 Augustus 1845 en nader genoemd: „gesticht voor het onderwijs van kinderen en de verpleging van zieken” en wel als een gesticht niet in eigendom toebehoorende aan de Vereeniging, doch als een gesticht waarin hare leden slechts werkzaam zijn.

Nu door deze kennisgeving de stichting officiëel ter kennis van de regeering was gebracht, kon de zaak van het legaat-Buncker worden behandeld.

De moeilijkheid ontstond echter, dat, nu het gesticht geen eigendom der Vereeniging bleek te zijn, het legaat „hetwelk is gemaakt aan het *‘Liefdegesticht’*, niet door de Vereeniging der Zusters van Liefde kon worden aanvaard.” De vraag

1) R. K. Eeredienst, n° 602.

2) R. K. Eeredienst, n° 1275.

werd derhalve gesteld, wie eigenaar van het gesticht was, en wie mitsdien gemachtigd zou kunnen worden om het legaat „op een wettige wijze” te aanvaarden. ¹⁾

Minister Lightenvelt stelde deze vragen aan den Aarts-priester van Gelderland, pastoor Willemsen, die antwoordde, dat het gesticht gevestigd was in een huis, dat behoorde aan de parochie van Sint Walburgis en dat het Kerkbestuur eigenaar was van het gesticht. ²⁾ De machtiging zou dus aan dit bestuur verleend moeten worden.

Wijl echter thans een andere corporatie van personen optrad voor het gesticht, ontstond de noodzakelijkheid een nieuw verzoekschrift tot den koning te richten, aangezien het vorige was ingediend door „zich noemende regenten.”

Den 17^{en} Juni 1848 werd aan een desbetreffend verzoek van den Minister van R. K. Eeredienst voldaan en richtte het Kerkbestuur zich met een nieuw rekwes tot den Koning.

Door het Departement van Binnenlandsche Zaken, dat evenals de Minister van R. K. Eeredienst rapport moest uitbrengen, werd de zaak echter lang opgehouden. ³⁾

Eerst den 18^{en} November 1848 (n° 59) teekende de koning het besluit, waarin Zijne Majesteit verklaarde op grond van artikel 947 van het Burgerlijk Wetboek „de R. K. Gemeente” te Arnhem te machtigen het legaat van den heer Buncker onder de in diens testament gestelde voorwaarden voor het „gesticht van Liefde” te aanvaarden. ⁴⁾

Hiermede was ook deze zaak afgedaan en tot een oplossing gebracht.

Des dichters opmerking: „een kleine onbedachtzaamheid kan maken dat men jaren schreit”, had in deze kwestie wel een sterk sprekende bevestiging gevonden.

Maar Pastoor Willemsen zal wellicht het onbewaakt oogeblik, waarin hij den Koning zijn eerste rekwes zond, later toch gezegend hebben.

¹⁾ R. K. Eeredienst, n° 614.

²⁾ R. K. Eeredienst, n° 614.

³⁾ R. K. Eeredienst, n° 616.

⁴⁾ R. K. Eeredienst, n° 619.

Monseigneur Joannes Zwijsen en zijne geestelijke dochters van de Congregatie van Onze Lieve Vrouw, Moeder van Barmhartigheid zullen dat stellig niet verzuimd hebben. ¹⁾

¹⁾ Naar het schijnt, heeft in de tachtiger jaren der vorige eeuw een zekere dominee F. G. Lagers, sedert 13 Juli 1873 predikant bij het Evangelisch-Luthersch kerkgenootschap te Maastricht (M. W. L. van Alphen, *Nieuw Kerk. Handboek der Prot. Kerkgenootsch.*, 's Hage 1882, blz. 220) belangstelling getoond voor de kwestie van koninklijke erkenning van de Zusters van Liefde.

In het archief van R. K. Eeredienst vond ik althans het volgende briefje. Ik kon niet achterhalen aan wie het gericht is, noch door wie het werd afgezonden (M. W. van den Bergh? de onderteekening is niet geheel leesbaar).

's Hage, 6 April 1883.

Weled.Gestr. Heer,

Onder hartelijke dankbetuiging voor de welwillend verstrekte mededeeling, heb ik de eer hiernevens den bundel stukken betreffende de kloostergeschiedenis, die het onderwerp uitmaakte van UEg. schrijven van 20 Januari j.l.

Ik zou dit reeds veel vroeger hebben gedaan, indien ik niet gedurende eenigen tijd de overkomst had willen afwachten van D^s Lagers te Maastricht, die ik had uitgenoodigd, zelve daaruit die aantekeningen te komen nemen, die hem voor zijn doel noodig schenen. Ik zal nu, wanneer hij daartoe alsnog aanzoek mogt doen, de vrijheid nemen, hem aan UEdgestr. voor te stellen, ten einde van Uwe welwillende inlichtingen gebruik te maken.

Ik heb de eer en met de meeste hoogachting te zijn.

UEd.gestr. dienstw. dienaar,
get. M. W. van den Bergh (?)

Naschrift.

Nadat het gedeelte van dit opstel waarin de brief van Mgr. den Dubbelden aan minister Van Son (blz. 97 vlg.) en die aan Mr. Borret (blz. 115 vlg.), waarin Monseigneur ten stelligste ontkent, dat de Zusters van Liefde religieuzen zijn, voorkomt, reeds was afgedrukt, verscheen het werk van pater dr. Siegfried Stokman O. F. M. te Venray: *De Religieuzen en de Onderwijspolitiek der Regeering, 1814—1830.* ('s-Gravenh. 1935), waarin op buitengemeen klare wijze de wezenskenmerken van orden en congregaties in het oud-kerkelijk recht, d. w. z. zooals dit tot aan de Constitutie Conditae a Christo van Leo XIII (8 Dec. 1900) vigeerde, worden uiteengezet. Hieruit blijkt, dat Mgr. den Dubbelden zijn standpunt op goeden grond had ingenomen, wijl onderscheid diende te worden gemaakt tusschen religieuzen in eigenlijken zin, n. l. diegenen, welke zich door plechtige geloften verbonden hadden tot het onderhouden van de drie evangelische raden in een door den paus goedgekeurden gemeenschappelijken levensstaat, en de leden van congregationes piaë vel saeculares, die slechts eenvoudige geloften — welke niettemin eeuwigdurend konden zijn — aflegden. De leden van deze congregaties „werden slechts in oneigenlijken zin religieuzen genoemd, in zooverre zij namelijk in kleding en leefwijze eenige overeenkomst vertoonden met de vere religiosi” (blz. 2). „Vóór de Constitutie Conditae a Christo van Leo XIII waren de zoogenaamde ‘Religieuse Congregaties’ slechts wereldlijke vereenigingen, waarvan de leden slechts in oneigenlijken zin (in sensu improprio) religieuzen konden genoemd worden.” (blz. 3).

Pater dr. Stokman toont ook aan, dat de Nederlandsche regeering — een geheel andere terminologie gebruikende dan die van het kerkelijk recht — sprak van geestelijke en wereldlijke vereenigingen, zonder een precies omlijnd begrip te hebben van de juiste onderscheiding. „Wat de eene Minister een geestelijke vereeniging noemde, beschouwde een ander soms als een wereldlijke.” (blz. 5).

C. B.

BIJLAGE I.

Bij het rapport, door den Procureur-Generaal in Noord-Brabant dd. 14 December 1846 aan den Minister van Justitie uitgebracht over de Zusters van Liefde — blz. 84 — voegde deze Staatsambtenaar een afschrift van de notarieele acte, waarbij de firma M. Verbunt en Compagnie werd opgericht. ¹⁾

Deze acte luidde als volgt:

Compareerden voor den notaris Beckers te Tilburg den 30 November 1836

1° Mejuffrouw Maria Leysen, houderesse van zinnenlooze kostjufvrouwen, als zoodanig behoorlijk gepatenteerd, ten eenre,

2° Mejufvr. Maria Catharina Zohlanck, zonder beroep, ter tweeder,

3° Mejufvr. Johanna Catharina Miechielsen, zonder beroep, ter derde,

4° Mejufvrouw Johanna Gerarda Josepha Dams, zonder beroep, ter vierde,

5° Mejufvrouw Cornelia Versteynen, zonder beroep, ter vijfder en

6° Mejufvrouw Maria Eleonora Antonia Verbunt, zonder beroep, ter zesder zijde, zijnde allen te Tilburg woonachtig:

dewelke te kennen hebben gegeven, dat zij voornemens zijn, om met elkander eene associatie aan te gaan tot het oprigten van een huis of gesticht, ter verpleging van zinnenlooze, zieke, gebrekkige en oude mannen en vrouwen, alsmede ter opvoeding van kinderen, zoo binnen deze stad als elders, alles onder opvolging en naleving van de deswege bestaande of nader in te voeren wettelijke verordeningen, en mitsdien onderling zijn overeengekomen en tot het navolgende hebben besloten:

Art. 1.

De gedachte associatie zal bestaan uit de comparanten en

¹⁾ Dit voorbeeld zou later nog worden nagevolgd door de Zusters van Amersfoort, die 31 Dec. 1851 de firma Van Werkhoven en Compagnie oprichten (*R. K. Eeredienst* 1273), en de Jezüieten, die 20 Augustus 1852 te Amsterdam overgingen tot de oprichting van de firma Villefort en Compagnie. (*R. K. Eeredienst* 1274).

ten oogmerk hebben: de oprigting en instandhouding van een huis of gesticht ter verpleging van zinnenlooze, zieke, gebrekkige en oude mannen en vrouwen; mitsgaders voor de opvoeding en onderwijzing van kinderen zoo binnen deze stad als elders.

Dezelve wordt aangegaan voor eenen onbepaalden tijd en zal niet kunnen ontbonden worden dan met gezamenlijk overleg en goedvinden van al de leden der associatie.

Art. 2.

De associatie zal worden opgericht binnen deze stad en cauteren onder de firma van *M. Verbunt en Compagnie*.

Art. 3.

Tot de oprigting en instandhouding van al hetgeen het onderwerp en doel deser associatie uitmaakt, alsmede tot de gezamenlijke huishouding behoort, zal elk der geassocieerden zijn gezegt aandeel, d.i. één zesde aanbrengen; wordende als in dier voege aangebragt beschouwd de meubilaire goederen en andere voorwerpen, welke zij reeds voor gemeene rekening hebben aangeschaft en zich bevinden in de huizing, staande binnen deze stad, wijk Kerk, aan den ouden dijk, thans door haar gezamenlijk bewoond wordende en toebehoorende aan de R. C. gemeente van *het Heike* te Tilburg.

Art. 4.

Alle goederen in het voorgaande artikel vermeld, zoomede die, welke in het vervolg, voor rekening dezer associatie worden aangekocht en verkregen, zijn en blijven het gemeen eigendom der associatie, zoolang dezelve bestaat.

Art. 5.

De kost en leergelden der verpleegden en kweekelingen zullen worden geemploijeerd en strekken zoo voor de huishouding als tot betaling van het loon der dienstboden, en huishuren en van al hetgeen tot instandhouding der associatie noodig zijn en vereischt worden zal.

Art. 6.

Een of meer der geassocieerden zullen belast zijn met het houden van nauwkeurige boeken, waarin alle ontvangsten en uitgaven zullen worden aangeteekend, zullende alle zes maan-

den op een nader te bepalen dag, de staat van de kas worden opgemaakt, het deficit volgens elks geregteijk aandeel worden aangevuld, of het batig saldo op dezelfde wijze gedeeld of met gemeen goedvinden gebruikt, tot aankoop en verbetering van de meubelen en behoeften der associatie.

Art. 7.

De werkzaamheden en de huishouding, zoo mede het geven van onderwijs in de handwerken, talen en wetenschappen, als ook het boekhouden en het bestuur voor hetgeen de keuken, tafel, wasch enz. betreft zullen de geassocieerden, bij onderlinge schikking, regelen en ook wel bij beurten waarnemen met dien verstande echter, dat het geven van onderwijs alleen en uitsluitend blijft opgedragen aan, en zal geschieden door diegeenen der geassocieerden welke daartoe door de bevoegde autoriteit zijn geaprobeerd.

Art. 8.

Aan eene der geassocieerden zal ook worden opgedragen, en wordt voor het tegenwoordige opgedragen aan de medecomparante mejuffrouw *Maria Leysen*, om voor en namens deze associatie te teekenen, zoowel roerende als onroerende goederen aan te koopen, de kooprijzen te betalen, huurcontracten aan te gaan, accoorden te treffen, gelden te ontvangen, daarvoor kwitantien te passeeren, rekeningen te betalen, en verder al zoodanige verrigtingen te doen, als de omstandigheden zullen kunnen vorderen.

Art. 9.

Zij, die ingevolge Art. 8 het regt tot teekenen en verder bij dit Art. omschreven bemoeienissen heeft, kan die magt bij substitutie aan eene of meer geassocieerden overdragen en ingeval, hetzij door overlijden, hetzij om eenige andere oorzaak, dit regt kwam op te houden, zal hetzelfde alsdan en in het vervolg overgaan aan de oudste in jaren der geassocieerden, en zulks met magt van substitutie aan eene of meerdere der mede geassocieerden.

Art. 10.

Ingeval de Associatie volgens art. 1 met gemeen overleg en goedvinden mogt worden ontbonden, zullen de goederen en gelden en alles wat tot de associatie behoort, alsmede de schulden zoo active als passive, indien dezelve niet te voren

hadden kunnen geliquideerd worden; in geregtelijke aandelen onder de geassocieerden worden verdeeld.

Art. 11.

Buiten eene algemeene ontbinding der associatie zoude ook iemand de associatie kunnen verlaten en daaraan renuntieren hetwelk altijd vrij kan geschieden, doch niet, dan na ten minste drie maanden tevorens te hebben gewaarschuwd en niet dan op een der, volgens art. 6 te bepalen dagen, waarop de staat van de kas der Associatie zal zijn opgemaakt, renuncieerende in zoodanig geval de resilieerende nu bij deze, voor alsdan van alle regt en aanspraak op de meubelen en goederen der associatie en van haar aandeel in het batig slot der rekening, indien die zulks mogt opleveren; terwijl zij echter verplicht zal zijn, haar aandeel in het deficit te dragen, indien er dit zijn mogt.

Art. 12.

Ingeval van overlijden van eene der geassocieerden zullen hare erven of regtverkrijgenden geene aanspraak hebben op de winst of op de goederen, meubelen, boeken als anderszins tot de associatie of de gezamenlijke huishouding behoorende, als zijnde en blijvende het eigendom der continueerende geassocieerden, zullende die erfgenamen of regtverkrijgenden daarentegen, ook geenszins aansprakelijk zijn voor de schulden, welke de Associatie mogt hebben, en zullen door de overblijvende geassocieerden alléén worden uitgekeerd aan de erfgenamen of regt verkrijgenden de kleederen, lijfbehooeren, goud, zilver, juweelen, gelden en effecten, welke bevonden zullen worden het bijzonder eigendom der overledene te hebben uitgemaakt.

Art. 13.

Wanneer het mogt voorkomen, dat zich eene persoon aanbod om aan deze associatie deel te nemen, en de omstandigheden der associatie zulks mogten toelaten, zal dit met gemeen goedvinden der geassocieerden kunnen geschieden en zal alsdan bepaald worden, welke somme zal moeten worden aangebragt, waardoor de geassumeerde in alles deelgenoot wordt aan dit contract en tevens in al de lasten en voordeelen treedt, even als of zij bij het oprigten dezer tegenwoordig was geweest en mede had geteekend.

Art. 14.

Ingeval, hetgeen God verhoede, te eenigen tijd tusschen de

geassocieerden onderling of met derzelve regtverkrijgenden, het zij over den inhoud van dit contract, of een of meer punten van dien en mede opzigtelijk de te doene uitkeeringen als anderszins eenige onmin, discrepance of verschil mogt ontstaan, verkiezende geassocieerden tot scheidsmannen en goede lieden, de tijdelijke Heeren R. C. pastoren der beide parochien: het *Heike* en het *Goirke* binnen deze stad, aan welken zij in hare zaken alle magt van beslissing en uitspraak toekennen, welke de wet aan Arbiters verleent, met het regt en bevoegdheid tevens, om hij verdeling van gevoelen een derden scheidsman te assumeeren, ten einde in deze te beslissen.

Zullende partijen, zoo wel als hare erfgenamen of regtverkrijgenden gehouden en verpligt zijn, zich te onderwerpen aan de uitspraak der scheidsmannen, als vonnis in hoogst gewijste uitgesproken zijnde, zonder daarvan in hooger beroep te mogen komen, noch zich in cassatie te voorzien of in eenig ander civiel verhaal te treden, van welk eenen aard het ook zijn moge.

Art. 15.

En eindelijk dat al hetgeen bevonden mogt worden nader tot het oogmerk der Associatie noodig te zijn, alsmede de uitlegging en ampliatie dezer akte en bepaling door gemeen overleg der geassocieerden zal worden geregeld.

Waarvan acte enz. — ¹⁾.

BIJLAGE II.

Het *Keizerlijk decreet* van 18 februari 1809 werd door Mr. C. J. Fortuyn opgenomen in zijn: *Verzameling van Wetten, Besluiten en andere Regtsbronnen van Franschen oorsprong*. Amsterdam 1841, Deel III, blz. 40 vlg.

Het luidt als volgt:

Décret Impérial relatif aux Congrégations des Maisons hospitalières de femmes.

Section première.

Dispositions générales.

Art. 1er. Les congrégations ou maisons hospitalières de femmes savoir, celles dont l'institution a pour but de desservir

¹⁾ *Justitie*, n° 1214.

les hospices de notre empire, d'y servir les infirmes, les malades et les enfans abandonnés, ou de porter aux pauvres des soins, des secours, des remèdes à domicile, sont placées sous la protection de Madame, notre très-chère et honorée mère.

2. Les statuts de chaque congrégation ou maison séparée, seront approuvés par nous et insérés au Bulletin des Lois, pour être reconnus et avoir force d'institution publique.

3. Toute congrégation d'hospitalières dont les statuts n'auront pas été approuvés et publiés avant le premier janvier 1810, sera dissoute.

4. Le nombre des maisons, le costume et les autres privilèges qu'il est dans notre intention d'accorder aux congrégations hospitalières, sont spécifiés dans les brevets d'institution.

5. Toutes les fois que des administrations des hospices ou des communes voudraient étendre les bienfaits de cette institution aux hôpitaux de leur commune ou arrondissement, les demandes seront adressées par les préfets à notre ministre des cultes, qui, de concert avec les supérieures des congrégations, donnera des ordres pour l'établissement des nouvelles maisons : quand cela sera nécessaire, notre ministre des cultes soumettra l'institution des nouvelles maisons à notre approbation.

Section II.

Noviciats et Voeux.

6. Les congrégations hospitalières auront des noviciats, en se conformant aux règles établies à ce sujet par leurs statuts.

7. Les élèves ou novices ne pourront contracter des voeux si elles n'ont seize ans accomplis. Les voeux des novices âgées de moins de vingt-un ans, ne pourront être que pour un an. Les novices seront tenues de présenter les consentemens demandés pour contracter mariage, par les articles 148, 149, 150, 159 et 160 du Code Napoléon.

8. A l'âge de vingt-un ans, ces novices pourront s'engager pour cinq ans. Ledit engagement dura être fait en présence de l'évêque (ou d'un ecclésiastique délégué par l'évêque), et de l'officier civil qui dressera l'acte et le consignera sur un registre double, dont un exemplaire sera déposé entre les mains de la supérieure, et l'autre à la municipalité (et pour Paris, à la préfecture de police).

Section III.

Revenus, Biens et Donations.

9. Chaque hospitalière conserve l'entière propriété de ses biens et revenus; et le droit de les administrer et d'en disposer conformément au Code Napoléon.

10. Elle ne pourra, par acte entre-vifs, ni y renoncer au profit de sa famille, ni en disposer, soit au profit de la congrégation, soit en faveur de qui que ce soit.

11. Il ne sera perçu, pour l'enregistrement des actes de donations, legs ou acquisitions, légalement faits en faveur des congrégations hospitalières, qu'un droit fixe d'un franc ¹⁾.

12. Les donations seront acceptées par la supérieure de la maison, quand la donation sera faite à une maison spéciale, et par la supérieure générale, quand la donation sera faite à toute la congrégation.

13. Dans tous les cas, les actes de donation ou legs doivent, pour la demande d'autorisation à fin d'accepter, être remis à l'évêque du lieu du domicile du donateur ou testateur, pour qu'il les transmette, avec son avis, à notre ministre des cultes.

14. Les donations, revenus et biens des congrégations religieuses, de quelque nature qu'ils soient, seront possédés et régis conformément au Code Napoléon; et ils ne pourront être administrés que conformément à ce Code, et aux lois et réglemens sur les établissemens de bienfaisance.

15. Le compte des revenus de chaque congrégation ou maison séparée, sera remis chaque année à notre ministre des cultes.

Section IV.

Discipline.

16. Les dames hospitalières seront, pour le service des malades ou des pauvres, tenues de se conformer, dans les hôpitaux ou dans les autres établissemens d'humanité, aux réglemens de l'administration.

Celles qui se trouveront hors de service par leur âge ou par leurs infirmités, seront entretenues aux dépens de l'hospice dans lequel elles seront tombées malades, ou dans lequel elles auront vieilli.

¹⁾ Mr. Fortuijn merkt op, dat art. 11 van dit decreet vervangen werd door art. 49 van de Wet van 16 July 1832 (Stbl. n° 29) bevattende sommige wijzigingen in de bestaande wetgeving nopens de regten van registratie, overschrijving en zegel.

17. Chaque maison, et même celle du chef-lieu, s'il y en a, sera, quant au spirituel, soumise à l'évêque diocésain, qui la visitera et réglera exclusivement.

18. Il sera rendu compte à l'évêque de toutes peines de discipline autorisées par les statuts, qui auraient été infligées.

19. Les maisons des congrégations hospitalières, comme toutes les autres maisons de l'État, seront soumises à la police des maires, des préfets et officiers de justice.

20. Toutes les fois qu'une soeur hospitalière aurait à porter des plaintes sur des faits contre lesquels la loi prononce des peines de police correctionnelle ou autres plus graves, la plainte sera renvoyée devant les juges ordinaires.

21. Notre grand-juge ministre de la justice, et nos ministres des cultes, de l'intérieur, des finances, et de la police générale, sont chargés, chacun en ce qui le concerne, de l'exécution du présent décret.

BIJLAGE III.

Minister van Son had den directeur van het kabinet des konings, bij schrijven van 19 Juni 1847 verzocht, inzage te mogen ontvangen van de stukken, welke betrekking hadden op de kwestie der Koninklijke erkenning van de Diakonessen. Deze stukken werden hem dd. 22 Juni 1847 toegezonden en zij berusten, in afschrift, nog in het archief van het departement van R. K. Eeredienst. ¹⁾

Ter toelichting op de kwestie der erkenning van de Vereeniging der Zusters van Liefde te Tilburg volgt hier een kort relaas van het verhandelde in de zaak der Diakonessen, geput uit bedoelde stukken.

Door de heeren J. F. van Hoogstraten ²⁾ en C. W. J. van Boetselaer ³⁾ was Zijner Majesteits Goedkeuring verzocht op de „inrichting van Diakonessen voor Nederland, gevestigd te Utrecht.”

Dit verzoekschrift werd den 2^{den} April 1844 door den koning om bericht en raad gezonden aan den Minister van Binnenlandsche Zaken en aan diens ambtgenoot van Justitie.

¹⁾ R. K. Eeredienst, n° 1258.

²⁾ Jacob Franozcis van Hoogstraten vgl. *Nw. Ned. Biogr. Wbk.* VIII, blz. 835.

³⁾ Christiaan Willem Johan baron van Boetselaer, lid v. d. Prov. Staten van Utrecht en van den raad dier gemeente, vgl. *Nederl. Adelsboek.* Jrg. XXII, 1924, blz. 174.

De eerste wendde zich om nadere inlichtingen tot den Gouverneur van Utrecht, die „de bedoelingen van de oprichters van de Vereeniging van Diaconessen alleszins prijzenswaardig” vond, doch de middelen, welke zij verlangden aan te wenden minder gewenscht achtte „althans, dat er daaronder gevonden worden, welke toepassing, bij sommigen eenen ongunstigen indruk zouden kunnen te weeg brengen.”

Na dit advies ontvangen te hebben, trad de Minister van Binnenlandsche Zaken in briefwisseling met den Minister van Justitie, die mededeelde reeds vroeger met den Procureur-generaal van het gerechtshof te Utrecht over deze zaak van gedachten te hebben gewisseld en daarna met zijn ambtgenoot voor de Zaken der Hervormde Kerk, doch dat er geen overeenstemming van gevoelens was bereikt.

Het departement van Justitie was van gevoelen, dat het decreet van 18 februari 1809 van toepassing was op de Vereeniging van Diaconessen, zoodat dus hare Statuten door den Koning goedgekeurd zouden moeten worden of in het geval zij in gebreke bleef, tot ontbinding moest overgaan.

Het departement voor de Hervormde Eeredienst had zich echter met die zienswijze niet kunnen vereenigen. Dit meende, dat het decreet van 1809 slechts betrekking had op Katholieke instellingen van geestelijken aard, en het betwijfelde — hoe zeer overtuigd van de bereidwilligheid der oprichters van de Diaconessen-vereeniging om hare statuten ter goedkeuring in te dienen — of dergelijke goedkeuring wel *op grond* van het decreet van 1809 verleend zou kunnen worden.

Gezien deze tegenstrijdige opvattingen, achtte de Minister van Binnenlandsche Zaken „de zaak van zeer teederen aard blijven.” Ook hij twijfelde aan de toepasbaarheid van het decreet op de Utrechtsche Vereeniging. Wel kon met het departement van Hervormde Eeredienst de opvatting gehandeld worden, dat de Vereeniging, indien zij onder „de heerschappij des Franschen keizers was daargesteld, deze daarop toezigt zoude verlangd hebben; maar dan zoude men met dat departement moeten instemmen dat, tot dat einde een *nader* Decreet zoude hebben moeten genomen worden. Alles wees er immers op, dat het decreet van 1809 betrekking had op katholieke geestelijke vereenigingen, terwijl de inrigting der Diaconessen geheel vrij, en aan het R. K. Kerkbestuur geheel vreemd moet worden geacht.”

De Minister van Binnenlandsche Zaken, hoewel overhelende tot het standpunt van zijn ambtgenoot voor de Her-

vormde Eeredienst, achtte de argumenten van Justitie niet zonder beteekenis en vond het daarom raadzaam den koning in overweging te geven den Raad van State over deze aanleggenheid te hooren.

De Minister van Justitie hield in zijn gelijktijdig rapport aan den koning, aan zijne opvattingen vast. Verschillende kenmerken, in het decreet van 1809 genoemd, werden aangetroffen bij de Diakonessen, „zij hebben een vaste woning, de Zusters in die woning opgenomen zullen zich wijden aan de verpleging van zieken, verzorgen van behoeftigen en bejaarden, aan de opvoeding van kinderen, er zal een eenvoudige kleeding zijn, een proeftijd, eene verbindtenis”, „terwijl aller werkzaamheid zal worden geleid door het zacht beheer, gelijk in het berigt (van de oprichters) staat, eener besturende Zuster, aan welke zij stipte gehoorzaamheid zullen verschuldigd zijn.”

„Zoodanige vereenigingen mogen volgens art. 2 van gezegd Decreet niet toegelaten worden zonder dat derzelver statuten door den keizer zijn goedgekeurd”, zeide de Minister van Justitie.

„Dat het decreet van 1809 nog van kracht was, achtte Justitie „buiten redelijken twijfel”, en dat het slechts van katholieke vereenigingen zou gelden, is onjuist, wat blijkt uit de onbepaalde tekst van het opschrift van het decreet „waarin geene de minste beperking wordt aangetroffen”. Dat de bisschop er in genoemd wordt, komt, omdat in Frankrijk slechts het „katholieke kerkgenootschap bestond, bij hetwelk zoodanige congregaties bekend waren”.

Indien derhalve de Diakonessen goedkeuring van hunne Vereeniging wenschen, zullen zij ingevolge de bepalingen van het decreet van 1809 hunne Statuten moeten overleggen.

De Minister geeft den koning in overweging de Vereeniging in dien geest te antwoorden, terwijl hij evenals zijn ambtgenoot van Binnenlandsche Zaken een advies van den Raad van State „hoogst wenschelijk acht”.

Dat advies werd den Raad van State gevraagd en door dezen gegeven. Wijl de Minister van Justitie dit in zijn brief aan Van Son een „merkwaardig advies” noemt, wat het inderdaad is, en het ter beoordeeling van de kwestie der erkenning van de Vereeniging van Zusters van Liefde niet zonder belang is, de opvattingen van dit hooge staatscollege omtrent de toepassing van het decreet van 1809 te kennen, volge het hier in extenso.

's Gravenhage, den 28 februarij 1845.

Geheim Litt^a. F.

Aan den Koning.

De heeren J. F. van Hoogstraten en C. W. J. van Boetselaer beide te Utrecht woonachtig, hebben zich den 2 Maart ll. tot U. M. gewend, Hare goedkeuring verzoekende op eene aldaar voorgenomen inrigting van Diakonessen voor Nederland, naar het voorbeeld van soortgelijke instellingen welke te Kaiserswerth, Straatsburg, Parijs, Londen en elders zijn tot stand gebracht en overeenkomstig een gedrukt berigt, waarvan zij een exemplaar overleggen. Ten gevolge der verspreiding van gem^d. berigt heeft de vereeniging de verzekering ontvangen, dat zij op de medewerking en ondersteuning konde rekenen.

Hare bedoeling is, volgens het rekest, een lokaal te bestemmen waarin vrouwen hoofdzakelijk worden opgeleid om kranken te verplegen en alzoo het lot der lijdende menschheid en vooral der armen te verzachten, terwijl, bij de behartiging van hunne uitwendige belangen, die der ziel niet zullen vergeten worden. Tot bereiking van dit doel zal het huishoudelijk beheer aan eene bestuurderesse worden opgedragen, en tot vorming in de behandeling der kranken, eene kleine ziekenzaal aan de gemeenschappelijke woning worden verbonden. Voor degenen die zich aan dit werk verlangen te wijden, zal een termijn worden gesteld, om zichzelf te beproeven, en om tevens het bestuur de gelegenheid te verschaffen, om hare geschiktheid en bekwaamheid te beoordeelen. Eindelijk zullen zij die door het bestuur worden aangenomen, eene eenvoudige en van de gewone dragt niet afwijkende kleeding dragen.

Bij een tweede rekest, in October ll. aan U. M. ingediend, geven de heeren van Hoogstraten en van Boetselaer nader te kennen, dat de bedoeling is eene op Christelijke beginselen rustende instelling voor alle protestanten in Nederland te openen, en in dien geest werkzaam te zijn om het Christelijk leven, vreemd van eene uitsluitende rigting, die alleen van eene bepaalde denkwijze uitgaat of voor eene of andere gezindheid zich eigent te bevorderen, dat, zoo zij hunne inrigting aan eene bestaande wilden vergelijken, zij zulks het liefst zouden doen aan die van het instituut van Zendingen te Rotterdam; dat het altijd in hun plan heeft gelegen om in de voorgestelde werkzaamheden langzamerhand voort te gaan, en daar zij de

verpleging der zieken in deze als hoofdzaak beschouwen, met dat gedeelte eenen aanvang wenschen te mogen maken.

Het bijgevoegd berigt, luidens hetwelk de bedoelde vereeniging den 23 Jan. ll. tot stand is gekomen, draagt nog meer bepaaldelijk, in deszelfs geheelen zamenhang, de ken-teekenen eener godsdienstige strekking, met inzigten van liefdadigheid gepaard, en behelst bovendien dat de vereeniging in eene daartoe ingerigte woning en onder een regelend bestuur zal worden gebragt; dat men mede op andere plaatsen hulpvereeningen zoekt te vestigen; dat men, behalve een ziekenhuis, misschien ook een verblijf voor jeugdige ont-slagenen uit de gevangenissen zal daarstellen, dat de dia-konessen niet alleen zieken zullen verplegen, maar tevens behoeftigen en bejaarden zullen bezoeken en verzorgen en werkzaam zijn in de opvoeding van kinderen, ja zelfs tot het zendelingswerk kunnen worden opgeleid. Nog houdt het berigt in, dat als diakonessen zullen worden aangenomen we-duwen of ongehuwden van allen rang of stand; dat hare kleeding eenvormig, doch niet van de dagelijksche gewoonte afwijkend zal zijn; dat zij zich tot stipte gehoorzaamheid aan de leiding der besturende zuster verbinden, en tot betaling eener matige som, gedurende den proeftijd en de jaren op de eerste aanneming volgende, dat alle belooning voor bewezen diensten aan het gesticht wordt verantwoord; eindelijk dat de ver-bindtenis in den regel voor den tijd van drie jaren wordt aangegaan.

Bijna gelijktijdig met de indiening van het hiervorenbedoelde eerste rekest had de procureur-generaal bij het Provinciaal gerechtshof te Utrecht, door het in omloop brengen van het gedrukt berigt bekend geraakt met het voornemen der in-stellers, bij den Minister van Justitie de bedenking geopperd of eene inrigting van dien aard en van zoodanigen omvang, wel zonder vergunning der hooge Regering vermogt plaats te grijpen en of hierop niet, ook om der gevolgen wille behoort te worden acht geslagen.

De Gouverneur der Provincie Utrecht, die door den Minister van Binnenlandsche Zaken omtrent dit onderwerp is geraad-pleegd, heeft zich mede op geene gunstige wijze nopens het-zelve uitgelaten, Hij oordeelt dat aan de inrigting, zooals zij voordragen is, meer uitbreiding werd gegeven dan aan andere dergelijke, welke in vreemde landen bestaan; dat het toelaten derzelve in dat gewest eenen allerongunstigsten in-druk zoude maken, en zulks dan ook evenzeer aan andere

godsdienstige gezindheden zoude moeten worden vergund; doch dat, zoo men zich bepaalde tot het daarstellen van Protestantsche ziekenverpleegsters, met minder gebonden vormen, de inrigting alleszins aanbeveling, medewerking en goedkeuring zoude verdienen. De Gouverneur gaf wijders te kennen, dat een der rekestranten (echter alleen voor zich zelven) zich, in een gesprek met hem, niet ongenegen heeft betoond om aan eenige stellingen, zooals het verpligte inwonen, de eenvormige kleeding, de opvoeding van kinderen enz. wijziging te geven,

In dien stand der zaken hebben de Ministers van Binnenlandsche Zaken en van Justitie aan U. M. uitgebragt de rapporten, welke het H. D. heeft behaagd, bij appointment van den 16 November ll. La. O. 46 Geheim, aan den Raad van State om consideratien en advies te renvoyeren.

Bij deze twee staatsambtenaren, en ook bij den Minister voor de Zaken der Hervormde Eeredienst, welke blijkens het rapport van den Minister van Binnenlandsche Zaken, mede hierover is geraadpleegd, is bijzonder ter sprake gekomen de toepasselijkheid van zeker hier te lande destijds executoir verklaard keizerlijk decreet van den 18 februarij 1809 (225^e bulletin des Lois No. 4127) waarbij bepaald is, dat de Statuten van alle vrouwelijke genootschappen of gasthuizen, op straffe van ontbinding, door het hoofd van den Staat zullen moeten worden goedgekeurd en in het bulletin geplaatst, om erkenning te erlangen en als eene openbare instelling te kunnen gelden. Volgens Art. 1 van dit decreet betrof hetzelfde de genootschappen en hulpgestichten van vrouwen, ten doel hebbende de armen-inrigtingen van het Rijk ten dienste te staan, de gebrekkigen, de zieken en de verlatene kinderen op te passen, of aan armen verzorging, hulp en geneesmiddelen ten hunnen woonstede te verschaffen; alle welke genootschappen en gestichten tevens onder de bescherming van des Keizers moeder geplaatst worden.

De Ministers van Binnenlandsche Zaken en voor de Zaken der Hervormde Eeredienst betwijfelen of gemeld decreet, al wordt het ook geacht alsnog van kracht te zijn, op de thans verlangde inrigting van toepassing kan worden gemaakt. Wel nemen zij aan dat, indien de inrigting onder de heerschappij des Franschen Keizers was daargesteld, deze daarop toezigt zoude hebben verlangd; doch zij gelooven, dat tot dat einde een nader decreet zoude hebben moeten genomen worden, daar, behalve enkele bepalingen welke men op de

inrigting der diakonessen zoude kunnen toepassen, de geheele inhoud van het decreet van 1809 aantoonde dat hetzelfde eene R. K. vereeniging betreft, zooals de verzoeken aan den Minister van Eeredienst te doen en hetgeen door dezen wordt verrigt (art. 5) het noviciaat en de geloften (art. 6 en 7) het aangaan der verbindtenis in tegenwoordigheid van den Bisschop of eenen door hem afgevaardigden (art. 8) de inmenging en besturing van den Bisschop (art. 17) het aan dezen rekenschap doen der disciplinaire straffen (art. 18) al hetgeen de kenmerken draagt eener R. K. Vereeniging, onder het gezag en opzigt der geestelijke hierarchie, terwijl de inrigting der diakonessen geheel vrij en aan het R. K. Kerkbestuur geheel vreemd moet worden geacht.

De Minister van Justitie is van een ander gevoelen. Hij betoogt, dat de inrigting der diakonessen in de termen valt van het opschrift van het hiervorengemelde art. 1 van het decreet van 1809 en dus eene der instellingen is, die daarbij bedoeld zijn; dat vele der bemoeijenissen en formaliteiten in het berigt opgegeven, met de verordeningen van het decreet overeenstemmen, dat echter andere daarmede in strijd zijn, namelijk het onbepaalde van den ouderdom der aan te nemen zusters en de duur harer verbindtenis; dat de opleiding tot het zendingswerk iets geheel vreemd is en niet uitsluitend tot eene instelling van liefdadigheid behoort, en dat die opleiding in allen geval zoude moeten worden uitgesloten, ook naar aanleiding van een nader Keizerlijk decreet van den 3^e Januarij 1812 (414^e bulletin des Lois No. 7590 ¹⁾), waarbij op enkele na, alle geestelijke corporatien zijn afgeschaft. De Minister van Justitie maakt derhalve, evenals de Gouverneur der provincie Utrecht, zwarigheid om de goedkeuring der inrigting zoodanig als dezelve wordt voorgesteld, aan te raden, en vermeent dat aan de rekestranten dient te worden te kennen gegeven, dat hun verzoek in geene overweging kan worden genomen, zolang de statuten der inrigting niet aan U. M. goedkeuring zijn aangeboden.

Na deze zaak rijpelijk te hebben overwogen en in beraadslaging genomen, is niet alleen het nog in werking zijn van het decreet van 18 februarij 1809, maar ook deszelfs toepasselijkheid op het voorhanden geval door den Raad van

¹⁾ Décret Imperial portant suppression des Corporations de Religieux et de Religieuses, et des Ordres monastiques qui existent dans divers Departemens réunis.

State erkend. Het eerste komt hem voor aan geenen redelijken twijfel onderhevig te zijn, daar dit decreet onder diegenen behoort welke destijds hier te lande executoir zijn verklaard en hetzelfde nimmer herroepen is geworden. Het laatste, waarmede de genoemde Ministers in gevoelen verschillen, berust op de ruimte der uitdrukkingen van art. 1 en 2 van het decreet. Vereenigingen van vrouwen, verzorging van zieken en hulpbetoon aan behoeftigen ten doel hebbende, worden daarbij onder de bescherming van des Keizers moeder geplaatst en onder de verplichting gebragt om hare statuten aan Zijne goedkeuring te onderwerpen. Dit staat op den voorgrond en wordt zonder eenige uitzondering of aanduiding van gezindheid vastgesteld. Het komt ook voor in de eerste afdeeling onder de rubriek: Algemeene bepalingen. Eerst in de volgende afdeelingen en wel in art. 8, 13, 17 en 18, treft men verordeningen aan, welke op de gezindheden die onder bisschoppelijk gezag staan, niet geheel kunnen worden toegepast en dus, bij voorkomende gelegenheden, voor wijziging vatbaar moeten worden geacht. Doch die speciale verordeningen of maatregelen van uitvoering kunnen geen afbreuk doen aan het algemeen beginsel, en leveren ook niets vreemds op, daar men in Frankrijk, tijdens de uitgifte van het decreet, hoofdzakelijk voor oogen moest hebben vereenigingen tot de R. K. Godsdienst behoorende. Het zoude echter naar het inzien van den Raad eene verkeerde gevolgtrekking zijn hieruit af te leiden, dat zich, uit een andere gezindheid, genootschappen van vrouwen, met het voorschreven doel, zonder autorisatie des Keizers, hadden kunnen vestigen, of dat deze, zelfs nu nog in Frankrijk, ontheven zouden zijn van de verplichting bij art. 2 opgelegd. De hoofdstukken van een wettelijk voorschrift blijven in haar geheel, niettegenstaande de veranderingen welke de omstandigheden of de loop des tijds in de bijzondere artikelen kunnen vereischen om gemeld voorschrift in een bestaand geval te doen werken. Men zoude telkens nieuwe verordeningen moeten maken, indien men een daarbij gevestigd beginsel vervallen moest houden, omdat enkele ondergeschikte bepalingen niet naar de letter uitvoerlijk zijn.

De Raad van State houdt het derhalve daarvoor dat het decreet van 18 februarij 1809 in der daad alle genootschappen van den onderhavigen aard heeft willen bereiken, en dat gevolglijk de inrigting van diakonessen voor Nederland, op die weinige punten na welke ten haren opzigte niet kunnen

gelden, aan de voorschriften van dit decreet onderworpen is en getoetst moeten worden.

Het zal te dezer gelegenheid niet ondienstig zijn een voorbeeld aan te halen tot de uitlegging en toepassing van het decreet betrekkelijk. Er bestond in 1811 in Frankrijk een zusterschap of vereeniging van vrouwen tot verpleging van zieken, waarbij tevens eene kostschool voor Jonge Meisjes gevestigd was. De Staatsraad werd over de bestaanbaarheid dier school, in verband met bepalingen van het decreet, geraadpleegd, en bragt den 22 Maart van gemeld Jaar het advies uit dat dezelve dadelijk moest ophouden en zulks uit overweging dat het decreet van 18 februarij 1809 alleen ziekenverzorgsters betreft, dat, terwijl art. 1 hare werkzaamheden vaststelt en beperkt, zij er geene andere mogen uitoefenen, en dat het houden van een kostschool voor jonge meisjes niet is overeen te brengen met de verzorging van zieken. Later en wel bij decreet van den 23 Julij 1811 ¹⁾ (383e bulletin des Lois No 7139) werd de bedoelde zusterschap overigens toegelaten en hare statuten goedgekeurd. Intusschen houdt het zooveen genoemde advies van den staatsraad (hetwelk den 25 Maart 1811 is goedgekeurd, in het 360e bulletin onder no. 6614 ²⁾) is opgenomen en dus alhier ook kracht van wet heeft) bij deszelfs tweede lid nog de bepaling in, dat alle inrigtingen van soortgelijken aard, wier statuten niet binnen drie maanden mogten zijn goedgekeurd, ontbonden moeten worden, en voegt er bij dat uit die statuten behoort te blijken, dat de inrigting uitsluitend tot verpleging van zieken bestemd is (Statuts qui les destinent exclusivement au service d'hospitalière).

Konde er dus nog eenige onzekerheid overblijven omtrent het regt verstand van art. 1 van het decreet van 1809, zoo zoude dit advies bewijzen dat aan de benaming van congregations hospitalières volstrekt geen ruime zin moet worden gehecht, en dat men alleen onder voorwaarde altoos, van overlegging en goedkeuring der reglementen heeft willen laten bestaan die vereenigingen van vrouwen welke enkel en uitsluitend hulpbetoon aan zieken of aan armen ten doel hadden.

Onder die beschouwingen en aangezien het duidelijk is, dat de diakonessen voor Nederland haren werkkring oneindig

¹⁾ Décret Imperial contenant Brevet d'institution publique des Soeurs du Verbe incarné de *Dun* et d'*Azerable*, et approbation de leurs Statuts.

²⁾ Avis du Conseil d'état relatif aux Soeurs du Verbe incarné de *Dun* et d'*Azerable* département de la Haut-Vienne (Séance du 22 Mars 1811).

verder zouden willen uitstrekken, lijdt het, naar het oordeel van den Raad, geenen twijfel dat het verzoek, zooals het daar is liggende, niet voor inwilliging vatbaar is, behalve nog dat het rekest aan het vereischte bij art. 159 ¹⁾ der Grondwet niet voldoet, als door de Heeren van Hoogstraten en van Boetselaer alleen ingediend, namens al de personen die de vereeniging wenschen tot stand te brengen.

Indien nogtans die personen hare bemoeijenissen wilden beperken, binnen de grenzen welke het decreet van 18 februarij 1809 en het advies van den Staatsraad van 25 Maart 1811 hebben afgebakend zoude de Raad van State van gevoelen wezen dat U. M. Hare toestemming niet zoude kunnen weigeren.

Ten advieze overgaande, vermeent de Raad van State, dat het U. M. zoude kunnen behagen, aan de rekestranten, op grond van art. 159 der Grondwet, alsmede van het decreet van 18 februarij 1809 en van het advies van den Staatsraad van den 25 Maart 1811, te kennen te geven, dat hun verzoek tot toelating der bedoelde inrigting dan eerst in overweging zal kunnen genomen worden, wanneer daartoe een nader rekest, door al de leden der voorgenomen vereeniging onderteekend, zal zijn ingediend, en door overlegging harer statuten zal zijn gebleken, dat de bedoelingen van het genootschap zich bepalen tot de verrigtingen bij gemeld decreet aangewezen, en dat de instelling overigens ook in overeenstemming is met de daarin vervatte voorschriften, voor zoo-veel dezelve op eene Protestantsche instelling van toepassing kunnen zijn.

De Secretaris van Staat,
Vice-President van den Raad van State,
get. [Mr J. H. baron] van Doorn [van Westcapelle].

Nadat dit advies was uitgebracht, bleef de zaak bij Binnenlandsche Zaken, waar het stuk ter nadere consideratie ontvangen was, hangende. Intusschen drong de procureur generaal te Utrecht bij den Minister van Justitie op een spoedige beslissing aan, waarvan Justitie Zijne Majesteit in kennis stelde.

¹⁾ „Ieder ingezetene heeft het regt om verzoeken aan de bevoegde magt schriftelijk in te dienen, mits die persoonlijk en niet uit naam van meerderen worden onderteekend, welk laatste alleen zal kunnen geschieden door of van wege ligchamen wettiglijk zamengesteld en als zoodanig erkend, en in dat geval niet anders dan over onderwerpen tot derselver bepaalde werkzaamheden behoorende.”

Het resultaat daarvan was, dat Binnenlandsche Zaken een nader rapport uitbracht en bleef volharden in de meening, dat het decreet van 1809 niet op de Vereeniging van Diakonessen van toepassing kon zijn. „Ik veroorloof mij de vraag”, zoo schrijft de Minister, „of het staatkundig zoude zijn op de bedoelde Protestantsche Vereeniging dat decreet toe te passen, nu R. K. Vereenigingen van meer gewigtigen aard zijn toegelaten, zonder de voorbehoedmiddelen van dat decreet in acht te nemen? Zoude niet (en mijns inziens niet geheel ten onregte) door de Protestanten kunnen worden geklaagd, dat er eene zekere onbillijkheid in gelegen is, indien men aan Roomsch Katholijken vergunt, om, zonder te worden bemoeyelijkt, het getal hunner kloosterlingen te vermeerderen en nieuwe godsdienstige vereenigingen daar te stellen, terwijl soortgelijke vergunning bij eerstgenoemden aan allerlei voorwaarden werd verbonden? Mijns inziens verdient dit de meest ernstige overweging.”

Hoe dit zijn moge — en de minister voerde nog tal van motieven aan, die pleiten tegen het verleenen van goedkeuring — het voornaamste was toch, dat een eventueele goedkeuring van de Vereeniging van Diakonessen in geen geval zou verleend kunnen worden op grond van het decreet van 1809.

Justitie voegde aan dit rapport zijne beschouwingen toe en — ganschelijk niet overtuigd door de argumenten van Binnenlandsche Zaken — dacht niet aan wijken. Mocht het decreet van 1809 ten opzichte der Diakonessen niet worden toegepast „dan zullen tevens ook de Roomsch Katholieken vrij en ongestoord hunne congregations d'hospitalières moeten kunnen oprigten, zonder dat U. M. erkenning zal behooren gevraagd te worden, zal men zich tenminste niet aan onbillijkheid en partijdigheid schuldig maken. De onderget. ontveinst het niet, dat hij voor het geven van zoodanigen raad terug deinst, te meer, daar men, door eenmaal dit punt te laten varen, van lieverlede gedrongen zal worden ook andere punten los te laten, waardoor de banden van orde hoe langer hoe meer zullen worden losgemaakt, de strijd tusschen Protestantsch en Roomsch hoe langer hoe meer zal worden aangewakkerd en een staat van zaken zal geboren worden, welke hoogst bedenkelijke gevolgen zal kunnen na zich slepen.”

De Minister van Hervormde Eeredienst, eveneens rapporteerende aan den koning, bleef evenals Binnenlandsche Zaken bezwaren maken tegen de toepassing van het decreet. Hij was ook wat bitter gestemd, omdat hij niet ten volle werd

gekend in deze zaak, terwijl toch zijn ambtgenoot van R. K. Eeredienst in dergelijke gevallen zich blijkbaar over meer égarde mocht verheugen.

Hoe men de zaak ook bekijken wilde, hij zou de toepassing van het decreet van 1809 op de Vereeniging van Diakonnessen „noch raadzaam noch billijk achten, omdat zulks alleen dan kon in aanmerking komen, wanneer de fransche wetgeving omtrent de geestelijke vereenigingen in ons Rijk nog stiptelijk werd nageleefd; zooals het geval was in het door den Heer Minister van Justitie vermeld jaar 1820. Zulks heeft echter *daadwerkelijk* nu geen plaats meer; zelfs met betrekking tot den *grondslag* dier wetgeving, de opheffing namelijk der kloosters en kloostergeloften, waaromtrent een geheele verandering van bepalingen plaats heeft; blijkens de erkenning der Redemptoristen of Liguoristen te Wittem in Limburg en het herstel van hun gesupprimeerde kloosters in Noord-Brabant, bij besluiten van den 28 November 1840 n° 15 en 16 ¹⁾ alleen op het rapport van het Departement van R. K. Eeredienst genomen; ten gevolge waarvan het aantal Monniken en Nonnen reeds op den 31 December 1843 van 67 tot 250 was vermeerderd.

„Nu zóó in eene hoofdzaak van de fransche wetgeving: is afgeweken, zou het algemeen een zeer ongunstigen indruk maken, indien de Regering een fransch decreet, welks toepasselijkheid ten minsten zeer twijfelachtig is, aanwendde, om de instellingen van Protestantsche Diakonessen of zieke-zusters te belemmeren, terwijl de R. K. *Zusters van Liefdadigheid* door het geheele Rijk verspreid zijn. Ik zou vreezen, dat juist door zoodanige handelwijze de treurige spanning tusschen de Protestanten en Roomsche Katholieken en alle de onaangename gevolgen, welke de Minister van Justitie daarvan ducht, op eene bedenkelijke wijze moeten toenemen.

„De geheel verschillende wijze, waarop onderwerpen, de R. K. instellingen betreffende, en die welke de Protestanten aangaan, zijn behandeld geworden, kan inderdaad aanleiding geven tot zeer uiteenlopende uitkomsten, welke nadeelig moeten werken. De eersten schijnen uitsluitend opgedragen aan het Departement voor de R. K. Eeredienst, op welks voordragt alleen de vermelde herstelling der kloosters ook heeft plaats gehad en welligt ook de erkenning der *Zusters*

¹⁾ Beide koninklijke besluiten zijn afgedrukt in het artikel van pater J. L. Jansen C. SS. R. (*Kath. Nederland. Gedenkboek* 1813—1913, Dl. I, bl. 95):

van *Liefdadigheid*; immers indien deze mogt hebben plaats gehad, hetwelk mij onbekend is. Wat de Protestanten betreft, worden integendeel verschillende Departementen van algemeen bestuur, en de Raad van State gehoord, en zelfs in het tegenwoordig Commissariaal ¹⁾ ben ik slechts betrokken geworden, door het verlangen des Ministers van Binnenlandsche Zaken".

Na deze ontboezeming gaf Minister van Zuylen van Nijvelt den Koning in overweging de zaak nader te doen onderzoeken in verband met de in Nederland bestaande Protestantsche kerkelijke inrichtingen.

Zijne Majesteit liet daarop vragen aan wie, volgens den Minister voor Hervormde Eeredienst, dergelijk onderzoek zou moeten worden opgedragen, wyl toch de zaak reeds van verscheidene kanten was belicht geworden.

Minister van Zuylen antwoordde, dat hij zelf de aangewezen moest zijn, en dat de departementen van Binnenlandsche Zaken en Justitie in het onderzoek betrokken zouden kunnen worden, terwijl op het uit te brengen rapport het nader advies van den Raad van State zou gevraagd kunnen worden.

De Minister wilde dus blijkbaar de geheele kwestie nog eens opnieuw behandelen. De Koning stemde daarin toe en inderdaad leverde Hervormde Eeredienst dd. 16 Maart 1846 nog eens nadere beschouwingen in op het advies van den Raad van State, nadat „de leden van het moderamen van de Algemeene Hervormde Synodale Commissie en de Hoogleeraren Rooyaards ²⁾ en Kist ³⁾”, uitgenoodigd waren hunne gedachten omtrent de kwestie vertrouwelijk kenbaar te maken. Allen adviseerden, de vereeniging te doen erkennen en ook de Minister was van dit gevoelen, te meer wyl uit een tweede adres van de oprichters bleek, dat de vereeniging zich „thans beperkte tot de eigenlijke ziekenverzorging en men tevens zich wilde ontslaan van de kloosterachtige vormen, die (immers in ons Vaderland) aan Protestantsche inrigtingen niet voegen.”

De Minister van Justitie kon zich „met het resultaat van het advies” van Hervormde Eeredienst geheel vereenigen. Wel drong hij er op aan, dat de Statuten of het Reglement

¹⁾ Dit is het advies van den Raad van State, (hiervoor blz. 277 vlg.) door den Koning ter fine van consideratie gezonden aan Binnenlandsche Zaken en Justitie.

²⁾ Prof. Herman Johan Rooyaards, vlg. *Nw. Ned. Biogr. Wbk.* V, blz. 616.

³⁾ Prof. Nicolaas Christiaan Kist, vgl. o.a. B. ter Haar, *Levensbes. Mij. Ned.-Letterkunde* 1861, blz. 45; J. G. Kist, *Het geslacht Kist, 's-Gravenh.* 1930, blz. 27.

door de oprichters werd overgelegd. Het bleek immers, „dat die Heeren alleen inligtingen willen geven; bedoelingen openleggen, maar dat zij voortdurend zwaarigheid maken om bij de nieuwhed der zaak eenige reglementen te ontwerpen”.

Binnenlandsche Zaken maakte geen enkele opmerking en sloot zich aan bij de beschouwingen van Minister van Zuylen van Nijvelt. De Raad van State werd niet weer gehoord.

De heer van Hoogstraten c. s. stapte over de „zwaarigheden” heen en zond een nieuw verzoekschrift om goedkeuring der Vereeniging van Diakonessen in en voegde daarbij — ingevolge het verlangen van den Minister van Justitie — een reglement.

Alle bezwaren waren thans uit den weg geruimd. Over de toepassing van het decreet van 1809 sprak niemand meer, en den 24^{en} Augustus 1846 nam Koning Willem II, onder nummer 73, het besluit, waarbij werd goedgevonden en verstaan „het verzoek der adressanten toe te staan, met goedkeuring van het door hen overgelegd reglement”.

BIJLAGE IV.

Het „Reglement” werd door het bestuur der Congregatie overgelegd bij haar aan den Minister voor de Zaken der R. K. Eeredienst gezonden verzoekschrift om goedkeuring ervan en erkenning der Vereeniging — blz. 113 — en werd door Koning Willem II ongewijzigd goedgekeurd bij zijn besluit van 25 Maart 1848, n° 127, zie blz. 261.

REGLEMENT

VOOR DE VEREENIGING DER ZUSTERS VAN LIEFDE
IN NEDERLAND, GEVESTIGD TE TILBURG.

Naam en doel der Vereeniging.

Art. 1.

De Vereeniging draagt den naam van *Vereeniging der Zusters van Liefde*.

Art. 2.

Het doel en de strekking dezer Vereeniging is het verplegen van zieken en van gebrekkigen, het onderwijzen van kinderen, in het algemeen hulp te verlenen aan allen, zonder aanzien van godsdienst of stand in de maatschappij, welke aan een

liefdadige hand behoefte hebben en hare diensten tot dat einde inroepen, en zulks onder opvolging en naleving van de deswege bestaande of later in te voeren wettelijke verordeningen.

Om dat doel te bevorderen is de vereeniging zooveel mogelijk werkzaam tot het aanstellen van hulpvereenigingen, tot het zich in betrekking stellen met andere weldadige inrigtingen en personen, zoo te Tilburg als elders, opdat, met vereende krachten het goede, dat zij beoogen, te gereeder en volkomener worde daargesteld.

Middelen.

Art. 3.

De vereeniging is daargesteld en wordt voortdurend onderhouden door liefdadige en mildadige bijdragen, welke aan de vereeniging worden geschonken met inachtneming van de voorschriften der wet omtrent giften bij uitersten wil en onder de levenden. Zij, die daartoe het vermogen bezitten, zullen in redelijkheid bijdragen tot de kosten harer huisvesting, voeding, kleeding. Aan haar, die onbemiddeld zijn, wordt van wege het bestuur het noodige voor kost, inwoning en kleeding bezorgd.

Leden.

Art. 4.

De vereeniging bestaat uit weduwen of ongehuwde vrouwen van allen rang of stand, die door een zuiver godsdienstig en liefdadig gevoel geleid in de vereeniging werkzaam wenschen te wezen, en na een behoorlijke beproeving geschikt bevonden zijnde, tot dat einde in dezelve zijn opgenomen.

Art. 5.

De roeping der leden is geheel vrijwillig. Ieder lid kan ten allen tijde de vereeniging verlaten en het blijft der vereeniging voorbehouden aan hetzelfde zijn ontslag te geven, wanneer zij vermeent daartoe wettige redenen te hebben.

Art. 6.

De op te nemen leden zullen vooraf met den inhoud van dit Reglement worden bekend gemaakt, en ten bewijze hunner deelneming hetzelfde onderteekenen of bij eene afzonderlijke verklaring moeten doen blijken, dat zij met den inhoud van

dit Reglement volkomen bekend zijn en zich verbinden, om aan deszelfs inhoud stiptelijk te voldoen.

Art. 7.

Elk lid der vereeniging zal het eigendom van zijne goederen en inkomsten behouden, en overeenkomstig de bepalingen der wet daarover beschikken.

Art. 8.

Zij, die in de vereeniging zijn opgenomen zullen voor zoo-veel de middelen zulks toelaten, bij ziekte of ouderdom in dezelve verpleegd of verzorgd worden.

Art. 9.

Diegene, welke de vereeniging zullen verlaten of uit dezelve ontslagen worden, verliezen daardoor alle aanspraak en regt op de eigendommen der vereeniging; alleen hare kleederen en lijfsbehoeften en wat haar persoonlijk toebehoort, zullen aan haar gelaten worden.

Art. 10.

Al de roerende goederen thans in de vereeniging aanwezig en alle meerdere zoo roerende als onroerende goederen, welke in het vervolg onder welken titel of bij welke gelegenheid hoe genaamd ook, door de vereeniging zullen worden verkregen, zullen zijn en blijven derzelve zuiver eigendom, onder de uitdrukkelijke bepaling dat nimmer eenig lid of leden daarover afzonderlijk, geheel of gedeeltelijk op eenigerlei wijze, zullen kunnen of mogen beschikken.

Art. 11.

In geval van overlijden van een of meer leden van de vereeniging zullen derzelve erfgenamen of regtverkrijgenden geene aanspraak hebben of kunnen maken op de goederen, roerende of onroerende, noch op de winsten of iets hoegenaamd wat deze vereeniging betreft als zijnde en blijvende dit alles het zuiver en uitsluitend eigendom der vereeniging. De erfgenamen of regtverkrijgenden zullen daarentegen in niets verantwoordelijk of aansprakelijk zijn voor wat betreft de verliezen of de schulden, welke ten laste van de vereeniging mogten bestaan.

Art. 12.

De leden en alle anderen, die in de vereeniging waar en hoe dan ook werkzaam zijn, zijn aan derzelver wettig bestuur ondergeschikt.

Art. 13.

Men draagt in de vereeniging eene zindelijke, zedige en gelijkvormige kleeding.

Bestuur.

Art. 14.

Het bestuur der vereeniging bestaat uit vijf leden, als uit eene presidente of overste en vier adsisenten, welke uit en door de vereeniging overeenkomstig dienaangaande door dezelve vast te stellen huishoudelijke bepalingen, voor den tijd van zes jaren worden gekozen. Zij regelen onderling de verschillende werkzaamheden en alle handelingen en besluiten van het bestuur geschieden bij meerderheid van stemmen van hetzelfde.

Art. 15.

Aan dat bestuur wordt, overeenkomstig dienaangaande door de vereeniging vast te stellen huishoudelijke bepalingen, opgedragen het geldelijk en dagelijksch beheer der vereeniging, het opnemen en ontslaan van de leden uit dezelve en in het algemeen alles wat het beheer der vereeniging betreft.

Alle akten en verbindtenissen in naam der vereeniging (de bloot huishoudelijke hiervan alleen uitgezonderd) worden door de overste onderteekend.

Art. 16.

Jaarlijks vóór de maand april zal de rekening van ontvangsten en uitgaven der gelden behoorlijk door het bestuur worden opgemaakt en gesloten.

Art. 17.

Het bestuur dezer inrigting doet de werkzaamheden ter liefde Gods, alzoo om niet.

Art. 18.

Het bestuur onderwerpt zich zoowel aan den inhoud der wetten en verordeningen op dit stuk bestaande, als aan de stipte naleving van dit reglement.

Het Bestuur der Vereeniging
der Zusters van Liefde te Tilburg.

(get.) M. Leysen

J. C. Bogaers

W. A. van Sonsbeeck

G. J. Maesen

E. M. P. Westerwoudt.

Medewerking van Mgr. Zwijsen aan de erkenning der Zusters van Liefde te Tilburg door de Regeering,

door

M. VAN DE VEN.

Het spreekt van zelf, dat Mgr. Zwijsen zich heeft geïnteresseerd voor de erkenning zijner liefdezusters door de Regeering. In de *Bossche Bijdragen*, Deel XIII, blz. 68 vgl. werd deze interessante quaestie uitvoerig en volledig beschreven door Carel Bloemen. Daaruit blijkt, dat Mgr. Zwijsen zijn grooten grooten invloed bij hooggeplaatste personen en niet het minst bij koning Willem II heeft aangewend om een gunstige oplossing te verkrijgen. De verschillende documenten, die over deze aangelegenheid in het archief van het Bisdom 's Bosch zijn bewaard, geven eenigszins duidelijker l'histoire intime van het geval. De quaestie was blijkbaar niet eenvoudig, doch Mgr. Zwijsen maakte zich daarover toch geen zorgen, zooals hij te kennen gaf in zijne hierna volgende brieven aan Mgr. den Dubbelden, en waarin o. a. ook blijkt, dat er eerst overleg werd gepleegd tusschen hem en Minister van Son, alvorens deze zijn schrijven van 19 Juni 1847 met bijlagen (zie *Bossche Bijdragen* l. c., blz. 93) verzond.

Tilburg, den 20 Juni 1847.

Monseigneur!

U. D. H. heeft of zal binnen kort ontvangen een advijs van den Minister van Justitie, strekkende dat de Congregatie der Zusters van Tilburg zich moet laten erkennen gelijk de pleeg-

zusters gedaan hebben ofwel ontbonden moet worden. De aanleiding of het pretext van dat advijs is geweest, dat zeker Heer te Arnhem onder verschillende pieuse legaten ook aan de Zusters van Liefde aldaar een legaat bij testament heeft gemaakt, waarop men de goedkeuring van het Gouvernement heeft gevraagd. Dit was verkeerd, want nimmer kon die goedkeuring verkregen worden, daar de Zusters van Liefde qua tales niet erkend zijn: het is buiten mijne kennis geschiedt. Dit heeft aanleiding gegeven om naar de Congregatie onderzoek te doen, waarmede is belast geweest de officier der Regtbank Pape, van daar dat er alleen melding wordt gemaakt van de huizen in N. B. gevestigd. Die zaak levert geen bezwaar op, maar is veel eer geschikt om tijdens het leven van den koning de belangers der Congregatie op eenen vasten voet bij het Gouvernement te regelen, hetgeen later zeer moeilijk zou wezen ¹⁾. De Minister van Son heeft mij laten weten, dat het antwoord niet presseert, en dat men in hetzelfde niet te kennen mag geven, dat het advijs van Justitie is overgezonden: *alles is vertrouwelijk*. Welligt zal ik naar 's Hage gaan om met den minister te spreken, ik verzoek U. D. H. de stukken aan mij ten inzage te willen zenden.

Ik ben met hoogachting

U. D. H. ootm. dienaar
† J. Bisschop van Gerra.

P. s. De zaak van het placet schijnt niet gunstig te staan.

¹⁾ Zoo bestond er blijkbaar een moeilijkheid in zake registratierechten. Op het afschrift van het „contract van Associatie onder de Firma van M. Verbunt en Compagnie” is door Mgr. Zwijsen een afschrift genoteerd van een brief van 26 Dec. 1846 aan den W.E. Heer van Meurs, ontvanger der Registratie te Tilburg, met een vraag omtrent den overgang der vaste goederen der congregatie.

Welede Heer!

Om de zaak, waarover ik de eer had UEd. l.l. Vrijdag te spreken, duidelijker te maken, dient het volgende:

Zes personen hebben bij notarieele acte eene vennootschap of burgerlijke maatschappij opgericht, waarvan het doel en de voorwaarden in gezegde acte zijn omschreven, Die maatschappij bezit onroerende en roerende goederen. Een der vennoten verlaat de maatschappij met goedvinden zijner medegeassocieerden en ontvangt zijn aandeel in geld met behoud overigens der vennootschap of maatschappij op denzelfden voet als die oorspronkelijk is ontstaan en dus alléén met het gevolg dat er één der geassocieerden minder is.

Men vraagt:

Heeft er mutatie van vast goed plaats, indien dat lid op die wijze de maatschappij verlaat? Zoo ja,

Hoe behoort dan dat vast goed, waarvan de mutatie geschiedt, beschouwd te worden, als onroerend of als roerend goed?

Tilburg, den 27 Juny 1847.

Monseigneur!

..... Ik zend U. D. H. ook de stukken over de Congregatie terug. Ik heb copy der stukken genomen. Ik ga deze week naar 's Hage, na retour zal ik U. D. H. mijne aanmerkingen mededeelen. De zaak baart mij weinig bekommring. Voorlopig moet ik U. D. H. verklaren, dat men zich aan de bepalingen van het Keiz. decreet van 18 Febr. 1809 nimmer kan onderwerpen, het eenigste gevolg, dat te duchten is, is dat men de Zusters kan beletten *arme* zieken te verplegen.

Ik ben hoogachtend

U. D. H. ootm. dienaar
† J. Bisschop van Gerra.

Mgr. H. den Dubbelden,
Bisschop van Emmaus enz.
S. M. Gestel.

De Minister van Son heeft mij door Mutsaerts laten weten, dat het antwoord niet presseert.

Het resultaat van zijn reis naar den Haag heeft Mgr. Zwijsen o. a. in zijn brief van 7 Juli 1847 aan Mgr. den Dubbelden medegedeeld.

Ik ben te 's Hage geweest om met Mons. Ferriero en den Minister van Son over de zaak de Congregatie betreffende te confereren. Men is van oordeel, dat het bericht behoorde te geschieden, gelijk het hierbij gaat; hetzelve is door den advocaat Mutsaerts ¹⁾ gesteld.

¹⁾ Bedoeld is het antwoord op het schrijven van Minister Van Son, dat Mgr. den Dubbelden 12 Juli 1847 n° 788 heeft verzonden, (*Bossche Bijdragen* l. c. blz. 97). Op de copie in het archief van het Bisdóm 's Bosch staat genoteerd, dat het antwoord is opgesteld door den Edelen Mr. Mutsaers, n. l. Mr. Jacques Mutsaers, den vriend van Minister Van Son, Kamerlid en den lateren Minister van Eeredienst en Justitie. Mgr. Zwijsen heeft in dat concept van Mr. Mutsaers hier en daar enkele regels doorgehaald en enkele woorden toegevoegd. In dit antwoord wordt ook melding gemaakt van de voorwaarden, waarop het kerkbestuur van 't Heike het gebouw heeft afgestaan. (*Bossche Bijdragen* l. c. blz. 100). Gezien het tegenwoordige complex gebouwen der congregatie te Tilburg, is het wel interessant, die acte in haar geheel over te nemen.

De ondergeteekenden: J. Zwijsen, R. C. Pastoor, G. Bogaers, W. Dams, F. Suys, en C. Mombers, gezamenlijk uitmakende het R. C. Kerkbestuur der Parochie het Heike onder Tilburg ter eene, en de Associatie, handelende

De Minister van Son zal het daar naartoe dirigeren, dat men eene erkenning erlange van eene *civiele* Vereeniging zonder op het geestelijk terrein te komen. Men dagt, dat deze bij eventuele gebeurtenissen zeer dienstig zou wezen. De zaak zelve baart weinig bekommring: Ik heb den koning er over gesproken, die er zeer gunstig over denkt.

onder de firma van M. Verbunt en Comp., gevestigd en opgericht te Tilburg, blijkens acte gepasseerd voor den notaris H. B. Beckers in dato 30 November 1836 ter andere zijde, zijn overeengekomen en hebben zich verbonden als volgt.

De contractanten ter eene hebben in hunne voorn. hoedanigheid aan de contractanten ter andere zijde afgestaan en toegekend het regt van bewoning en gebruik van het aan gemeld kerkbestuur behoorend gebouw met aangelegen erf en hof staande en gelegen te Tilburg aan den ouden Dijk, bekend onder den naam van Gesticht van Liefdadigheid of Armeschool, zoo en in dier voege als het reeds door de contractanten ter andere zijde wordt bewoond en gebruikt. Hiervan is mitsdien uitgezonderd al hetgene daaraan thans reeds is of nader door het kerkbestuur zal worden aangebouwd en door hetzelfde is bestemd tot een Huis ter opneming en verzorging van weezen zullende evenwel de contractanten ter andere zijde mede uitsluitend het gebruik hebben ¹⁰ van eene kamer ter grootte van dertig voeten in de lengte en twintig voeten in de breedte, gelegen ter westzijde van den nieuwen aanbouw, ²⁰ van een derde gedeelte van den nieuwen kelder, onder het gebouw voor weeshuis bestemd, zooals dit der contractanten ter andere zijde is aangewezen, ³⁰ van dat gedeelte der te bouwen kapel alwaar het orgel zal zijn geplaatst, benevens het gedeelte boven het weeshuis, het zoogenoemde choor, gebruikt wordende voor bidplaats en zullende bovendien denzelfden contractanten met het weeshuis hebben het gemeen gebruik der voorbedoelde kapel.

Het voorn. regt van bewoning en gebruik zal aan de contractanten ter andere zijde verblijven zoolang, als zij aan de hierna te omschrijven verplichtingen zullen voldoen, en zal mitsdien door het kerkbestuur geene opzegging kunnen geschieden of geene verlating der ingenomen gebouwen kunnen gevorderd worden anders dan in het geval, dat de contractanten ter andere zijde mogten in gebreken blijven, om aan deze overeenkomst te voldoen.

De contractanten ter andere zijde hebben zich voor het vooromschreven genot en gebruik verbonden om getrouwelijk gestand te doen de navolgende verplichtingen als:

a) dat zij zullen leveren twee geschikte leden hunner associatie, die op daartoe door den tijdelijken Pastoor van gez. Parochie het Heike te bepalen dagen en uren aan arme en minvermogene kinderen van het vrouwelijke geslacht ten getalle mede door den tijdelijken Pastoor aan te wijzen, wonende onder de meergem. Parochie zullende geven gratis onderwijs in al zulke vrouwelijke handwerken, als door den Pastoor zullen worden opgegeven, zoo mede in de Christelijke Leering.

b) dat zij zullen dragen en ten hunnen kosten doen verrigten alle noodige reparatiën, vergrootingen en veranderingen aan de bij deze in gebruik afgestane gebouwen, welke de som van vijf en twintig gulden niet te boven gaan, zullende geene veranderingen of vergrootingen mogen geschieden dan met goedvinden van het kerkbestuur en zullende dit laatste ten zijnen laste moeten nemen en betalen alle reparatiën, welke voorz. som van vijf en

Toen eenmaal besloten werd op advies van Minister van Son het Reglement of de Statuten aan den Koning op te zenden om erkenning van de Zusters van Liefde te Tilburg te vragen (*Bossche Bijdragen* l. c. p. 114), was de eerste zorg, haar Reglement te ontwerpen. Op de copie van het concept. Reglement staat genoteerd bij art. 2: „Veranderd sic ad peti-tum Minister van Son.” Deze heeft waarschijnlijk het concept eerst ter inzage gehad en stelde voor in de 2de alinea van art. 2 in te voegen, dat de Vereeniging zooveel mogelijk werkzaam is „tot het daarstellen van hulpvereenigingen, tot het zich in betrekking stellen” met andere weldadige inrig-tingen enz.

twintig gulden mogten te boven gaan. De gebouwen bestemd voor school als ook de kosten van het onderwijs zullen uit de fondsen der school onderhouden en gedragen worden,

c) dat zij ten hunnen koste zullen moeten leveren al het benoodigde tot uitoefening van de Godsdienst in de voorbedoelde kapel, als bepaaldelijk het Misgewaad, de kaarsen, den Altaarwijn, de Hostiën en alle dergelijke voorwerpen, zullende zij dezelve mede, voor zooveel noodig moeten onderhouden en daar aan ten hunnen koste moeten verrigten al wat tot derzelver be-tamelijk gebruik wordt vereischt.

d) dat in geval zij mogten overgaan om eenen geestelijke ten dienste van henzelve te hebben en deze hetzij buiten hetzij in hun huis mogt verblijven, zij in het onderhoud van denzelve zullen moeten voorzien, en dat de door dezen te verrigten geestelijke functiën mede zullen moeten dienen ten behoeve van de in het aangelegen weeshuis opgenomen kinderen, zullende dezelfde Geestelijke de twee daartoe in het weesgebouw bestemde vertrekken koste-loos kunnen bewonen,

e) dat zij van alle tot heden voorgeschotene gelden, welke hebben ge-strekt tot de inwendige verdeeling, inrigting en verbetering der bereids door haar gebruikt wordende gebouwen afstand doen aan en ten behoeve van het kerkbestuur, mede contractant ten deze, zullende zij evenwel van deze gelden, begroot op eene som van twee duizend gulden, teruggave kunnen vorderen, in geval, dat zij om oorzaken buiten hun toedoen opgekomen, de geoccupeerde gebouwen zouden moeten verlaten.

Dubbeld gedaan te Tilburg den 24 April 1838

Volgen de onderteekeningen.

Goedkeuring der Regels en Statuten van de Congregatie der Zusters van Liefde te Tilburg,

medegedeeld door

J. KLEIJNTJENS S. J.

Pastoor Zwijsen had met Mgr. Ferrieri, zooals deze 4 Febr. 1841 aan den kardinaal-prefect der Propaganda ¹⁾ schreef, gesproken over het Instituut der Zusters van Liefde te Tilburg, waarvan hij de stichter is en waarvoor hij de goedkeuring ontvangen had van zijn geestelijke overheid, den Apostolischen Administrator te 's-Hertogenbosch, Mgr. den Dubbelden. Deze laatste had reeds 26 Juni 1838 een supplek gericht aan de Congregatie, om de goedkeuring van den H. Stoel te verkrijgen voor de Regels en Statuten van genoemde instelling. Volgens Ferrieri was het nu opportuun, om deze goedkeuring te verleenen, wijl er niet de minste kans was, moeilijkheden te krijgen met de regeering en met name niet met den regeerenden koning, die, toen hij nog prins van Oranje was, gelegenheid had, het moederhuis dezer zusters te leeren kennen en ook het groote nut te waardeeren, dat deze zusters stichtten.

„Daarenboven zal Pastoor Zwijsen, die in hoog aanzien staat bij den koning, bij dezen een machtige steun kunnen zijn.

Daarom zal het nu het geschikte oogenblik zijn voor den H. Vader, om de regels en statuten der Zusters goed te keuren en Pastoor Zwijsen tot directeur ad vitam te benoemen. Deze Pauselijke beslissing zal ongetwijfeld zeer aangenaam

¹⁾ Archief der Internuntiatuur Busta 11, n. 21.

zijn aan den Koning, de Zusters en de Katholieken, daar genoemde Pastoor bij allen zeer bemind is." Bovendien, wanneer Z. Heiligheid zich zou verwaardigen Pastoor Zwijsen als directeur ad vitam te benoemen, zou deze gemakkelijk als pastoor kunnen aftreden en zich geheel en al wijden aan deze stichting.

Wij laten hier de suppliek volgen door Mgr. den Dubbel- den 26 Juni 1838 aan de Congregatie de Propaganda Fide gezonden:

Litteris meis d.d. 26 Februarii 1837 inter remedia, quae divina providentia adversus mala ex temporum calamitate nascentia suggestit, quarto loco recensui erectionem *Scholarum in gratiam pauperum puellarum*; quo in genere tamquam in reliquis eminens laudavi oppidum *Tilburgense*, siquidem eo in loco pro binis, quas complectitur parochiis binas hujusmodi scholas erectas commemoravi; inchoatum jam tum perscripsi *nosocomium*, quorum omnium cura (uti praefatis litteris significavi) de nostra auctoritate atque sub inspectione zelosissimorum parochorum dicti oppidi Sororibus S. Vincentii a Paulo, vel potius *Sororibus Charitatis B. M. V. matris misericordiae nuncupata* demandata est.

Honorifico suo responso d.d. 18 Aprilis ejusdem anni N° 15 Eminentiae Vestrae conatus nostros nedum approbare, sed et benedictione coelestes iisdem nostris apprecari dignatae sunt. Et profecto laudetur Deus in omnibus: benedictiones istae ubertim affluerunt. Nam ut de *sola* Sororum congregatione *Tilburgensi* loquar, incitamentis vestris, tamquam Deo exhortante, instigati pastores sororesque, curam deinde susceperunt *Orphanotrophii, item Gerotocomii*, quae successive sollicitudine Parochorum eodem in oppido exstructa fuere. Praeterea Sorores domi suae instructioni *Surdo-mutarum* operam navare intendunt, curamque jam gerunt *mulierum aetate provectorum, amentium* nec non *incurabilium*: Domi vero alienae ad instar Religiosarum hospitalarium, *aegrotis* quovis etiam morbo laborantibus inserviunt.

Qui autem charitatis opera succrescere fecit, voluit Deus ut et Sororum numerus pro necessitatibus adaugeretur. Coepit scilicet *Tilburgi* institutum paucarum Sororum sub titulo: „*Congregationis saecularis Sororum charitatis Beatæ Mariae Virginis matris misericordiae*“ de consensu meo sub auspicio

R^{di} Dⁿⁱ *Joannis Zwijsen* parochi Ecclesiae (ad *ericetum* vulgo het Heijke dictae) die 5 Februarii festo S. Agathae anno 1834. Cumque pietati vitae charitatis opera consociarent Sorores tum respectu puellarum tum respectu aegrotantium quandoque etiam *militum*, jam inde ab initio gratiam principis Arauciaci augustaeque ejusdem conjugis crebro ob *quarterum generale belli*, Tilburgi commorantium promeruerunt, adeo ut gubernium fovere potius congregationem quam invidere videatur.

Quo tamen omnis timoris umbra eliminaretur consultum duxi ut legalem quoque existentiam, quae associationibus cujusvis generis civilibus datur, nancisceretur, sicque 30 Novembris 1836 reipsa erecta atque patentibus documentis Notarii publici sancita fuit. Exinde quemadmodum coepit a primordiis florere perrexit laudata Congregatio. Etenim praeter domum matricem alteramque in altera ejusdem oppidi Parochia, tertiam anno praeterito *Delphis* in Hollandia de auctoritate Ill^{mi} Dⁿⁱ Vice-Superioris Antonucci magna cum fidelium aedificatione creavit; nec dubitandum quin brevi ad plures parochias extendenda sit.

Cum magni interesse mihi persuaderem, ut in tali congregatione omnia *ordine* quae ad Deum ducit, peragerentur, zelante Parocho jam statim *vitae regulam* pro circumstantiis seculae fuerunt Sorores: experientia vero tum maxime consultis viris expertissimis, regula ad meliorem formam redacta omnigenisque circumstantiis adaptata est: quam ut mihi fuit exhibitae sollicitate examinavi, examinataeque quamplurimum salutarem quoad omnia et singula statuta reperi (sunt enim ni fallor, pleraque quae Patris Societatis Jesu suis commendari solent, quaeque dignissimus canonicus *Triest* pro *congregatione Sororum Charitatis de Jesu et Maria* Gandavi in Belgio adoptavit, quorumque approbationem a SS^{mo}. D. N. piae mem. Pio VII die 9 Septembris obtinere meruit) approbandum censi, approbativeque die 4° Maji 1838.

Tum vero zelosissimus Parochus institit, institerunt una Sorores, ut quantum in me sit, allaborare vellem quatenus memorata regula cum suis statutis approbatione Sanctae Sedis condecorari mereretur. Fateor, Ementissimi Patres, iteratis obsecrationibus reluctari non potui, praesertim cum et mihi congregatio isthaec adeo cordi sit, sciremque quantum venerationis, auctoritatis meritique pondus ex approbatione Apostolica Congregationi accessurum sit.

Ergo profundissima qua decet humilitate preces meas cum precibus sororum, parochorum, imo vero miserabilium quo-

rumcumque queis opem laturae sunt, personarum Eminentiis Vestris supplico, ut adjectam regulam cum suis statutis examinare, pro Sua sapientia ac pietate corrigenda corrigere, atque Beatissimo Patri, qui immerentibus nobis dioecesisque nostrae singularis benevolentiae favores conferre non destitit, approbandam exhibere dignantur. Hoc pacto nempe, praeter monasteriorum *reliquias* (proprie dicta monasteria gubernium non permittit) quae reformationis (sic dictae) tempori Gallicanaeque revolutioni superstites huc illuc per dioecesim sparsae sunt, nova ac post pacem Monasteriensem 1648 *prima* quod sciam hisce in tractibus Regula pontificia approbatione munita introduceretur, ingenti, ut confido, religionis bonorum morum et (si tamen crescere possit) affectionis filialis in S. Sedem incremento.

Profundissima veneratione debitoque observantiae cultu subscribor

Eminentissimi Patres

EE. VV. famulus humillimus

et devotissimus cliens

St. Michiels-Gestel

die 26 Junii

1838

(erat signatum) H. den Dubbelden

Vicariatus Sylvaducensis administrator apostolicus interinus.

Dit met zooveel zorg opgesteld rekest werd nooit te Rome ontvangen. Pastoor Zwijsen wachtte geduldig op het antwoord drie jaren lang. Hij wist wel, dat Rome steeds langzaam werkte, maar zoo lang? Eindelijk schreef hij aan den Internuntius, opdat deze zijn invloed zou aanwenden, om de goedkeuring van het nieuwe Instituut te bespoedigen. Dat de Internuntius daarvan terstond werk maakte, blijkt uit het schrijven van Kardinaal Frasoni, den Prefect der Congregatie de Propaganda Fide, die 11 Maart 1841 aan Antonucci schreef, dat de reden, waarom genoemde Administrator geen antwoord kreeg, te vinden was in het niet ontvangen van zijn suppleek. De kardinaal vraagt dan ook, dat hem de regel en nieuwe suppleek gezonden zal worden, dan zal hij de zaak ten spoedigste doen behandelen.

Toen Mgr. Zwijsen dit bericht vernam, zette hij zich terstond aan het werk, en zond opnieuw de regels met een

suppliek van Mgr. den Dubbelden naar Rome. De Congregatie maakte eenige aanmerkingen. Deze veranderingen legde Zwijsen aan den nuntius voor; hij zelf noemt het „un brouillon de projet de Constution et Règles” en het schijnt een echt brouillon geweest te zijn, want op het eind van zijn schrijven (12 Febr. 1843) zegt hij: „J'espère que votre Grandeur voudra bien excuser les taches et les renvois qui se sont glissés dans la pièce.” Hij vraagt Mgr. Ferrieri zijn opmerkingen te maken en hem met goeden raad te dienen. Den 18^{en} Febr. kon hij reeds schrijven: Sous peu je prendrai la liberté d'adresser à votre Grandeur la Règle de la Congrégation et de la prier de vouloir recommander l'affaire à Rome.” Mgr. Ferrieri, die ook verlangde de goedkeuring te verkrijgen, kon 6 Maart 1843 de constituties en regels met een begeleidend schrijven van Mgr. Den Dubbelden en Mgr. Zwijsen opzenden naar kardinaal Frasoni. Hij beveelt deze aangelegenheid nog eens dringend aan „niet alleen wegens de groote weldaden, die de zusters bewijzen aan de menscheid en den godsdienst door het verzorgen van zieken, maar nog meer wegens den ijver, waarmede zij zich toeleggen op het onderwijs van doofstomme kinderen.”

Uit een vertrouwelijk schrijven, dat geen datum draagt, blijkt, dat de zaak te Rome nog niet in orde is: „Je croyais l'affaire en question terminée et voilà que la Sainte Congrégation vient de faire d'autres considérations dont j'envisage en conscience quelques unes comme subversives de l'autorité de la Congrégation.”

Den 19^{den} Aug. had Mgr. Zwijsen een brief uit Rome gekregen van Van der Vrecken ¹⁾, wiens moeder bij de Zusters verpleegd wordt. Deze heer was de vertrouwensman van den bisschop van Luik en hij had vermoedelijk, zooals Zwijsen schrijft, op aandringen van dezen bisschop,

¹⁾ Graaf Paul van der Vrecken, geb. te Maastricht 13 Dec. 1777, overl. te Houthem-St. Gerlach, 25 Maart 1868, die in 1837 door Gregorius XVI uitgenoodigd werd naar Rome te komen, een trouw dienaar van Kerk en Paus. Hij was het ook, die in 1823 in de Nederlanden het Genootschap van de Voortplanting des Geloofs heeft opgericht.

in wiens diocees de zusters een huis hebben, een verandering voorgesteld, waardoor deze een grooteren invloed kreeg op deze inrichting. In zijn verontwaardiging schrijft Zwijsen: „Je vous déclare franchement que j'aimerais plutôt abandonner cet établissement que de condescendre dans ce point aux désirs de l'évêque de Liège.”

Dit onweer dreef echter over, ofschoon de Congregatie toch nog eenige andere veranderingen wenschte, want 1 Juli 1843 zendt Mgr. weer aan den Internuntius de regels, verbeterd volgens de aanwijzingen der Congregatie. Een schrijffout had bijna nog langer uitstel gebracht. Mgr. had als jaar van oprichting 1837 in plaats van 1832 opgegeven. De Congregatie had opheldering gevraagd over de jurisdictie der Ordinarii. Mgr. Den Dubbelden kon schrijven: „In Ereptione domuum extra Vicariatum nostrum jurisdictionis et auctoritatis ordinariorum ratio habetur; uti in statutis expresse cautum legitur”. .Waarom, zoo had de Congregatie gevraagd, een nieuw instituut. Den Dubbelden antwoordt hierop: in 1832 bestond er in dit rijk geen enkele Congregatie door den H. Stoel goedgekeurd, op België kon men niet rekenen wegens de vijandelijkheden en de revolutie. Aan het slot van deze supplicie van 23 Febr. 1843 vraagt hij de goedkeuring, waardoor

1° sorores in hoc Instituto professas veras esse religiosas.

2° earumdem vota constituere impedimentum matrimonii dirimens.

3° desertionem vero ex instituto seu congregatione involvere veram a religione apostasiam.

Mgr. Ferrieri, die met Mgr. Zwijsen alle veranderingen overlegd had, zendt 20 Maart 1843 de verbeterde regels weer naar Rome, met dringend verzoek aan den Kardinaal zijn invloed aan te wenden ter bespoediging van de goedkeuring.

Rome, dat altijd waakt over de jurisdictie der Ordinarii, maakte toch nog moeilijkheden over de redactie van art. 10. Mgr. Zwijsen geeft een veranderde redactie aan, door er bij te voegen onder inspectie en jurisdictie van den ordinarius enz., ook art. 8 moest volgens de Congregatie anders luiden,

ook daarvoor wordt een nieuwe lezing aangegeven. In één zaak kon Zwijsen niet toegeven, de Congregatie had n.l. als eisch gesteld, dat de verplaatsing der zusters door de Algemeen Overste slechts mocht plaats hebben met goedkeuring van den Ordinarius van het huis, waar de zuster verbleef. In een geharnast schrijven aan de Congregatie komt hij tegen deze verandering op: zijn hoofdargument is: de ordinarii kennen de zusters niet, weten niet, waarom een verandering dikwijls voor het heil der zusters noodig is, door deze maatregel zou de werking van het Instituut grootelijks benadeeld worden. Hij hoopt dan ook, dat de Congregatie hem zal toegeven, want: „bono sororum ac fini Instituti utilissimum imo necessarium arbitror”.

Nieuwe moeilijkheden werden in Rome gemaakt over de 4^e gelofte, over art. 5, 10, 15, en 32, voordat de constituties aan den H. Vader konden voorgelegd worden. In zijn nieuwjaarsbrief van 31 Dec. 1843 vraagt Zwijsen aan Mgr. Ferrieri, of hij nog niets uit Rome heeft vernomen over de goedkeuring der statuten en regels. Kardinaal Franski had gedaan wat hij kon, zoodat 18 Dec. 1843 hij van den H. Vader de goedkeuring verkreeg, welk bericht 29 Jan. 1844 officieel aan Zwijsen werd medegedeeld. Den 31^{en} Maart schrijft hij aan den Internuntius: „cette nouvelle a été une des plus agréables de ma vie”. Hij legt zich bij alle te Rome gemaakte veranderingen neer: „Roma locuta”.

Reeds in 1837 was het eerste succursaalhuis te Delft gevestigd en in 1839 werd een tweede huis in de Hollandsche Missie gesticht te Amsterdam.

In een schrijven van 24 Nov. 1839 door Mgr. Antonucci aan den Kardinaal-Prefect der Propaganda, Franski, deelt hij mede, dat het hem met Gods hulp en na zeer veel moeilijkheden overwonnen te hebben, gelukt was aan de Zusters van Liefde uit Tilburg een huis te bezorgen in Amsterdam. Tot nu toe hadden, zooals hij schrijft, de zusters in de Holl. Missie slechts één huis te Delft, waarheen hij ze twee jaren geleden uit Tilburg geroepen had. Hij vond het noodig, dat

zij zich ook vestigden in de hoofdstad van het Rijk. Tot dat doel had hij een samenkomst met den aartspriester van Holland, Zeeland en West-Friesland en met den Deken van Amsterdam, B. Hofman, een ijverig man, die voorstelde een commissie bijeen te roepen van drie vooraanstaande Amsterdamsche katholieken, aan wier hoofd hij zelf zou staan en die giften zouden verzamelen, om de stichting mogelijk te maken. Men zou voorloopig met vijf zusters beginnen.

De grootste moeilijkheid ondervond hij in het regelen van de zielzorg voor deze religieuzen, in een stad, waarin de parochies nog niet omschreven waren en waarin het moeilijk was een der 19 kerken aan te wijzen als parochiekerk der zusters; daarom gaf hij haar verlot in hun huis een kapel in te richten en verleende hij jurisdictie aan een geestelijke, die tevens de zielzorg op zich moest nemen van alle katholieken in de hospitalen der stad. De Pastoors der stad waren met deze regeling zeer ingenomen. Voor dezen post benoemde Mgr. Antonucci een zekeren Gerardus Steenkerk, die reeds gedurende zes jaren het ambt van vice-pastoor uitoefende en dus goed op de hoogte was van den toestand in de hospitalen en daarenboven een zeer ijverig en vroom priester. „Het zou mij een groote vreugde zijn, zoo besluit Antonucci zijn schrijven, als de zusters zich op den duur in alle groote steden zouden kunnen vestigen, waar zij met groot geestelijk nut zouden kunnen werken wat betreft de protestanten, daar deze onder den indruk zullen komen van het werk dier engelen van liefde, terwijl zij niet minderen invloed zullen uitoefenen op haar eigen geloofsgenooten”. Bij het zilveren feest der Congregatie in 1857, wist Mgr. Zwijsen van Z. H. Pius IX de gunst te verkrijgen, dat de zusters der Congregatie een vollen aflat konden verdienen op den verjaardag van de stichting der Congregatie.

Wij vertalen hier een gedeelte der beide Fransche brieven, die hierop betrekking hebben.

Beide brieven zijn van Mgr. Zwijsen en gericht tot den internuntius Mgr. Vecchiotti. De eerste is van 4 Dec. 1857.

„Den 23^{en} der vorige maand vierden wij het vijftwintig-jarig feest van de stichting der Congregatie van de Zusters van Liefde te Tilburg. Het feest heeft intra muros plaats gehad, zonder de buitenwereld ermee in kennis te stellen. Ik meende, dat in de omstandigheden, waarin wij nu verkeerden, alles zeer kalm moest gebeuren. Het was een echt mooie dag voor het moederhuis en de 52 huizen in Holland en België. Zou het niet mogelijk zijn van den H. Stoel bij deze gelegenheid een kleine gunst te verkrijgen voor de Congregatie, als herinnering aan het jubile. Als U meent dat het mogelijk is, zulk een gunst te verkrijgen, laat ik aan uwe Excellentie de keus en ik verzoek u de aanvraag te willen doen. U weet dat de constitutie en het instituut door den H. Stoel zijn goedgekeurd.”

Den 15^{en} Januari 1848 schrijft hij wederom aan den Internuntius:

„Zoo juist ontvang ik uit Rome een volle aflat jaarlijks te verdienen op den dag der stichting der Congregatie van de Zusters. Deze gunst van den H. Vader zal levendig gewaardeerd worden door de goede Zusters. Ik heb ze reeds medegedeeld aan de Algemeene Overste, die de leden der Congregatie ermee in kennis zal stellen. Ik heb de eer U, ook in naam der Overste, te bedanken voor de goede zorgen, die Uwe Excellentie genomen heeft voor het verkrijgen van deze weldaad.”

Register van Plaatsnamen.

- Aalst, 4, 7.
 Amsterdam, 303.
 Antwerpen, 55, 56, 59, 62,
 64—67, 133, 136, 145—147,
 155—157, 169, 179, 180,
 185, 186, 188—191.
 —, Dominicanerklooster, 151,
 153, 156, 158, 159, 175,
 176, 180, 181.
 Arnhem, 68, 69, 71, 72, 74—
 81, 88, 92, 94, 109, 111,
 112, 120—122, 128, 130,
 264, 265, 293.
 Asperen, 240.
 Athene, 24.

 Baardwijk, 4.
 Bazel, 35, 36.
 Beers, 4, 5.
 Berchem, 3.
 Bergen, 31.
 Bergen-op-Zoom, 155.
 Bergeyk, 2.
 Bergharen, 4.
 Berkdijk, 4.
 Berkel, Trappistinnen, 3.
 Berlicum, 239.
 Berne, abt van, 238—240.
 Best, 4, 6.
 Bladel, 3.
 Boekel, 4, 5.
 Bokhoven, 8.
 Bologna, 133.
 Bonn, 36.
 Boxmeer, 4, 7, 8.
 Breda, 3, 10, 57, 58, 132.
 Brugge, 147—149, 191—197
 pass.
 Brussel, 31, 35, 37, 41, 42,
 57, 58, 145—147, 152, 154,
 157—167 pass., 169, 177,
 182—191 pass.
 —, St. Gaugericuskerk, 157,
 158, 160, 163, 166, 170, 175,
 176, 180, 181, 182.
 Budel, 4.

 Casteren, 4, 8.
 Coblenz, 36.
 Culingen, 50.
 Cuyk, 33.

 Delft, 303.
 Deursen, 5, 201, 209.
 Dijon, 29, 31, 34, 36.
 Dinther, 3.
 Dreumel, 6.
 Dussen, 4.

 Echternach, abdij, 137.
 Eindhoven, 2, 5, 7, 8, 36.
 Engelen, 2.
 Erp, 8.
 Esch, 3.
 Ewijk, 3, 7.

 Frankfort, 35, 36.

 Geel, 32, 162.
 Geldrop, 5, 7, 63, 135, 162,
 167, 185.
 Gemert, 6.
 Gent, 147—149, 191, 193,
 194, 196, 197, 299.
 Ginneken, 136.
 Goirle, 3, 8.

- 's-Gravenhage, 4, 37, 71, 134, 294.
 Groesbeek, 2, 6, 7, 8.
 Haaren, 3, 6, 54.
 —, „Huize Gerra“, 8, 10.
 Haarsteeg, 4.
 Hasselt, 36.
 Heeswijk, 8, 137.
 —, Abdij, 4.
 Heeze, 2, 6, 7.
 Helmond, 4, 5, 6, 8, 198—237 pass.
 Helvoirt, 7.
 's-Hertogenbosch, 2—10, 28, 34, 40—43, 45, 46, 49—51, 54—56, 59, 63, 65, 67, 116, 131—197 pass., 199, 200, 207, 292, 297.
 —, St. Janskerk, 3, 5, 161, 165, 170, 172—174, 178, 183.
 Heusden, 134.
 Hilvarenbeek, 4, 134, 239.
 Kaatsheuvel, 4.
 Kerkdriel, 6.
 Knegsel, 8.
 Kortrijk, 148, 149, 194.
 Leeuwen-Boven, 7.
 Leiden, 93.
 Leuven, 11, 17, 23—25, 28, 133, 136, 137, 145—147, 169, 179, 180, 189—191.
 Lier, 31, 67, 135, 150, 156, 158.
 Lieshout, 2.
 Liessel, 5, 7.
 Lith, 7, 8.
 Lommel, 49, 51.
 Loon-op-Zand, 4, 6.
 Luik, 36, 45, 301, 302.
 Luyksgestel, 50.
 Maastricht, 9.
 Made, 6.
 Maeseyck, 200.
 Mechelen, 29—31, 36, 37, 42, 145, 147, 154, 169, 179, 180, 190—192.
 Meierij, 21.
 St. Michiels-Gestel, 6, 28, 140, 294, 300.
 —, „de Ruwenberg“, 142.
 Millingen, 4, 6, 7.
 Moergestel, 6, 167.
 Munster, vrede van —, 164.
 Neerbosch, 5.
 Neerkant, 5.
 Nieuwkuik, 7.
 Nijmegen, 2—9, 33.
 —, „Albertinum“, 2.
 —, „St. Anna“, 4.
 —, „H. Land“, 2.
 Nuenen, 201.
 St. Oedenrode, 3, 6, 137.
 Oirschot, 5, 8, 30, 33.
 Oisterwijk, 6.
 Ommel, 4.
 Oslo, 5.
 Oss, 7, 84, 88, 121.
 Parijs, 30, 244.
 Princenhage, 135, 136.
 Ravenstein, 3, 138.
 Rijnberk, 135.
 Roermond, 6, 10, 200, 202.
 Rome, 301—305.
 Rosmalen, 8.
 —, „St. Annaburg“, 202—207.
 Rossum, 3.
 Rotterdam, 5.

- Schaijk**, 2.
Schijndel, 6, 7, 41, 85, 88, 121.
Soenda-eilanden, 9.
Soerendonk, 2.
Someren, 4, 5, 8, 33.
Sterksel, 8.
Stiphout, 137.
Stratum (Eindhoven), 8.

Tilburg, 2—9, 11, 12, 17, 18, 22, 23, 25, 26, 31, 32, 36—39, 68—130 pass., 135, 241—305 pass.
Tongelre, 3.
Tongerloo, 160, 161, 162, 184, 185, 238, 239.
Trente, Concilie, 48.
Turnhout, 11, 13, 17—20, 23, 25, 36, 37.

Uden, 8.
Udenhout, 5, 7.
Utrecht, 10, 90, 92, 105, 109, 111, 118, 121, 124, 128, 129, 141.

Veghel, 88.
Veldhoven, 3.

Venlo, 198—204.
Visé, 46.
Vlijmen, 8.
Volkel, 4, 8.
Vorstenbosch, 2.
Vught, 8, 138.

Waalre, 6.
Waalwijk, 6, 8.
Waalwijk-Besoijen, 4.
Waspik, 8.
Waspik-Boven, 5.
Weert, 202.
Weurt, 7.
Windesheim, 203, 204.
Winssen, 7.
Wittem, 6.
Woensel, 6.
Wychen, Alverna, 2.

Yperen, 148, 149, 194, 195, 196, 197.

Zeddam, 76.
Zeeland, 9.
Zevenbergen, 8.
Zevenbergſchen Hoek, 6.
Zoeterbeek, 201, 202, 203, 207, 209, 221.
-

Register van Personen.

- Aalst, Drs., G. v., 6.
 Aegidius v. Nulant, abt, 238.
 Aerts, Andreas, vicaris, 40.
 Albertus v. Oostenrijk, aarts-
 hertog, 131, 207.
 Alphen, A. v., ap. vic., 45, 46,
 49, 51.
 Amelsvoort, W. v., 3, 6.
 Antonucci, Mgr., 303, 304.
 Antonberg, Charles d' —, zie:
 Pater Carlos.
 Ariaens, O. F. M., J., 7.
 Arnold Frans Diepen, biss.,
 2, 3, 9.
- Baekers, H., 4.
 Bahlmann, Maria, 72.
 Bakel, F. v., 8.
 Barret, J. A., vic.-gen. v. Luik,
 45, 50.
 Beck, W. v., 198—200.
 Beek, S. J., A. v., 9.
 Beer, B. de, 6.
 Beer, K. de, 7.
 Beijnen, A. v., 4.
 Bekkers, W., 3, 7.
 Bergaigne, zie: Joseph.
 Bergmans, W., 7.
 Bertens, A., 4.
 Bertens, Dr. H., 4.
 Besouw, M. v., 5.
 Bever, Jan de, rector, 200,
 237.
 —, Gertrudis de, priorin, 205,
 235.
 Biggelaar, H. v. d., 3, 7.
 Bless, F., 3, 7.
 Bloemen, C., 292.
- Boecop, van, 139—143 pass.
 —, Arent v., 139, 150, 172.
 Boer, J. v. d., 4, 8.
 Boetselaer, Otto v., coadjutor,
 238—240.
 Boeyen, A., 3, 6.
 Bogmans, M. S. F., M., 4.
 Bohemen, O. E. S. A., N. v., 7.
 Borret, Mr. A. J., 116.
 Bos, H., 6.
 Bourbon, v., biss., zie: Ludo-
 vicus.
 Boxmeer, L. v., 4.
 Brederode, Wolfert v., 155.
 Breukel, P., 5.
 Brok, Th., 6.
 Brouwers, O. E. S. A., L., 4.
 Bult, A. v. d., 6.
 Buncker, ('t legaat), 68, 71, 74,
 75, 260, 264—265.
 Buschman, O. F. M., C., 7.
- Carlos, Pater, 156, 158, 174.
 Carmelitessen, 2.
 Celen, Matheus, rector, 200,
 237.
 Clemens VII, paus, 238.
 — XIV, paus, 40.
 Coeverincx, 203—229 passim.
 Colijn, Dr. H., 9.
 Columbanus, Pater, 137—139,
 149—150, 156—157, 165,
 169, 180.
 Cortenbach, v., 209, 234, 235.
 —, Catharijn v., 236.
 —, Jan v., 198—199.
 —, Joanna v., 236.
 —, Joost v., 204, 206.

- Cortenbach, Heilwich v., 235.
 Cupers, Dirck, 207.
 Custers, L., 7.
- Dam, C. SS. R., A. van, 4, 5.
 Dams, Joh^a, 267.
 Deckers, Mr. Dr. L., 9.
 Diels, J., 6.
 Diepen, zie: Arnold.
 Doensen, O. E. S. A., C., 4, 5.
 Dooren, O. S. Cr., P. v., 5, 7.
 Doornik, M. S. F., J. v., 4.
 Driessen, A., 8.
 Dubbelden, Den, zie: Henricus.
- Eckerbroeck, Anna de, priorin, 209.
 —, Hadewich v., 235.
 Eindhoven, J. v., 5.
 Elderen, C. v., 4.
 Elferink, M. S. F., A., 8.
 Ellen, O. C., Th. ter, 9.
 Eras, A., 4.
 Erp, N. v., 4.
- Faille, De La, 145—197 pass.
 Ferdinand, kardinaal-infant, 163.
 Ferrieri, Mgr., 294, 297, 301—303.
 Franke, O. E. S. A., H., 4.
 Frasoni, kard., 300, 301, 303.
 Frederik Hendrik, 132.
- Gageldonck, Johanna v., 136.
 Gestel, H. v., 3, 7.
 Gevel, Jan van de, 55, 57.
 Ghisbertus Masius, biss., 207.
 Giezen, O. Praem., M., 8.
 Gils, Anth. v., pres. sem., 11—39 pass.
 Goch, Henrick v., pr., 208.
- Goethals, M., 12.
 Gommers, O. M. C., F., 8.
 Goossens, H., 9.
 Graat, S. P. J., H., 7.
 Grinsven, C. SS. R., M. v., 6.
 Groot, M. S. F., F., 4.
 Groot, O. Carm., J., 4.
 Gudde, G., 5.
- Haaren, W. v., 8.
 Hadewich van Eckerbroek, suppriorin, 235.
 Hall, Van, minister, 255.
 Hambroeck, Anna v., 135—186 passim
 —, familie v., 135—137.
 Hansen, F., 7.
 Haren, O. E. S. A., W, 5.
 Heijden, C. v. d., 5.
 Heijden, P. v. d., 7.
 Heilwich v. Cortenbach, 235.
 Heilwig, 236.
 Hellinx, Ghyb., 207.
 Helvoort, H. v., 5.
 Henricus den Dubbelden, biss. 44; 93—130 passim; 263, 292, 294, 297, 298, 300—302.
 Hens, H., 8.
 Hensen, Mgr. Dr., 199.
 Herpt, L. v., 7.
 Heuvel, A. v. d., 5.
 Heylwig Voldermans, zuster, 234.
 Hochstenbach, F., 5.
 Hoek, H., 8.
 Hoevenaar, J., 5.
 Hofman, B., Deken, 303.
 Honout, M. S. F., C, 6.
 Hooydonk, v., zie: Joannes.
 Hoppenbrouwer, S., 60.
 Hornes, Amand de, 149.
 Houbraken, F., 8.

- Hout, G. v., 7.
 Houtert, J. v., 8.
 Hoven, G. v. d., 4.
 Hummelink, O. P., H., 7.
- Isabella, Aartshertogin, 131—
 197 passim.
- Joannes v. Hooydonk, biss., 49.
 Joannes Zwijsen, biss., 9—10;
 68—130 passim; 242, 255—
 256; 266; 292—304.
 Jonge, De, minister, 68—130
 passim; 257—261.
 Joseph Bergaigne, biss., 154.
- Kamp, H. v. d., 6.
 Kemenade, H. v., 7.
 Kepkens, Reinerus, pr., 199.
 Keulers, O. Carm. J., 5.
 Kinderen, Th. der, 8.
 Knippenburg, O. P., J., 7.
 Kokx, S. S. S., P., 6.
 Koopmans, H., 3, 6.
 Korte, O. Carm., P., 5.
 Krugers, O. P., E., 4.
- Lagonissa, Fabio de, nuntius,
 149.
 Lam, M., 3, 6.
 Leeuw, H. de, 9.
 Lemmens, Elisabeth, priorin,
 234.
 Leven, S. V. D., Mgr. H., 9.
 Leysen, Maria, 73, 114, 267,
 291.
 Lieshout, H. v., 4.
 Lieshout, P. v., 4.
 Lightenvelt, Mr., 263—265.
 Loders, O. Cist., C., 7.
 Loos, C. SS. R., L., 6.
 Ludovicus van Bourbon, biss.,
 198, 199.
- Lugtenberg, O. Carm., J., 8.
- Maas, J. C., 3, 6.
 Maas, J. F., 3, 7.
 Maessen, P., 3, 7.
 Malsen, Coenraad v., coad-
 jutor, 238.
 Mans, Petrus, prior-generaal,
 204, 209, 210, 237.
 Mansinus, zie: Petrus Mans
 v. Mechelen.
 Mercx, J., 7.
 Masius, biss., zie: Ghisber-
 tus.
 Martin, J., 6.
 Meulemans, P., 3, 7.
 Michael Ophovius, biss., 55—
 67 pass. 131—197 pass.
 Miechielsen, Joh^a., 267.
 Miert, Drs. F. v., 5.
 —, Drs. J. v., 6.
 —, W. v., 5.
 Moeskops, P., 3, 7.
 Morel, St. J., 6.
 Muré, E., 4.
- Napoleon I, keizer, 46, 50,
 69, 73, 80, 244.
 Nicolaas Zoelsius, biss., 56.
 Nimwegen, C. SS. R., F. v., 5.
 Noijons, F., 5.
 Nulant, Aegidius v., abt, 238.
- Onings, O. F. M., F., 7.
 Oorschot, J. v., 5.
 Oorschot, P. v., 5.
 Op de Coul, H., 6.
 Ophoven, Henrica v., 55, 62,
 64, 65, 67.
 —, Nicolaas v., 55.
 Ophovius, zie: Michael.
 Oss, Mgr. M. v., 8.
 Otsen, O. E. S. A., J., 7.

- Pas, P. v. d., 4.
 Pessers, L., 8.
 Petrus Mans van Mechelen,
 prior-generaal, 204, 209,
 210, 237.
 Philips IV van Spanje, 132.
 Pius VII, paus, 299.
 — IX, paus, 297, 298, 303, 304.
 Portalis, 244.
 Randwijck, L. N. graaf v.,
 76, 77.
 Rijckevorsel, v., 54.
 Roelofs, W., 6.
 Roeloffs, G., 65.
 Roosmalen, F. v., 3, 7, 8.
 Rooy, J. v., 8.
 Rooyackers, L., 6.
 Rossem, Marten v., 204.
 Ruijter, O. Carm., J., 8.
 Sanders, J., kanunnik, 5.
 —, H., 8.
 —, L., 8.
 Saut, C. SS. R., A., 5.
 Scheepers, O. Praem., G., 8.
 Schellekens, O., 3, 6.
 Schelstraete, S. S. S., A, 6.
 Schey, J., 6.
 Scheyndel, O. F. M., W., 4.
 Schoenmakers, B., 8.
 —, C., 8.
 —, H., 5.
 Simonis, W., 4.
 Simons, C., 3, 7.
 Smijers, J., 8.
 Smits, C. SS. R., F., 5.
 Snijders, O. M. C., F., 8.
 Son, Mgr. C. v., 8.
 —, J. B. v., minister, 68—130
 pass., 241, 242, 254—262
 pass., 274, 276, 292—296.
 Sprinck, Mechteld, 141.
 Starmans, O. C., W., 9.
 Stoks, C. SS. R., M., 5.
 Swagemakers, A., 6.
 —, C., 6.
 Teeffelen, L. v., 5.
 Terhorst, G., 7.
 Terwindt, M. aarts priester, 76,
 77, 93.
 Thiel, O. Praem., W. v., 4.
 Thien, O. Carm., J., 7, 8.
 Thijss, S. S. S., C., 6.
 Thomassen, M., 6.
 Timmermans, M., 5.
 Trappistinnen, 3.
 Troostenberghe, Carolus, zie:
 Pater Columbanus.
 Tucher, Robert, 188, 189.
 Uden, C. v., 3, 7.
 Ven, A. v. d., 4.
 —, J. v. d., 9.
 —, M. v. d., 3, 7.
 Vecchiotti, Mgr., 304.
 Verbunt, F., 6.
 —, Maria, 73, 267.
 Verhey, O. P., B., 5.
 Verhoeven, Drs. J., 6.
 —, J., 7.
 Verschuur, Mr. T. J., 9.
 Versteeg, O. Praem., G., 8.
 Versteynen, Corn^e, 267.
 Versuijs, S. A., 64.
 Verwiel, A., 7.
 Vincentius van Paulo, 244.
 Vlekke, L., 8.
 Vleuten, J. v. d., 6.
 Völker, A., 6.
 Vogels, J., 5.
 Voldermans, Heylwig, 234.
 Vollenhoven, Mr. C., 79, 82.
 Vos, G., 4.

- Vos, M. S. F., L., 7, 8.
 Vrecken, van der, graaf, 301.
 Vroonhoven, J. v., 8.
 Walravens, Balthasar, 149—
 151 pass.
 Weerts, S. M., J., 8.
 Weijters, J., 3.
 Weneri, O. Praem., J., 8.
 Wilens, O. Carm., G., 8, 9.
 Willem I, koning, 50, 51.
 — II, koning, 69—130 pass.,
 242, 254—262 pass., 265,
 277, 287, 292—298.
 Willemsen, J., pastoor, 74, 76,
 264, 265.
 Wilmer, Mgr, G. P., 32.
 Witfens, Henricus, frater, 205,
 237.
 Wolsky, O. P., F., 5.
 Wouters, J., 8.
 —, C. SS. R., L., 4.
 Wuisman, O. Carm., W., 7.
 Zegers, M. S. F., G., 4.
 Zoesius, zie: Nicolaas.
 Zohlanck, Maria, 267.
 Zuylen van Nijvelt, minister,
 286, 287.
 Zwijsen, zie: Joannes.
-

Register van Zaken.

- Archief, Alg. Rijks-, te Brussel, 133, 168—197.
 —, van Antwerpen, 55.
 —, bisdom 's-Hertogenbosch, 28.
 Augustinessenklooster te Helmond, 198—237.
- Biographie over Anth. van Gils, 11—39.
 Brieven van bisschop Ophovius, 55—67.
- Coadjutorverkiezing van Otto van Boetselaer, 238.
 Congregatie, de Propaganda Fide, 297—303 pass.
 —, der Zusters van Liefde te Tilburg, 68—130, 241—305.
- Fundatie van Anna van Hambroeck, 165—168, 171.
- Gasthuizen, 101—102.
 Gils, Anthonius van (biographie), 11—39.
- Kapittel van Venlo, 202—203.
 — van Windesheim, 203.
- Kerkfabrieken, (Reglement voor), 44.
 Kerkwijdingen, 2.
- Legaat Buncker, 71.
- Maria-kloosters, 202.
- Pauselijke onderscheidingen, 9.
 Priesterwijdingen, 3.
- Sieraden der St. Jansbasiliek te 's-Hertogenbosch, 151—154, 173—178.
- Statuten v. h. klooster „Die Hage” te Helmond, 212—234.
 — van Zoeterbeek, 201—202.
 — der Zusters van Liefde te Tilburg, 68—130, 241—291, 297—305.
- Vicariaat van 's-Hertogenbosch, 40—43.
- Weezen (De), van 's-Hertogenbosch, 143—149, 168—169, 179—180, 186—197.
-

ADVERTENTIE-BIJVOEGSEL VAN „BOSSCHE BIJDAGEN”

BOUWSTOFFEN VOOR DE GESCHIEDENIS
VAN HET BISDOM 'S-HERTOGENBOSCH

DL. XIII. AFLEV. 3. MAART 1936

SPECIAAL ADRES voor

PRIESTERKLEEDING

Arnold Vielen - Marktstraat - Veghel

Firma G. Borrenbergen

Telefoon 3634

EINDHOVEN

Wasbleekerij en Kaarsenfabriek

Boekhandel W. BERGMANS, Tilburg.

Mgr. Dr. TH. GOOSSENS

Het Arme Brabant

Prijs f 0.70

Het Keerpunt van Brabant, 1 Maart 1796

Prijs f 0.70

Onontgonnen Brabant

Prijs f 0.70

De prijzen van MISSAALS en BREVIERS van
PUSTET zijn met 10% verlaagd. Vraagt nu
prospecti en prijzen bij

Boekhandel W. Bergmans, Tilburg.

Zoo juist is een nieuw vervolgwerk begonnen:

De Ontdekking van de Wereld

door Mr. W. J. VAN BALEN

compleet in 16 afleveringen of 2 banden.

Vraagt een aflevering ter inzage bij

W. BERGMANS, Markt, Tilburg.

Ferdinand G. J. van den Gerenbeemt

Fabrikant van Kerkhaarsen,

Witte Was, Wierook, Godslamp-olie, enz.

Hofleveranciers van
Z. H. Paus Benedictus XV

's-Hertogenbosch,

Hinthamereinde 53

LENTJES & DROSSAERTS

'S-HERTOGENBOSCH

EFFECTEN, COUPONS, DEPOSITO'S enz.

Belasten zich speciaal met het plaatsen en verhandelen van leeningen ten laste van Provinciën, Gemeenten, Waterschappen, R. K. Kerken, Kloosters en Instellingen op de meest voordeelige voorwaarden. :-:

Vacant

Oude en Nieuwe Boekhandel

UITGEVERIJ

DEKKER & v. d. VEGT N.V.

Oranjesingel 4, NIJMEGEN

Oude Gracht, UTRECHT

 Verzendt op aanvraag gratis Catalogen.

Koopt oude Boeken.

H. VERBUNT VAN DIJK

Gasthuisstr. 64

TILBURG

Kerkelijke Kunst

Gegarandeerd Zuivere Miswijnen

Alle Kerkbenoodigdheden

Kloosterstoffen

VERSCHEENEN :

LIEFDE IN ALLES

Honderd beknopte Meditaties over den religieuzen geest,
door fr. M. Albertus van der Heijden O. C. R.

434 bladzijden,

formaat 21 × 16 c.M.

Prijs f 2.—,

Gebonden f 2.75.

.... Een zijner confraters schreef over Prior Albertus van der Heijden: Ontelbaar zijn de zielen, die hem troost, geluk, roeping, bekeering, heiligheid verschuldigd zijn. Talrijk zijn de religieuzen, priesters en leeken, die uit alle deelen van Nederland en België hem raad kwamen vragen; die onder zijn minzame leiding jaarlijks een retraite kwamen maken in de vredige, stille abdij; die voortdurend schriftelijk zijn steun en hulp kwamen inroepen voor eigen heiliging en voor die der aan hun zorgen toevertrouwde zielen. Nimmer heeft hij een ziel ongetroost laten heengaan.

Het werk is verkrijgbaar in den Boekhandel.

De Uitgever G. MOSMANS ZOON, 's-HERTOGENBOSCH

J. A. VERBUNT

WIJNHANDEL OPGERICHT 1848

TILBURG

INTÉRESSÉ DE LA MAISON

SCHRÖDER & DE CONSTANS

BORDEAUX

SPÉCIALITÉ VINS FINS ET

VINS CACHET DU CHÂTEAU ET

ÉTAMPÉ

PROPRIÉTAIRE DE LA RÉCOLTE ENTIÈRE 1928 ET

1929 DU **DOMAINE MOULIN DE SOUBEYRAN**